

A honfoglalás korának írott forrásai

Szegedi Középkortörténeti Könyvtár

7

A HONFOGLALÁS KORÁNAK ÍROTT FORRÁSAI

OLAJOS TERÉZ, H. TÓTH ÍMRE és ZIMONYI ISTVÁN
közreműködésével szerkesztette

KRISTÓ GYULA

Szeged, 1995

A forrásszövegeket fordította:

Almási Tibor, Blaskovics József, Blazovich László,
Czeplédy Károly, Dér Terézia, Elter István, Ferincz István,
Sz. Galántai Erzsébet, Géczi Lajos, Ivanics Mária, Kmoskó Mihály,
Kordé Zoltán, Kristó Gyula, Lele József, Moravcsik Gyula, Olajos
Teréz, Sebők Ferenc, Szegfű László, H. Tóth Imre,
Tóth Sándor László, Veszprémy László, Zimonyi István

A mutatót összeállította:

Dávid Tamás és Tóth Sándor László

A kötet megjelenését támogatta:

a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatósága,
az Országos Játék Alap Kezelő Szervezet
és a Szegedért Alapítvány

Műszaki szerkesztő:

Dávid Tamás

HU ISSN 1216 – 3120

ISBN 963 04 5166 2

© Szegedi Középkorász Műhely

ELŐSZÓ

A magyar honfoglalás jelen tudomásunk szerint 895–900 között zajlott le. Ezen fél évtized alatt vette birtokba, szállta meg a magyarság a Kárpát-medencét. Magának az eseménynek alig van hitelesnek tekinthető, egykorú vagy közelkorú forrása. Ha leszámítjuk Anonymusnak a 13. század elején készült, döntően a honfoglalásról szóló regényes gestáját, valamint két (egy?) 16. századi magyar nyelvű verses epikai művet, a közvetlenül erre utaló kútfők száma és terjedelme elenyésző, olyan pedig, amelyik kifejezetten ezzel foglalkozna, egyetlen egy sincs. Ebből persze téves volna arra a következtetésre jutni, hogy a magyar honfoglalás elhanyagolható jelentőségű eseménye lett volna Kelet-Közép-Európa történetének. A hadszíntérré vált Kárpát-medencében a kritikus fél évtized alatt nem fordultak meg olyan írástudók, akik a szemtanú hitelességével beszámoltak volna erről, utóbb pedig Anonymus már csak nagy képzelőerővel és kevés tényanyaggal kísérelhette meg pótolni a pótolhatatlant. A magyar honfoglalás – amelyen tehát a Kárpát-medence magyarok általi birtokbavételét értjük – gyér forrásanyaga nem utolsósorban azzal is összefügg, hogy az akkori írásbeliségek központjaitól távol feküdt a Kárpát-medence: közvetlen szomszédságában nem volt nagy írásgyakorlatot folytató műhelye sem az arab, sem a görög, sem a szláv, sem a latin írásbeliségnek.

Am hogy a magyarok nem jelentéktelen szerepet játszottak a honfoglalás előtti Kelet-Európában, majd a honfoglalást követően Kelet-Közép-Európában, az mutatja, hogy a honfoglalás távoli és közvetlen előzményeiről, illetve a honfoglalás utáni magyarságról összességében meglehetősen bőséggel állnak rendelkezésünkre írott kútfők. A honfoglalás közvetlen előzményei jelen tudomásunk szerint 893-ig vezethetők vissza (amikor egy Ázsiából kiinduló népvándorlás nyugat felé szorította a besenyőket, illetve a balkáni eseményeknek új irányt szabva ugyancsak ez évben Simeon cár került Bulgária élére). A 893–895 közti néhány év magyar vonatkozású történéseiről több és különféle nyelvű forrás szól. A honfoglalás távolabbi előzményeiként viszont olyan

mozzanatok említhetők, mint a magyarok Etelközbe (még korábban Levediába) kerülése, továbbá e térségben (a Fekete-tengertől északra és a Kárpátoktól keletre elterülő régióban) való szereplése. Mivel – megint csak jelen ismereteink szerint – nincs olyan írásos forrásunk, amely a 830-as éveket megelőzően bizonyosan a magyarságról szólna, jelen kötetünk nyitó dátumául a 830-as éveket tekintjük, azokat az eseményeket, amelyek részint bizonyosan a honfoglalás előtti magyarságra vonatkoznak, de keltez(het)etlenek, részint pedig, ha keltezettek is, nem korábbiak a 830-as éveknél. Esetünkben tehát a honfoglalás korának alsó határául a 830-as éveket tekintjük.

A honfoglalás közvetlen következményeinek számít a Kárpát-medencével nyugatról határos területek elfoglalása, magyar fennhatóság alá vonása, illetve a Kárpát-medence visszafoglalására tett bajor kísérlet elhárítása. Mindezek az akciók viszont oly mértékben ágyazódtak be a már a honfoglalás előtt folyó és a honfoglalás után folytatódó (bár irányt váltó) magyar kalandozások történetébe, hogy 955-ig nincs is olyan jelentős dátum, amelynél megnyugtató módon le lehetne zárni a források bemutatását. A honfoglalás kor felső határát tehát az augsburgi csatával és annak évével vonjuk meg. Ilyen módon kötetünk a 830-as évektől (illetve a keltezhetetlen időrendi mélységekbe nyúló eseményektől) 955-ig terjedő magyar történelmet fogja át, s így a kötet címében foglalt honfoglalás kor – némileg önkényesen – a honfoglalás előtti és utáni bő fél-fél évszázadot jelenti. Az ezen időközre vonatkozó források soknyelvűek, arab, perzsa, török, görög, szláv, latin és magyar nyelven íródtak, s a 9–18. század közti időben (tehát közel egy évezred alatt) keletkeztek. A források közzététele legmegnyugtatóbb módjának az tűnt, ha az anyagot nyelvi, illetve vallási egységek szerint csoportosítjuk. Ennek megfelelően kötetünk kútfőit öt részre osztva közöljük. A muszlim (mohamedán) források az arab, perzsa, török nyelvű forrásokat foglalják magukban, a többi négy egység címében hordozza az elkülönítés alapjául szolgáló nyelvet (görög, szláv, latin, magyar nyelvű források). Abszolút teljességre nem törekedhettünk. Elsősorban a latin nyelvű források esetében nem, amelyek a rendkívül kiterjedt

nyugat-európai történetírás erősen kompilatív jellege miatt évszázadokkal későbbi munkákban is visszhangozzák a honfoglalás korra vonatkozó korábbi művek tudósításait. Ezeknek azonban önálló forrásértékük lényegében nincs, így elhagyásuk egy olyan kötetből, amely nem historiográfiai, hanem reáltörténeti (köztörténeti) célt tűzött maga elé, nem számít jelentős veszteségnek. De, megint csak a latinok vonatkozásában, még azon források között is válogatnunk kellett, amelyek pedig az időhatár szempontjából bekerülhettek volna kötetünkbe. Ennek a szelekciónak elsősorban terjedelmi okai voltak. Mindenesetre a korszakra vonatkozó legfontosabb, a honfoglalás kori magyarságot jól jellemző forráshelyeket igyekeztünk hiánytalanul bemutatni. Nem adtuk közre a latin forrásokban szereplő, a magyarok eredetére vonatkozó gazdag kútfőanyagot sem (olyanokat, mint pl. a csodaszarvasmonda vagy a hun-történet). Nagyjából teljességre törekedhettünk a muszlim források, valamint a görög és szláv nyelvű kútfők esetében. Kötetünk végén két (vagy csak egy?) magyar nyelvű forrást is szerepeltettünk, jelezvén azt, hogy ha időben nagy késéssel is, de magyar nyelven is megszületett az az irodalmi feldolgozás, amely esetleg hitelre számot tartó emlékfoszlányokat őrizhetett meg az évszázadokkal korábbi magyar honfoglalásról.

Az anyagot egységesen akként mutatjuk be, hogy előbb a mű szerzőjéről, illetve – a szerző ismeretlensége esetén kizárólagosan – a műről adunk rövid ismertetést, amelyet a forrás kiadásainak, fordításainak felsorolása zár, szükség esetén azonban a kézirati hagyományra is kitértünk. A forrásszöveg közzétételekor csak a magyar vonatkozásokat tartottuk szem előtt, tehát a legtöbb esetben részleteket adunk a kútfőből. Teljes egészében csupán Anonymus gestáját és Csáti Demeter verses alkotásait közöljük. A fordítások esetében az illető nyelven kifejezni szándékolt tartalom maradéktalan visszaadására törekedtünk. A forrásokhoz jegyzeteket fűztünk, amelyek részint bővebb szöveghelyzetben helyezik el az általunk fordított részt, részint pedig az annak megértéséhez szükséges magyarázatokkal, szakirodalmi felvilágosításokkal szolgálnak. Az előszót követően az alapvető kézi-

könyvekről egy rövid bibliográfiát adtunk, ezután pedig a leggyakrabban használt művek rövidítésjegyzékét tettük közzé.

A nevek esetében egységenként (nyelvenként) az alábbi eljárásokat követtük. A muszlim források ismertebb neveit a *Keleti nevek magyar helyesírása* (Főszerk. Ligeti Lajos. Bp. 1981.) alapján írtuk át. Más esetekben az arab ábécé tudományosan elfogadott átírását használtuk. Az egyes betűk hangértékét az alábbi táblázat mutatja:

ā = á

ī = í

ū = ú

' = hamza, torokzárhang.

t = interdentalis zöngétlen réshang (angol thing).

ḡ = dzs

h = mélyen a torokból képzett erős h.

h = a nyelvcsap rezegtetésével/pergetésével képzett zöngétlen réshang.

d = interdentalis zöngés réshang (angol the).

s = sz

š = s

š = emfatikus (nyomatékos) sz.

d = emfatikus d.

t = emfatikus t.

z = emfatikus z.

ḥ = zöngés torokhang, amelynek ejtése közben a garatizom megfeszül és összehúzódik.

ḡ = a nyelvcsap pergetésével képzett zöngés réshang.

q = hátul képzett k.

w = bilabiális v (l. Dévényi Kinga-Iványi Tamás: Az arab írás. I. Bp. 1986.)

A görög nevek és szavak esetében nem alkalmaztuk *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadásában megfogalmazott alapelvet, hanem attól annyiban tértünk el, hogy a szigmát minden esetben s-sel írtuk át (amelyet sz-nek kell ejteni), az éta hosszúságát jelöltük, az ómegaét viszont nem. A ph betűkapcsolat f-nek, az y pedig ü-nek ejtendő. A szláv neveknél az ismertebbeket fonetikusan írtuk át, a szakirodalmi

tételeket viszont a nemzetközi szlavisztikai átírás szerint. Az egyes betűk hangértékét az alábbi táblázat mutatja:

y = képzése úgy történik, hogy a nyelv az u magánhangzó ejtéséhez készül, de az ajkak az i ejtéséhez szükséges szűk szájrést alkotnak, tehát nem kerekednek.

ɸ = a magyar e magánhangzóhoz hasonló hang. Képzésekor a nyelvcsap nyitva hagyja az orrüreget, és a levegő egy része az orrüreget keresztül távozik. Hasonlít a lengyel ɸ magánhangzóhoz.

ɔ = a magyar o magánhangzóhoz hasonló hang. Képzésekor a nyelvcsap nyitva hagyja az orrüreget, és a levegő egy része az orrüreget keresztül távozik. Hasonlít a lengyel ɔ magánhangzóhoz.

ě = az óslávban, óbolgárban alsó nyelvéllású, de előképzett, magas hangrendű magánhangzó. Képzése: á szájnnyílással e magánhangzót ejtünk. Az óoroszban ie diftongusként ejtették.

ä = jellegzetes bolgár magánhangzó: rövid á és ö közötti hangnak ejtik.

ъ = mély hangrendű sorvadó magánhangzó a régi ósláv, óbolgár, óorosz szövegekben. Nagyon rövid, határozatlan képzésű ű-szerű magánhangzónak ejtjük.

ѣ = magas hangrendű sorvadó magánhangzó a régi ósláv, óbolgár, óorosz szövegekben. Nagyon rövid, határozatlan képzésű i-szerű magánhangzónak ejtjük.

ž = zs

š = s

č = cs

š = sz

' = mássalhangzók ejtésékor azt az artikulációs mozzanatot jelzi, amikor a nyelvhat alsó vagy középső része a kemény szájpaddás (palatum) felé domborodik. Az így képzett mássalhangzók palatalizáltak.

A honfoglalás korának muszlim forrásait Zimonyi István gondozta (Ibn Hajján, al-Makdisi és al-Udzri fordításaihoz a bevezetőt Elter István írta, Mahmud Terdzüman és a *Madzsar Tarihi* ismertetése és jegyzetanyaga Ivanics Mária munkája), a görög kútfőket Olajos Teréz, a szlávokat H. Tóth Imre, a latin és a magyar forrásokat Kristó Gyula válogatta, látta el bevezetővel és jegyzetekkel. Ugyancsak Kristó Gyula végezte el a kötet egységesítésével kapcsolatos munkákat. A mutatót, amely a tulajdon- (személy- és hely-) nevekre, valamint a népevekre terjed ki, Dávid Tamás és Tóth Sándor László állította össze,

előbbi a műszaki szerkesztő feladatkörét is ellátta. A soknyelvű forrás-
anyag fordítóinak nevét a 4. oldalon, az általuk fordított forrásokat
pedig a kötet végén található tartalomjegyzékben tüntettük fel.

BIBLIOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ

Az alábbi rövid összeállítás azokat a szakmunkákat, kézikönyveket tartalmazza, amelyek a kötetünkben foglalt anyag szempontjából alapvető fontosságúak, további szakirodalmat tartalmaznak; az e tájékoztatóban szereplő munkákra – éppen átfogó jellegük miatt – a későbbiekben nem hivatkozunk.

VALAMENNYI FORRÁSHOZ:

Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. I/2. Szerk. Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A. Bp. 1976.

A MUSZLIM FORRÁSOKHOZ:

Benjelloun-Laroui, L.: Les bibliothèques au Maroc. Paris 1990.

Boigues, F. Pons: Ensayo biobibliográfico de los historiadores y geógrafos árabo-españoles. Madrid 1989.

Kračkovskij, I. Ju.: Arabskaja geografičeskaja literatura. In: Izbrannye sočinenija. IV. Moskva–Leningrad 1957.

Miquel, A.: La géographie humaine de monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. I. Paris–La-Haye 1973.

The Encyclopaedia of Islam (new edition). Ed. B. Lewis et al. Leiden–London 1960-.

Viguera, Mª Jesús: Aragón musulmán. Zaragoza 1981.

A GÖRÖG NYELVŰ FORRÁSOKHOZ:

Bréhier, L.: La monde Byzantin. I–III. Paris 1946–1950. (reprint 1969–1970.)

Dölger, F.: Regesten des Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. I–V. München 1924–1965. (a III. kötet új kiadása P. Wirth munkája, 1977.)

Grumel, V.: La chronologie. (Traité d'Études Byzantines. I.) Paris 1958.

Istorija Vizantii. Red. Z. V. Udal'cova–A. P. Kazdan–G. G. Litavrin. I–III. Moskva 1967.

Karayannopulos, J.-Weiss, G.: Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz. Wiesbaden 1982.

Ostrogorsky, G.: Geschichte des Byzantinischen Staates. München 1963.³

A SZLÁV NYELVŰ FORRÁSOKHOZ:

Dvorník, F.: The Slavs. Their Early History and Civilisation. Boston 1959.²

Džurova, A.: Bălgarska räkopisna kniga. Sofija 1981.

Grivec, F.: Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden 1960.

Istorija ruskoj literatury X-XVII. vekov. Red. D. S. Lihačov. Moskva 1980.

Karskij, E. F.: Slavjanskaja kirillovskaja paleografija. Moskva 1979.² (reprint)

Nasonov, A. N.: Istorija russkogo letipisanija (IX-načalo XVIII veka). Moskva 1969.

Petkanova, D.: Starobălgarska literatura. I. (IX-XII vek). Sofija 1986.

A LATIN NYELVŰ FORRÁSOKHOZ:

Chevalier, C. U. L.: Répertoire des sources historiques du moyen âge. Bio-bibliographie. I-II. Paris 1905-1907.² Topo-bibliographie. I-II. Montbéliard 1899-1903.² (reprint: New York 1959-1960.)

Lexikon des Mittelalters. München-Zürich 1977-.

Manitius, Max: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. I-III. München 1911-1931.

Pothast, August: Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500. I-II. Berlin 1896.²

Repertorium fontium historiae medii aevi. Romae 1962-.

Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters... von W. Buchwald-A. Hohlweg-O. Prinz. I-III. München-Zürich. 1982.³

Wattenbach, W.: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. I-II. Berlin 1893-1894.⁶

A MAGYAR NYELVŰ FORRÁSOKHOZ:

A magyar irodalom története. I. A magyar irodalom története 1600-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964.

A honfoglalás korának írott forrásai

RÖVIDÍTVE IDÉZETT MUNKÁK

- ÁMTBF. = Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984.
- ASB. = Acta Sanctorum Bollandiana. Antverpiae-Bruxellis 1643-.
- BGA. = Bibliotheca geographorum Arabicorum. Ed. M. J. de Goeje. I-VII. Lugduni Batavorum 1870-1892.
- BT. = Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica. I-II. Berlin 1958.², 1983.³
- CFHB. = Corpus fontium historiae Byzantinae. Washington-Berlin etc. 1967-.
- CFH. = Catalogus fontium historiae Hungaricae. Collegit, revocavit etc. Albinus Franciscus Gombos. I-III. Budapestini 1938-1939. IV. Index. Composuit Csaba Csapodi. Budapest 1943.
- Commentary = Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio. II. Commentary by F. Dvorník-R. J. H. Jenkins-B. Lewis-Gy. Moravcsik-D. Obolensky-S. Runciman. Ed. by R. J. H. Jenkins. London 1962.
- FNESz. = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II. Budapest 1988.⁴
- KMTL. = Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál-Makk Ferenc. Bp. 1994.
- Mályusz-Kristó = Johannes de Thurocz, Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó. Budapest 1988.
- MEH. = A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rend. Györffy György. Budapest 1975.², 1986.³
- MGH. Script. rer. Germ. = Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. I-LXII.

- MGH. SS. = Monumenta Germaniae historica. Scriptores. I-XXXIV. Hannoverae-Lipsiae 1826-1934. (reprint: 1963-1964.)
- MHK. = A magyar honfoglalás kútffői. Szerk. Pauler Gyula-Szilágyi Sándor. Budapest 1900. (reprint: 1995.)
- MKI. = A magyar középkor irodalma. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest 1984.
- MMFH. = Magnae Moraviae fontes historici. Red. L. E. Havlík. Pragae-Brunae 1966-1977.
- MÓT. = Czeglédy Károly: Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest 1985.
- ODB. = The Oxford Dictionary of Byzantium. I-III. New York-Oxford 1991.
- PG. = Patrologiae cursus completus. Series Graeca. Accurante J.-P. Migne. I-CLXI. Parisiis 1857-1876.
- Silagi-Veszprémy = Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. Unter Mitarbeit von László Veszprémy herausgegeben von Gabriel Silagi. Sigmaringen 1991.
- SRH. = Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I-II. Budapestini 1937-1938.

I.

MUSZLIM FORRÁSOK

A honfoglalás korának írott forrásai

IBN HORDÁDZBEH

Az arab földrajzi irodalom egyik megteremtője. Mu'tamid kalifa (870–892) szolgálatában állott mint a postahálózat vezetője. A perzsa anyanyelvű hivatalnoki kar egyik képviselője. Földrajzi munkájának címe Kitāb al-masālik wa'l-mamālik (Utak és országok könyve), amely két kéziratban maradt ránk 1252/3-ból (B), illetve a 12. század előtti korból (A). Feltehetőleg a szerző két változatban írta meg munkáját. A korábbi 846/7 körül készülhetett el, az átdolgozott mű pedig 885/6 táján íródhatott. Ibn Hordádzbeh földrajzi könyvét későbbi szerzők (Kudāma, al-Hamadzāni, al-Maszūdi stb.) felhasználták. Ezt a művet alapul véve írta meg al-Dzsajhāni is földrajzi könyvét. Vannak olyan feltételezések, hogy Kelet-Európa népeinek al-Dzsajhāninál meglevő leírása egy olyan teljes Ibn Hordádzbeh-szövegből származik, amely nem maradt ránk, de al-Dzsajhāni még azt használhatta.

Kritikai szövegkiadása és francia fordítása: M. J. de Goeje: in: BGA. VI. (az általunk közölt szöveg: 31.)

A turkok országai:¹ a toġuzoġuz, országuk a turkok országainak legkiterjedtebbike, határuk: Kína, Tibet; a harluġ; a kīmāk, a guzz, a

¹ A részlet Tamīm ibn Bahrnak az ujjur kagánhoz tett 821 körüli útbeszámolóját követi. Mivel Ibn Hordádzbeh művének második változatát 885 körül fejezte be, a leírást a 9. század közepére datálhatjuk. A leírás párhuzamai: al-Hamadzāni: BGA. V. 329.; Jákút: I. ott; al-Idriszi (Idrisi: Opus geographicorum. Edd. E. Cerulli and C. Levi Della Vida etc. Napoli-Roma 1970. 1978. 850.). Hasonló leírás olvasható még: al-Maszūdi: Murūġ al-ġahab I. 228.; vö. V. Minorsky: Tamīm ibn Baġr's Journey to the Uyghurs. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 12 (1948) 288.; al-Jakūbi: BGA. VII. 295.

ğ.f.r.,² a baġānāk, a turkaš, adkaš, hišāh, hirhīz – itt található mósusz; a harluh s a halag³ a folyó innenső oldalán laknak.⁴ Ami Fārāb városát illeti, abban a muszlimoknak s a harluh-turkoknak van helyőrségük. A turkok összes városainak száma tizenhat.⁵

² A: al-ğ.f.r.; B: al-ğ.ğ.h; al-Hamadzáni párhuzamos helyén az adott népnév hiányzik (BGA. V. 329.). Jákút Turkistān címszó alatt al-ğāfar; al-Maszúdi párhuzamos helyén: al-ğāgrīya (Murūğ I. 228.). Kmoskó olvasata: mağğar, vö. V. Minorsky: *Ḥudūd al-‘Ālam. The Regions of the World*. A Persian geography 372 A.H. 982 A.D. E. J. W. Gibb Memorial Series. New series XI. London 1937. 319. 2. jegyzet, aki az al-mağğar olvasatot tartja valószínűbbnek M. J. de Goeje és J. Marquart al-ğiqir Csigil emendációjával szemben.

³ A népnevek azonosítására vö. V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 263-324., 347.; toġuzoġuz = ujugur; harluh = karluk; kimāk = kimek; ġuzz = oguz; baġānāk = besenyő; hišāh = kipszak; hirhīz = kirgiz

⁴ Kmoskó jelezte már, hogy a szöveg itt romlott, ugyanis a felsorolásban kétszer fordul elő a karlukok neve, s nem világos az sem, hogy a folyó innenső partján mi értendő. A kirgiz népnév utáni rész a Jákútnál és al-Hamadzáninál nem szerepel.

⁵ Jákút ehhez hozzáteszi: „A toġuzoġuz-ok a turkok között olyanok, mint a beduinok; sátorpillérekkel ellátva utazgatnak és ütnek tábort. A badkaš városokban és falvakban lakik.” Al-Hamadzáninál: „A toġuzoġuz-ok a turkok arabjai.”

SZALLÁM TOLMÁCS ÚTLEÍRÁSA

Szallám tolmács al-Wāṭiq kalifa (842–847) török tolmácsa volt. A kalifa álmában nyitva látta Gog és Magog kapuját, ezért odaküldte Szallámot híreket szerezni. Szallám a Kaukázuson keresztül a kazárok országán túl talált rá Gog és Magog falára. A leírás három forrásra megy vissza: a Korán-hagyományra, a Nagy Sándor-legenda arab változatára és néhány, más forrásokból is azonosítható történeti és földrajzi adatra. A történeti háttér az lehetett, hogy az ujkur birodalmat 840-ben megdöntötték a kirgizek, és ez okozhatott aggodalmat a kalifa udvarában.

*Szöveghagyománya Kmoskó Mihály szerint két változatban őrződött meg. A korábbi, rövidebb hagyományt Ibn Hordádzbeh (BGA. VI. 162–170.; szerinte Szallám neki számolt be utazásáról), Mukaddaszi (uo. III. 362–365.), al-Hamadzáni (uo. V. 301.), Ibn Ruszta (uo. VII. 148.) és Jákút (III. 199–200.) munkái képviselik. A bővebb redakciót al-Idriszi tartotta fenn. Kiadása: E. Ceruli–C. Levi Della Vida etc.: *Idrīsī. Opus geographicum*. Napoli–Roma 1970. 1978. 934–938. A basgirt ország említése csak a hosszabb változatban maradt meg. Kmoskó szerint ez a betoldás al-Dzsajhánitól eredhetett, hiszen al-Idriszi azt mondja, hogy ezt a történetet Ibn Hordádzbeh és al-Dzsajháni műveiből merítette.*

Szallám tolmács⁶ mondta: útnak indultunk Szamarrából al-Wāṭiq Billah levelével, amelyet továbbjuttatásunk ügyében Ishāq ibn Ismāc-

⁶ Személyére l. E. Zichy: *Le voyage de Sallām, l'interprète à la muraille de Gog et de Magog*. *Kőrösi Csoma Archivum* I/3 (1922) 190–204.; C. E. Wilson: *The wall of Alexander against Gog and Magog and the expedition sent out to find it by the Khalif Wāṭiq in 842 A.D.* *Hirth Anniversary Volume*. Ed. B. Schinder. London 1923. 575–612.

ilhoz,⁷ Armenia fejedelméhez intézett. Őt Tifliszben találtuk meg. Amikor találkoztunk vele, ajánlólevelet írt részünkre Sarír fejedelméhez, és eljuttatott minket hozzá. Miután megérkeztünk hozzá, eljuttatott minket az alánok királyához, és levelet küldött velünk hozzá. Miután megérkeztünk hozzá, eljuttatott minket Filān-šāhhoz.⁸ Miután megérkeztünk hozzá, néhány napot nála töltöttünk. Őt vezetőt választott ki részünkre, akik utunkon bennünket eligazítanak. Tőle a Basgirt⁹ ország határain utaztunk 17 napon keresztül,¹⁰ míg a nagy kiterjedésű fekete, bűzös szagú földre kerültünk, azt tíz nap alatt szeltük át, de mielőtt oda behatoltunk volna, olyan valamikkel¹¹ láttuk el magunkat, amiket szagoltunk félve utálatos bűzének kártékony hatásától. Aztán eltávoztunk onnan, és egy rommá lett országban,¹² amelynek épületei romba dőltek, és csak az azokra utaló nyomok maradtak meg belőle, egy hónapon át utaztunk. E városok felől tudakozódtunk a velünk levőktől, ők azt az értesülést adták nekünk, hogy ezek azok a városok, amelyeket

⁷ Armenia (Örményország) csaknem független muszlim uralkodója (833–853), aki Sarír fejedelmének leányát vette feleségül. V. Minorsky: *A History of Sharvān and Darband in the 10th–11th centuries*. Cambridge 1958. 57.

⁸ Ibn Hordádzbeh szövege itt többletet tartalmaz: „Filān-šāh pedig ajánlólevelet írt számunkra a tarhān-hoz, a kazárok királyához. A kazárok királyánál egy nap s egy éjjel időztünk, amíg őt vezetőt nem rendelt mellénk. Erre tőlük elválva a huszonhat napi utazás után.” Tiflisz ma Tbiliszi (Grúzia). A Kaukázus környékén élő népek közül a Sarír a Dagesztánban élt kaukázusi hunokkal azonosítható; az alánok a Kaukázus északi részének központi területén éltek; Filān földrajzi azonosítása bizonytalan, vö. V. Minorsky: a 7. jegyzetben i.m. 444–450., 100–101.

⁹ Ez az alak megegyezik a Gardézinél a kirgiz eredetmondában, illetve az al-Balhi-hagyományban szereplő népnévvel.

¹⁰ Csak al-Idríszinél és Nuvairinál van ez a betoldás: „Basgirt ország határain”. Kmoskó úgy véli, hogy al-Dzsajhání recenziója szerint tehát Szallám a régi magyarok országának határai mentén folytatta útját, vagyis Orenburg (ma Oroszország) vidékén.

¹¹ Ibn Hordádzbeh: ecettel.

¹² Ibn Hordádzbeh: városokban.

Gog és Magog megrohant és elpusztított.¹³ Ezután a hegységtől nyugatra¹⁴ fekvő erődökhöz értünk, amelynek egyik szorosában a gát¹⁵ épült.

¹³ A bűzös és fekete föld, a romvárosok nyilvánvalóan a Nagy Sándor-legenda motívumaiból kerültek az elbeszélésbe.

¹⁴ Ibn Hordádzbeh: a hegység közelében.

¹⁵ A kapu vagy gát helyével kapcsolatban több földrajzi azonosítás is felmerült. A Kínai Nagyfal, a Tien-sanban levő Vaskapu, az Urál hegység került gyanúba. A gát eredetileg a Kaukázusban volt, s a arabok északi vidékekre vonatkozó földrajzi ismereteinek bővülésével került fokozatosan északabbra, az ismert és ismeretlen határára (I. Zimonyi: *The Origins of the Volga Bulgars*. Szeged 1990. 100–101.).

GARDÉZI

A 11. században élt a Gaznevidák udvarában. Művét az 1050 és 1052 között uralkodó Abdarrasídnak ajánlotta, amely tartalmazza Perzsia és a törökök történetét, kronológiai táblázatokat és India szokásait. A törökökkel foglalkozó fejezet két különböző forrásra megy vissza. A Belső-Ázsiában élő török népeket, így a kirgizeket tárgyaló fejezetet is a 780 körül író pszeudo Ibn Mukaffának tulajdonítja Czeglédy Károly, míg a kelet-európai steppe népei (köztük a magyarok) leírása al-Dzsajhánira mehet vissza. Munkája, a Zayn al-ahbār (A tudósítások ékessége) két kéziratban maradt meg. A régebbit, a cambridge-it a 16–17. századra datálják, erről készült az Oxfordban őrzött 18. századi második kézirat.

Kritikai szövegkiadása: °Abd al-Ḥayy Ḥabībī: *Zayn al-Akhbār by Gardīzī*. Tehran 1963. (az általunk közölt szöveg: 260–261.)

A cambridge-i kézirat steppei vonatkozású részeinek hasonmás kiadása és annak angol fordítása: A. P. Martinez: *Gardīzī's two chapters on the Turks*. *Archivum Eurasiae Medii Aeri* 2 (1982) 109–217.

Hirhiz¹⁶

Ami az okot illeti, amely miatt a hirhiz-ek főnökükkel egyesültek, az volt, hogy ő a saqlāb-ok¹⁷ összességéhez tartozott, saqlāb-ok nagyjainak egyike volt¹⁸, s a saqlāb-ok között élt. Rüm-ből jött egy követ, és ez az ember azt a követet megölte. A gyilkosság oka az volt, hogy a rüm-ok¹⁹ Sémnek, Noé fiának ivadéakai, míg a saqlāb-ok Jáfet ivadékaiból valók. Ők kutyától származnak, azért mert kutyatejen lettek felnevelve.²⁰ ... E vita közben azt a követet megölte,²¹ s így nem volt más hátra, mint hogy annak a főnöknek a saqlāb-ok közül el kellett mennie. Onnan eltávozva a Hazar-okhoz ment. A Hazar Hāqān megbecsülte őt, amíg meg nem halt, de mikor másik hāqān került trónra,

¹⁶ A kirgizek Kr. e. 201-ben szerepelnek először a kínai forrásokban a Szaján hegységtől északra a felső Jenyiszej vidékén. Eredetileg nem török nyelvű nép volt, ugyanis mind a kínai évkönyvek, mind a muszlim források kék szeműnek, vörös hajúnak és fehér bőrűnek mondják őket. Feltehetően jenyiszeji osztják nyelvűek lehettek korábban, és csak a 8-9. századra törökösödtek el. 710-ben a türkök sikeres hadjáratot vezettek ellenük. 758-tól ujjur (toguz oguz) fennhatóság alatt éltek. 840-ben megdöntötték az ujjur birodalmat, és mintegy 80 évig Kelet-Belső-Ázsia hatalmuk alatt volt. (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 282.)

¹⁷ Szlávok.

¹⁸ Martínez *wa ū az bozorgān-e Saqlāb yāki ū būd* helyett azt olvassa: *wa ū Yigān Yaqlār ldi būd*. Az emendált mondatot így fordítja: Ő volt Yigān Yaglaqar ldi. (A. P. Martínez: in: Archivum Eurasiae Medii Aevi 2 [1982] 124.)

¹⁹ Bizánciak.

²⁰ Következik egy történet, miszerint Jáfet Saqlāb nevű fiát kutya táplálta, és szemeit is kutyától örökölte. Az egész történet azon a népetimológián alapul, hogy a *saqlāb* népnév első eleme a perzsa *sag* 'kutya' szóval cseng össze, ami egyértelműen a perzsa szerző kombinációja.

²¹ Kmoszó szerint a bizánci követ nyilvánvalóan csúfot üzött a saqlāb-okból, kutya eredetüket hánytorgatva fel.

rossz szívvel volt irányában,²² s így nem volt más hátra, mint hogy onnan is el kellett mennie, s Bašgirt-hoz²³ ment. Ez a Bašgirt a hazar-ok nagyjai közül volt egy férfi; lakóhelye a hazar-ok és a kimák-ok között volt, kétezer lovassal. Ezután a hazar hān Bašgirt-hoz küldött valakit azzal az üzenettel, hogy azt a saqlāb-ot pedig űzd el. Ő a saqlāb-bal beszélt, és a saqlāb Hrzi²⁴ tartományba ment, mert közte és köztük rokonság volt. Midőn útközben egy helyre ért, amely a Kimák s Toğuz oğuz között volt, a hāqān²⁵ saját törzsével a viszony rosszra fordult. Hogy dühét rajtuk kitöltse, leöldösték őket. Ők szétszóródva egyesével-kettesével saqlāb-hoz mentek. Ő valamennyit magához fogadta, és tartózkodási helyükön jól bánt velük, míg meg nem sokasodtak. Ekkor Bašgirt-hoz küldött valakit, és vele kötött barátságot, míg meg nem erősödött. Utána a Guzz-ok ellen hadjáratot indított, sokakat közülük lemészárolt, sokakat foglyul ejtett, és nagy vagyonra tett szert részben a portyázásokból, részben a foglyok révén, akiket mind eladott. Annak a törzsnek, amely körülötte szerveződött, a hirhiz nevet adta. Mikor híre eljutott a saqlāb-[ok]hoz, a saqlāb[-ok] közül sok ember ment hozzá hozzátartozóival és ingóságaival, és azokkal összekeveredtek és szövetséget kötöttek, hogy mindannyian egy [néppé] lesznek. A saqlāb-ok külső jele a hirhiz-ek között vörös hajukban és fehér bőrükben nyilatkozik meg.²⁶

²² A kazárok a bizánciakkal a 8. század folyamán jó viszonyban voltak, amely házasságokkal is megpecsételődött, Sarkel felépítése 838 körül pedig szintén e baráti kapcsolatok jele. Természetesen a történetben említett kagánokat nem tudjuk azonosítani.

²³ A magyarsággal kapcsolatba hozható népnév perszonifikációja. A nép lakhelye a Káma és az Urál hegység közötti területre helyezhető.

²⁴ Toğuz oğuz?

²⁵ A kritikai szövegkiadást készítő Ḥabībī szerint: amely a kimák-nél volt, Toğuz oğuz hāqān....

²⁶ Az egész történet alap gondolata azon a tényen nyugodott, hogy a szlávok és a kirgizek fehér bőrűek és vörös vagy inkább szőke hajúak.

HARUN IBN JAHJA

Hadifogolyként élt Konstantinápolyban, munkája Konstantinápoly, a bizánci birodalom és a vele szomszédos országok leírását tartalmazza. A mű megírásának időpontja vitatott, valószínűleg 880-900 között keletkezett.

A leírást Ibn Ruszta őrizte meg: BGA. VII. 119-130. (az általunk közölt szöveg: 120-121., 124.)

Konstantinápoly²⁷ leírása

... A király vára körül fal van, amely az egész várat körülveszi. Kerülete egy farszakh.²⁸ Nyugat felé eső oldalai a tengerig érnek. Három vaskapuja van. Az egyik neve Baydarün kapuja, a másiké Mankanā kapuja,²⁹ a harmadiké a Tenger Kapuja.³⁰ Ami Baydarün kapuját illeti, [onnan] egy folyosóba érsz, amelynek hossza vagy száz lépés, szélessége pedig mintegy ötven lépés. A folyosó mindkét oldalán kerevetek vannak, amelyekre brokát derékaljak, takarók és vánkосok vannak helyezve, azokon keresztényekké lett feketék³¹ [hevernek], kezeikben arannyal kirakott pajzsok és aranyozott lándzsák vannak. Ami a Mankanā kaput illeti, [onnan] egy folyosóba lépsz, amelynek hossza mintegy száz lépés, szélessége ötven lépés, s amelynek kövezete márványból való. A folyosó két oldalán kerevetek állnak, azokon hazar népség [hever], kezükben íjak vannak. A

²⁷ Ma Isztambul (Törökország).

²⁸ Hosszmérték, hosszúsága területenként változik 6 és 12 km között.

²⁹ Hippodrom, ill. Arzenal.

³⁰ A császári palota kapuinak azonosítási kísérletét I. J. Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903. 225-226.

³¹ Arabul: *qaum min Sūdān*.

folyosón négy börtön van: egy a muszlimoké, egy a Tarsūs népé, egy a köznép, egy pedig a testőrparancsnok részére. Ami a Tenger kapuját illeti, [onnan] egy folyosóba lépsz, amelynek hossza háromszáz lépés, szélessége ötven lépés. Kövezete vörös téglából való. A folyosón jobbra és balra kerevetek állnak, azokra derékaljakat helyeztek, ezeken turk³² népség [hever], kezükben íjak és pajzsok...

A király kivonulása a köznép részére szolgáló nagy templom³³ felé... Utánuk jön tízezer turk (*atrāk*) és hazar legény, rajtuk csíkos mellény, kezeikben lándzsák és pajzsok, mind arannyal bevonva.

³² A bizánci testőrségben szolgáló kazár és türk elemekről görög források is beszámolnak, l. pl. alább György barát krónikájának folytatóját. J. Marquart (a 30. jegyzetben i.m. 227.) szerint az arab szövegben szereplő turkok nem a magyarokkal, hanem a ferganai turkokkal lennének azonosak. Érvelése nem meggyőző, ugyanis a Konstantinápolyban fogoly szerző nyilvánvalóan a bizánci szóhasználatot követte, és a turk kifejezést a magyarokra alkalmazta.

³³ L. alább, 295. jegyzet.

A DZSAJHÁNI-HAGYOMÁNY

Al-Dzsajhání a 10. század első felében írta meg földrajzi munkáját, amelyet fia és unokája is kiegészíthetett. A család a számanida udvarban töltött be magas pozíciót. Az a feltevés (V. Minorsky), hogy a Dzsajhání-hagyományban a magyarság leírása Harun ibn Jahjától származott volna, Czeglédy Károly szerint nem valószínű, mivel Harun ibn Jahjánál a dunai bolgárok neve Bulgār alakban szerepel, míg a Dzsajhání-hagyományban ugyanezen népre a wanandar nevet használták. Al-Dzsajhání műve Ibn Hordádzbeh egy olyan változatát követhette, amely nem maradt ránk. Ugyanakkor al-Dzsajhání maga is gyűjtött információkat és azt beépítette munkájába. Tudjuk róla, hogy vezírként idegen uralkodókkal levelezett, és hogy a szamanida birodalomban megforduló kereskedőket kikérdezte. Személyesen találkozott Ibn Fadlánnal, mikor az a bagdadi kalifa követeként a volgai bolgárokhoz utazott, s al-Balhival is kapcsolatban állt. A kelet-európai népekre vonatkozó passzusok kronológiailag két rétegre oszthatók. Egy, a 870-es évekre és egy, a 920-as évekre datálható réteg különíthető el. A magyarok leírását Czeglédy Károly egységesen a 870 körüli évtizedre datálta. Kmoskó Mihály szerint pedig ebben az esetben is két kronológiai réteggel kell számolni.

Al-Dzsajhání földrajzi műve nem maradt ránk, de későbbi szerzők kivonatai alapján rekonstruálható. A kelet-európai steppe népeiről szóló fejezetek Ibn Ruszta, Gardézi, al-Bakri, Hudūd al-'ālam, Marvazi, 'Aufi, Šukrallah, Beḡet üt-tevārīh leírásaiban maradtak ránk. A Dzsajhání-szöveghagyomány magyar vonatkozásait az alábbiakban nem rekonstruált formájában, hanem a szövegét megőrző szerzők és művek sorrendjében azok textusa alapján közöljük ('Aufi kivételével). A Dzsajhání-hagyománnyal kapcsolatban a kézikönyvek sorában idézett munkákon kívül l. még V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 424., 468.; K. Czeglédy: Monographs on Syrian and Muhammadan sources in the literary remains of M. Kmoskó. Acta Orientalia Academiae Scientiarum

Hungaricae 4 (1954) 19-91.; Czeglédy Károly: MÖT. 40-41. vö. J. Marquart: a 30. jegyzetben i.m. 206-270.

IBN RUSZTA

Életről csak azt tudjuk, hogy Iszfahán volt a szülőföldje. Földrajzi munkája egyetlen kéziratban maradt fenn 1254-ből, amelyet a British Museumban őriznek. A kelet-európai népekre vonatkozó részeket al-Dzsajháni munkájából merítette. Ibn Ruszta művének elfogadott datálása nincs. A 903 és 913 közötti dátum mellett a 920-as évek is gyakran szerepel a szakirodalomban. Ez utóbbi elsősorban a volgai bolgár fejezet adataira, illetve az al-Dzsajhánival való szoros összefüggésre épül.

Kritikai szövegkiadása: M. J. de Goeje: in: BGA. VII. (az általunk közölt szöveg: 142–143.)

Francia fordítása: G. Wiet: *Ibn Rusteh, Les atours précieux*. Cairo 1955.

A kelet-európai rész kiadása és orosz fordítása: D. A. Hvolson: *Izvestija o hozarah, burtasah, bolgarah, mad'jarah, slavjanah i russkah Abu-Ali Ahmeda ben Omar ibn Dasta*. Sanktpeterburg 1869. (részlet).

Magyar vonatkozású részének kiadása: MHK. 167–173.

Magyar fordításai: gróf Kuun Géza: in: MHK. 167–173. (Gardézi szövegével együtt) (részlet); Czeglédy Károly: in: MEH. 86–89. (a rekonstruált Dzsajháni-hagyomány részeként) (részlet).

A besenyők³⁵ országa és a bolgárok³⁶ közé tartozó 'sk.l-ek³⁷ országa között van a magyarok határai közül az első, [szélső] határ.³⁸

A magyar pedig a turkok egyik fajtája. Főnökük 20 ezer³⁹ lovassal vonul ki. Főnökük neve K.nd.h.⁴⁰ Ez azonban csak névleges címe királyuknak, minthogy azt az embert, aki királyként uralkodik

³⁴ Az első szótagbeli *u* másolói hiba lehet, így a név első részét *mağ* alakban rekonstruálhatjuk. A második szótag magánhangzója a nyelvtörténet tanúsága alapján *e* lehetett, amit az arab szerző *i*-nek írhatott át. A szövégi *-rya* gyűjtőnév-képző. Végso *magğirya* forma lehetett az alapalak. L. Czeglédy Károly: MÖT. 61-63.

³⁵ Arabul: *al-bağānākīya*; a kéziratban elírva *al-bahānākīya*.

³⁶ Arabul: *al-bulkārīya*. A *Bulkār* alak perzsa formát ad vissza, arab alakja *bulgār* (I. Zimonyi: a 15. jegyzetben i.m. 35-39.).

³⁷ Az *'sk.l* egy török *üskāl* alakot tükrözhet, s a székely népnévhez nincs köze (I. Zimonyi: a 15. jegyzetben i.m. 48-49.).

³⁸ Az első határ értelmezése vitatott. Nyelvileg a szöveg csak úgy értelmezhető, hogy itt volt a magyarok szélső, azaz keleti határa. Ugyanakkor al-Dzsahhāni földrajzi képe ellentmond egy olyan elképzelésnek, miszerint a magyarok keleti határai a Volgán túl lettek volna és egészen az Al-Dunáig terjedtek volna, ugyanis ezt a területet kettészelte a kazárok és burtaszkok országa. Azok az értelmezések, amelyek két különböző magyar területet feltételeznek, többféle magyarázattal szolgálnak. Az egyik szerint a keleti terület a korábbi magyar őshazára utal. A másik szerint a két területen élő két nép, azaz a magyar és baskir nevét keverték össze a muszlim szerzők. Végül van olyan feltételezés is, amely szerint a 9. század végén, a 10. század elején egy magyar töredék ténylegesen ezen a keleti vidéken élt, amelyet Julianus talált meg a 13. században (Czeglédy Károly: MÖT. 19-26.).

³⁹ Ez a szám szolgál kiindulópontul a honfoglaló magyarság létszámának megítélésékor. Minimálisan 100 ezer fős magyarsággal számolhatunk a honfoglalás idején. L. alább, 1222. jegyzet.

⁴⁰ Olvasata *kündā* vagy *kändā*, a magyar szakrális nagykirály címe (Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp. 1986. 254., 484.).

fölöttük, Ġ.l.h-nak⁴¹ hívják. Minden magyar a Ġ.l.h nevű főnökük parancsait követi a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben. Sátraik vannak, és együtt vonulnak a sarjadó fűvel és a zöld vegetációval.

Országuk kiterjedt. Egyik határuk a Rüm-tengert⁴² éri, amelybe két folyó ömlik. Ezek közül az egyik nagyobb, mint a Ġayhūn.⁴³ Lakhelyeik a két folyó között vannak. Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Itt marad télire és halászik. A téli tartózkodás ott alkalmasabb számukra.⁴⁴

A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van.⁴⁵

[Állandóan] legyőzik azokat a szlávokat,⁴⁶ akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszer-adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat.⁴⁷

⁴¹ Olvasata *ġila*, amelyből a magyar Gyula szabályos fejlemény. A szakrális uralkodó mellett a tényleges hatalmat gyakorló fejedelem címe (Ligeti Lajos: a 40. jegyzetben i.m. 253–254., 484–485.). A magyar szakrális kettősfejedelemségről l. Czeglédy Károly: MÓT. 210–216.

⁴² Az arab földrajzi irodalomban a Földközi-tenger neve.

⁴³ Az Amu-darja neve. Ez arra utal, hogy a szerző szülőföldje Transzoxania lehetett, nyilván al-Dzsajhání betoldása.

⁴⁴ A nomád életmód nyári-téli szállásváltás rendszere nyilvánvalóan a magyaroknál is megvolt. Itt a téli szállás szabatos leírása olvasható, vö. Gy. Györffy: *Système des residence d'hiver et d'été chez les nomads et les chefs hongrois au Xe siècle*. Archivum Eurasiae Medii Aevi I (1975) 45–153.

⁴⁵ Ezt a részt Kmoskó Mihály a Kárpát-medencére vonatkoztatja a honfoglalás után.

⁴⁶ Arabul: *ṣaġāliba*.

⁴⁷ Mivel a szlávokról két külön helyen is szó esik, Kmoskó ezt a passzust a Kárpát-medencében lévő magyar-szláv viszonyra vonatkoztatja.

A magyarok tűzimádók.⁴⁸

Meg-megrohanják a szlávokat, és addig mennek a foglyokkal a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek K.r.h a neve.⁴⁹

Azt mondják, hogy a kazárok régebben körülsáncolták magukat a magyarok és az országukkal szomszédos más népek ellen.⁵⁰

Amikor a magyarok a foglyokkal K.r.h-be érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok [a magyarok] eladják nekik a rabszolgákat és vesznek bizánci brokátot, gyapjuszőnyeget és más bizánci árukat.

⁴⁸ Azaz pogányok, és hivatalosan nem tartoznak egyik nagy monoteista valláshoz sem, amely Kelet-Európában a 9. század folyamán jelen volt.

⁴⁹ A kelet-európai szláv rabszolga-kereskedelemben a magyarok is bekapcsolódtak, és a tőlük északra lakó szlávokat bizánci kereskedőknek adták el. A kikötőt általában a Krím félszigeti Kerccsel (ma Ukrajna) szokták azonosítani.

⁵⁰ Ezt a mondatot J. Marquart (a 30. jegyzetben i.m. 28.) nyomán a kutatás Sarkel erődjének (l. alább 395. jegyzet) felépítéséhez kapcsolta, s ilyen módon ez a mondat képviselné a legkorábbi kronológiai réteget. Kmoskó megállapította, hogy ez interpoláció, amit bizonyít a mondat elején levő kifejezés: „azt mondják”. Ez általában egy más forrásból való idézés elején szokott előfordulni. A párhuzamos szövegekben nincs meg. A szlávokkal foglalkozó részbe szúrták be, ráadásul két összetartozó mondat közé. Ehhez annyit lehet hozzátenni, hogy Czeglédy fordítása itt megtévesztő, ugyanis nem sáncról, hanem körülárkolásról van szó. Ez a motívum pedig egy, a Koránból kölcsönzött toposzra megy vissza, Mohamed árokháborúja adta az analógia lehetőségét (Korán 33:9–27, vö. Simon Róbert: A Korán világa. Bp. 1987. 309.).

GARDÉZI

A szerzőre vonatkozó ismereteket l. fentebb, 24. oldal.

Kritikai szövegkiadását (az általunk közölt szöveg: 274–275.) és a cambridge-i kézirat steppei vonatkozású részeinek hasonmás kiadását és annak angol fordítását l. uo.

Magyar fordításai: gróf Kuun Géza: in: MHK. 167–173. (Ibn Ruszta szövegével együtt) (részlet); Czeglédy Károly: in: MEH. 88–89. (a rekonstruált Dzsajháni-hagyomány részeként) (részlet).

[M.ğg.riyān]

A bolgárok⁵¹ országa és a szintén bolgárok közé tartozó 's.k.l-ek⁵² országa között van a magyarok határa.

Ezek a magyarok pedig a turkok egyik fajtája. Az[ok] főnöke 20 ezer lovassal [vonul ki]. Ennek a főnöknek a neve *K.nd.h.*⁵³ Ez a nagyobb királyuk neve. Azt a főnököt, aki az [állami] ügyeket intézi, *Ġ.l.h.*-nak nevezik.⁵⁴ A magyarok azt teszik, amit a *Ġ.l.h.* parancsol.

Van egy pusztájuk, amely csupa fű és tágas hely. Országuk [kiterjedése] száz farszakhszor száz farszakh.⁵⁵ Országuk a Rüm-

⁵¹ A perzsa szövegben: *al-bulkārīya*. Ibn Ruszta és al-Bakri párhuzamos helyén *al-bağārākīya* 'besenyők' olvasható.

⁵² L. fentebb, 37. jegyzet.

⁵³ L. fentebb, 40. jegyzet.

⁵⁴ L. fentebb, 41. jegyzet.

⁵⁵ L. fentebb, 28. jegyzet.

tengerrel határos.⁵⁶ Abba a tengerbe Ğayhūn⁵⁷ folyója ömlik. Ők e folyó[k] között laknak.⁵⁸ Amikor eljön a tél, az, aki a Ğayhūn-tól távolabbra van, a Ğayhūn közelébe tér vissza, és ott marad télire és halásznak, s azáltal látják el magukat.

Ami azt a Ğayhūn-t illeti, amely balra van tőlük a saqlāb[ok]⁵⁹ oldalán, ott van egy nép a rómaiak közül, akik mind keresztények, N.nd.r-nak⁶⁰ nevezik őket. Ők többen vannak, mint a magyarok, de gyengébbek. E két Ğayhūn közül az egyiket Atil-nak,⁶¹ a másikat Dūbā-

⁵⁶ Kmoskó Mihály szerint eddig a szöveg al-Dzsaháni írott forrására ment vissza. Az innen egészen „A magyarok tűzímádók” mondatig terjedő leírást Kmoskó a Kárpát-medencében élő magyarokra vonatkoztatja, és al-Dzsaháni kiegészítésének tartja. A Rüm-tengerre l. fentebb, 42. jegyzet.

⁵⁷ A fordításban azért hagyjuk meg a *Ğayhūn* alakot, mert ennek jelentése kettős Gardézinél, ugyanis egyrészt Ibn Ruszta párhuzamos helyének megfelelően az Amu-darja elnevezése, másrészt köznévként 'nagy folyó' jelentésű.

⁵⁸ Martinez szerint ez utóbbi két mondat perzsa szövege romlott (*ke az rūd-e Ğeihūn bar ān darya oftad, wa īsān andar mīyān-e <do> ġūy nešmand*). A szöveget Ibn Ruszta alapján így rekonstruálta: *<wa do ġūy> bar ān darya oftad, ke <yākī az anhā> az rūd-e Ğeihūn <bozorg-tar bāsad>*. „A két folyó abba a tengerbe ömlik, az egyik nagyobb, mint a Dzszejhun folyó” (A. P. Martinez: a 18. jegyzetben i.m. 160. 43. jegyzet).

⁵⁹ Szlávok.

⁶⁰ A *N.nd.r* alakot *W.n.nd.r* formában lehet rekonstruálni a Hudúd al-A'lam alapján, ugyanis Gardézinél a *w(a)* elmaradása úgy magyarázható, hogy mind az arabban, mind az újperzsában 'és' kötőszóként értelmezhető szókezdetet Gardézi elhagyta. A *W.n.nd.r* az onogundur népnévre megy vissza, s ebben az esetben egyértelműen a dunai bolgárokról van szó. A kereszténységet a dunai bolgárok 864-ben vették fel, és 870-ben csatlakoztak a keleti egyházhoz (Czeplédy Károly: MÖT. 41., 44–47.; V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 465–471.).

⁶¹ A török *Ātil* a Volga folyót jelenti. Az itt szereplő Atil-t általában a Don folyóval szokás azonosítani (Czeplédy Károly: MÖT. 42–43.; Ligeti Lajos: a 40. jegyzetben i.m. 478–480.).

nak⁶² hívják. Amikor a magyarok a folyó partján vannak, ezeket a n.nd.r-okat látják.⁶³

A n.nd.r-ok fölött a folyó partján egy nagy hegység⁶⁴ van, és a folyó ennek a hegységnek az oldala mentén jön. A hegység mögött van egy nép a keresztények közül. Őket M.rwät-nak⁶⁵ hívják. Közöttük és a n.nd.r-ok között tíz napi járóföld van. Ők nagy lélekszámú nép. Ruházatuk emlékeztet az arabok ruházatára: turbánból, ingből és kabátból áll. Szántóföldjeik és szőlőik vannak, mert vizeik a föld színén folynak. Föld alatti csatornáik nincsenek.

Azt mondják, hogy számuk nagyobb, mint a rüm-oké,⁶⁶ és hozzájuk tartozó külön nép.⁶⁷ Áruforgalmuk java részét az arabokkal⁶⁸ bonyolítják.

Az a folyó pedig, amelyik a magyaroktól jobbra van, a saqlāb-ok felé, majd onnan a hazar-ok vidékei felé folyik. A két folyó közül ez a nagyobbik.

A magyarok országa csupa fa és lúp, talaja nedves.

⁶² V. Minorsky (a 2. jegyzetben i.m. 321–322.) szerint a *Dāba* elírás *Dāna* helyett, a különbség a *b* és az *n* között csupán az, hogy az első esetben a pont a betű alatt, míg az utóbbinál a karakter felett van.

⁶³ Martinez rekonstrukciója: „Amikor a magár-ok a Duna partjain vannak (*bar kenār-e Dūnā*), elfogják (*begārand*) ezeket a N.nd.r-okat”. (A. P. Martinez: a 18. jegyzetben i.m. 160.).

⁶⁴ Általában a Kárpátok hegységével azonosították.

⁶⁵ A rekonstruált alak **Morwat*, ami Morávia (Morvaország) nevét rejt, jóllehet a szóvégi -*t* magyarázatra szorul, vö. Marót (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 440–442.; Senga Toru: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. Századok 117 [1983] 307–345.).

⁶⁶ Bizánciaké.

⁶⁷ Martinez rekonstrukciója: *īsan do ommatī godāgāne and* „ők két külön vallási csoportot képeznek”. Emögött keleti frank és bizánci térítés versengése lehetett (A. P. Martinez: a 18. jegyzetben i.m. 161.).

⁶⁸ Martinez *‘arab* helyett *garb* alakot olvas, így jelentése: ‘a Nyugattal’ (A. P. Martinez: a 18. jegyzetben i.m. 161.).

Állandóan legyőzik a saqlāb-okat. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki a saqlāb-okra, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat.⁶⁹

A magyarok tűzimádók.

Meg-megrohanják a saqlāb-okat és rūs-okat⁷⁰ s onnan rabszolgákat hoznak, Rūm-ba⁷¹ viszik és eladják őket.

Ezek a magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek. Ruhájuk brokát, fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.⁷²

Állandóan portyára mennek a saqlāb-ok ellen. A magyaroktól a saqlāb-okig tíz napi járóföldnyi út van. A saqlāb-ok határvidékeihez közel egy város van, amelyet Wāntīt-nak⁷³ hívnak.

A leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérik, vételárat visznek a leány gazdagságával arányban, több vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összeülnek, a leány atyja a vőlegény atyját saját házába viszi, és mindent összegyűjt, amije csak van coboly-, hermelin-, mókus-, nyestprémből és rókamálból, a brokát ruhahuzatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót. [Mindezt] egy szőnyegbe göngyölíti, és a vőlegény atyjának lovára kötözi, majd hazaküldi őt. Akkor az mindent elküld neki [a leány atyjának], amire csak szükség van az előre megállapított vételárhoz: állatot, pénzt, ingóságot, és akkor hazaviszik a leányt.

⁶⁹ Kmoskó Mihály úgy véli, hogy az ezután következő rész újból al-Dzsajhání írott forrásából származik.

⁷⁰ Oroszokat.

⁷¹ Bizáncba.

⁷² Martínez szerint a további részletek már nem a magyar fejezethez, hanem a szlávok leírásához tartoznak, ami azt jelenti, hogy a házassági szokások magyarokhoz kötése is kétséges lehet (A. P. Martínez: a 18. jegyzetben i.m. 162.).

⁷³ A szláv város azonosítása bizonytalan (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 431–432.).

AL-BAKRI (ABUL-FIDA)

Al-Bakri spanyolországi muszlim történetíró földrajzi munkáját 1086-ban fejezte be, 1094-ben halt meg. A. Kunik és V. Rozen az 1447. évi isztambuli kéziratból adott ki kilenc töredéket. A nyolcadik töredék Ibráhím ibn Jáku b zsidó kereskedő adatait, a kilencedik töredék az al-Dzsajhánira visszamenő kelet-európai népek leírását tartalmazza. Három új kézírata került elő. Abul-Fida 1321-ben befejezett földrajzi művében a magyarokról al-Bakri nyomán, azt kivonatolva ír.

Al-Bakri mérvadó szövegkiadása: A. Kunik–V. Rozen: Izvestija al-Bakri i drugyh avtorov o Rusi i Slavjanah. Sanktpeterburg 1878. (az általunk közölt szöveg: 45.) Abul-Fida mérvadó szövegkiadása: M. Reinaud–Mac Guckin de Slane: Geographie d'Aboulféda. Paris 1840.

Al-Bakri magyar vonatkozású részének kiadása: MHK. 195.

Al-Bakri magyar fordítása: gróf Kuun Géza: in: MHK. 195. (részlet).

[5.] Megemlékezés a m.ħf.riya⁷⁴ országáról

Ők a besenyők⁷⁵ országa és a bolgárok⁷⁶ közé tartozó Ask.1⁷⁷ országa között vannak. A m.ħf.riya-k bálványimádók.⁷⁸ Királyuk neve k.nd.h.⁷⁹ Ők egy olyan nép, melynek sátraik és jurtáik vannak, s az esőzéseket s a füves helyeket követik [vándorlásaik során]. Országuk

⁷⁴ Elírás maġġariya helyett.

⁷⁵ L. fentebb, 35. jegyzet.

⁷⁶ Xākāriya, azaz Bulkāriya. L. fentebb, 36. jegyzet.

⁷⁷ Ibn Rusztánál: 'sġl' és 'skl', Abul-Fidánál: 'skk'. L. fentebb, 37. jegyzet.

⁷⁸ Ibn Ruszta, Abul-Fida: tűzimádók, valószínűleg az an-nūrān az eredeti és az awtān 'bálványok' al-Bakri téves olvasata.

⁷⁹ L. fentebb, 40. jegyzet. Abul-Fidánál e mondat hiányzik.

szélessége és hosszúsága száz farszakh.⁸⁰ Országuk egyik határa a rómaiak országához csatlakozik,⁸¹ másik, a sivataggal szomszédos határukon⁸² hegység van, amelyben Axīn⁸³ nevű nép száll meg. Nekik lovaik, lábasjószágaik és szántóföldjeik vannak. Ennek a hegységnek az alsó részén, a tenger partján az Ūgūnah⁸⁴ nevű nép lakik; ők keresztények, s az iszlámnak Tiflis vidékéhez csatlakozó országaival határosak; ez Armenia⁸⁵ első határa. Ez a hegység addig terjed, amíg al-Bāb wa-l-Abwāb földjéhez nem ér, s a hazar-ok országához csatlakozik.

⁸⁰ Ugyanígy Gardēzi és Abul-Fida; Ibn Rusztánál hiányzik. A farszakh-ra l. fentebb, 28. jegyzet.

⁸¹ Ugyanígy Ibn Ruszta és Abul-Fida; Gardēzi elhagyja.

⁸² Az innen következő szövegrész a kazárok előadásából került ide; Abul-Fidánál hiányzik.

⁸³ Rekonstrukciója J. Marquart szerint *ās*, ami az alánok egyik elnevezése. V. Minorsky (a 2. jegyzetben i.m. 457–459.) Ibn Ruszta párhuzamos helyére hivatkozva a *ṭwl-ās* alak romlott formájának tartotta, ugyanis az *ās* az alánok általános nevéként csak a mongol kortól adatható.

⁸⁴ J. Marquart (a 30. jegyzetben i.m. 176.) szerint egy *awgāz* alakot lehet rekonstruálni a párhuzamos szövegek alapján. Ez pedig az *abhāz* elnevezés egy korai formája lenne (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 456–458.).

⁸⁵ Tiflisre l. fentebb, 8. jegyzet, Armenia = Örményország.

HUDÚD AL-ÁLAM

A *Hudūd al-ʿĀlam* (*A Világ határai*) ismeretlen szerzőtől származó földrajzi munka. Kézirata 1258-ból való. A szerző valószínűleg Észak-Afganisztánban élt, és mivel az egyik helyi farigunida dinasztia tagjának volt dedikálva, 982/3-ra készülhetett el. Az iszlám területekkel foglalkozó fejezetek al-Isztahri munkáján, a többiek al-Dzsaháni művén alapulnak.

Hasonmás kiadása: V. V. Barthold: *Hudūd al-ʿĀlam. Rukopis' Tumanskogo. Leningrad 1930.* (az általunk közölt szöveg: 37., 75., 76.)

Angol fordítása kitűnő kommentárokkal: V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m.

[20.] A turk besenyő⁸⁶ ország leírása

... Tőle nyugatra vannak a maggári és rūs⁸⁷ határai...

[22.] A maggári ország leírása

Tőle keletre egy hegy van.⁸⁸ Tőle délre egy keresztény nép van, akiket *W.n.nd.r*-nak⁸⁹ neveznek. Nyugatra és északra a rūs vidékei vannak. Ennek az országnak 20 ezer férfia van, akik a királyukkal

⁸⁶ Ezen a kifejezésen a régi, Urál folyónál levő besenyő szállásterületet értette a szerző (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 312–315.).

⁸⁷ Oroszok.

⁸⁸ A magyarok határainak leírásánál a keletre levő hegység a Kárpát-hegységgel azonosítható, ha a Kárpát-medencében élő magyarságról van szó.

⁸⁹ A *W.n.nd.r* alakra l. fentebb, 60. jegyzet.

lovagolnak ki. Ennek az országnak a királyát *h.l.t-nak*⁹⁰ hívják. Ez az ország 150 farszakh⁹¹ széles és 100 farszakh hosszú. Télen egy folyó partján tartózkodnak, amely köztük és a rūs-ok között van. Élelmük a hal, s ezzel látják el magukat. Nagyon gazdag emberek, de közönségesek. Ennek az országnak sok fája és folyóvize van. Szemrevalók és félelmetesek. Az összes, körülöttük lakó pogányokkal háborúskodnak, és a magyarok szoktak a győztesek lenni...

[46.] M.rwāt ország⁹² leírása

Tőle keletre néhány hegy és a *hazar* besenyők⁹³ egy része van; tőle délre a *hazar* besenyők egy része és a Gurz-tenger⁹⁴ van; tőle nyugatra a Gurz-tenger egy része és Belső Bulgár⁹⁵ van; tőle északra Belső Bulgár egy része és W.n.nd.r hegység van. Keresztények és két nyelven beszélnek: arabul [?] és rümül.⁹⁶ Ruházatuk emlékeztet az arabok ruházatára. Barátságban vannak a Rüm-okkal és a turkokkal. Sátraik és jurtáik vannak.

⁹⁰ A *h.l.t* alakból a *g.l.h* rekonstruálható (erre l. fentebb, 41. jegyzet), ugyanis a szókezdő esetében a pontot csak a karakter alá kell tenni, míg a szóvég esetében az arab ta-marbuta helyén szabályos perzsa t-t írt át.

⁹¹ Gardézinél és al-Bakrínál 100 x 100 farszakh. A farszakh-ra l. fentebb, 28. jegyzet.

⁹² L. fentebb, 65. jegyzet; részletes kommentár: V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 440–442.

⁹³ Ez a terminus a Volgán átkelt besenyőket jelenti, akik a magyarságot a honfoglalásra készítették (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 443–444.).

⁹⁴ A Fekete-tenger neve, vö. V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 182.

⁹⁵ Belső Bulgár alatt a dunai bolgárok országa értendő (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 440.).

⁹⁶ Rüm = Bizánc, azaz rümül = görögül.

[47.] A hazar besenyők országa

Tőle keletre van a kazárok hegye; tőle délre az alánok vannak; tőle nyugatra a Gurz-tenger van; tőle északra a m.rwät-ok vannak. Ez a csoport régen a turk besenyők közé tartozott. Ide jöttek, és ezt az országot erővel elfoglalták és ott letelepedtek...⁹⁷

[53.] W.n.nd.r ország leírása

Tőle keletre vannak a Barādās-ok, tőle délre a kazárok; tőle nyugatra hegység; tőle északra a magyarok. Gyávák, gyengék, szegények és kevés árujuk van.

⁹⁷ A besenyő vándorlásra való utalás, sajnos, datálás nélkül, de nyilván a magyar honfoglalás előzményeiről van szó (V. Minorsky: a 2. jegyzetben i.m. 443.).

MARVAZI

Marvazi Mervben (ma Mary, Türkmenisztán) született, és a szeldzsük udvarban volt orvos. Művét 1120 körül írta. Kelet-Európára vonatkozó legfontosabb forrása al-Dzsajhání munkája volt. Marvazi szolgált forrásul a perzsa 'Aufi párhuzamos részeinek. A munka egyetlen kéziratának dátuma 1369.

A Kínára, a türkökre és Indiára vonatkozó részek kritikai szövegkiadásai és angol fordítása bő kommentárokkal: V. Minorsky: Sharaf al-Zamān Tāhir Marvazī on China, the Turks and India. Arabic text with English translation and commentary. London 1942. (az általunk közölt szöveg: 22., fordítása: 35.)

A m.ğg.rya a turkok egyik törzse. Nekik sok földjük van, amely eléri a száz farszakhszor száz farszakhot.⁹⁸ Főnökük 20 ezer lovassal vonul ki. Főnökük neve K.nd.h.⁹⁹ Ez azonban csak névleges címe királyuknak.

Sátorlakó nép, és együtt vonulnak a sarjadó füvel és a zöld vegetációval.

Országuk egyik határa a Rüm-tengert¹⁰⁰ éri. Ebbe a tengerbe két folyó ömlik. Ezek közül az egyik nagyobb mint a Čayhūn.¹⁰¹ A magyarok lakóhelyei e két folyó között vannak. A két folyó neve: Rūxā¹⁰² és 't.l. A magyarok országa bővelkedik fákban, szántóföldjeik vannak.

⁹⁸ A farszakh-ra l. fentebb, 28. jegyzet.

⁹⁹ L. fentebb, 40. jegyzet.

¹⁰⁰ L. fentebb, 42. jegyzet.

¹⁰¹ L. fentebb, 43. jegyzet.

¹⁰² A szó eleji *r* elírás *d* helyett. Az *x* egy olyan betűformára utal, amelyről hiányzik a pontozás, így a párhuzamos alakok alapján *b*-nek, de *n*-nek is olvasható. L. fentebb, 62. jegyzet.

Legyőzik azokat a şaālība-kat és rūs-okat,¹⁰³ akik közel laknak hozzájuk, foglyokat ejtenek közülük, a foglyokat Rüm-ba¹⁰⁴ viszik s ott eladják őket.

A magyarok szemrevaló és szép külsejű emberek és nagy testűek. Vagyonosak és szembetűnően gazdagok, amit kereskedelmüknek köszönhetnek.¹⁰⁵

¹⁰³ Szlávokat és oroszokat.

¹⁰⁴ Bizáncba.

¹⁰⁵ Ez a bekezdés nincs meg az eddig bemutatott párhuzamos helyeken.

AUFĪ, ŠUKRALLAH, BAĦĠAT UT-TAWĀRIĤ

A Marvazi szövegére visszamenő párhuzamos szövegek közül a 13. században alkotó ‘Aufī kivonatát nem közöljük, mivel nem tartalmaz új információt, és majdnem teljesen azonos Šukrallah itt következő szövegével, az egyetlen hiányzó részlet pedig megvan Marvazinál.

Šukrallah 1456-ban írta meg könyvét, amelyben a török törzsek leírása is szerepelt. A perzsa szöveg egy 1575/6. évi szófiai kézíraton alapul.

E munkának előkerült török fordítása is, amely olyan többletet tartalmaz, amely az eddig megismert Dzsajhāni-hagyományban nem szerepel. Janicsek István ezeket a mondatokat nem kései interpolációnak véli, hanem egy eddig nem ismert hagyományra vezeti vissza. A török szöveg egy 1737/8. évi szófiai kéziratban maradt ránk.

Mérvadó szövegkiadásuk: G. Hazai: Les manuscrits, conservés à Sofia, des remaniements médiévals de Marwazī et ‘Aufī. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 7 (1957) 180–183., hasonmásuk: 191., 195. (részlet).

Magyar fordításuk: Kmoskó Mihály: Muhammad al-‘Aufī anekdotagyűjteménye negyedik részének XVI. fejezete. Történeti Szemle 16 (1929) 14–54. (részlet); Janicsek István: Új mondatfoszlány a nomád magyar népről. Századok 63 (1929) 225–236. (részlet); Czeglédy Károly: in: MEH. 86–88. (a rekonstruált Dzsajhāni-hagyomány részeként) (részlet).

ŠUKRALLAH:

A hetedik nép a turkok egyik népe, amelyet maḥaraqah-nak¹⁰⁶ neveznek. Országuk száz farszakhszor száz farszakh.¹⁰⁷ Főnöküket K.ndah-nak nevezik.¹⁰⁸ Ők sátrakkal és állatokkal együtt vonulnak.

Földjük Rūm¹⁰⁹ földjével határos. Lakhelyeik két folyó partján vannak. Az egyiket W.fā-nak nevezik, a másikat Atīl-nek. Mindkettő nagyobb mint a Ġayḥūn.¹¹⁰ Köztük s a ṣaqlāb-ok és rūs-ok¹¹¹ között ellenséges viszony van s mindig harcban állnak. A türkmén¹¹² m.ḥ.rqah állandóan legyőzik a ṣaqlāb-okat és rūs-okat, foglyokat ejtenek, Rūm-ba viszik és eladják.

TÖRÖK FORDÍTÁSA:

A hetedik népet maḥaraqah-nak nevezik. A törökök közül valók. Főnöküket K.ndah-nak hívják. Bárhová utaznak, együtt utaznak *ingóságaikkal, sátraikkal, [az uralkodó] kíséretével, az uralkodó udvarával*¹¹³ és az állatokkal. Országuk a Rūm országával határos.

¹⁰⁶ A népnév a *m.ḡḡ.rīya* alakból torzult.

¹⁰⁷ A farszakh-ra l. fentebb, 28. jegyzet.

¹⁰⁸ L. fentebb, 40. jegyzet.

¹⁰⁹ Bizánc.

¹¹⁰ Az arab szöveg téves fordítása, ott ugyanis arról van szó, hogy a kettő közül az egyik folyó nagyobb, mint a Ġayḥūn.

¹¹¹ Szlávok és oroszok.

¹¹² A *tarāḳime* nyilvánvalóan kései betoldás, ugyanis a 10. századi arab földrajzi irodalomban a terminus nem bukkan fel.

¹¹³ A dőlt betűvel szedett részek nincsenek meg más párhuzamos szövegekben.

Pihenő- és tartózkodási helyeik¹¹⁴ két nagy folyó partján vannak. Az egyiket W.fā-nak, a másikat Ātīl-nak nevezik. Mindkettő a Ġayhūn-nál és Sayhūn-nál¹¹⁵ nagyobb. Ezek, a šaqlāb-ok és rūs-ok között *nyáron és télen* állandó háborúk és harcok vannak. De a türkmén m.ħt.rqah állandóan legyőzi a šaqlāb és a rūs népet. *Ezeket sorban láncra verve foglyokká teszik. A rajtuk levő dolgokat, ruhákat, cobolyprém öltözetet lehúzzák róluk, s meztelen viszik Rūm-ba, és eladják [őket].*

¹¹⁴ A török szövegben a pihenőhely egyértelműen az állandó jellegű téli szállásra utal, míg a lakóhelyeik alatt a nomád vándorlás időszakai szállásai értendők.

¹¹⁵ A név a Szír-Darja folyót jelenti, s nyilván kései betoldás.

AZ AL-BALHI-HAGYOMÁNY: AL-ISZTAHRI ÉS IBN HAUKAL

Al-Balhi 850 körül született Balh városában. Iraki tanulmányai után visszatért Horaszánba. Itt írta meg térképekhez írt kommentárokból álló földrajzi munkáját. Műve nem maradt ránk, azt al-Isztahri és Ibn Haukal szövegei alapján lehet rekonstruálni. Al-Isztahri 930–933 között al-Balhi közreműködésével készítette el az újabb változatot, amelyet valószínűleg 950 körül még egyszer átdolgozott. Al-Isztahri földrajzi kompéndiumát a szintén 10. századi Ibn Haukal egészítette ki.

Al-Isztahri mérvadó szövegkiadásai: M. J. de Goeje: BGA. I. (az általunk közölt szöveg: 10., 225., 227.)

*Ibn Haukal mérvadó szövegkiadásai: M. J. de Goeje: BGA. II. , új kiadása: J. H. Kramers: *Opus geographicorum auctore Ibn Haukal*. BGA. II.² Lugduni Batavorum 1939. (az általunk közölt szöveg: 15., 396., 398.).*

*Ibn Haukal francia fordítása: J. H. Kramers–G. Wiet: *Ibn Haukal, Configuration de la terre. I–II. Beyrouth–Paris 1964.**

Magyar vonatkozású részek kiadása: MHK. 240.

Magyar fordításai: gróf Kuun Géza: in: MHK. 240. (részlet); Czeglédy Károly: in: MEH. 95. (részlet).

AL-ISZTAHRI:

IBN-HAUKAL:

A turkok egyik törzse országától elszakadva a hazar-ok s a rüm¹¹⁶ között elterülő vidéken telepedett le. Ezek neve a baġanākiya.¹¹⁷ E

¹¹⁶ Bizánciak.

¹¹⁷ Besenyők.

tartózkodási helyük nem régóta a szállásuk, ezt ugyanis megrohanták s ott letelepedtek...¹¹⁸

Basgirt¹¹⁹

Két fajtájuk van. Az egyik fajta a guzzok¹²⁰ végein, a bolgárok¹²¹ mögött lakik. Azt mondják, hogy számuk vagy 2 ezer ember.

Erdeik védelmében élnek, ezért nehezen támadhatók. A bolgárok alattvalói.

A másik basgirt-ok¹²² a besenyőkkel határosak.

Mind ők, mind a besenyők turkok, és ők határosak a rüm-mal....¹²³

Basgirt szintén egy vidék neve. Két fajtájuk van. Az egyik fajta a guzzok végein, a bolgárok mögött lakik. Számuk vagy 2 ezer ember.

Erdeik védelmében élnek, ezért nehezen támadhatók. A bolgárok alattvalói.

A [másik fajta] Basgirt lakóhelyei a besenyőkkel határosak.

Mind ők, mind a besenyők turkok, Rüm közelében...¹²⁴

¹¹⁸ Isztahri és Ibn Haukal szövege szó szerint egyezik. Ezeket az adatokat használta fel a Hudúd al-Álam szerzője is. A tárgyalt események a besenyők 895 körüli nyugatra vándorlásával vannak összefüggésben. Ford. Kmoskó Mihály.

¹¹⁹ Ez az első biztos adat, amikor a magyarokat a baskír népnévvel illetik.

¹²⁰ A *guzz* népnév a Kazak-steppén élő oguzokat jelenti.

¹²¹ A bolgár egyértelműen a volgai bolgárookra utal.

¹²² A *basgirt* népnéven vagy a török nyelvű baskírok vagy a magyarság keleten maradt töredékei értendők. Czeglédy Károly (MÓT. 16.) a másik fajta basgirtokat a Fekete-tenger vidékén élő magyarsággal hozta kapcsolatba. A besenyőkkel való közös határ azonban azt sugallja, hogy ebben az esetben inkább már a Kárpát-medencét megszálló magyarokról van szó.

¹²³ Rüm = bizánciak. Ford. Czeglédy Károly.

¹²⁴ Rüm = Bizánc. Ford. Zimonyi István.

...A Baganak-tól a belső basgirt-ig 10 nap, a belső basgirt-tól Bulgär-ig 25 állomás van.¹²⁵

¹²⁵ Isztahri itt idézett szövegéhez képest Ibn Haukal párhuzamos helye nem tartalmaz újat. Ford. Kmoskó Mihály.

AL-MASZÚDI

Al-Maszúdi a 10. századi muszlim történeti és földrajzi irodalmának jelentős alakja, aki élete során végigjárta az Iszlám birodalom legtöbb részét, és élményeit feljegyezve bedolgozta műveibe. Munkái közé tartozik a 943–947 között írt hatalmas történeti kompiláció, a Murūğ al-dahab (Aranyezők), amelynek terjedelmes földrajzi bevezetője is van. Másik ránk maradt műve a Kitāb al-Tanbih (A figyelmeztetés könyve), amelyben korábbi műveinek összefoglalását adta. 956-ban halt meg Kairóban.

A Murūğ mérvadó szövegkiadása: Barbier de Meynard–Pavet de Courteille: Murūğ al-dhahab wa maʿādin al-jawhar. I–XI. Paris 1861–1877. (az általunk közölt szöveg: I. 228., II. 58–64., VIII. 144–145.) A Tanbih mérvadó szövegkiadása: M. J. de Goeje: BGA. VIII. (az általunk közölt szöveg: 180–181.)

A Murūğ magyar fordításai: gróf Kuun Géza: in: MHK. 279–282. (részlet); Czeglédy Károly: in: MEH. 101–103. (részlet).

MURŪĞ AL-DAHAB:

Ugyancsak a turkok közé tartoznak a kīmākīya, a barshānīya, a badiya s a ǧaʿrīya [nép]; a legvitézebb a guzzīya; alakra legszebb, termetre legderekbabb, arcra legbarátságosabb a harluhīya törzse...¹²⁶

A kazárok és az alánok nyugatról négy turk néppel¹²⁷ határosak, amelyek közös ösre viszik vissza családfájukat. Részben nomádok, részben letelepültek. Véderejük nagy és igen harciasak. Közülük mindegyiknek [külön] királya van, s területük több napi járóföldre

¹²⁶ E részlet Ibn Hordádzbeh idézett helyének párhuzama. Ford. Kmoskó Mihály.

¹²⁷ Valójában a besenyők és a magyarok országairól van szó, mint azt később a népnevek magyarázatánál látni fogjuk.

terjed. Országuk területe részben a Meótiszig¹²⁸ ér. Portyáik során eljutnak egészen Bizáncig és Andalúzia környékéig, győzedelmeskedve az ottani népeken.¹²⁹ Békében élnek a kazár királlyal és ugyanúgy az alán fejedelemmel is. Területeik a kazárok országával határosak.

Első törzsük neve b.ğ.n.y, a másodiké, amely ezekkel határos, bağğird. Az utóbbiak mellett egy b.ğ.n.ğ nevű nép lakik, amely a legharciasabb ezek közül a népek közül. Végül egy negyedik nép határos velük, amelynek nük.r.da a neve.¹³⁰ Királyaik nomád életet folytatnak.

A Hidzsra 320. éve után vagy éppen abban az esztendőben, háborúkat viseltek Bizánc ellen.¹³¹ A bizánciaknak országuk határán, abban az irányban, ahol az imént említett négy nép lakik, egy nagy görög városuk van, amelynek neve W.l.n.d.r.¹³² E [városnak] nagy lakossága és igen jól védett fekvése van a hegyek és a tenger között. Lakossága védelmül szolgált azon népek ellen, akikről az imént szóltunk, úgyhogy a turkoknak nem volt útjuk Bizánc felé a védelem miatt, amelyet a hegyek, a tenger és ennek a városnak a lakói nyújtottak velük szemben.

¹²⁸ Az Azovi-tenger görög (*Maiotis*), illetve latin (*Maeotis*) neve.

¹²⁹ A magyar kalandozásokra való utalás. Andalúzia az arabok által elfoglalt spanyol területek neve.

¹³⁰ A *Bağānā* és *Bağān.ğ* a besenyő népnév két változata, míg a *Bagğird* és az *[O]nükurda* a magyarok két különböző elnevezése. P. Golden szerint al-Maszúdi egy arab hagyományra visszamenő, *Bağān.ğ*, *Bagğird* alakot tartalmazó forrásból és egy perzsa előképre utaló *Bağānā*, *[O]nükurda* munkából alkotta meg a négy különböző népre vonatkozó koncepcióját, ugyanis nem vette észre, hogy a két névpár ugyanazt a két népet takarja (The People Nükarda. Archivum Eurasiae Medii Aevi 1 [1975] 21–35.).

¹³¹ 932. A Hidzsra l. alább, 214. jegyzet. A 934. évi Bizánc elleni kalandozó hadjáratról bizánci források is beszámolnak (J. Marquart: a 30. jegyzetben i.m. 60–74.; Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980 268–271.).

¹³² A város neve a w.n.nd.r alak (erre l. fentebb, 60. jegyzet) elhasonult vagy torzult alakja.

Ezek között a turk népek között háborúságok törtek ki azzal az ellentéttel kapcsolatban, amely egy mohamedán kereskedő ügye miatt keletkezett, aki Ardabil¹³³ lakói közül származott. Ő ugyanis e népek egyikénél megtelepedett, a másik néphez tartozó személyek részéről pedig sérelmet szenvedett. Mikor ebből ellentét támadt, W.l.n.d.r városának bizánci lakói távollétükben rátörték szállásaikra, sok gyermeket fogságba hurcoltak, az állatokat pedig elhajtották. Amikor a hír eljutott hozzájuk [a turkokhoz], ők éppen harcban álltak egymással. Ekkor azonban kiegyeztek, és elengedve egymásnak kölcsönösen a vérontásért járó díjat, W.l.n.d.r ellen vonultak. Mintegy 60 ezer lovassal érkeztek oda. Ezt a sereget nagyobb toborzás és csapatösszevonás nélkül állították ki, egyébként 100 ezer lett volna a számuk.

Amikor híruk eljutott Armanoszhoz,¹³⁴ aki jelenleg, 332-ben¹³⁵ a bizánci császár, az 12 ezer kereszténnyé lett mohamedán lovast küldött ellenük, akik arab módra, lándzsával voltak felfegyverezve az 50 ezer bizáncival együtt. Nyolc nap alatt érték el W.l.n.d.r városát. Táborot ütöttek mögötte, majd felvonultak az ellenséggel [a turkokkal] szemben. A turkok előzőleg már nagy tömeget megöltek W.l.n.d.r népéből, a város lakói azonban falaik védelmében kitartottak egészen addig, amíg oda nem érkeztek a segédc csapatok.

Amikor a négy király értesült arról, hogy mennyi megtért keresztény érkezett oda, országaikba küldtek, és összegyűjtették a mohamedán kereskedőket, akik messze földről, a kazároktól, Al-Bábból,¹³⁶ az alánoktól és máshonnan érkeztek hozzájuk és náluk tartózkodtak, továbbá azokat is, akik e négy országban mohamedánná lettek, s akik csak abban az esetben voltak hajlandók hadba vonulni [a

¹³³ Ma város Iránban.

¹³⁴ I. Romanos Lekapénos bizánci császár (920–944).

¹³⁵ 943–944-ben.

¹³⁶ Derbend arab neve, amely a stratégiaiilag fontos két kaukázusi átjáró közül az egyik a Kaspi-tenger mellett. A kazár birodalom itt érintkezett az iszlám tartományaival.

turkok oldalán], ha a háború hitetlenek ellen folyt.¹³⁷ Mikor azután felsorakoztak a csapatok, és megjelentek a bizánciak élén a megtért keresztények, odaléptek hozzájuk a kereskedők, akik a turkok sorai előtt álltak, és felszólították őket, hogy térjenek át az iszlám vallására, mert ha a turkok védelme alá helyezik magukat, azok vissza fogják telepíteni őket mohamedán területre. Ők azonban vonakodtak megtenni ezt. Ekkor azonnal összecsapott a két sereg, és a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak kerültek előnyösebb helyzetbe, minthogy kétszer annyian voltak, mint a turkok. A seregek éjjel is csatarendben maradtak, a négy király pedig haditanácsot tartott. A besenyők királya ezt mondta: "Bízzátok rám a vezetést holnap korán reggel!" Ebbe bele is egyeztek.

Mikor megvirradt, a besenyő király sok lovasosztagot rendelt a jobb szárny mellé, mindegyik osztag ezer lovast számlált, ugyanígy a bal szárny mellé is. Mikor azután felsorakoztak a csatasorok, a jobb szárny lovasosztagai a bizánciak derékhadára törtek, és nyílzáport zúdítottak rá, miközben átmentek a bal szárnyra. A bal szárny lovasosztagai is felvonultak, és nyílzáport zúdítottak a bizánciak derékhadára, miközben odáig jutottak, ahonnan a jobb szárny lovasosztagai kiindultak. A nyilazás így állandóan folyt, a lovasosztagok pedig forogtak, mint a malomkerék. Maga a turk jobb szárny, középhad és bal szárny azonban nem mozdult. A lovasosztagok tovább folytatták akciójukat ezres csoportokban: azok, akik a turkok jobb szárnya mellett voltak, elkezdték nyilazni a bizánciak bal szárnyát, majd a bizánciak jobb szárnya felé törekedve, állandó nyilazás közben a bizánci derékhadig is eljutottak. Azok a lovasosztagok pedig, amelyek a turkok bal szárnya mellől indultak ki, a bizánci jobb szárnyat nyilazva haladtak a bizánci bal szárny felé, miközben a derékhadig is eljutottak. A lovasosztagok a bizánci derékhadnál találkoztak, és a leírt módon váltogatták egymást.

¹³⁷ A magyarországi mohamedánokról I. Czeglédy Károly: MÖT. 99–104.

Mikor pedig a kereszténnyé lett mohamedánok és a bizánciak látták, hogy miként bomlanak fel soraik, s hogy hogyan tér rájuk vissza állandóan a nyílzápor, rendezetlen soraikkal támadásba mentek át, s az eddig mozdulatlanul álló turk [fő]sereget rohanták meg. A [turk] lovasság utat is nyitott nekik. Utána azonban egyetlen hatalmas nyílzáporral borították el őket. Ez a nyílzápor lett az oka a bizánciak megfutamodásának: a turkok ugyanis a nyílzápor után rendezett sorokban végrehajtott támadásukkal megszerezték a győzelmet. Az ő soraik ugyanis rendezett állapotban maradtak és nem bomlottak fel. A lovasosztagok jobbról és balról száguldoztak. Előkerültek a kardok is. Elsötétült a láthatár, és sűrűn hangzott a lovasok kiáltása.

A bizánciak és a kereszténnyé lett mohamedánok közül mintegy 60 ezren estek el, úgyhogy a turkok az ő holttesteiken át hágtak fel a város falára. A város elesett, s a kard nem nyugodott benne napokig, népét fogságba vitték. A turkok három nap múlva vonultak ki belőle, Konstantinápoly¹³⁸ irányába. Megművelt földek, mezők és tanyák között vonultak át, miközben gyilkoltak, embereket ragadtak el és vittek fogságba.

Konstantinápoly falai alá érve 40 napig táboroztak ott. Közben a nőket és a gyermekeket eladták szövetdarabokból készült ruhákért, valamint brokát- és selyemruhákért. A férfiak között azonban nagy öldöklést vittek végbe, és egyet sem hagytak élve közülük, bár néha leöldösték az asszonyokat és a gyermekeket is. Ezután kiterjesztették portyáikat ezen a vidéken. Portyázó alakulataik egészen a szlávok és a rómaiak országáig hatoltak, azóta pedig már Andalúziáig, a frankok országáig és Galíciáig¹³⁹ is eljutnak portyáik során. Az említett turk népek portyái tehát jelenleg Konstantinápolyig és a felsorolt országokig jutnak el...¹⁴⁰

¹³⁸ L. fentebb, 27. jegyzet.

¹³⁹ A spanyolországi Galícia területét érti a szerző.

¹⁴⁰ Ford. Czeglédy Károly.

Megemlékezés Mu'tadid Billāh kalifa uralmáról

Ebben az esztendőben¹⁴¹ Ismā'il ibn Ahmad,¹⁴² miután testvére, Naṣr ibn Ahmad halála után Horaszán fölött az uralmat átvette, a turkok országába érve azt a városukat foglalta el, amelyet birodalmi székhelyüknek tekintettek, foglyul ejtette a hātūn-t,¹⁴³ a király feleségét, azonkívül foglyul ejtett 10 ezer törököt és 15 ezret lemészárolt közülük. E király neve állítólag Ṭ.nk.s;¹⁴⁴ e név az e vidék felett uralkodó minden egyes király címe volt; nézetem szerint a hazlaḡiya¹⁴⁵ néven ismeretes két fajtához tartozott. E könyv előző részében, valamint más előző könyveinkben a turkokra, fajtaikra és hazájukra vonatkozó tudósításokat nagyban előadtuk...¹⁴⁶

KITAB AL-TANBIH:

A burḡar s a nomád turkok al-W.l.nd.rīya nevű fajtái, akiknek neve a rómaiaknak a Kelettel szomszédos legszélső végéinek W.l.nd.r néven ismert városával függ össze;¹⁴⁷ ide tartoznak: Baḡanāk, Yaḡnī,

¹⁴¹ 893-ban.

¹⁴² Számánida uralkodó (892–907).

¹⁴³ A török szó jelentése 'az uralkodó felesége'.

¹⁴⁴ O. Pritsak szerint e cím összefüggésbe hozható a török Tabgacs népnévvel (Von den Karluk zu den Karachaniden. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 101 [1951] 290.).

¹⁴⁵ A népnév a török *qarluq* alakot tükrözi. Narsahi perzsa történetíró további adatokkal is szolgál a hadjárattal kapcsolatban: a támadás március-áprilisban volt, és az ostromolt város neve Taraz (O. Pritsak: a 144. jegyzetben i.m. 288–289.).

¹⁴⁶ Ford. Kmoskó Mihály.

¹⁴⁷ A mondat meglehetősen nehezen értelmezhető. A *Burḡar* és *Walandarīya* a dunai bolgárokat jelenti, a városnév pedig nyilvánvalóan népnévi eredetű.

Baggird és Nūkabarda.¹⁴⁸ Ennek az öt themának¹⁴⁹ legnagyobb része fölött 320¹⁵⁰ után elhatalmasodtak és ott ütve fel sátraikat a Konstantinápoly felől Róma felé vezető utat elállták – ez [az út] mintegy negyven napi út távolságot tesz ki –, s az ottani megművelt területek legnagyobb részét elpusztították. Portyázásaik egészen Konstantinápolyig értek, úgyhogy jelenleg Konstantinápoly és Róma között az összeköttetés a tengeri utat kivéve megszakadt. A kettő között, a Konstantinápoly közelében elterülő megművelt vidék sok napi járásra terjedt ki.¹⁵¹

"A tudományok fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvében"¹⁵² említettük, mi volt az oka annak, hogy a turkok e négy fajtája¹⁵³ Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Ġuzziya, a Ġarluġiyya, a Ġimākīya között¹⁵⁴ a Ġurġān-tó¹⁵⁵ mentén. Ebbe [a tóba] ömlik a Ġaiġūn folyója,¹⁵⁶ valamint Šās, Farġāna és al-Fārāb vidékének folyója. Ĥwārezm¹⁵⁷ vidékéről Šās

¹⁴⁸ L. fentebb, 130. jegyzet.

¹⁴⁹ A bizánci birodalom öt európai themájáról volt szó előzőleg.

¹⁵⁰ 932.

¹⁵¹ Ez a leírás ugyanarra a 934. évi magyar-besenyő kalandozásra vonatkozik, mint az előző munkájából idézett rész, csupán helyenként az értelmetlenségig le van rövidítve.

¹⁵² Al-Maszúdi e könyve nem maradt ránk.

¹⁵³ A négy népen a besenyők és a magyarok értendők. L. fentebb, 127. és 130. jegyzet.

¹⁵⁴ Al-Maszúdi a besenyő és a magyar vándorlás okaként a Nyugat-Belső-Ázsiában folyó harcokat jelölte meg, amelybe az oguzok, karlukok és kimekek is belesodródtak. Ez a háttér jelenti azt a hiányzó láncszemet, amely összefüggésbe hozhatja a besenyők elvándorlását és Iszmáil számánida emírnek a karlukokon aratott győzelmét (I. Zimonyi: a 15. jegyzetben i.m. 169.).

¹⁵⁵ Aral-tó.

¹⁵⁶ Amu-darja.

¹⁵⁷ Az Aral-tótól délre eső terület.

vidékei felé és más irányban különböző árukkal megrakott nagy hajók közlekednek rajta, amint ezt jelen könyvünk előző részében előadtuk.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Ford. Kmoskó Mihály.

TABARI

Az arab történetírás kiemelkedő alakja. Világtörténete a kezdetektől tárgyalja a történelmet 915-ig. 923-ban halt meg.

*Mérvadó szövegkiadása: Moḥammad Abūl Faḍl Ibrahīm: *Tārīkh at-Ṭabarī. Par Abī Jaʿfar Moḥammad ibn Jarīr at-Ṭabarī. I-XI. Cairo 1962-1967. (az általunk közölt szöveg: X. 34.)**

Ebben az [esztendőben¹⁵⁹] híre jött, hogy Ismāʿīl ibn Aḥmad¹⁶⁰ a turkok országa ellen intézett portyázó hadjáratot, és – amint említik – királyuk fővárosát bevéve, őt magát,¹⁶¹ feleségét, a ḥātūn-t¹⁶² és körülbelül 10 ezer embert közülük foglyul ejtett. Hatalmas tömeget gyilkolt le közülük,¹⁶³ számtalan lovat zsákmányolt. A zsákmány felosztása alkalmával minden muszlim lovasra ezer dirhem¹⁶⁴ esett.

¹⁵⁹ 893-ban.

¹⁶⁰ L. fentebb, 142. jegyzet.

¹⁶¹ Ibn al-Aszír párhuzamos helyén ez áll: apját, míg Barhebraeusnál ez olvasható: a királyt. Al-Maszúdinál csak a feleségről és a hadifoglyokról van szó (I. Zimonyi: a 15. jegyzetben i.m. 170.).

¹⁶² L. fentebb, 143. jegyzet.

¹⁶³ Ez az esemény al-Maszúdi Murūğ al-ḏahab-jában is szerepel.

¹⁶⁴ Arab ezüstpénz.

IBN HAJJÁN

Abū Marwān Ḥayyān ibn Ḥalaf ibn Husayn ibn Ḥayyān (987/8–1076) a spanyol középkor legkiemelkedőbb történetirója, a kordovai államtitkári hivatal fogalmazója. Fennmaradt munkájának címe: Kitāb al-muqtabis (A más szerzőktől kivonatolónak könyve). A mű a korábbi történetírók munkáiból készített tizkötetes kivonat, amelyből csak egyes részek maradtak fenn. Egyetlen kézírata a rabati Ḥasanīya Könyvtárban 87. sorszám alatt található, címe: Muqtabis fi tarīḥ riḡal al-Andalus (A kivonatoló könyve Andalúzia státusférfiainak krónikájából).

Mérvadó szövegkiadása: P. Chalmeta–F. Corriente–M. Šubh: Ibn Ḥayyān. Al-Muqtabas V. Madrid 1979.

Spanyol fordítása: Mª Jesús Viguera–Federico Corriente: Ibn Ḥayyān de Córdoba: Crónica del Califa ʿAbderrahmān III An-Nāsir entre los años 912 y 942 (al-Muqtabis V). Zaragoza 1981.

Tudósítás a turkok¹⁶⁵ megjelenéséről a Felső Végeken

...S megérkezett a főminiszter, Muhammad ibn Ḥasim al-Tuḡribī levele al-Nāsir li-dīn Allāh¹⁶⁶ [kalifához], sawwāl hó 19. napján,¹⁶⁷ [nevezett] testvérek, Aḥmad ibn Yaḥyā ibn Ḥasimnak, továbbá Māsā ibn Muḥammad ibn al-Tawīlnak, Huesca¹⁶⁸ urának, valamint Mundir ibn Saʿīdnak, a Felső Végek főbírájának levelével együtt arról, hogy a Konstantinápoly mögött élő turkok félelmetes népe Andalúzia felső

¹⁶⁵ A magyarok *turk* elnevezésére a mór irodalomban más példa is van, ugyanis a spanyolországi zsidó Ibrahim ibn Yaʿqūb a szintén itteni al-Bakri művében megmaradt töredékében ugyanígy nevezi a magyarokat (Czeglédy Károly: MÖT. 135.).

¹⁶⁶ III. ʿAbd al-Rahmān kordovai kalifa (912–961) tiszteleti címe.

¹⁶⁷ 942. július 7-én.

¹⁶⁸ Ma spanyolországi város a Pireneusok déli lábainál.

végeinek muszlimjai ellen támadt.¹⁶⁹ Váratlanul szálltak alá Katalónia felől, félelmetes tömegben. Táborukat a Felső Végek szélén, Lérída városa¹⁷⁰ ellen ütötték fel, s [innét] intézték portyáikat az arabok erődtímenyei ellen. Fogságba ejtették Yahyā ibn Muḥammad ibn al-Ṭawīl-t, Barbastro¹⁷¹ urát.

Al-Nāṣir li-dīn Allāh [kalifában] ez nagy megütközést és mély szomorúságot keltett. Az emberek megijedtek, és reszketés vett erőt rajtuk. A Magasztos Isten azonban könnyített [sorsukon], ugyanis a nevezett csütörtöki nap késő délutánján megérkezett Muḥammad ibn Hāsim levele, amelyben azt jelentette, hogy [a turkok] önszántukból visszafordultak és hazatértek az Iszlám országából. A Magasságos Isten eltérítette őket a muszlimoktól. Al-Nāṣir li-dīn Allāh szomorúsága azonmód eltűnt, kedélye megnyugodott. A rettenetes is megszűnt: Isten megvédelmezte az ő szolgálait. Šawwāl hó 23-án, hétfőn¹⁷² levél jött Mūsā ibn Muḥammad ibn al-Ṭawīl-től, Huesca város kormányzójától, amelyben beszámolt arról, hogy a [turkok] visszafordulásáról szóló hír igaz, [az ellenség] hanyatt-homlok elmenekült. Levelével együtt a tőlük elvett nyilakból, fegyverekből és felszerelésekből is küldött. Igaz volt tehát a hír, hogy hátat fordítottak Andalúziának: Istennek ereje hatalmasnak bizonyult és megelégte [tetteiket].

E vad nép támadása Andalúzia Felső Végei ellen Katalónia felől jött. Amerre csak ott elvonultak, mindenkit leigáztak. A Felső Végek szélén, Lérída városának kapujában, šawwāl hó 19-én, csütörtökön¹⁷³ ütöttek tábor. Előőrseik [innen kiindulva] törtek be Odèn-ba, Cerdanya-ba és Huesca városába. Foglyul ejtették Yahyā ibn Muḥammad ibn al-

¹⁶⁹ Konstantinápolyra l. fentebb, 27. jegyzet, Andalúziára l. fentebb, 129. jegyzet.

¹⁷⁰ Ma spanyolországi város Huescától délkeletre.

¹⁷¹ Ma spanyolországi város Huesca és Lérída között.

¹⁷² Július 11-én.

¹⁷³ Július 7-én.

Ṭawīl-t, Barbastro városának urát, szombaton, letáborozásuk harmadik napján. Igen nagy számban voltak, hatalmas tömegben [jöttek]. Az élelmük elfogyott, és az ország kivetette őket magából.¹⁷⁴ Hét vezér¹⁷⁵ alá tartoztak, egyikőjüket, közülük a legtekintélyesebbet tyıla-nak¹⁷⁶

¹⁷⁴ A tudósításban olvasható pontos kronológiai adatok alapján megállapítható, hogy az Andalúzia elleni magyar kalandozás 942 június-júliusában volt (Czeplédy Károly: MÖT. 133.). A magyarok e spanyolországi portyázásáról és ellátási nehézségeiről a kortárs Liudprand is beszámolt (MEH. 223.).

¹⁷⁵ Czeplédy Károly szerint a hét vezér a 942-es hadjáratban részt vevő kalandozó parancsnokok számára utal (MÖT. 137–138.), Györffy György ezzel szemben úgy véli, hogy jelen esetben a hét magyar törzs vezetőiről van szó (Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1993. 225.).

¹⁷⁶ Az emfátikus *tegy* idegen nyelvi *d*-t adhat vissza, így olvasata *djila*, a magyar *gyula* cím (l. fentebb; 41. jegyzet) megfelelője (Czeplédy Károly: MÖT. 136.; Elter István: Néhány megjegyzés Ibn Hayyān a magyarok 942. évi kalandozásairól szóló tudósításához. MNy 77 [1981] 413–419.; Györffy György : a 175. jegyzetben i.m. 225–226.).

hívták, őt követte 'h.r,¹⁷⁷ (w).l.h.w.d.y,¹⁷⁸ n.s.m.'n,¹⁷⁹ l.(x).s,¹⁸⁰ c.r.w.d¹⁸¹ és h.d.h.d.y.¹⁸²

Ezek a turkok Lérída városát nyolc napig tartották ostrom alatt. Isten azonban megóvta tőlük a muszlimokat, [akik] sokaságuk ellenére is felvették ellenük a harcot. Visszavonultak hát táborukba reményvesztetten. Isten ellenségeinek az élelme elfogyott és a takarmánynak is híján lettek, [úgyhogy] teljesen szétzilálódtak. Isten megelégette tetteiket.

Az őket jól ismerők elmondása szerint [e turkok] országa messze keleten van. A besenyők tőlük keletre vannak, velük szomszédosak. Róma földje tőlük délre esik, Konstantinápoly városa pedig kicsit ferdén keletre. Északra tőlük Murāwa¹⁸³ városa van és a szlávok többi országa, nyugatra tőlük a szászok és a frankok vannak. Andalúzia földjéig nagy távolságot tettek meg, pusztaságban ... [hiány a kéziratban]... a királyok

¹⁷⁷ A szó rekonstrukciója 'g.r, ami egy magyar *Ecser* alakot tükrözne (Czeglédy Károly: MÓT. 141.; Elter István: a 176. jegyzetben i.m. 413–419.; Györffy György: a 175. jegyzetben i.m. 226.).

¹⁷⁸ A vezérnév *Wulḡū dī* alakban olvasható, amely egy magyar *Bulcsudi* formát adhat vissza (Czeglédy Károly: MÓT. 136–137.; Elter István: a 176. jegyzetben i.m. 413–419.; Györffy György: a 175. jegyzetben i.m. 226. L. alább, 386. jegyzet.

¹⁷⁹ Györffy (a 175. jegyzetben i.m. 226–227.) olvasata *Basmān*, amely egy magyar *Basman*, *Bosman* alakot adhat vissza.

¹⁸⁰ Nehezen azonosítható név. Az eddig felmerült olvasatok és megoldások: *Līs*, emendálva: *Līl*, amely egy magyar *Lél* alakra menne vissza (Czeglédy Károly: MÓT. 137.), Györffy (a 175. jegyzetben i.m. 228–229.) újabban egy *L.b.r* alakot olvasva egy *Laber* formát rekonstruál, amely a török *Alper*, magyar *Alpár* névvel függ össze.

¹⁸¹ Györffy (a 175. jegyzetben i.m. 229.) egy *Ḡrūd* alakot rekonstruál, amely az Anonymusnál meglevő *Glad* névvel azonosítható.

¹⁸² Györffy (a 175. jegyzetben i.m. 227.) olvasata: *harḡadī*, amelyben a magyar harka címet (l. alább, 373. jegyzet) találta meg.

¹⁸³ Morávia (Morvaország) arab neve l. fentebb, 65. jegyzet.

tőlük. [Az őket jól ismerők szerint] e portyájuk útvonala Lombardián¹⁸⁴ keresztül vezetett, amely velük szomszédos. Köztük és Lombardia között 8 napi [járóföld] van, szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak, ők maguk pedig nomádok, mint a beduinok. Városaik nincsenek, sem házaik, hanem nemezsátrakban laknak, szétszórt táborhelyeken. Dū-l-ḥiġġa 18-án¹⁸⁵ pedig megérkezett Muḥammad ibn Ḥāsim miniszternek, Zaragoza urának követe s vele öt fogoly turk férfi, akiket meghagytak eredeti külsejükben és ruházatukban. Kordova¹⁸⁶ alatt a Qarqarī-i új palotába vitték őket, mert al-Nāṣir [kalifa] ez idő tájt mint tuszkulánumban lakott itt. A kalifa megsejmelte őket. Felvették az iszlám vallást, majd a kalifa besoroztatta őket testőrei közé.

A végvidéki Tortosából¹⁸⁷ pedig hír jött, hogy Yaḥyā ibn Muḥammad ibn al-Ṭawīl a turkoknak fizetett váltságdíj árán, 331 muḥarram hó elsején¹⁸⁸ kiszabadult kezeikből. Isten dū-l-qaʿda hó 10-én, szerdán¹⁸⁹ könyörült meg rajta. Az udvarba ment, hogy ismét felesküdjék al-Nāṣir li-dīn Allāh [kalifának]. Kordovában 331. rabīʿ al-aḥar hó 24-én, szombaton¹⁹⁰ vonult be. A pogányok kezén, azaz fogságában 33 napig volt. Al-Nāṣir li-dīn Allāh [kalifa] nagyon megörült neki, méltóan kitüntette, majd tájékozódott tőle az átkozott turkok híreit illetően, szóban és bizalmas beszélgetésben.

Ezután levél jött ʿAbd al-Raḥmān [ibn Muḥammad] ibn al-Nazzāmtól, Tortosa kormányzójától. A levél arról tudósított, hogy a katalánok és a hozzájuk csatlakozó más szomszédos népek vereséget

¹⁸⁴ Észak-itáliai tartomány.

¹⁸⁵ Szeptember 3-án.

¹⁸⁶ Zaragoza ma északkelet-spanyolországi, Córdoba pedig dél-spanyolországi város.

¹⁸⁷ Ma északkelet-spanyolországi város.

¹⁸⁸ Szeptember 15-én.

¹⁸⁹ Július 27-én.

¹⁹⁰ 943. január 5-én.

mérték az országukba behatoló turkokra. Borzasztó vereséget szenvedtek tőlük, megkapták, amit érdemeltek ellenséges viselkedésükért. [Megtudtuk], hogy közülük csak néhány menekültet űztek vissza országába [hírmondónak]. Isten műve kész: véget vetett garázdálkodásuknak.

A róluk szóló egyéb részleteket egy másik év krónikájában közöljük és fejezzük be, nem azében, amelyben megjelentek Andalúzia végvidékén.

AL-MAKDISI

Al-Muṭahhar ibn Ṭāhir al-Maqdisī 966-ban Szidzsisztánban írta az egyik számánida miniszter számára a Kitāb al-bad' wa-l-tarīḥ (A kezdet és a krónika könyve) című munkáját. Kézirata Isztambulban található.

Mérvadó szövegkiadása: Cl. Huart: Le livre de la Création et de l'Histoire de Muṭahhar ben Ṭāhir el-Maqdisī. Paris 1907.

A turkok egy lovas különítménye betört Andalúzia határvidékére,¹⁹¹ ott foglyokat ejtett és elhajtotta a szabadon legelő jószágokat. Az ellenség üldözésére kiküldött lovasság azonban nyomukba eredt és egyikőjüket el is fogta. Úgy mondták: ez volt az első turk, akit valaha is láttunk, szoltunk hozzá és ő is szolt hozzánk, de sem ő nem értett bennünket, sem mi őt.¹⁹²

¹⁹¹ L. fentebb, 129. jegyzet.

¹⁹² A szövegben a 942. évi spanyolországi magyar kalandozás leírása olvasható. A szerző egy bizonyos Abū 'Abd al-Raḥmān előadására hivatkozik, aki ezt egy mekkai zarándoklat során adta elő. Ez a személy kortárs történetíró, akinek a munkájára támaszkodott Ibn Hajján is. Ez azt jelenti, hogy mindkét tudósítás tőle származott (Czeplédy Károly: MÖT. 144–145.).

AL-UDZRI

Aḥmad ibn ʿUmar ibn Anas al-ʿUdrī (más néven: Ibn al-Dalāʾī) 1003-ban született Daliasban és 1085-ben halt meg Valenciában. Forrásként használta a szicíliai al-Idrīsi, tanítványai voltak többek között Ibn Ḥazm és al-Bakrī. Legfontosabb munkájának címe: Tarṣīʿ al-aḥbār wa-tanwīʿ al-āṭār (Az események foglalata és a régiségek változatos bemutatása). Egyetlen kéziratát a kelet-jeruzsálemi al-Badīʿi magánkönyvtárban őrzik. A kézitról készült mikrofilm Kairóban, az Arab Liga Kéziratintézetében a 30/612-es szám alatt található.

Mérvadó szövegkiadása: ʿAbd al-ʿAzīz al-Ahwānī, Nuṣṣa ʿan il-Andalus - Min Kitāb Tarṣīʿ al-aḥbār wa-tanwīʿ al-āṭār wa-l-bustān fī garāʾib al-buldān wa-l-masālik ilā ġamīʿ al-mamālik. Madrid 1965.

Ott is maradt [Barbastróban], amíg a 330-ik évben a Lérída és Zaragoza¹⁹³ határőrvidékén portyázó magūs-ok¹⁹⁴ el nem fogták. Fogságba esése a hivatkozott év šawwāl hó 8-án¹⁹⁵ történt. Egy kereskedő váltotta ki ezer miṭqāl összegért. Yahyā¹⁹⁶ [ezután] ʿAbd al-Raḥmān kalifa¹⁹⁷ székvárosába ment. A kalifa megparancsolta, hogy a váltságdíj kétszeresét fizessék ki annak, aki kiváltotta, majd Yahyā-t visszaküldte Barbastróba.

¹⁹³ L. fentebb, 171., 170. és 185. jegyzet.

¹⁹⁴ A név Elter István szerint a normannokat jelenti, de ebben az esetben a kontextus alapján a magyar népnév helyett szerepel.

¹⁹⁵ 942. június 26-án.

¹⁹⁶ Teljes nevén Yahyā ibn Muḥammad ibn al-Ṭawīl, amint Ibn Hajjān fentebb idézett szövegéből kiderül.

¹⁹⁷ L. fentebb, 166. jegyzet.

JÁKÚT

Jákút az arab földrajzi irodalom egyik kimagasló képviselője, aki 1179-ben született Hamá városában görög szülőktől. Élete során bejárta a muszlim világ keleti felét. Földrajzi szótára, amely az arab ábécé sorrendjében közöl címszavakat, 1224-ben készült el. Művének forrásai közül kiemelendő az al-Balhi-hagyomány és Ibn Fadlān. Az utóbbi munkája a meshedi kézirat előkerüléséig csak Jákút művéből volt ismeretes. Szóbeli információkat is beledolgozott művébe, ilyen többek között az Aleppóban tanuló magyarországi muszlimoktól származó értesülés. Jákút 1229-ben hunyt el.

Kritikai szövegkiadása: F. Wüstenfeld: *Jacut's geographisches Wörterbuch. I–VI. Leipzig 1866–1873.* (az általunk közölt szöveg: I. 468–470., 841–842.); a meshedi kézirat legújabb kritikai szövegkiadása: A. Kmietowicz–F. Kmietowicz–T. Lewicki: *Žōdʿa arabskie do dziejów słowiańszczyzny. III. Wrocław etc. 1985.* (az általunk közölt szöveg: 45–46.).

Bāšgird

šin magánhangzó nélkül, ʿain ponttal; egyesek szerint bāšgird ġimmel, mások szerint bāšqird qāf-fal, vidék Konstantinápoly és Bulgár között.¹⁹⁸

Al-Muqtadir Billāh annak idején elküldte Aḥmad ibn Fadlān ibn al-ʿAbbās ibn Rāsid ibn Hammād-ot, előbb az igazhívők parancsnokának,¹⁹⁹ utóbb Muḥammad ibn Sulaymān-nak kliensét az országa népével együtt muszlimmá lett ṣaḡāliba²⁰⁰ királyhoz, hogy őket

¹⁹⁸ Jákút először a különböző olvasatokat adja meg minden címszónál, majd a földrajzi meghatározás következik. Konstantinápolyra l. fentebb, 27. jegyzet.

¹⁹⁹ Kalifa.

²⁰⁰ Volgai bolgár.

díszruhákkal [bőven] elássa s az iszlám törvényeire kioktassa. Ő mindent elbeszél, aminek szemtanúja volt, attól kezdve, hogy Bagdadból elutazott, egészen addig, amíg oda vissza nem tért. Elutazása 309 safar havában²⁰¹ történt. A bāšgird-ról megemlékezve ezeket mondja:²⁰²

A turkok egy országába érkeztünk, amelyet Bāšgird-nak hívnak. Tőlük a lehető legjobban óvakodtunk, mert ők a turkok közül a leggonoszabbak, a legpiszkosabbak s a legvakmerőbbek, amikor gyilkolás végett támadásra kerül sor. Ha valaki közülük más emberrel találkozik, levágja fejét, elviszi és testét otthagyja. Szakállukat borotválják. A tetűt megeszik. Tunikájuk öltéseit végigkutatva a tetűt fogaikkal rágják meg. Közülük volt egy ember velünk, aki előzőleg muszlimmá lett és minket kiszolgált. Egy nap láttam, hogyan fogdossa ki a tetűt ruhájából, körmével szétmorzsolja, azután megnyalja; mikor engem meglátott, azt mondta: Kitűnő!

Közülük mindegyik egy fadarabot penis²⁰³ formára farag s azután nyakába akasztja; ha utazni vagy pedig ellenséggel szembeszállni kíván, megcsókolja s előtte leborulva azt mondja: „Úristen, tégy velem így meg így!” Erre azt mondtam a tolmácsnak: „Kérdezd meg valamelyiket, miféle érve van erre nézve és miért tekinti istenének!” Felelte: „Azért, mert én is ehhez hasonlóból jöttem a világra, és nem ismerek kívülé mást, ami létrehozott volna.”

Vannak közülük egyesek, akik azt állítják, hogy tizenkét istenük van: istene van a télnek, nyárnak, esőnek, szélnek, fának, embernek, lónak, víznek, éjjelnek, nappalnak, halálnak, életnek s földnek. Az az isten, aki az égben van, a legnagyobb köztük, jóllehet az velük közös megegyezés alapján állapotodik meg, s mindegyikük helyeslőleg veszi

²⁰¹ 921 júniusában.

²⁰² A dőlt betűkkel szedett rész megvan a meshedi kéziratban, így a két szöveg kritikai összevetésén alapul a fordítás.

²⁰³ Férfi nemi szerv.

tudomásul, amit társa tesz. Távol legyen Allahtól, amit ezek a gonosztevők és hálátlanok [hitetlenek] állítanak, a lehető legtávolabb! Láttunk közülük olyan törzset, amely kígyókat, egy olyan törzset, amely halakat, egy olyan törzset, amely darvakat tisztel; erre vonatkozólag értesemre adták, hogy amikor egy velük ellenséges néppel hadakoztak, amely őket megszalasztotta, a darvak megszólaltak a hátuk mögött, mire azok, akik őket megszalasztották, megfutamodtak; ezért tisztelik a darvakat, azt mondva: „Ez a mi istenünk, mert megszalasztotta ellenségeinket”; ezért tartják azokat tiszteletben. Ez az, amit elmondott róluk.

Én magam Aleppó városában²⁰⁴ egy nagy törzset találtam,²⁰⁵ amelynek neve al-basğirdiya; hajuk és arcuk rőt volt nagyon; Abū Ḥanīfa – Allah jóindulata rajta – vallásjogi elveit vallották. Egyikükhöz, akit értelmesnek véltem, kérdést intéztem országukról és állapotukról. Válaszolta: „Ami országunkat illeti, az Konstantinápolyon túl [mögött] van, a frankok egyik nemzetének birodalmában, akiknek neve al-hunkar.²⁰⁶ Mi, muszlimok a királyuk alattvalói vagyunk, országuk egyik szélén mintegy harminc falut képezünk, amelyek mindegyike csaknem egy kisebb országnak²⁰⁷ felel meg, csakhogy al-hunkar királya nem engedi meg, hogy bármelyik körül falat emeljünk, mert attól tart, hogy ellene fellázadnánk. Mi keresztény ország[ok] közepén [között] lakunk. Tőlünk északra fekszik a šaqaḷiba²⁰⁸ földje, délre tőlünk van a pápa országa, vagyis Róma. A pápa a frankok vezetője, mégpedig szerintük Krisztus helytartója, úgy, mint az igazhívők parancsnoka a muszlimoknál. Az uralma a vallással összefüggő dolgokban

²⁰⁴ Ma Haleb (Szíria).

²⁰⁵ 1220 körül történhetett ez a találkozás, vö. Czeglédy Károly: MÖT. 104.

³⁰⁷ Jáqút szerint tehát a *basğird* és a *hunkar* azonos nép, és a két különböző területen élő magyarságot egy címszó alatt tárgyalja.

²⁰⁷ Városnak, arabul: *bulaida*.

²⁰⁸ Szlávok.

mindnyájukra kiterjed. Tőlünk nyugatra van Andalúzia,²⁰⁹ tőlünk keletre a rómaiak országa: Konstantinápoly s annak tartományai. Mondta: nyelvünk a frankok nyelve,²¹⁰ viseletünk az ő viseletük; a hadseregben velük együtt szolgálunk és velük együtt intézünk hadjáratokat minden törzs ellen, ugyanis ők csak olyanok ellen hadakoznak, akik a muszlimokkal ellenséges viszonyban vannak."

Megkérdeztem tőle, hogy mi okból lettek muszlimokká, holott a hitetlenek országának [országainak] közepén lagnak. Felelte: „Hallottam, amint eleink egy csoportja mondta, hogy hosszú időnek előtte országunkba hét emberből álló muszlim társaság²¹¹ érkezett Bulgár országból, akik közénk telepedve jóságosan kioktattak minket arról, milyen tévelygésben vagyunk, s az iszlám vallásának helyes útjára igazítottak minket. Allah jó útra vezetett minket, Allahnak hála, valamennyien az iszlámra térünk át: Allah megnyitotta kebleinket az igaz hit számára. Mi azért jöttünk ebbe az országba, hogy a vallásjogot elsajátítsuk; mikor hazatérünk, népünk nagyra fog minket becsülni, és vallási ügyeinek vezetésével bíz meg minket."

Megkérdeztem tőle: „Miért borotváljátok szakállatokat, mint azt a frankok teszik?” Felelte: „Azok, akik közülünk katonáskodnak, borotválkoznak és a frankokhoz hasonló [harci öltözet] ruhát hordanak, ami a többieket illeti, ők nem [borotválkoznak és öltöznek így]."

Kérdeztem: „Mekkora távolság van köztünk és országotok között?” Felelte: „Innen Konstantinápoly körülbelül két és fél hónap[i út], Konstantinápolytól hazánkig körülbelül ugyanannyi."

²⁰⁹ Andalúziára l. fentebb, 129. jegyzet.

²¹⁰ Kmoskó Mihály szerint a latin írásbeliségre utalhat a szerző.

²¹¹ A hét vezér motívuma tükröződhet ebben a történetben vö. Györffy György: a 175. jegyzetben i.m. 97–98.

Ami al-Isztahrit illeti, ő említi könyvében: „Bäsġirdtól Bulġarig 25 állomás van, és bäsġirdtól al-baganäk-ig – ők a turkok egyik fajtája – 10 nap van”.²¹²

Turkistān

Abū °Abbās mondta: Hallottam, hogy Isma'il ibn Aḥmad as-Sāmāni, Horaszán emíre a következőket beszélte: „Egy esztendőben²¹³ vagy 20 ezer muszlim élén portyázó hadjáratot intéztem a turkok ellen. Erre vagy 60 ezer ember vonult ellenem közülük, tetőtől talpig felfegyverkezve, akiket több napon át próbáltam támadásokkal legyőzni. Egy napon éppen harcban voltam velük, amikor nagy tömeg gyűlt eléem török legényekből és olyanokból, akik kegyelmet kértek tőlem a maguk részére, s ezt mondták nekem: A hitetlenek táborában rokonaink és atyafiaink vannak, akik egy személy érzésére figyelmeztettek minket. Az általuk említett ember amolyan varázsló volt önáluk, akiről azt tartották, hogy jeges és havas felhőket, valamint más egyebeket tud előidézni, melyek révén annak a pusztulását igyekszik okozni, akiét akarja. Azt is hozzátették: Elhatározta, hogy a mi táborunkra hatalmas jégesőt bocsát, de olyat, hogy ha embert ér, menten megöli.²¹⁴ Én rájuk förmedve azt feleltem nekik: Hát még mindig nem hagyta el szíveteket a pogány hitetlenség? Hát képes ilyesmire emberi lény? Erre azt felelték: Mi figyelmeztettünk; holnap jobban fogod tudni, amint a Nap feljön. Mikor reggel lett s a Nap feljött a hegy csúcsa mögül, amelyre táborommal támaszkodtam, hatalmas és félelmetes felhő bontakozott ki, amely egyre jobban terjeszkedett és növekedett, míg végre beárnyékolta egész seregemet. Engem is megrémített fekete színe, külseje, amelynek

²¹² A szöveg párhuzamát l. fentebb al-Isztahri fordításánál.

²¹³ A hadjárat valószínűleg 893-ban a karlukok ellen folyt, vö. I. Zimonyi: a 15. jegyzetben i.m. 171.

²¹⁴ Az esővarázslás török hátterére Molnár Ádám: Időjárás-varázslás Belső-Ázsiában. Bp. 1993. 23–25.

szemtanúja voltam, s a félelmetes hangok, amelyeket hallottam. Tisztában voltam vele, hogy ebből lázadás lesz. Lovamról leszállva két térdhajást végezve imádkoztam, mialatt a tábor izgatottan hullámozott ide-oda, mert senki sem kételkedett benne, hogy a szerencsétlenség csakugyan bekövetkezik. Én azonban Allahot híva, arcomat a porba vetettem, mondva: Nagy Isten, segíts rajtunk! Íme, szolgálid gyöngék a rájuk mért megpróbáltatások miatt! De én tudom, hogy Te mindenható vagy és hogy senki ártani vagy használni nem képes, csak Te. Nagy Isten, ha ez a felhő esőt hullat ránk, a muszlimoknak alkalmat ad a lázadásra, a hitetleneknek pedig a támadásra! Tartsd tehát távol a rosszat a Te hatalmad és erőd által, ó Fölséges, ó Hatalmas, ó Erős! Utána még soká imádkoztam arccal a földre borulva, és vágyódtam Allah – magasztaltassék – után, de egyben féltem is tőle, tudva azt, hogy a jó nem jöhet senkitől, csak Tőle, s a rosszat senki el nem fordíthatja kívüle. Ebben a helyzetben maradva egyszerre csak hozzám rohannak a legények s a seregből mások, azzal örvendeztetve meg engem, hogy túl vagyunk a veszedelmen, majd karomnál fogva felemeltek a szőnyegről, amelyen imádkoztam, s azt mondták: Nézd, ó emír! Fejemet felemeltem, s íme, a felhő elmúlt táborom felől, s a turkok tábora felé vonult, hatalmas jégesőt zúdítva rájuk. S íme, most meg ők hullámozottak izgatottan, mert lovaik megbokrosodtak, sátraik felborultak, s akit a jégeső ért, vagy harcképtelenné tette, vagy megölte. Társaim azt mondták: Rohanjuk meg őket! De én azt feleltem: Nem, mert Allah büntetése furfangosabb és keservesebb. Csak kevesen menekültek meg közülük. Táborukat annak minden tartalmával együtt otthagynak elszaladtak. Másnap reggel táborukba menve, leírhatatlan nagy zsákmányt találtunk benne. Elszállítottuk és Allahnak hálát adtunk megmenekülésünkért, mert tisztában voltunk vele, hogy mindezt a mi javunkra ő tette lehetővé. A zsákmányt természetesen birtokba vettük.”

Ezt a históriát úgy foglaltam írásba, ahogy találtam. Allah tudja a legjobban, mi igaz belőle.

MAHMUD TERDZSÜMÁN

A 16. század első éveiben (1505?) Bécsben született, feltehetően zsidó kereskedő családban. Eredeti neve Sebold von Pibrach volt, török fogságba kerülése (1529?) után kapta arab eredetű török nevét, amelynek jelentése: 'Tolmács Mahmud'. Szerájiskolában szerezte iszlám műveltségét, s mivel a német mellett latinul is jól beszélt, Szülejmán török szultán bizalmi embereként diplomáciai szolgálatokat teljesített, hamarosan a magyarországi és erdélyi ügyek nélkülözhetetlen ismerője lett. 1558-ban a portai intrikák következtében eltávolították hivatalából, amelybe II. Szelim szultán helyezte vissza. A kegyvesztettség e nyolc éve alatt írta meg Tarih-i Üngürüşz (A magyarok története) című munkáját, amelyet Szülejmán szultánnak ajánlott abban a reményben, hogy visszafogadja kegyébe. E munka egy (vagy több), latinul írt magyar krónika (esetleg krónikakompozíció) török átdolgozása. A krónikát Mahmud 1543-ban Székesfehérvár török kézre kerülésekor találta. A szerző az alapanyagot a török irodalmi ízlésnek és az oszmán hatalmi ideológiának megfelelően átdolgozta. Mahmud munkája az eseményeket az őstörténettől Mohácsig (1526) tárgyalja. Műfajával és stílusával inkább a török desztánokhoz, azaz hősi énekekhez, semmint a török történetírók műveihez kapcsolódik. A történetet verses betétek tarkítják, nyelvezete közel áll korának beszélt nyelvéhez. Mahmud Terdzsümán 1566 után visszakerült a diplomáciai szolgálatba, hosszabb ideig Velencében raboskodott a köztársaság és az Oszmán birodalom közti háborús veszély miatt. Kiszabadulását követően újabb diplomáciai megbízatás teljesítése közben Prágában érte a halál 1575. április 3-án.

Szövegi kiadása nincs. A kéziratot – amelyet Vámbéry Ármin fedezett fel Isztambulban, és oda ajándékozta a Magyar Tudományos Akadémiának – Budapesten az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményében őrzik Török F. 57. jelzettel (az általunk közölt szöveg: 83a–93a.).

Magyar fordítása török eredetiből: Blaskovics József: *A magyarok története. Tarih-i Üngürüşz. Madzsar Tarihi.* Bp. 1982. (az

általunk közölt szöveg: 164–183.) E fordítást az oszmán-török szöveggel egybevetette Ivanics Mária. Az esetleges pontosításokat, eltérő olvasatokat a szövegben dőlt betűkkel jelöltük.

Mahmud Terdzsümán életútjára legújabbán I. Ernst Dieter Petritsch: *Der Habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv* 38 (1985) 49–80.

Kaba²¹⁵ ivadékai közül abban a tartományban volt hét bégzáde,²¹⁶ akiket abban az időben kapudánoknak²¹⁷ neveztek. Ezeknek volt egy vezérük, aki Kabának egyenes leszármazottja volt, Árpádnak hívták. Amikor a tartomány népének ezeket a célzatos beszédeit hallotta, a tiszteletlenség és a gúnyolódás boldogtalanná tették őt.

Egy nap a hét kapudán közül hatan önként, bánatosan és megtörtén Árpád kapudán színe elé gyűltek, és panaszkodva elmondták a nép célzatos beszédét.²¹⁸ „Meddig kell nekünk ezt a népet és lekicsinylő szavait hallgatnunk?” Így szóltak. „Az egész teremtet világban őseink és nemzetségünk a hősiességével történelmet csinált, [úgyhogy még] ma is szól erről széles e világban a hősi ének. Most [pedig] hova lett szégyenérzetünk és bátorságunk, ha egy ilyen félreeső helyen levő népnek ostoba szavaival a szívünket *marcangoljuk?* Hajahaj!” – így sirángoztak és keseregtek.

²¹⁵ Attila fia Csaba.

²¹⁶ Bégzáde (török *beg* 'úr, nemes' és perzsa *zāde* 'fiú, fi'). Az Oszmán birodalomban egy-egy kisebb terület vezetésével megbízott személy neve, illetve címe. Jelen esetben 'főember, törzsfő' értelemben.

²¹⁷ A kapudán olasz jövevényszó a törökben; vö. *capitano* 'kapitány, parancsnok'. A hét vezért kapitánynak nevezi Thuróczy is (Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Bp. 1980.).

²¹⁸ Ti. azt, hogy „Ezeknek az atyjaik és őregatyjaik Üngürüz országában hősiiesen éltek, de ők gyávaságuk következtében a mi tartományunkon kívül nem találtak más helyet, ahol maradhattak.”

Amikor Árpád kapudán ezt a beszédet hallotta, elszomorodott. Emiatt titokban a szíve mélyén el volt keseredve, és forráság öntötte el, amikor a hat kapudán ilyen módon panaszkodott. A krónikások elbeszélését és a hirmondók beszédét úgy lehet magyarázni, hogy akkor azon a helyen szövetséget kötöttek, hogy onnan felkerekednek, és vagy visszafoglalják azt az országot, melyet őseik karddal megszereztek, azután [azt] tőlük [az ellenségeik] elvették, vagy pedig azon az úton mindnyájan elpusztulnak. Az így [megalakult] szövetség értelmében aztán felkerekedtek, Szidijja országának²¹⁹ uralkodójától kérték, hogy bocsássa el őket, és egyúttal segítségét is kérték.

Amikor Szidijja uralkodója tudomást szerzett helyzetükről, kérésüket nem utasította vissza, elengedte őket, és *kívánságuk szerint* segítséget is nyújtott nekik. Ők pedig összegyűjtötték a hozzájuk tartozó összes népet, számba vették és látták, hogy éppen 217 ezer ember gyűlt össze.²²⁰ Azután Szidijja uralkodója dívánt tartott,²²¹ s ezen a dívánon Árpádot tették meg az összegyűlt hat kapudán és a vitéz hadsereg fővezérének.

Azután Szidijja uralkodójától engedélyt kaptak, és egy nap boldog órájában, Atilusz király halála után 300 év elmúltával, Íszá

²¹⁹ Szidijja (*Sidiyyā*), azaz Szkítia. Az ókorban a Fekete-tengertől északra elterülő, a Kárpátok és a Kaukázus között húzódó füves pusztát nevezték Szkitiának. L. alább, 605. jegyzet.

²²⁰ Ez az adat összecseng Thuróczy adataival, aki 216 ezer fegyveres vitézt említ (a 217. jegyzetben i.m. 73.).

²²¹ Díván (perzsa *dāwān*) 'államtanács, tanácskozás'.

őkegyességének 745. esztendejében²²² Szidijja padisahjától elbúcsúztak, s onnan a tatár kán²²³ országa felé csapatonként elindultak.

Mivel régen, abban az időben, amikor Kattar fővezér²²⁴ elindult, ő is arrafelé vette a menetirányt, harcba bocsátkozott a [tatár] kánnal, s kardjának csapásával azt [az országot] elfoglalta. Árpád fővezér is ezen az útvonalon indult útnak.

Vándoroltak, táboroztak, ettek, ittak, s egy nap a tatár tartomány határára érkeztek. Ott néhány napra megálltak és tanácskoztak. Levelet írtak a kánnak, és egy vitéz emberrel elküldték neki. Az pedig a levelet a kán színe elé vitte. A kán átvette a levelet, beletekintett, és látta, hogy ez állt a levélben:

„Te, aki a tatár kán vagy,²²⁵ tudd meg, hogy ősapánk, Kattar fővezér [hajdan] Üngürüs országának²²⁶ elfoglalására indult. [Először]

²²² Attila (a török szövegben Atilusz) hun király 453-ban halt meg. Ehhez viszonyítva mindkét szám téves. Elgondolkodtató, hogy Thurócynál a magyarok bevonulása „747-ben, Attila király halálától számítva meg a 301. évben” történt (a 217. jegyzetben i.m. 72–73.). Íszá Jézus Krisztussal azonos. L. alább, 240. jegyzet.

²²³ Amikor Mahmud Terdzsumán tatár kánról és tatár tartományról beszél, vagy e területnek és török nyelvű népeinek a mongol kortól kezdve használatos összefoglaló nevét, a tatárt használja, vagy pedig korának földrajzi és társadalmi viszonyait vetíti vissza, ez esetben viszont a krími tatárokat kell értenünk alatta.

²²⁴ Kattar fővezér feltehetően azonos a latin forrásokban szereplő Oktárral (Octar/Uptar/Öktär), aki a 420-as években a nyugati hun törzsszövetségben uralomra jutott Rua (Ruga/Rugila) testvére volt. A harmadik testvér, Mundzsuk (Mundiuch) fia volt Bléda és Attila. Oktár 429/430 körül a burgundok ellen vezetett hadjáratban halt meg (Bóna István: A hunok és a nagykirályaik. Bp. 1993. 48.).

²²⁵ A levél címzettjének megszólítása és tartalma megfelel a 16. századi oszmán-török kancelláriából kibocsátott okleveleknek, melyeket Mahmud Terdzsumán mint portai tolmács és diplomáciai megbízatások teljesítője jól ismert.

²²⁶ Üngürüs (latin *hungarus*) legtöbbször népnévként, ritkábban országnévként használatos a 14–16. századi török forrásokban. Helyes olvasata ungurusz lenne, mivel azonban a magyar történeti irodalomban üngürüszként rögzült, ezt az alakot tartottuk meg. A 17. századtól kezdve a forrásokban a madzsar népnév, illetve a belőle perzsa *-istān* országnévképpzével képzett Madzsarisztán (*Macaristān*) alak szerepel gyakrabban (T.

ezt a [te] országot győzte le kardjával, és csak azután foglalta el Kara Bugdan²²⁷ tartományát, Erdelt²²⁸ és [végül] Üngürisz vidékeit. Mivel nagyon régen eltávoztak ők ebből a világból, az országot elvesztettük. Azokra a tartományokra nekünk van jogunk, és most elindultunk, hogy azokat az országokat visszaköveteljük. Így tehát azt kívánjuk tőled, hogy szépszerével mutass [nekünk] utat ezen [a te] tartományodon keresztül, és ha lehetséges, adj nekünk élelmet. Rossz szándékunk a te tartományod ellen nincs, légy benne boldog, de ha makacskodsz és azt mondd, hogy nem, akkor azonnal készülj fel, mert aztán ne mondd, hogy nem tudad."

Amikor a tatár kán tudomásul vette a levél tartalmát, megértette és tudta, hogy ha szépszerével nem enged, rossz vége lesz a dolognak. Végül is a kán jóakarattal utat engedélyezett a tatár tartományon keresztül, és az ország határára annyi ennivalót küldött, amennyit csak tudott, és nyugodtan áteresztette őket tartományán.

A krónikások elbeszélése szerint azzal a feltétellel vonultak az országon keresztül, hogy egyetlen embernek sem okoznak kárt vagy veszteséget. Ezzel az ígérettel Árpád fővezér egy nap onnan [a határról] elvonult, és épségben, rendben átvonult a kán tartományán.

[Ekkor] az erdéli vidékek ellen indult, azokat foglalta el. Ott hosszabb ideig megpihent. Közben Árpád fővezér ott egy várat építtetett, melynek Zibin nevet adta. *Mivel Árpád fővezér oly tökéletes várat építtetett*, a többi kapudán is választott magának egy-egy vidéket, és kívánságuk szerinti helyen egy-egy várat építettek. Mivel *Erdel*

Halasi-Kun: Avrupa'daki osmanlı yer adları. Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar. I. Ankara 1950. 63–104.).

²²⁷ Kara Bugdan (Qara Buğdan) Moldva török neve, 1456 óta a Porta adófizetője.

²²⁸ Erdel Erdély török neve.

tartományában hét vár van, emiatt azt a vidéket Zibin burugnak²²⁹ hívták, ami annyit jelent: 'Hét vár'.

Azután mindegyik kapudán a saját maga épített várába költözött, ahol lakmározással töltötték az időt.

De abban az időben Üngürüsz országnak volt egy királya, akit-nak hívtak. Amikor Árpád szerdár és a többi kapudán Erdelt elfoglalták, ott hosszú ideig éltek és uralkodtak. Közben Üngürüsz tartományát alaposan szemmel tartották, minden állapotát és tulajdonságát kifürkészték. Állandóan azt hallották, hogy Üngürüsz minden tekintetben bővelkedő tartomány, minden szeglete kert és szőlőskert, mező, rét, és minden tekintetben virágzó. Tulajdonságainak elbeszélését [a hírszerzők] olyan fokban és mértékben adták elő, hogy dicséretükön nem győztek csodálkozni. Vágy és kívánság fogta el őket azután a tartomány után, vajon olyan-e, mint amilyenek ezek elbeszélték.

Végül is a kapudánok összejöttek, és Üngürüsz tartományának tulajdonságairól kezdtek beszélni.

„Mivel ez a vidék ennyire híres és ismeretes – mondták –, olyan embert kell találnunk, aki azt a vidéket ismeri, aztán elküldjük őt abba a tartományba, járja be minden szegletét keresztül–kasul, széltében-hosszában, és hozzon nekünk igaz híreket annak a vidéknek a tulajdonságairól.”

Ebben megegyeztek, és ezzel a szándékkal azonnal találtak egy személyt, akit rögtön elküldtek arra a vidékre. Megparancsolták neki, hogy azt az országot járja be széltében-hosszában, és hozzon kielégítő

²²⁹ Zibin burug, azaz Siebenbürgen, Erdély német neve. A török szövegben Mahmud Terdzsümán egy szójátékkal magyarázza az ország nevét: az arab *burdzs* (*burg*) szó 'torony, bástya, vár' burudz alakban használatos az oszmán-törökben. Ezt kapcsolta össze a német Burg 'vár' jelentésű szóval. Vagyis *yedi buruğ* (török *yedi* 'hét' és *buruğ* 'vár') = *Zibin buruğ* (német *sieben* 'hét' és *Burg* 'vár'). A Siebenbürgen névre legújabbban I. Binder Pál: A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozatai. A „comitatus Cibiniensis”-től Erdély német nevéig. Századok 126 (1992) 355–381.

választ. Az a személy pedig engedelmeskedett a parancsnak, felkészült az útra és elindult.

Ezenközben a kapudánok így szóltak: „Mivel őseink és mi is annak a vidéknek elnyeréséért a világ haragját vállaltuk magunkra, és ezért a vidékért jöttünk ide, most az lenne a jó, ha ezt az óhajításunkat kielégíthetnénk, amennyire csak tőlünk telik. De hogyan indokolhatjuk meg a tartomány elnyerésére [irányuló] óhajításunkat?”

A gondolkodás tengerébe merültek, végül is a következő ürügyet találták az ellenségeskedés és viszály [megkezdésére]: „küldjünk egy követet, aki vigyen ajándékol egy fehér lovat, ezüstnyerget, drágakövekkel díszített kantárt és más ajándékokat.” De ők azon a véleményen voltak, hogy ez az ajándék annak a vidéknek a vételára legyen, és az ellenségeskedés megkezdésére ürügyül szolgáljon. Az volt a csalfa gondolatuk, hogy a fehér ló *a földnek az ára*, az ezüstnyereg a folyóvizekért legyen, és a drágaköves kantár a különféle gyümölcsökért és fűért legyen. Ezt a csalfa tervet szőtték.

Ezért küldték ki azt az illetőt annak a vidéknek a kikémlelésére. Az a személy pedig a parancs szerint elment, városról városra, faluról falura bejárta és megszemlélte azt az országot. Láta, hogy minden vidéke olyan, mint egy tulipános kert, minden tája tündérkerthez hasonló díszes dalosmadár-liget, minden szeglete a paradicsomkerthez hasonló képet mutat, minden helyén hatalmas szálfák, mint valami fejedelmi ültetvények.

Virágokkal díszesek a sziklák és a földek,
Sokféle madár hancúrozik rajtuk,
Zöld mezőre vetik árnyukat a szálfák,
Ágaikon feslenek a virágok.
Zöld ruhában nevető rózsák nyílnak,
Rózsákkal a tövisek barátkoznak.
Nyugalmasan hajlong a ciprus és a puszpáng,
Az ősz félelmétől mentesek.
A mezőkön csurdogál a csobogó víz,

Azt csobogja, hogy Allahon kívül nincs más isten.
Felüdülni mindenki a rózsáskertbe megy,
S kezében fél narancsot tart mindenki,
Csendben örvendezők lettek a mezők,
Bimbóikat ég felé nyújtják a jázminok,
A paradicsomkertre hasonlít minden kert,
A Kévszerhez²³⁰ hasonló patak folyik bennük.
A tulipán kebelén pecsét volt,
Mely éjjel-nappal mécseshez hasonlóan [virított],
Az éghajlat is vidámította ezt a képet,
Akik ezt látták, mindnyájan megadták magukat.

Próza: A krónikások és hírmondók így beszélnek tovább:

Az a személy aztán ezzel a megbízatással széltében-hosszában, véges-végig bejárta és megszemlélte azt az országot. Csodálatos és pompás zöldellő vidékeket, szép és kellemes rózsásberkeket, kellemes kerteket látott [mindenütt]. A táj, melyen végigsétált, tökéletes volt. Üdítő és szívet megragadó helyei és vidékei nagy számban voltak, úgyhogy azokhoz hasonlót korszakunk szemtanúja nem látott.

Végigjárta tehát azt a tartományt, és a vers [szerint] „Szívébe véste annak képét”. Egy idő múlva azt a vidéket elhagyta, és saját hazájába tért vissza.

Amikor hazaért, Árpád szerdár²³¹ színe elé járult, és a kapudánok jelenlétében töviről hegyire részletesen elbeszélte, hogyan járta végig azt a tartományt. Amikor a kapudánok ezt az elbeszélést hallották, szívvel-lélekkel vágyódni kezdtek az után a vidék után, és rájuk nehezedett [megszerzésének] a gondja.

²³⁰ A Paradicsomban található folyó (más értelmezések szerint forrás vagy tó) neve a Koránban.

²³¹ Szerdár (perzsa *serdār*) 'hadvezér'.

Nem sokkal azután Csopolug király²³² azt kívánta, hogy követet küldjenek hozzá. Rögtön ezüstnyereggel felnyergeltek és drágaköves kantárral felkantároztak egy fehér lovat, és Csopolug királyhoz követükkel elküldték.

Abban az időpontban [amikor a követ az ajándékokkal megérkezett], a király még a trónján ült, és a hatalma alatt álló országokat *oltalmazván* uralkodott. Egy napon a bégjei jelentették neki, hogy Erdelből követ érkezett. A király engedélyt adott, hogy a követet színe elé bocsássák és ültessék le.

Illően megvendégelték, és mivel aznap tanácsülés volt, a követ kérését előadták a királynak, aki megparancsolta, hogy lépjen a színe elé, csókoljon kezet, adja át az ajándékot és a levelet. Azután a levélbe tekintettek, melyben ez állt: „Hatalmas Király! Szolgáljon tudomásodra, hogy az a ló, melyet *felségednek* ajándékba küldtünk, *a föld áráért* legyen, az a nyereg a folyóvizekért legyen és az a drágakövekkel díszített kantár pedig országod különféle növényeiért legyen. Vedd át és fogadd el!” Így szólt [a levél].

Amikor a király a levél szövegét hallgatta, a gondolkodás világába merült. Végül a levél tartalmából azt értette ki, hogy azok [a kapudánok] tőle [letelepedésre] hazát akarnak, és az ő oltalma alatt alattvalói akarnak lenni.

A király aztán értékes köpennyel ajándékozta meg a követet és ezt a választ adta: „Mivel ők [a kapudánok] hazát óhajtanak, íme, királyságom bármelyik szögletét *választanák*, legyen [kívánságuk szerint]!”

²³² Csopolug király, azaz I. Szvatopluk, Morávia (Morvaország) fejedelme, l. alább, 367. jegyzet. Thuróczyánál Zwatapolug (a 217. jegyzetben i.m. 459.). A morva fejedelemséget Szvatopluk utódai alatt, 902-ben verték le a magyarok.

Azután az [elbocsátási] engedély palástját átadták a követnek,²³³ és *útnak indították* Erdelbe. Egy nap Árpád szerdár színe elé érkezett, és előadta neki a dolgok állását. Árpád szerdár és a kapudánok már várakoztak rá, és mihelyt a követ válaszát megtudták, azonnal leveleket küldtek a környező tartományokba, és összegyűjtötték katonáikat.

Rövid időn belül közel 300 ezer katona gyűlt össze. Árpád szerdár és a hat kapudán elhagyva a síkságot Csopolug király ellen indultak. Tovább haladva átkeltek a Tisza folyón, és a Szegedin²³⁴ néven ismert helyhez értek, [ahol] letáboroztak. Az abban a tartományban lakó nép közül azonban senkinek sem okoztak kárt és senkit sem bántottak.

Mihelyt Szegedin városába értek, hírért vette ennek Csopolug király is. Ennek a hírnek a hallatára azonban nagyon megharagudott és elkomorodott. Azonnal elhatározta, hogy a mellette készenlétben levő katonasággal átkel a Dunán és szembeszáll a kapudánokkal, de vezírei és bégjei ettől eltanácsolták. Azonnal kémeket küldtek az ellenség irányába. A környező bégekhez és a többi helyekre leveleket küldött, hogy teljes hadi felszerelésükkel minél gyorsabban jöjjenek kapujához. A katonaság *még össze sem gyűlt*, amikor a kémek innen máris eljutottak arra a vidékre [ahol az ellenség tartózkodott]. Bejárták és megsejlelték azt s látták, hogy a kapudánok töméntelen katonaságot vontak össze, [mellyel ellenük] mennek. Kifürkészvén a [sereg] helyzetét-állapotját, biztos hírért vették annak, hogy céljuk a király ellen [irányul], és az országát akarják [elfoglalni].

Ekkor azonnal visszafordultak, és gyorsan a király színe elé járultak. Tudomására hozták annak a tévelygő katonaságnak a helyzetét és valódi történetét. A király is rövid időn belül töméntelen katonaságot gyűjtött össze.

²³³ Utalás arra a diplomáciai szokásra, hogy a szultán a búcsúkihallgatás alkalmával a távozó követeket kaftánnal ajándékozta meg (felkaftányozás).

²³⁴ Szeged délszláv eredetű török neve.

Úgy beszélnek a [krónikások], hogy ezalatt Árpád fővezér a kapudánokkal és a többi előkelőségekkel tanácskozást tartott, s azon a helyen egy levelet írtak a királynak, és elküldték neki.

Mihelyt a levél megérkezett a királyhoz, elolvasta. A levél így szólt: „Te, aki Üngürüsz királya, Csopulug vagy, vedd tudomásul, hogy azt a vidéket a régi időkben a mi ősünk, Kattar karddal elfoglalta, sok ideig uralkodott, aztán meghalt, és eltávozott a világból. Így csúszott ki kezünkől az a tartomány, de az az ország a mi örökségünk. *Ezenkívül mi a [lóval], nyereggel, drágaköves kantárral és egy csomó rubin-drágaság odaadásával országodat elcseréltük, téged kielégítettünk.* Most tehát az a kívánságunk, hogy minden vagyonodat és kincsedet tartsd meg magadnak, ebbe nem avatkozunk, de a tartományt add át nekünk. Ha azt mondod, hogy nem, tudd meg, hogy mi most azért a vidékért kardot öltöttünk és lóra szálltunk. Add át nekünk szépszerével és beleegyezéssel. Ha nem adod, időre készen légy!”

Amikor a király a levelet elolvasta, hirtelen haragra gyúlt, darabokra tépte, és parancsot adott, hogy a sereg azonnal induljon el. Nagy haragjában a követet is különféle sérelmekkel illette, aztán maga is átkelt a Tuna folyón,²³⁵ és megindult Árpád fővezér ellen.

De Árpád kémei is megjöttek, és hírt hoztak a királynak [és seregének] a mozdulatairól. Árpád azonnal előkészítette összes harci felszerelését [még ott] Szegedin térségében, kibontotta zászlait, felkerekedett, és elindult arról a helyről. Néhány napi menettávolságnyira egy helyen szembekerült a királlyal, [ahol] a király a Tuna partján táborozott.

Árpád vele szemben szállt meg [seregével]. Mindkét fél kiküldte előőrseit, és várakozott. Azon az éjjelen nem feküdtek le és nem aludtak, amíg reggel nem lett és ki nem világosodott.

Akkor a két megszámlálhatatlan sereg tetőtől talpig felfegyverkezve lóhátra ugrott, rendezett sorokba felsorakozva

²³⁵ Duna.

egymásra rohant. Mindkét fél bőszült nagy kaszabolást végzett. A csata folytonosan heveissé vált, végül is a királynak egyik vezíre, aki a balján szokott ülni, a csatatérre rontott, karddal kaszabolta a csatatéren az [ellenséges] katonákat, és Árpád seregét egy pihenőhelynyi távolságra visszavetette.

Amikor ezt Árpád hat kapudánja látta, kettejük rárontott [az ellenségre], a két sereg összekeveredett, és hatalmas harcot vívtak. Annyira áttörték egymás sorait, hogy csata közben [az ellenség] a két kapudán közelébe rontott, leteperték őket, és vérükkel vörösre festették a földet.

Amikor ezt Árpád fővezér látta, azt parancsolta, hogy egy bőszült általános támadást indítsanak. A megmaradt kapudánok tehát támadásba lendültek, a két sereg *egymásnak esett, és olyan nagy csatát vívtak, hogy a húj-haj ordítások az égbolt csúcspontjáig felhallatszottak.*

Végül is az történt, hogy harc közben a király vezírével szemtől szembe kerültek, egy alkalmas pillanatban azonnal leterítették, és vérét a földre folytatták.

Amikor ezt a király serege látta, *háta fordított és visszafutott a királyhoz.* Mihelyt a király ezt a helyzetet látta, azonnal haragra lobbant, kirántotta kardját hüvelyéből, és támadásra indult. Ekkor azonban Árpád fővezér is támadásba lendült, a két sereg összekeveredett, és oly hevesen kezdtek harcolni, hogy a csatatér tele lett holttestekkel, és a Tuna folyó vize a vértől zavarossá vált.

Azonnal egymásba keveredett a két sereg,
Fejek hullottak le és vér folyt a földre,
Hújt-hajt ordítottak és kiabáltak,
Az ellenség összevonta szemöldökét, mint az íjat,
Szárnyra keltek, s repkedtek a nyilak mindenhova,
Mindegyiket a végzet madarának képzelheted,
Nyelvüket kiöltötték a lándzsák hegyei,
Az ellenség szívét átütötték a kis vasak,

A lovak lába alól az égig szállt a por,
Meghaltak mind, akár fiatalok, akár idősek voltak.

A krónikások szavai szerint az a két sereg hatalmas csatát vívott, és mindkét oldalon rengeteg ember pusztult el. Végre a király seregét megbontották és legyőzték, s bégjeinek, előkelő neves embereinek nagy része kardélre hányva elpusztult.

Amikor a király ezt látta, azt hitte, hogy mindennek vége. Ezzel a gondolattal elmenekült, és Peste²³⁶ felett át akart kelni a Tuna folyón, hogy majd Budin²³⁷ várát harci eszközökkel megerősíti és felszereli. De Árpád fővezér katonái a környéket elfoglalták, minden oldalról körülvették és elzárták az utakat.

Amikor a király ezt a szerencsétlen helyzetet látta, azonnal az a gondolata támadt, hogy lovastul a Tuna folyóba veti magát, átúsztat és megmenekül, s a várban menedékhelyet talál. Ezzel a csalóka gondolattal – akarva, nem akarva – lova fejét visszafordította, és az említett folyóba vetette magát. De azon a helyen *a szerencsétlennek* élete folyását [a sors] összetiporta, életének defterét²³⁸ megállította, a kor végzetének nyila eltalálta őt és megölte, ámbár annyira igyekezett és törekedett, hogy a folyóból kiszabaduljon, de ez sehogy sem sikerült neki, és nem találván menekvést, azon a helyen Csupulug király ruhástul-lovastul, mint a fáraó, megfulladt, s híre-neve feledésbe merült.

Gyere, ah, az igazság értelmének beváltója,
Hallgasd meg, hogy történt ez, milyen ez a történet,
Egyeseknek a trónon a helye e korszakban,
Megfulladt a vízben s lett a földdel egyenlővé,
Vagy koldussá tesz a világ szultánja [Allah].

²³⁶ Pest.

²³⁷ Budin, Buda délszláv eredetű török neve.

²³⁸ Defter: török irat, feljegyzés.

Minden ember az ő parancsának van alávetve,
Sokat szultánná tesz, másokat dervissé,
A végzet tövise megsebzí a lelket,
Csodálatos a világ állapota, csodálatos,
A fájdalom [után] örvendezésre ismét talál okot.

A krónikások szavai szerint [így szól tovább a történet]:

Miután Csopulug király a Tuna folyóban megfulladt, Árpád fővezér a hadizsákmánnyal felkerekedett, [majd] Peste mellett letáborozott, és azt elfoglalta. Azután átkelt a Tuna folyón, a király *főhelyére* ült, és átvette az említett ország feletti uralmat.

Csakhoggy abban az időben még nem volt királyi korona. Az ő nyelvükön „koronának” hívták azt a királyi jelvényt. *Mindazonáltal amíg a bégek közreműködésével ama koronás jelvényt a király fejére nem tették*, nem nyerhette el a királyi rangot. Mivel abban az időben ilyen királyi [címet biztosító] korona nem volt, Árpád fővezér fejedelmi címmel lépett a trónra, és [megkezdte] az uralkodást. Annak ellenére hosszú ideig élt, evéssel-ivással kellemesen töltötte idejét, ellenségei közül senki sem bántotta, senki sem támadt ellene, sok hónapot és évet élt át a szív nyugalmával, végül is el kellett fogynia élete magjának. [Eljött] a napja, megöregedett, elgyengült, megbetegedett, a szíve megtört, a korszak elfordította tőle arcát, és szemét betakarta földjével. Mivel ő elhalálozott, helyére egyik fiát ültették, de egy idő múlva az is elköltözött a világból, és a fejedelmi trón üres maradt.

MADZSAR TARIHI

A Madzsar Tarihi (A magyarok története) szerzőjének nevét nem ismerjük. A kéziratot felfedező és először ismertető török történész, Cengiz Orhonlu alapos szövegkritikai vizsgálata alapján mindössze annyit mondhatunk róla, hogy magyar anyanyelvű, feltehetően erdélyi származású, protestáns vallású, magas iskolázottságú, latinul értő személy volt, aki a 17. század végi emigrációval kerülhetett Törökországba. Azt a feltételezést, hogy személye Ibrahim Mütefferikával, a rabként Isztambulba hurcolt erdélyi tudós férfiúval, az első török nyomda megalapítójával lenne azonos, már Orhonlu meggyőzően cáfolta. A mű mintegy másfél évezred eseményeit fogja át 371-től 1740-ig. Legrészletesebben a 17–18. századot tárgyalja. Száraz stílusa alapvetően eltér a török ízléstől. Úgy tűnik, a szerző saját használatra vagy megbízásból kivonatolt egy vagy több – köztük latin nyelvű – könyvet egy később megírandó munka számára. Ezt a feltételezést alátámasztja a szerző munkamódszere: évszám, majd röviden a hozzá kapcsolódó személy és esemény. Az eseménysor végén néhány oldalon összefoglaló ismereteket közöl Magyarország viszonyairól, Erdélyről, a lakosság helyzetéről, nyelvről, vallásáról. Nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a magyarok története mégiscsak fordítás, mert tartalmi és formai szempontból hasonlatosságot mutat a magyar nyelvű krónikairodalom olyan műveivel, mint pl. Gersei Petthő Gergely krónikája.

Szövegkiadása nincs. Egyetlen kéziratát Isztambulban, a Nuru Osmaniye dzsámi könyvtárában a No. 3386. jelzetű kötet 63–101. lapjain őrzik.

Magyar fordítása török eredetiből: Blaskovics József: A magyarok története. Tarih-i Üngürüş. Madzsar Tarihi. Bp. 1982. (az általunk közölt szöveg: 440–441.)

Török szempontból ismertette Cengiz Orhonlu: Macar tarihine dair yeni bulunmuş bir eser. In: Türk-Macar Kültür Münasebetleri Işığında II. Rákóczi Ferenc ve Macar Mültecileri. Rákóczi Ferenc II and

the Hungarian Refugees in the Light of Turco-Hungarian Cultural Relations. Istanbul 1976. 160–169.

[Attól az időtől kezdve], amióta a madzsarok [először] elhagyták a Sztjeppet,²³⁹ [Íszá próféta]²⁴⁰ születésének a 744. évéig 370 év [!] telt el. Ennyi idő eltelte után az említett évig, vagyis Íszá próféta születésének 744. évéig, amely [Mohamed] próféta – akire töméntelen áldás szálljon! – Hidzsraja után²⁴¹ körülbelül a 157. évvel egyezik meg [!], a 200 ezer főnyi madzsar nép másodszor felkerekedett a Nagy Sztjeppről, és a régebbi hazájába, Madzsarisztánba²⁴² költözött, melynek megszállása után ott letelepedett.

Újonnan megkezdték az ország építését, városokat, várakat és falvakat kezdtek alapítani. Árpád, Gjula, Kend, Szabolcs, Ürs, Lejl és Bulcs nevű hét kapitányuk²⁴³ volt. Árpádot nevezték ki valamennyiük főkapitányává. Az egész Madzsarisztánt hét kerületre osztották, és mindegyik kerületet egy-egy személy parancsnoksága alá helyezték, akinek kapitányi méltóságot adtak.

²³⁹ Sztjeppnek, perzsa szóval *dest*-nek, Dest-i Kebirnek ('Nagy Puszta') vagy Dest-i Kipcsaknak ('Kipcsak Puszta') nevezték azt a végeláthatatlan füves területet, amelyen az Irtistől a Kárpátokig a különböző török és mongol nyelvű népek nomadizáltak.

²⁴⁰ Íszá próféta, azaz Jézus Krisztus. Az iszlám prófétának tartja a zsidó és keresztény vallás megalapítóit is, míg Mohammedről azt állítja, hogy ő a próféták pecsétje, aki után már más igehirdető nem jön.

²⁴¹ Hidzsra, a mohamedán időszámítás kezdete: 622. július 16.

²⁴² L. fentebb, 226. jegyzet.

²⁴³ Törökül: *kapudan*. A szóra l. fentebb, 217. jegyzet; a hét kapitány nevére l. alább Kézai Simon 27–33. fejezeteit és az 1239. jegyzetet.

Több, mint száz évig így folyt az életük, amikor is [Íszá próféta] születésének 803. évében főkapitányuk, Árpád meghalt.²⁴⁴ Helyére Zoltán²⁴⁵ nevű fiát nevezték ki mindnyájuk beleegyezésével.

890-ben azonban ő is meghalt,²⁴⁶ és helyébe Taksos²⁴⁷ nevű fiát nevezték ki főkapitánynak. Ilyen módon 154 éven keresztül Madzsarisztán uralkodóit főkapitányi méltósággal ruházták fel.

²⁴⁴ Árpádra l. alább, 334–335. jegyzet. Árpád halálának itteni évszáma téves, Anonymusnál 907 szerepel. Erre l. alább, 1151. jegyzet.

²⁴⁵ L. alább, 378. jegyzet.

²⁴⁶ Halála időpontját nem ismerjük, a 890. évi dátum téves.

²⁴⁷ Taksony. L. alább, 382. jegyzet.

A honfoglalás korának írott forrásai

II.

GÖRÖG NYELVŰ FORRÁSOK

A honfoglalás korának írott forrásai

PHILOTHEOS

Magas rangú testőrtiszt (protospatharios = főkardhordozó) volt, s feladatul kapta, hogy a császári ünnepi bankettekét rendezze (e minőségében az atriklínés tisztségét töltötte be). 899-ben szakkönyvet állított össze arról, hogy milyen napokon kiket és milyen protokolláris rendben kell lakomaasztal(ok)hoz ültetni. Klétorologion című könyvét VI. (Bölcs) Leó császár hivatalos szabályozásnak nyilvánította, s később VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bevezette De cerimoniis aulae Byzantinae (A bizánci udvar szertartásairól) címen ismert anyaggyűjteményébe.

Kritikai szövegkiadása francia fordítással és kommentáló jegyzetekkel: Nicolas Oikonomidès: Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris 1972. 65–235. (az általunk közölt szöveg: 208–209., hozzá kommentár: 327–328.)

Eme²⁴⁸ fogadások hetedik napján [szombatján] közönséges²⁴⁹ processzió történik a palotán belül, és bankettre kerül sor... Az alsóbb asztalokhoz²⁵⁰ meg vannak híva a tribunusok, a vicariusok²⁵¹ és a testőrség idegen népekbeli tisztjei,²⁵² mint türkök,²⁵³ kazárok és a többiek,²⁵⁴ szám szerint 54 fő.

²⁴⁸ Húsvét vasárnapi és azutáni.

²⁴⁹ Közönséges annyit jelent, hogy nem csak bizonyos kiemelt rangúak, illetve állásúak vesznek rajta részt.

²⁵⁰ Az alsóbb asztalok a kevésbé előkelőknek voltak felállítva.

²⁵¹ A tribunusok és a vicariusok ebben az időben börtönőr parancsnokok, illetve tiszttek voltak.

²⁵² A „tisztjei” szó helyébe esetleg „parancsnokai” kerülhetne a fordításba. A „barbárokból” álló testőrcsapat egész legénysége meghaladta volna az 54 főt.

²⁵³ A türk népnév a korabeli nyelvhasználatban a magyarokat jelöli.

²⁵⁴ A többiek arabok, oroszok, frankok és ferganiai (Belső-Ázsiából) lehettek.

ARETHAS

Patrasban (Patraiban) született. Előbb (888 után?) laikusként, utóbb papi rendben fejtett ki széles körű, gyakran politikai állásfoglalással járó irodalmi és közéleti tevékenységet. Ideje egy részét Konstantinápolyban töltötte akkor is, amikor 902 táján Kaisareia (ma Kayseri, Törökország) metropolitájának magas egyházi méltóságát nyerte el. Photios (Bölcs Leó nevelője) mellett vezéralakja az ún. első bizánci humanizmusnak (illetve reneszánsznak), amely egyebek mellett az antik és a korai bizánci görög irodalom műveinek újrakiadásában, kommentálásában és sok szempontú enciklopedikus excerptálásában nyilvánult meg. Arethas egy 902. július 20-án elhangzott és rétorikusan cicomázott nyelvezetű „asztali beszéd”-ben a jelen levő Bölc Leó császár dicsőségét hirdette, s ennek kapcsán célzott arra a szerencsére, amelyet a türkök (= magyarok) szövetségesekként való felhasználása jelentett Bizáncnak a 894/5-ös bolgár támadáskor. Arethas halálának dátuma bizonytalan (932 vagy 944 után).

*A beszéd mérvadó kritikai szövegkiadása: L. G. Westerink: *Arethae archiepiscopi Caesariensis scripta minora. II. Accedunt Nicetae Paphlagonis epistulae.* Leipzig 1972. 23–30. (az általunk közölt szöveg: 27.)*

Magyar vonatkozású részének kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: ÁMTBF. 13.

A szerencsének jó és kedvező folyása, hogy ti. dolgaitokra mindig hátulról fúj a szél, oly mértékben van meg nálatok, hogy amikor sokan, sokszor szükségbe jutottak, akkor is akkora bőség állott rendelkezésetekre, amekkorát csak valaki barátjára való messzetekintő előrelátásból, a kellő pillanatra ügyelve, elraktározhat. A türkök, ez a nép, melyet míg fel nem használtunk, nem is ismertünk, kezeskednek szavaimról.²⁵⁵

²⁵⁵ L. fentebb, 253. jegyzet. A magyar támogatás igénybevételekor az hozta „szükségbe” a császárt, hogy hadseregének nagy része az arab fronton volt lekötve.

NIKOLAOS MYSTIKOS

852-ben született. Pályafutásának főbb állomásai: Photios tanítványa; kolostorba vonult; Bölcs Leó császár (magán)titkára (mystikosa, innen Mystikos melléknéve); 901–907 között először konstantinápolyi pátriárka; Leó negyedik házasságának (tetragamia) ellenzése miatt megfosztotta főpapi méltóságától; Leó halála után (912–925) másodszor pátriárka; 913–914-ben a kiskorú Bóriban-született Konstantin melletti régenstanács feje; Zoé anyacsászárnő és Konstantin császári kamarás régeni vezető szerepe (914–918) idején gyakran feszült a viszony a pátriárka és az udvar között; Romanos Lekapénos hatalomra kerülése (919/920) után véget ért a tetragamia kérdése körüli egyházi belviszály, amelyben Nikolaos második pátriárkátusa idején immár Leó negyedik házasságának elismerése felé hajlott; haláláig (925) Romanos Lekapénos (920-tól császár) bel- és külpolitikájának a híve. Fennmaradt levelei értékes kortörténeti dokumentumok; mind (vagy majdnem mind?) második pátriárkátusa idejéből valók. Közülük kettő, a 183. (915/6-ból) és a 23. (922-ből) említi a türköket (= magyarokat).

A levelek mérvadó (történeti jegyzetekkel is ellátott) szövegkiadása, angol fordítással: R. J. H. Jenkins–L. G. Westerink: *Nicholas I Patriarch of Constantinople, Letters*. CFHB. VI. Washington (Dumbarton Oaks) 1973. (a levelek a kiadásban nem kronológiai sorrendben követik egymást).

Magyar vonatkozású részeik kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: *ÁMTBF*. 24–26.

Tudjuk, hogy bűneink miatt az ostor,²⁵⁷ az ellenség, aki az Istentől és a keresztények hitétől elpártolt, sok felfordulást okozott a köznek. De azért mégsem kellene az Istennek és az ő szent házainak a tárgyait elrabolni... Most pedig ezt tesszük, a besenyőknek, türköknek és másoknak ajándékokat adunk, az ő hadi segítségüket kérve,²⁵⁸ Isten segítségét pedig, úgy látszik, mint lehetetlent, és mint ami úgy sem használ, megvetve, kifosztjuk az ő isteni házait.

²⁵⁶ A levél címzettje valószínűleg Konstantin kamarás, a kiskorú Bíborbanszületett Konstantin császár helyett kormányzó régenstanács egyik legbefolyásosabb tagja. A történelmi szituáció: a bizánci kormányzat nagyszabású, de a végén az Akheloos folyó melletti vereségbe (917. augusztus 20.) torkolló hadjáratot készített elő Nagy Simeon bolgár fejedelem ellen. Az előkészületekhez tartozott pogány népek, elsősorban a besenyők és a magyarok szövetségesül való megnyerése. Ehhez pénz kellett. A pénz előteremtése céljából a kormányzat egyházi kincseket, templomi drágaságokat is igénybe kívánt venni. Ez ellen tiltakozott a pátriárka.

²⁵⁷ A görög eredetiben szójátékkal él a szerző. A *lymeon* szó (jelentése: 'pusztító, tönkretévő') összecseng *Symeon*nal, a bolgár uralkodó nevével, aki utoljára 914 szeptemberében Hadrianopolis (ma Edirne, Törökország) átmeneti megszállásával, majd a következő években Thrákia dűlásával okozott sok kárt és veszteséget a bizánciaknak. L. alább, 413. jegyzet.

²⁵⁸ Más forrás csak a besenyőknek a szövetségesül való megnyeréséről szól Bulgária ellen 915-916 körül. Ebben a diplomáciai lépésben Ioannēs Bogas patrícius, aki egy ideig Kherson (ma Szevasztopol, a Krímben) stratégusa volt, játszott főszerepet. A türkök (= magyarok) csak átmenetileg állhattak Bizánc mellé akkor, ha *Szent György csodája* ama híradását, miszerint a bolgárok és a magyarok együtt harcoltak a bizánciak ellen, hitelesnek fogadjuk el, és a 917. augusztus 20-i, Ankhialos (ma Pomorje, Bulgária) közelében lefolyt bolgár-bizánci véres ütközetre, az Akheloos folyó menti csatára vonatkoztatjuk.

A béke nagy ügyéről szólok, amely kedves Krisztus és Istenünk előtt, és hasznára lesz azoknak, akik mostanáig keserves és nyomorúságos életet éltek: felhagyni a vérontásokkal, melyeket keresztények keresztényekkel szemben követtek el. Ezekről, mint mondtam, korábban is szívfájdalommal írtam, és most a fájdalom még égetőbben ösztönöz, hogy e levélben írjak róluk. Hogy mi az oka annak, hogy most még erősebb ösztönzés készítet erre, íme, hallgasd meg, szerettem. Amennyire ki tudom venni, császári biztatásra a te uralmad és néped ellen készen áll vagy készülőben van az oroszoknak s velük együtt a besenyőknek, sőt még az alánoknak és a nyugati türköknek²⁶⁰ is erőteljes együttes fellépése, akik mind egyetértve hadat indítanak ellened...

Amit azoknak, akik az Istentől a római nép feletti uralmat elnyerték, hangoztattam, amiért könyörögtem, amire annyit intettem, a következő: hogy mindazon gonoszságok ellenére, melyek őket részletekről érték, ne tűrjék tovább azoknak a népeknek ellenetek irányuló együttes fellépését, s a lélek keserősége és a méltatlankodás, még ha indokolt is, ne indítsa őket annyira fel, hogy a bolgárok népével szemben azt a megtorlást alkalmazzák, hogy minden módon igyekeznek rávenni az istentelenségben együtt élő népeket azok kiirtására, akik a mi Krisztusunk és Istenünk nevéből nevezettek, akik testvéreink és gyermekeink, még ha a sátán vesztes mesterkedései folytán ellenfelek és ellenségek lettek is...

²⁵⁹ A levél címzettje Nagy Simeon bolgár cár. A konstantinápolyi pátriárka, aki magát a keresztény bolgárok egyházi fejének is tekintette, a bizánciakkal szembeni ellenségeskedés abbahagyására igyekezett rábeszélni Simeont, ecsetelvén, milyen veszedelmeknek teszi ki népét, ha továbbra is kihívja maga ellen a császári kormányzat készülő ellenlépéseit.

²⁶⁰ A „nyugati” jelző a türk népnév mellett aláhúzza, hogy a másik három pogány náción kívül a magyarok azok, akiket a császári diplomácia Bulgária hátba támadására készül rávenni, s nem a keletebbre lakó kazárok, akikre a bizánci nyelvhasználat szintén alkalmazta a türk elnevezést.

Mert tudd meg, újból is mondom, ha csak valamennyire is átlátom az ellenetek irányuló császári mozgolódást, hogy egy nép sem fogja abbahagyni a romlásokra irányuló együttes fellépést, sem a türkök, sem az alánok, sem a besenyők, sem az oroszok, sem a többi skytha nép, míg csak a bolgárok népét teljesen ki nem irtják. És nincs okom rá, hogy kétségesnek tekintsem azt a véleményt, hogy az ő napról napra buzgón kifejtett törekvésük meg fog valósulni. Mert ha látnám, hogy a te dolgaid az igazsággal párosulnak, és az Isten részéről tetszésre találunk, talán a császárok²⁶¹ ellenetek irányuló törekvése és ereje felől kétséges gondolataim lennének, hogy talán sem a népek együttes fellépése, sem a római császárságnak gondos és átgondolt terve nem fog érvényesülni a bolgárok ellen, minthogy veletek harcol az igazság és egyéb, az Istentől általatos kieszközölt döntő erő...

Szeretett fiam, mert az Isten a tudója, hogy szeretlek titeket, ezek gyötrik alázatos lelkemet meg az, hogy most is a megmozdult népek ellenetek irányuló oly nagy méretű együttes fellépéséről hallok. És fájdalmat érzek miként a rómaiakért,²⁶² úgy a bolgárokért is, nehogy viszálykodván és még háborúkba is bocsátkozván elpusztuljatok, ami sokszor sok néppel megesett.

²⁶¹ A főhatalmat ténylegesen gyakorló Romanos Lekapénos (920–944) mellett 922-ben a császári (*basileus*) rangot társuralkodóként fia, Khristophoros és veje, Biborbanszületett Konstantin is viselte. Ez indokolja a többes számú „császárok” kifejezés használatát.

²⁶² A bizánciak önmagukat a (Kelet)római császárság népének, rómaiaknak tekintették és nevezték.

VI. (BÖLCS) LEÓ

A makedón dinasztia alapítójának, I. Basileiosnak (867–886) a fia és az első bizánci humanizmus vezéralakjának, Phothios pátriárkának (858–867, 877–886) a tanítványa volt. A harcterekre, főleg az Ázsiában, a tengereken és Dél-Itáliában támadó arabok, a Balkánon fenyegető bolgárok ellen személyes hadbaszállás helyett generálisait küldte, akik nem egyszer kudarcot vallottak. Annál többet tett saját maga is a birodalom belső rendjének a szabályozása terén és mindekelőtt a kultúra, ezen belül is főleg az irodalom területén. Monumentális, 60 könyvre osztott Basilika című törvénykönyvének az összeállít(tat)ásával befejezte a bizánci jogrend kodifikálását. Az egyházi és a világi irodalom számos műfajában alkotott; ennek a sokoldalú műveltségről tanúskodó tevékenységnek köszönhetette „Bölcs” (görögül „Sophos”, „Philosophos”) melléknevét. Uralma (886–912) és írói működése két szállal kapcsolódik szorosan a magyar honfoglaláshoz. Az ő diplomáciája és szövetségkötése vitte rá a magyarokat a Bizáncot fenyegető Bulgária hátba támadására (894–895), aminek az ellensúlyozásául a császárral egyezkedni kezdő Nagy Simeon bolgár cár a besenyőket bízatta arra, hogy az akkori magyar törzsországot, Etelközt lerohanják, s ezzel a magyaroknak a Kárpát-medencébe költözéshez a döntő lökést megadják. Másfelől a magyarokkal mint szövetségesekkel együttműködő katonatisztjeitől a császár hiteles ismereteket nyert harcmodorukról, s azokat 904 után befejezett Taktika című hadtudományi írásában rögzítette. A steppei lovasok hadművészete volt ez, amit 600 körül egy, Maurikios neve alatt fennmaradt katonai kézikönyv (Stratégikon) az avarokról és a türkökről szólva leírt. Ezt a leírást vette át a magyarok közvetlen megfigyeléséből fakadó módosításokkal a tudós császár, aki azokat a türk népnévvel jelölte, s alighanem abban a tévedésben volt, miszerint a 600 körüli és a saját korabeli türkök egyazon nép tagjai. Valójában persze nem két etnikum azonoságáról lehetett szó, hanem csak két nép hadművészetének messzemenő hasonlóságáról.

Elavult szövegkiadása: PG. CVII. 672–1120. oszlop.

*Az előképül szolgáló munka mérvadó szövegkiadása és német fordítása: G. T. Dennis–E. Gamillscheg: *Das Strategikon des Maurikios*. CFHB. XVII. Wien 1981.*

Egy részének (benne magyar vonatkozású részeknek) kiadása és magyar fordítása: Váry Rezső: in: MHK. 11–89.; magyar vonatkozású részeinek kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: ÁMTBF. 16–23.

*A Strategikon avarokról és türkökről szóló részleteinek magyar fordítása: Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai. I.* Szeged 1992. 81–85.; a Taktika magyarokról szóló részleteinek magyar fordítása: Moravcsik Gyula: in: MEH. 108–114.*

[XIV.] A csata napjáról

[42.] Mások pedig a sereg egy részét állítják lesbe, és pedig nem a nagyobb részét, hanem a kisebbet. Az összecsapás megtörténtevel azok, akiket előre állítottak, szándékosan futásnak erednek, és ha az ellenség hadirend nélkül üldözi őket, mihelyt azok a leshelyen túlhaladtak, a lesben állók előjönnek és az ellenség mögött a hátába kerülnek; ezután az előre meghatározott jelre a megfutamodók is visszafordulnak és közreveszik az ellenséget. Ez többnyire az északibb és skytha népeknél²⁶³ szokott előfordulni, mint például a türköknél²⁶⁴ és a hozzájuk hasonlóknál, mert ezek hadirend nélküliek...

²⁶³ A „skytha népek” kifejezés a bizánci szerzőknél archaizáló elnevezéssel a steppéi eredetű lovasnomádok jelölésére szolgál. Hasonló képződmény a magyarban a szittyia szó.

²⁶⁴ L. fentebb, 253. jegyzet.

[XVIII.] A különféle idegen népek és a rómaiak
csatarendjének tanulmányozásáról

[22.] Hogy azonban a korábban mondottakat némileg újból összefoglaljam, a sereget a már neked kifejtett előírás szerint fegyverezd fel, főleg íjakkal és sok nyílvezzővel. Mert nagy és hatásos fegyver a nyilazás, kivált a szaracén népekkel és a türkökkel²⁶⁵ szemben, akik győzelmük minden reményét az ő nyilazásukba vetik...

[40.] Mert a népek közül némelyek, mint például a türkök, üldözés közben nem csatarendben támadnak rá az üldözöttekre, minek következtében könnyebben éri őket baj a csatarendben visszavonuló üldözöttek részéről, ha azok visszafordulnak.

[41.] Mások viszont hidegvérrel és hadirendben üldöznek, miért is az ellenük visszafordulóknak nem arra kell törekedniök, hogy szembekerüljenek velük, hanem hogy, mint mondtuk,²⁶⁶ oldalvást és hátba támadják őket.

[42.] Minthogy a türköket említettem, úgy vélem, hogy nem hiábavaló annak megvilágítása, hogy hogyan fejlődnek csatarendbe, és hogyan kell velük szemben csatarendbe állni. Hiszen meglehetősen tapasztalásból tanultuk ezt meg, mikor szövetségesként használtuk fel őket a bolgárokkal szemben, akik megszegték a békeszerződést, és Thrákia vidékeit lerohanták. Az Istenünk, Krisztus, a mindenség királya ellen elkövetett esküszegést megtorló igazságszolgáltatás sietett nyomban rájuk mérni a büntetést. Minthogy a mi haderőink el voltak foglalva a szaracénokkal, az isteni gondviselés a rómaiak helyett a türköket vetette harcba a bolgárok ellen. Miután a mi császári felségünk hajóhada segítséget nyújtván, átszállította őket a Dunán, és velük együtt harcolt, három csatában tönkreverték a bolgároknak a keresztények

²⁶⁵ A kézirati hagyomány egyik ága ezen a helyen nem türkökre (= magyarokra), hanem kurdokra utal.

²⁶⁶ A szerző egy megelőzően adott tanácsára utal vissza.

ellen gonoszul fegyvert fogó seregét,²⁶⁷ s mintegy hóhér gyanánt küldettek ellenük, nehogy a keresztény rómaiak keresztény bolgárok vérével készakarva beszennyezzék magukat.

[43.] A skytha népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok²⁶⁸ és kívülük még a türkök népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi skytha népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.

[44.] Minthogy azonban a bolgárok magukénak vallják a Krisztusban való békét, és a rómaiakkal közösen hisznek benne, az esküszegésüket követő megpróbáltatásuk után nem gondolunk arra, hogy ellenük fegyvert fogjunk, az istenségre hagyván az ellenük való haditerveket. Ezért sem az ő, mi ellenünk alkalmazott csatarendjüket, sem pedig a miénket ellenük, egyelőre nem szándékozunk vázolni, mivelhogy ők egy hitnél fogva testvéreink, és készek arra, hogy megtegyék, amiket javasolunk.²⁶⁹

[45.] Ámde szólni fogunk a türkök szervezetéről és hadirendjéről, mely keveset vagy mit sem különbözik a bolgárokétól; hogy férfiakban gazdag és szabad ez a nép, s egyéb pompát és bőséget mellőzván, csupán arra van gondja, hogy vitézül viselkedjék a maga ellenségeivel szemben.

²⁶⁷ A magyaroknak a bizánciak szövetségesévé válásáról és így folytatott sikeres hadjáratáról Bulgária ellen további tájékoztatást ad a bizánci források közül mindenekelőtt Biborbanszületett Konstantin és György barát krónikájának folytatása. Ezenkívül szláv és latin nyelvű kútfők is szólnak a honfoglalás eme közvetlen előzményéről. Mindezen forráshelyeket kötetünk tartalmazza.

²⁶⁸ Érdekes, hogy Bölcs Leó az immár keresztény hitre tért bolgárokat hadászati szempontból még a „szkíta” steppei harcmodort alkalmazó népek közé sorolja.

²⁶⁹ A bizánci-bolgár viszony jellegét saját szempontjából szépíti a császár. Békés volt ez a viszony 896 után, de Nagy Simeon bolgár uralkodó valószínűleg csak évpénz fizetése fejében hagyta nyugton Bölcs Leó országát.

[46.] Ez a nép tehát, mint amely egy fő alatt áll,²⁷⁰ fellebbvalóitól kemény és súlyos büntetéseket szenved elkövetett vétkeiért, s mint amelyet így nem szeretet, hanem félelem tart féken, a fáradoalmakat és nehézségeket derekasan tűri, dacol a hőséggel és faggyal és a szükségsegekben való egyéb nélkülözéssel, lévén nomád nép.

[47.] A türkök törzsei fürkészzők és szándékaikat rejtegetők, barátságtalanok és megbízhatatlanok, és mivel telhetetlen kincsszomj rabjai, semmibe sem veszik az esküt, sem szerződéseket nem tartanak meg, sem ajándékokkal nem elégszenek meg, hanem mielőtt az adottat elfogadnák, fondorlaton és szerződésszegésen törik a fejüket.

[48.] Ügyesen kilesik a kedvező alkalmakat, és ellenségeiket nem annyira karjukkal és haderejükkel igyekeznek leverni, mint inkább csel, rajtaütés és a szükségsegekben való megszorítás útján.

[49.] Fegyverzetük kard, bőrpáncél, íj és kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel, vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják. Üldöztetés közben azonban inkább íjukkal vannak fölényben.²⁷¹

[50.] De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.

[51.] Sok gondot fordítanak rá, hogy gyakorolják magukat a lóhátról való nyilazásban is.

[52.] Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett,²⁷² részint pedig sokaság látszatának keltése végett.

[53.] Nem körülárkolt táborban táboroznak, mint a rómaiak,

²⁷⁰ Az „egy fő alatt áll” csak a hadba vonult seregbe igaz. György barát krónikájának alább közölt folytatása hitelt érdemlően mutatja, hogy a szövetkezéstről tárgyalnia két magyar vezetővel, Árpáddal és Kusanésszal kellett a bizánci főparancsnoknak.

²⁷¹ Az utolsó mondat Leó betoldása a *Stratégikon* szövegébe.

²⁷² A (kanca)tej említése a császár kiegészítése az előképül szolgáló textushoz képest.

hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást, télen-nyáron. Háború idején viszont a szükséges lovakat maguk mellett tartják, és béklyóba verve őrzik türk sátraik közelében, a csatarendbe állás idejéig; a csatarendbe álláshoz pedig éjnek idején kezdenek.

[54.] Őrseiket messzire, sűrűn egymás mellé helyezik el, nehogy egykönnyen rajtaütés érje őket.

[55.] A harcban nem, mint a rómaiak, három hadosztályban állnak csatarendbe, hanem különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek, melyeket csak kis közök választanak el,²⁷³ hogy egyetlen csatasornak látszódjanak.

[56.] A főseregen kívül van tartalékerejük, melyet kiküldenek törbe csalni azokat, akik elővigyázatlanul állnak fel velük szemben, vagy pedig szorongatott csapatrészt megsegítésére tartogatnak. Málhájuk a hadirend mögött a közelben van, a hadrendtől jobbra vagy balra, egy vagy két mérföldnyire, s csekély őrseget is hagynak vele.

[57.] Gyakran egy kötélre vévén a felesleges lovakat, hátul, azaz a hadrend mögött, annak védelmére helyezik el. A harcvonal rendjeinek mélységét, azaz a sorokat nem egyformán alakítják, inkább a mélységre fordítva gondot, hogy a hadrend vastag legyen,²⁷⁴ és az arcvonalat egyenletessé és tömörré teszik.

[58.] Jobbára a távolharcban, a lesben állásban, az ellenség bekerítésében, a színlelt meghátrálásban és visszafordulásban és a szétszóródó harci alakulatokban lelik kedvüket.

[59.] Hogyha pedig megfutamították ellenfeleiket, minden egyebet félretesznek, és kíméletlenül utánuk vetik magukat, másra nem

²⁷³ A kis közökről tájékoztató mellékmondatnál Leó egészítette ki forrása leírását.

²⁷⁴ A hadrend vastag mivoltára utaló mondat Bölcs Leó császár kiegészítése a *Stratégikon* szövegéhez képest.

gondolva, mint az üldözésre.²⁷⁵ Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak és a többi nép, ideig-óráig való üldözéssel és zsákmányszerzéssel, hanem mindaddig szorítják, amíg csak teljesen fel nem morzsolják az ellenséget, minden eszközt felhasználva e célból.

[60.] Ha pedig valamely üldözött ellenségük megerősített helyre menekül, azon vannak, hogy pontosan kipuhatolják, hogy mind a lovak, mind az emberek miben szenvednek hiányt, s mindent elkövetnek, hogy az ezekben való megszorítás útján ellenfeleiket kézre kerítsék, vagy ezeket tetszésük szerinti egyezségekre rábírák, oly módon, hogy eleinte enyhébb feltételeket szabnak, majd, ha ezekbe az ellenség belement, más, nagyobb dolgokkal hozakodnak elő.

[61.] Ezek a türkök jellemző vonásai, melyek csupán annyiban különböznek a bolgároktól, hogy amikor ezek magukévá tévén a keresztények hitét, a római erkölcsök hatása alatt kissé megváltoztak, akkor hitetlenségükkel együtt vadságukat és nomád voltukat is levetkőzték.

[62.] Türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.

[63.] Ütközet idején főleg a hadirendben álló gyalogos alakulat fog nagy kárt tenni bennük, amely ártalmukra van nekik, akik lovasok, és lóról le nem szállnak; gyalogosan ugyanis nem képesek helytállni, minthogy lóháton nőttek fel.

[64.] Hátrányos nekik a lapályos és pusztai vidék is, továbbá a lovasság sűrű csatásra, mely szakadatlanul nyomukban van.

[65.] Hátrányos nekik a fegyveres kézítása is és az éjjeli támadások, melyek biztos sikerűek abban az esetben, ha a támadók egyik része hadirendben áll, a másik része pedig rejtve marad.

[66.] Erősen kedvüket szegi az is, ha egyesek közülük átszöknek a rómaiakhoz. Jól tudják ugyanis, hogy népük állhatatlan természetű, és

²⁷⁵ Az „és kiméletlenül – az üldözésre” szövegrész a 10. századi szerző kiegészítése a 600 körül keletkezett előkép közléséhez képest.

hogy haszonlesők és sok törzsből tevődtek össze, s hogy éppen ezért nincsenek tekintettel rokonokra és az egymás közti egyetértésre.

[67.] Mert ha csak egynehányan is megkezdik a szökést, és részünkről szíves fogadtatásban részesülnek, egész tömeg követi azokat; ezért is neheztelnek annyira azokra, akik elpártolnak tőlük.²⁷⁶

[68.] Ha tehát valaki meg akarja közelíteni őket, hogy harcoljon velük, mindenekelőtt az kell, hogy körültekintően egymást csekély távolságokban sűrűn követő őrszemeket állítson fel, azután, hogy gondosan felkészüljön a balszerencse eshetőségeire, azaz hogyha netán az azok ellen harcolókat vereség érné, megerősített helyet szemeljen ki veszély esetére, és néhány napi élelmet kerítsen, ha lehet, a lovak számára is, de mindenképpen az emberek számára, és főleg vízben bővelkedjék, azután a málhát is úgy helyezze el, amint ezt az erről szóló fejezetben²⁷⁷ mondtuk.

[69.] Ha gyalogság is van vele, főként az első ütközetben, mialatt a sereg kiismeri e népet, úgy kell azt csatarendbe állítani, ahogyan mi más helyen kifejtettük, azaz, hogy a lovasok a gyalogosok mögött helyezkedjenek el.

[70.] Ha csak lovasok állnak azokkal szemben, és fel tudják venni azok haderejével a harcot, a hadirendről szóló részben elmondott módon fogja őket csatarendbe állítani.

[71.] A zömét és a legjavát az oldalakra fogja elkülöníteni, hátukban ugyanis elegendők az úgynevezett lovas hátvédek, azaz a megtorlók. A rohamozók, azaz az előharcosok pedig üldözés közben ne távolodjanak el a hátvédek csatasorától három vagy négy nyíllövésnyinél messzebbre, és ne rohanják le azokat. Mindenképpen azon lesz, hogy amennyire csak módjában áll, a hadrendet pusztá és egyenletes terepen állítsa fel, ahol sem sűrű erdők, sem lápok, sem

²⁷⁶ A pontosvessző utáni rész Bölcs Leó kiegészítése.

²⁷⁷ Itt és a következő két bekezdésben Leó művének előző részében előadott javaslataira utal vissza.

mélyedések nincsenek útban, a türkök tervezte törbecsalásokra való tekintettel.

[72.] Az őröket a hadrend négy oldalán bizonyos távolságban fogja felállítani.

[73.] Ha lehetséges, jó, hogy a hadrend hátában vagy nehezen átgázolható folyó vagy láp vagy tó legyen, hogy a háta biztosan fedezve legyen.

[74.] És ha jól üt ki a háború, nem kell mohón utánuk rohanni, de hanyagul sem szabad viselkedni. Mert ha az első ütközetben legyőzték is őket, nem hagyják abba a harcot, mint a többi nép, hanem míg csak teljesen tönkre nem silányítják őket, mindenféleképpen iparkodnak ellenfeleik ellen támadni. Ha pedig a sereg vegyes és több a gyalogság, ilyen körülmények között gondoskodni kell a lovak élelméről, mert a lovasoknak az ellenség közeledtekor aligha áll módjukban takarmányt gyűjteni a lovak számára.

[75.] Ez hát a türköknek a szokott harci eljárása, amely mint mondtunk, a bolgárokétól némi csekélységben különbözik, de egyekben egészen hasonló.

[76.] Mi ezt nem azért írtuk le számodra, mintha a türkökkel készülnél szembeszállni, mert ők most sem szomszédaink, sem nem ellenségeink, sőt inkább arra törekednek, hogy a rómaiak alattvalóinak mutakozzanak.

[77.] Hanem azért, hogy te, hadvezér, megismerhesd a különféle harcászati rendeket és haditerveket, és kellő időben, késedelem nélkül felhasználhasd azokat arra, amire akarod, és kitapasztald azoknak a haditerveknek és harcászati rendeknek a hasznát, amelyeket egyesek sok gyakorlat után kieszeltek, vagy ha az alkalom úgy kívánná, hogy azokkal szembehelyezkedhessél, miután tanulmányaid révén előre gyakorlatot szereztél és felkészültél az ellenintézkedésre.

VII. (BÍBORBANSZÜLETETT) KONSTANTIN

VI. (Bölcs) Leó császár negyedik házasságából született 905-ben a császári palota bíbortermében (innen a Bíborbanszületett mellékneve). Bár forma szerint 913-tól kezdve császár, csak 945–959 között volt a keletrómai birodalom valóságos uralkodója. Diplomáciája a birodalom északi határain túli népekkel (bolgárokkal, besenyőkkel, oroszokkal, magyarokkal, kazárokkal) eredményesen tartotta fenn a békét. Belpolitikai lépései kevés, elődeitől eltérő elgondolást tartalmaznak. Legkiemelkedőbb alkotásai kulturális téren születtek. Maga az irodalom különböző műfajait művelte (történetírás, szónoklat, levélírás, költészet, időjárásán), értett valamelyest a festészethez, a zenéhez, az építészethez is. Fő érdeme azonban az a széles körű tudományszervezés volt, amely tudósok, szakemberek, írnokok népes csoportjait állította munkába, hogy az első bizánci humanizmus szellemében az antik és a korai bizánci irodalomból és levéltári dokumentumokból enciklopedikus anyagösszeállításokat hozzon létre változatos témakörökben (történeti kivonatok, mezőgazdasági tárgyú szemelvények, orvosi és zoológiai kompilációk stb.). A *De administrando imperio* (A birodalom kormányzásáról) a magyar őstörténet legértelmesebb írott forrása. A mű trónörökös fia, a későbbi II. Romanos császár okulására szerkesztett kézikönyv a Bizánccal kapcsolatban álló szomszédos és távolabbi népekről (szervezetükről, lakhelyeikről, életmódjukról, háborúikról, vezetőikről). Talán fia 952. évi, 14. születésnapjára készült ajándéku. Ebben arra adott tanácsokat, hogyan kell intéznie a császárság diplomáciai érintkezéseit a különböző népekkel. Igen bizalmas közlések is szerepeltek a műben, amely ezért kiadásra sem került, belső használatra szült, s egyetlen, ma Párizsban őrzött 11. századi kódexben vészelte át a századokat. E kézikönyv irodalmi forrásokon kívül sok diplomáciai iratból s más okmányyszerű kútfőkből, valamint szóbeli értesülésekből merített, amelyek azonban nyersanyagghalmazként, néha egymással alig összeegyeztethető adatokat tartalmazóan olvashatók egymás mellett. Amit a császár jelen időben vagy a közvetlen múltra

vonatkozóan írt, az szinte mindig hitelesnek tekinthető. Minél távolabb nyúlt vissza, annál több a félreérthető vagy éppen megbízhatatlannak tűnő, illetve téves állítás. Ugyancsak a 945–959 közti időszakban készült a *De cerimoniis aulae Byzantinae* (A bizánci udvar szertartásairól) című anyagyűjteménye.

A De administrando imperio mérvadó szövegkiadása R. J. H. Jenkins angol fordításával: Gy. Moravcsik: *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*. CFHB. I. Washington 1967. A szöveg legalapvetőbb kommentárja: *Commentary*.

Magyar vonatkozású részeinek kiadása és magyar fordítása: Marczali Henrik: in: *MHK*. 110–136.; Moravcsik Gyula: *ÁMTBF*. 35–51.

Magyar fordításai: Moravcsik Gyula: *Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása*. Bp. 1950. (a görög nyelvű szöveg kiadásával együtt); Moravcsik Gyula: in: *MEH*. 115–124. (részlet).

A De cerimoniis aulae Byzantinae elavult szövegkiadása: I. I. Reiske: *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantinae libri duo. I–II*. Bonnae 1829–1830. Torzóban maradt szövegkiadás: A. Vogt: *Constantin VII Porphygène, Le livre des cérémonies. I–IV*. Paris 1935–1940.

Magyar vonatkozású részeinek kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: *ÁMTBF*. 34–35.

DE ADMINISTRANDO IMPERIO:

[3.] A besenyőkről és türkökről²⁷⁸

A türkök nemzetsége szintén nagyon retteg és fél az említett

²⁷⁸ L. fentebb, 253. jegyzet.

besenyőktől, minthogy gyakran szenvedett tőlük vereséget,²⁷⁹ és már-már a teljes pusztulás szélén volt. Ezért a türkök szemében mindig félelmetesnek számítanak a besenyők, s ezek féken tartják őket.²⁸⁰

[4.] A besenyőkről, oroszokról és türkökről

Ha a rómaiak²⁸¹ császára a besenyőkkel békében van, sem az oroszok, sem a türkök nem tudnak fegyveres erővel rátörni a rómaiak birodalmára, de még nagy és mértéktelen követeléseket sem támaszthatnak pénzben és árucikkekben a rómaiakkal szemben a béke fejében, mert félnek e nép haderejétől, amelyet a császár ellenük fordíthat, mialatt ők a rómaiak ellen hadat viselnek. Mert a besenyők, amennyiben kötelezi őket a császár iránti barátságuk, és az ő levelei és ajándékai megnyerik őket, könnyen rátörhetnek mind az oroszok, mind a türkök földjére, asszonyaikat és gyermekeiket rabságba ejthetik, és földjüket végigszákmányolhatják...

[8.] A császári megbízottakról, akiket az istenoltalmazta városból²⁸² hadihajókkal a Duna, Dnyeper és Dnyeszter folyón Besenyőországba küldenek...

²⁷⁹ A Biborbanszületett egyéb híradásaiból (vö. 38. fejezet) két konkrét besenyő–magyar összecsapásról értesülünk. Az egyik a szavárd magyarok leszakadását eredményezte a nép zöméről, a másik Etelközéből szorította ki a magyarságot. A „gyakran” határozószó pontos tartalma így bizonytalan marad. A besenyőkre l. Gyula Moravcsik: BT. I. 87–89., II. 247–249.; Zimonyi István: in: KMTL. 99–100.; a besenyő–magyar kapcsolatokról jó áttekintést ad Tóth Sándor László: in: KMTL. 100–101.

²⁸⁰ Gabriel klerikus bizánci követnek a magyarok vezérei kereken megmondták: félnek a besenyőktől, amint ez alább a 8. fejezetben olvasható.

²⁸¹ L. fentebb, 262. jegyzet.

²⁸² Konstantinápolyból; l. fentebb, 27. jegyzet.

Olyan egyezséget kell velük²⁸³ kötni, hogy ahol a császárnak szüksége van rájuk, szolgálatot tegyenek, akár az oroszok, akár a bolgárok, akár a türkök ellen. Mert ezeknek módjukban áll mindazok ellen harcolni, s minthogy sokszor mentek ellenük, most már félelmetessé váltak szemükben. Világos ez a következőkből is. Ugyanis amikor egyszer Gabriel klerikust a császár parancsából elküldték a türkökhöz,²⁸⁴ és az azt mondta nekik, hogy „a császár üzeni: menjetek el és üzzétek ki a besenyőket lakóhelyükről, és telepedjete le ti ott (hiszen korábban is ti laktatok ott), hogy közel legyetek császári felségünkhöz, és amikor csak akarom, küldök hozzátok, és hamar megtalállak benneteket”,²⁸⁵ a türkök összes fejei²⁸⁶ egyhangúan felkiáltottak, hogy „mi nem kezdünk ki a besenyőkkel, mert nem bírunk velük harcolni, minthogy nagy ország az, nagyszámú nép és gonosz fickók; többé ilyen beszédet ne mondj nekünk, mert nem kedvünkre való az”...²⁸⁷

²⁸³ A besenyőkkel.

²⁸⁴ Erről a diplomáciai misszióról más forrást nem ismerünk. Hogy Gabriel mikor járhatott követségben a magyaroknál, a szakirodalomban élénken vitatott kérdés. Maga Konstantin császár a birodalom mindenáron megtartandó szövetségeseének tekintti a besenyőket, ő tehát aligha bízta a besenyők elleni fellépésre a magyarokat. De a 896–944 közötti időben több olyan lehetséges, de biztosan nem kijelölhető alkalom akad, amikor Gabriel küldetése időserű lehetett, mint pl. Böics Leó alatt (J. B. Bury: *The Treatise De administrando imperio*. *Byzantinische Zeitschrift* 15. [1906] 563., 568.; Senga Toru: a 65. jegyzetben i.m. 312–313.), 924–925 táján (Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i.m. 303–304.), 927 után (Moravcsik Gyula: *ÁMTBF.* 36.), 943–944-ben (G. Fehér: *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des X. Jahrhunderts*. *Ungarische Jahrbücher* 2 [1922] 43–45.).

²⁸⁵ Etelköz jóval gyorsabban elérhető volt Konstantinápolyból hajóval (vagy szárazföldi úton), mint a Kárpát–medence.

²⁸⁶ Görögül: arkhón-jai, valószínűleg a törzsfőkre utaló kifejezés.

²⁸⁷ A magyar vezérek itt minden bizonnyal a besenyők 895-ös pusztító támadására utaltak.

[13.] A türkökkel szomszédos népekről

A türkökkel a következő népek határosak: a tőlük nyugatabbra levő vidéken Frankország, északabbra a besenyők,²⁸⁸ a délre eső vidéken Nagy Morávia, azaz Szvjatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak.²⁸⁹ A hegyek felé pedig a horvátok²⁹⁰ határosak a türkökkel.

A besenyők is meg tudják támadni a türköket s őket alaposan kifosztani, ahogyan előbb a besenyőkről szóló fejezetben mondtuk...²⁹¹

Ha valaha majd akár a kazárok,²⁹² akár a türkök, akár az oroszok, akár valami más északi és skytha nép, amint az sokszor megesis, azt fogja kérni és követelni, hogy valamilyen szolgálatuk vagy teljesít-

²⁸⁸ A tájolás nem pontos, a besenyők északkeletre-keletre éltek a magyaroktól. Hasonló eltérés figyelhető meg a tájolásban a 40. fejezetben.

²⁸⁹ E Nagy Morávia kisebb könyvtárai és ma is gyarapodó vitairódalom tárgya. J. B. Bury (a 284. jegyzetben i.m. 564.) szerint ezt az információt, amely még a magyar honfoglalás előtti állapotokat rögzítette, régebbi forrásból vette át a Bíborbanszületett. Fehér Géza (a 284. jegyzetben i.m. 48–51.) feltételezi, hogy az értesülés délszláv hagyományokra épül. Imre Boba (Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. Hague 1971.) Nagy Morávia központját a déli Morava folyó és Sirmium köré lokalizálta. Senga Toru (a 65. jegyzetben i.m. 306–345.) szerint Nagy Morávia a Felső Tisza-vidéktől a Dunáig terjedő síkság lett volna. Talán a Bíborbanszületett császár művét Moravcsik Gyula mellett legjobban ismerő R. J. H. Jenkinsnek (in: Commentary 7., 12–13., 62–63.) lehet igaza, aki az adott helyen másolási hibából eredő szövegcsonkulásra gyanakodott, s úgy vélte, hogy az eredeti textusban Horvátország szerepelt déli szomszédként. A 40. fejezetben déli szomszédnépként valóban a horvátok szerepelnek. Vö. alább, 389. jegyzet. Szvjatoplukra l. alább, 367. jegyzet.

²⁹⁰ Ezek a horvátok nem a déli (Adriai-tenger melléki), hanem az északi horvátok lehetnek. L. alább, 299. és 301. jegyzet.

²⁹¹ Konstantin itt az összefüggően a besenyőket tárgyaló 1–8. fejezetre gondol.

²⁹² A kazárokra l. Gyula Moravcsik: BT. I. 81–86., II. 335–336.; Zimonyi István: in: KMTL. 336–338.

ményük fejében küldjenek nekik a császári öltözetekből, koronákból vagy díszruhákból, akkor neked úgy kell mentegetőznöd, hogy „ezeket a díszruhákat és koronákat, melyeket ti fejdíszeknek²⁹³ neveztek, nem emberek készítették, nem is emberi mesterkedés gondolta ki vagy csinálta azokat, hanem amint a régi történelem titkos könyveiben írva találjuk, amikor az Isten ama Nagy Konstantinost,²⁹⁴ az első keresztény uralkodót császárrá tette, ő küldte neki angyala útján ezeket a díszruhákat és koronákat, melyeket ti fejdíszeknek neveztek... Mi több, az Isten székesegyházának²⁹⁵ erre a szent oltárára Konstantinosnak, a szent és nagy császárnak átka is fel van írva, ahogyan neki az Isten angyala útján meghagyta, miszerint ha a császár valamilyen használatra vagy alkalomra vagy valami időtlen kívánság folytán azokból venni akarna, és vagy maga akarná bitorolni, vagy másoknak ajándékozni, vessék átok alá mint ellenséget és Isten parancsolatainak megszegőjét, s közönsétség ki az egyházból”...

²⁹³ A fejdísz szónak a görög eredetiben a *kamelaukion* latin eredetű bizánci terminus technicus felel meg. Ez az egyeduralkodó császárnál (a *basileus*nál) alacsonyabb rangú társuralkodóknak (caesaroknak) s más, az udvari ranglétra tetején elhelyezkedő személyeknek a félgömb alakú és ünnepi alkalmakkor viselt koronája volt. A szerző ezzel az idegenből átvett kifejezéssel talán a „barbár” tárgyaló felek nyelvének inadekvát szóhasználatát próbálta érzékeltetni.

²⁹⁴ I. (Nagy) Konstantinus (306–337).

²⁹⁵ Konstantinápoly (I. fentebb, 27. jegyzet) és a bizánci birodalom főtemplomáról, a Hagia Sophia (‘Szent Bölcsesség’) székesegyházról van szó.

[27.] Longobardia tartományról²⁹⁶ és az abban levő hercegségekről és
fejedelemségekről

Abban az időben a longobardok Pannóniában laktak,²⁹⁷ ahol most
a türkök lakoznak...

[30.] Elbeszélés Dalmácia tartományról

Mert az avarok a Duna folyón túl tanyáztak, ahol most a nomád
életet élő türkök vannak...²⁹⁸

A többi horvát Frankország táján maradt, és most belechrovatoinak,
azaz fehér horvátoknak²⁹⁹ nevezik őket, s saját fejedelmük van.
Ottónak Frankország, azaz Szászország nagy királyának³⁰⁰ alattvalói,

²⁹⁶ Bizánc dél-itáliai birtokainak (hol Calabria kivételével, hol azzal együtt értett) hivatalos elnevezése volt a 10. század dereka táján Longobardia tartomány (thema).

²⁹⁷ A longobardok 568 tavaszán kerekedtek fel, hogy Itáliába vándoroljanak. Az azt megelőző évtizedekben volt a longobardok lakóhelyének a központja Pannónia (Sirmium és környéke kivételével).

²⁹⁸ A mondat Moravcsik Gyulától való fenti magyar fordításával szemben a görög eredeti fogalmazás és főleg a szövegösszefüggés R. J. H. Jenkins angol átültetését (141.) igazolja: „For the Avars had their haunts on the far side of the river Danube, where now are the Turks, and led a nomad life”. A forrás az avarok és nem a türkök (= magyarok) nomád életmódját említi itt. Emellett szól az is, hogy a párizsi kódexben a magyarokat említő mellékmondatról interpunkció választja el a nomád életmódra utaló participiumos kifejezést. L. még Olajos Teréz: Néhány nyelvi észrevétel a „De administrando imperio” magyar vonatkozású részeihez. Magyar Nyelv 91 (1995) 47–50.

²⁹⁹ A korabeli fehér horvátok országa a Libice (Csehország) és Krakkó (Lengyelország) körüli, illetve közötti területre lokalizálható.

³⁰⁰ I. (Nagy) Ottó német király (936–973, 962-től német-római császár), a szász dinasztia alapítója.

kereszteletlenek,³⁰¹ összeházasodnak a türkökkel, s velük jó barátságban élnek...

[31.] A horvátokról és a földről, melyen most laknak

Nagy Horvátország, melyet fehérnek is neveznek, mai napig kereszteletlen, éppen úgy, mint a vele szomszédos szerbek³⁰² is. Kevesebb lovasságot, úgyszintén kevesebb gyalogságot állítanak ki, mint a megkeresztelt Horvátország,³⁰³ mert folytonosan fosztogatják őket a frankok, türkök és besenyők...

[32.] A szerbekről³⁰⁴ és a földről, melyen most laknak

Tudni való, hogy a szerbek a kereszteletlen szerbektől származnak, akiket fehérnek is neveznek, s akik Turkián túl³⁰⁵ azon a helyen laknak, melyet ők Boiki-nak³⁰⁶ neveznek, s ahol szomszédos velük Frankország,³⁰⁷ úgyszintén a fehérnek is nevezett kereszteletlen Nagy Horvátország³⁰⁸ is; tehát eredetileg ezek a szerbek is ott laktak...

De Michael, a zachlumok fejedelme, akit ez féltékennyé tett, azt

³⁰¹ Metód és tanítványai ugyan hozzáfoghattak a fehér horvátok térítéséhez, ám a kereszténység általánossá még nem vált körükben.

³⁰² A Spree folyó vidékén élő mai szor(a)b nemzetiség elődei.

³⁰³ E Horvátország éppen Bíborbanszületett Konstantin közlése (30. fejezet), szerint az Adriai-tenger és a Gvozdz (Kapela) hegység közötti keskeny sávnak feküdt.

³⁰⁴ L. fentebb, 302. jegyzet.

³⁰⁵ Bizánc felől nézve Turkián (= Magyarországon) túl éltek a fehér szerbek.

³⁰⁶ A Boiki helynévben ugyanúgy a boj (*Boius*) kelta törzsnek, a terület régen kihalt, illetve asszimilálódott lakóinak a neve rejtőzik, mint a csehek latin nevében (*Bohemi*) és a bajorok elnevezésében (*Bayern*).

³⁰⁷ A keleti frank birodalom, vagyis Németország.

³⁰⁸ L. fentebb, 299. jegyzet.

az üzenetet küldte Symeonnak, a bolgárok fejedelmének, hogy a rómaiak császára igyekszik ajándékokkal megnyerni Péter fejedelmet, hogy vegye magához a türköket, és támadjon rá Bulgáriára.³⁰⁹

[37.] A besenyők népéről

Tudni való, hogy a besenyők szállása eredetileg az Etil³¹⁰ folyónál, valamint a Jejik³¹¹ folyónál volt, s határosak voltak a kazárokkal³¹² és az úgynevezett úzokkal.³¹³ De ötven évvel ezelőtt³¹⁴ az

³⁰⁹ A zachlumok szláv népe a Ragusa (ma Dubrovnik, Horvátország) és a Narenta (Neretva-) torkolat közötti Adria-partvidéken és a Narenta mentén élt. Fejedelme, Mihály (Michaél) (kb. 910–930/950) az akkor (917-ben) Bizánc ellen győztes háborút folytató Nagy Simeon bolgár uralkodót (893–927) Szerbia ura, Péter (892–917) elleni fellépésre vette rá. A diplomáciai manőver részét képezte annak híresztelése, hogy Péter a magyarokkal együttműködve Bizánc szövetségese lesz és így támad Bulgáriára. L. pl. F. Dvornik: in: *Commentary* 135–139.; V. Zlatarski: *Istorija na Balgarskata dazava prez srednite vekove*. Sofia 1970. I/2. 401–473.

³¹⁰ Volga, l. fentebb, 61. jegyzet.

³¹¹ Urál.

³¹² A „kazárokkal” modern, ám az eredeti szövegösszefüggésben indokoltnak látszó szövegjavítás. A párizsi kézirat valószínűleg másolási hiba folytán romlott olvasatának magyar fordítása „mazarokkal” (? = magyarokkal) lenne.

³¹³ Az (o)guz (orosz forrásokban: tork) török nyelvcsaládba tartozó nép. L. Gyula Moravcsik: *BT*. I. 90–94., II. 228.; Márton Alfréd: in: *KMTL*. 503. Lakóhelyükre l. fentebb, 120. jegyzet.

³¹⁴ Forrásunk a 952-t megelőző években íródott. Másfelől a besenyőknek az a megmozdulása, amelynek során a Bíborbanszületett Konstantin idején lakott hazájukba telepedtek (a magyarokat onnan a Kárpát-medencébe űzve), 895-ben zajlott le. Így az 50 év említése az adott helyen nem felel meg a történeti valóságnak. Ráadásul ellentmondásban áll a bekezdés utolsó mondatának állításával, amely ugyanezt az időintervallumot valószínűleg 55 esztendőnek tekinti. A vázolt probléma megoldására számos, egymástól szögesen eltérő feltevést találunk a szakirodalomban. Közülük a legkézenfekvőbb másolási hibára visszavezetni a valótlán számadatot, hiszen a középkori kódexekben nagyon gyakori jelenség, hogy az írnok szám másolásánál hibát vét. Az úzok

említett úzok a kazárokkal összefogván és hadat indítván a besenyők ellen, felülkerekedtek és kiűzték őket tulajdon földjükről, és azt mind a mai napig az említett úzok foglalják el. A besenyők pedig elmenekülván szerte jártak, kutatva hely után, ahol megtelepedhetnének, és eljutván a ma birtokukban levő földre, és rábukkanván az ott lakó türkökre, háborúban legyőzték, kiverték és elűzték őket s letelepedtek azon, és urai ennek a földnek, mint mondtuk, mind a mai napig ötvenöt esztendeje...

³¹⁵

Tudni való, hogy a besenyők négy törzse, azaz Küercsicsur tartomány, Szurukülbej tartomány, Borutolmacs tartomány és Bulacsaban tartomány³¹⁶ a Dnyeper folyón túl fekszik a keletibb és északi részek felé s Úzia, Kazária, Alánia,³¹⁷ Cherson és a többi klima-vidék felé néz.³¹⁸

nyugat felé mozdulását valószínűleg a Buharában székelő Számánida birodalom 893 körüli győzelmes hadjárata indította el, amely az úzok (torkok) és keleti szomszédaik, a karlukok ellen irányult. L. pl. Moravcsik Gyula: ÁMTBF. 40–41.; Tóth Sándor László: in: KMTL. 100–101. Az erre vonatkozó forrásanyagot a muszlim kútfők sorában közöljük.

³¹⁵ L. fentebb, 314. jegyzet.

³¹⁶ A besenyő törzsek nevének s lakóhelyük közelebbi fekvésének kérdése közvetlenül nem érinti a magyarság őstörténetét. Feltételezhető ugyan, de nem bizonyítható, hogy a kabarokkal együtt nyolc magyar törzs szállásterülete Etlközben hasonlóan oszlott meg, mint a nyolc besenyő törzsé. A besenyő törzsekről I. Gy. Czebe: Konstantinos Porphyrogenetos, De administrando imperio 37. Kapitel über die Petschenegen. Kőrösi Csoma Archivum I (1921–1925) 209–219; Gy. Németh: Zur Kenntnis der Petschenegen. Uo. 219–225.; uő: Die Petschenegischen Stammesnamen. Ungarische Jahrbücher 10 (1930) 27–34.; Gyula Moravcsik: BT. II. 97., 98., 112., 134–135., 165., 294., 332., 340.; Gy. Györffy: Monuments du lexique petchenégue. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 18 (1965) 76–77.

³¹⁷ Kazária központja a Volga alsó folyása és torkolata vidékén volt, Úzia Kazáriától és a Kaspi-tengertől keletre terült el, Alánia Kazáriától délnyugatra esett a Kaukázus északi oldalán.

³¹⁸ Kherson (az antik Chersonnéosz) a mai Szevasztopol a Krím félszigeten. Szomszédságában a bizánci fennhatóság alatt álló területet a görög *klima* ('éghajlat', 'vidék') főnév többes számával (*Klimata*) jelölték.

A többi négy törzs a Dnyeper folyón innen fekszik a nyugatibb és az északibb részek felé, azaz Jazikapan tartomány Bulgária közelében van, alsó Jula tartomány Turkia³¹⁹ közelében van, Karabaj tartomány Oroszország³²⁰ közelében van, Javdiardim tartomány pedig Oroszország földjének adóköteles területeihez, az ultinokhoz, dervleninekhez, lenzeninekhez³²¹ és a többi szlávokhoz van közel. Besenyőország távolsága Úziától és Kazáriától öt napi út, Alániától hat napi út, Mordiatól³²² tíz napi út, Oroszországtól egy napi út, Turkiától négy napi út, Bulgáriától fél napi út, Chersonhoz nagyon közel van, Bosporoshoz³²³ pedig még közelebb...

³¹⁹ Bulgária a maival nagyjából egyező területű dunai bolgár állam, Turkia pedig a Kárpát-medencei Magyarország.

³²⁰ Forrásunk eléggé következetesen etnikai, nyelvi különbséget tesz szlávok és oroszok (*ros*) között. Az utóbbiakon azokat a skandináv eredetű varégokat érti, akik előbb Novgorod környékén, majd Kijev központtal az első orosz államot, a kijevi Oroszországot megszervezték. A kérdéskör legfontosabb feldolgozásairól Font Márta (in: KMTL. 510.) tájékoztat.

³²¹ A lenzenin nép lakóhelyéről és a szlávságon belüli hovatartozásáról nagyon szerteágazóak a vélemények. Egzaktnak bizonyítható megoldás nincs. Talán a legvalószínűbb az az álláspont, amely szerint a népnév a lengyelséggel hozható kapcsolatba, a lakóhely pedig a Pripjaty és az északi Bug felső folyásának a vidékére lokalizálható. E néptől keletre élhettek a dervleninek ('erdeiek'), akiknek talán a Pripjaty és a Teterév folyók alsó szakasza közötti terület volt a központjuk. Az ultinok a 900 körüli időben a déli Bug felső folyása és a Dnyeszter közötti tájon lehettek otthon. D. Obolensky és F. Dvornik (in: Commentary 34–35., 139.) bőséges szakirodalmat ad.

³²² Mordia a finnugor nyelvelsaládba tartozó mordvinok országa lehet.

³²³ Bosporos (az antik Pantikapaion) ma Kercs a Krim félszigeten.

[38.] A türkök népének eredetéről, és hogy honnan származnak

A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett³²⁴ magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levedianak neveznek, amely vajdát tulajdonneven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is, vajdának hívtak.³²⁵ Ezen a helyen, az imént említett Levedianban folyik a Chidmas folyó, melyet Chingi-

³²⁴ A görög *eskhen* igealakot R. J. H. Jenkins angol fordításban (171.) a *had*, Uhrman Iván (Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez. Történelmi Szemle 30 [1987–1988] 207.) a *birt* fordulattal adja vissza. A kérdéshez l. Olajos Teréz (a 298. jegyzetben i.m. 46.) érvelését, amellyel Moravcsik Gyula fordításának helyességét igazolja.

³²⁵ A görög *Levedias* névalakból, amely egyedül itt fordul elő, a magyar nyelvészek a *Levedi* személynévet rekonstruálják, és finnugor eredetűnek tekintik (a magyar létige folyamatos melléknévi igeneve a *-di* képzővel). Személyével kapcsolatban számos hipotézis fogalmazódott meg, kezdve azon, hogy mitikus alak (G. Manojlović), helyezték a 7. (Dümmerth Dezső), valamint a 8. századba (Deér József), illetve tekintették a 9. század elején (Bartha Antal), közepén (Kristó Gyula, Benkő Loránd) vagy végén (Czeglédy Károly, Györffy György) élt történelmi szereplőnek. A *Levedia* névalakban a végső magánhangzó görögösítő toldalék lehet. *Levedia* fogalma élénk vita tárgya a magyar tudományban. Kérdés, hogy a magyarság egészének a lakóhelyét jelöli-e, s ebben az esetben Etelközzel lényegében azonos vagy attól különböző terület, avagy csak Levedi vajdának, illetve törzsének szűkebb hona. L. alább, 330. jegyzet. A görög eredeti nem árulja el egyértelműen, vajon az „első” vajda és „utána való” vajdák említésénél időbeni vagy rangbeli sorrendre gondolt-e Konstantin. Problematikus továbbá, vajon a részben finnugor, részben törökös nyelvű törzsekből álló magyar törzsszövetségben tényleg a jellegzetesen szláv vajda (*voevodos*) méltoságnév volt-e használatos, avagy a szláv anyanyelvű tolmács révén került ez a szó a bizánci feljegyzésekbe, amelyek a magyar követek közléseit rögzítették a császári irattár számára. L. alább, 336. jegyzet. A kiterjedt szakirodalomból l. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i.m. 32–132.; Györffy György: *Levedia és Etelköz* kérdéséhez. Magyar Nyelv 80 (1984) 385–389.; Benkő Loránd: A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Léved és Etelköz* kapcsán. Uo. 389–419.; Harmatta János: *Lebedia és Atelkuzu*. Uo. 419–431.; Király Péter: *Levedia-Etelköz* a szlavisztikai irodalom tükrében. Uo. 431–439.; Ligeti Lajos: *Levedia és Etelköz*. Magyar Nyelv 81 (1985) 1–19.; Vékony Gábor: *Lebedia meg Atel és Kuzu*. Magyar Nyelv 82 (1986) 41–53.; Zimonyi István: in: KMTL. 406–407.

lusnak is neveznek.³²⁶ De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak³²⁷ nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három esztendeig,³²⁸ s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket. A besenyők pedig, akiket korábban kangarnak neveztek (ugyanis a kangar név náluk a nemes származás és vitézség értelmében volt használatos),³²⁹ ezek hát a kazárok ellen

³²⁶ A folyó azonosításának kérdésében a vélemények szerteágazóak. Legvalószínűbb, hogy a valóságban nem egy, hanem két folyóról van szó: a mai Kodymáról és Ingulról, a déli Bug mellékfolyóiról. Ezt az azonosítást adatgazdag cikkben elutasítja Vékony Gábor: a 325. jegyzetben i.m. 42–53. L. még Gy. Moravcsik: in: *Commentary* 147., 155.; Zimonyi István: in: *KMTL.* 406–407.

³²⁷ A magyarok eme régebbinek mondott elnevezése s annak történeti keretbe ágyazása körül a legkülönbözőbb feltevések kaptak hangot. A legelterjedtebb hipotézis a kifejezés első szavát a szabir népnévvel hozza kapcsolatba, a második szót pedig a 'rendíthetetlen' jelentésű görög melléknévvel rokonítja. A szabir nevet a kazárookra vonatkozóan is használták. L. Szádeczky-Kardoss Samu: in: *KMTL.* 590. L. alább, 1237. jegyzet.

³²⁸ A „három esztendeig” kifejezést a kutatók többsége szövegromlás eredményének tekinti, és paleográfiai indoklással (hibás számjegymásolást gyanítva) különböző javítást (300, 203, 200, 33, 30) javasol (pl. Henri Grégoire, Deér József, Moravcsik Gyula, J. Marquart), vagy mondai elemnek tekinti, amely „sok évet” jelentene (Györffy György), vagy pedig történelmi okoskodással jut hosszabb-rövidebb intervallum (pl. pár évtized) feltételezéséhez (pl. Kristó Gyula). Persze a három év tényként való elfogadásának is vannak hívei (pl. M. I. Artamonov, Czeglédy Károly, S. A. Pletnjova). A kérdést kimerítően tárgyalja Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i.m. 81–96.

³²⁹ A Bfborbanszületett a 37. fejezetben ír arról: „Tudni való, hogy a besenyőket kangarnak is nevezik, de nem mindet, hanem csak három tartomány népét, Javdierdimét, Küercsicsurét és Kabuksinjuláét, mint akik a többieknel vitézbbek és nemesbbek; mert ezt jelenti a kangar elnevezés.” Ugyanakkor a kangar önálló népnévként szerepel a 6. századtól kezdve

háborút indítván és legyőztetvén, kénytelenek voltak saját földjüket elhagyni és a türkökére letelepedni.³³⁰ Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják,³³¹ a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni,³³² az Etlközü nevezetű

az orientális forrásokban. A besenyőkkel való kapcsolatba kerülésének történeti volta, illetve e kapcsolat jellege (szervező és vezető szerep a besenyő törzsszövetségben?) nem világos. Ez az egyik oka annak, hogy a kangar-sabartoi asphaloi (? = besenyő-magyar) háborúnak az idejét egzaktul megállapítani nem lehet. Különböző kutatók a 6. század közepe és a 9. század második fele közötti eltérő datálásokat hoznak javaslatba. A problematikára és a forrásbázisra l. Czeglédy Károly cikkeit: A kangarok (besenyők) a 6. századi szír forrásokban. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 5 (1954) 243–276.; Kangarok és zavarok. Magyar Nyelv 52 (1956) 120–125.; Árpád és Kurszán. Zalai Tükör 1975/2. 43–58.

³³⁰ A magyaroknak ez a földje még nem feltétlenül Etlköz, s vereségük még bizonyára nem az a besenyőktől elszenvedett csapás, amely a Kárpát-medencei honfoglalásra kényszerítette őket 895–896-ban. Aki Levediát az egész magyar nép Etlköztől (l. alább, 333. jegyzet) különböző egykori hazájának tekinti (vö. fentebb, 325. jegyzet), az itt Levediára gondolhat. Tekintettel azonban a háború kronológiájának bizonytalanságaira (l. fentebb, 329. jegyzet), amihez Levedi valódi kora meghatározásának a bizonytalansága járul (vö. fentebb, 325. jegyzet), az itt szóban forgó terület egyértelmű lokalizációjára nincs mód. Esetleg arra a tájra is gondolhatnánk, ahol „együtt laktak a kazárokkal” a magyarok; persze ez a terület sem jelölhető ki pontosan a térképen.

³³¹ A 6–8. századi források Örményország vidékén és a Perzsiával szomszédos bizánci területeken a szabir (szavir) népnévhez, illetve a sabartoi-hoz (ejtsd: szavarti) hasonló elnevezésű népelemekről tesznek említést. Kérdés, e híradásokból mi hozható kapcsolatba a nép zömétől elszakadt szavárd magyarokkal. Vö. fentebb, 327. jegyzet.

³³² A hely értelmezésével kapcsolatos vitát (Harmatta János: a 325. jegyzetben i.m. 428. és Vékony Gábor: a 325. jegyzetben i.m. 44–45.) lezárja Olajos Teréz (a 298. jegyzetben i.m. 44–46.) azzal, hogy Moravcsik Gyula fordítása kétségtelenül helyes.

helyekre,³³³ amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik. Kevés idő múltával az a kagan, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kaganjához, tudakolta, hogy mi okból hívatta őt magához. A kagan azt mondta neki, hogy „azért hívatunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közt az első, nemzeded fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak.” Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy „nagyra értékelem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztségedhez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád,³³⁴ ezek közül akár az Álmos, akár a fia, Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.” Megtetszett annak a kagannak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságaért és vitézségeért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé

³³³ Etelközű – használatosabb magyar kifejezéssel Etelköz – értelme 'folyóköz' (*ätül* a török nyelvek egy részében 'folyó' jelentésű szó, amely tulajdonnévként főleg a Volga elnevezéséül szolgált, l. fentebb, 61. jegyzet). Etelköz déli-délnyugati határa a Duna alsó folyása volt. Keleti határa kérdéses, talán a Don. Vékony Gábor radikálisan új nézete szerint „Atelkuzu a Volga és a Dnyeper közötti terület” lenne (a 325. jegyzetben i.m. 47–53.). Levedia és Etelköz problematikájára l. fentebb, 325. jegyzet. Etelköz folyóiról l. alább, 342–345. jegyzet. Vö. Zimonyi István: in: KMTL. 203–204.

³³⁴ Konstantin Álmos és Árpád (idősebb?) kortársának tekinti Levedit. A modern tudományban azonban többen kétségbe vonták ennek a kronológiának történeti hitelét, s korábban, a 9. század elejére vagy éppen a 7–8. századba utalták tevékenységét. L. Kristó Gyula: in: KMTL. 406. Álmosról és Árpádról összefoglaló áttekintést ad Kristó Gyula: in: KMTL. 39–40., 59–60.

tették.³³⁵ Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük³³⁶ sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségből lesz Turkia fejedelme. Néhány év múlva³³⁷ a besenyők rátörték a türkökre, és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket.³³⁸ A türkök tehát megfutamodván, földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Morávia lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak.³³⁹ És attól fogva a türkök nem vették fel a harcot a besenyőkkel.³⁴⁰ A türköknek amaz előbb említett népéhez, amely kelet felé Perzsia vidékén telepedett le, ezek a nyugati vidéken lakó, előbb említett türkök mostanáig küldenek ügynököket, és meglátogatják őket, és gyakran hoznak választ tőlük ezeknek.³⁴¹

³³⁵ A pajzsra emelés önmagában nem volt sajátosan kazár szokás; dívott a rómaiaknál és a bizánciaknál is. Legfeljebb a szertartás bonyolítása tartalmazhatott esetleg valami jellegzetesen kazár elemet. Konstantin szerint Álmos sohasem lett a magyar törzsszövetség fejedelme. Ám ez az állítás ellentmond a magyar hagyománynak, amelynek hitelessége ezen a ponton aligha kétségsbe vonható. L. erre vonatkozóan Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i.m. 139–143. Árpádról a legújabb összefoglalást Kristó Gyula adja: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged 1993.

³³⁶ Figyelemre méltó a magyar fejedelem rangjelzésének a változása. Levediről szólva a *boebodos* (ejtsd: voevodosz) terminust használja (vö. fentebb, 325. jegyzet.). Árpádtól kezdve az *arkhon* 'fejedelem' az új méltóságelnevezés. Várady László (Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. Byzantinische Zeitschrift 82 [1989] 25–26.) csatlakozik ahhoz a nézethez, miszerint a vajda szláv kölcsönszó már Levedi idején honos volt a magyaroknál, s ehhez képest a Levedi korabeli szervezeti formát „vajdaalkotmány” (Wojewodenverfassung) kifejezéssel illeti.

³³⁷ Kristó Gyula (a 131. jegyzetben i.m. 127–128.) 'egy bizonyos idő után' kifejezéssel fordítja. A helyes értelmezésről l. Olajos Teréz: a 298. jegyzetben i.m. 46–47.

³³⁸ Amint a 40. fejezet mutatja, a besenyők ekkor, 895-ben Nagy Simeon bolgár uralkodóval együttműködve támadtak az etelközi magyarokra.

³³⁹ Nagy Moráviára l. fentebb, 289. és alább. 389. jegyzet.

³⁴⁰ L. fentebb, 280. és 284. jegyzet.

A besenyők helyét, amelyen abban az időben a türkök laktak, az ott levő folyók neve szerint hívják. A folyók a következők: az első folyó az úgynevezett Baruch,³⁴² második folyó az úgynevezett Bug,³⁴³ harmadik folyó az úgynevezett Trullos,³⁴⁴ negyedik folyó az úgynevezett Prut, ötödik folyó az úgynevezett Szeret.³⁴⁵

[39.] A kabarok népéről³⁴⁶

Tudni való, hogy az úgynevezett kabarok a kazárok nemzetéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek,³⁴⁷ és elmenvén letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással, és holmi kabaroknak nevezték el

³⁴¹ Amint Szűcs Jenő (A magyar nemzeti tudat kialakulása. Szeged 1992. 141.) megállapította, a perzsiai (Kaukázustól délre levő) és a Kárpát-medencei magyarság kapcsolattartása „kétségtelen bizonyítéka az etnikai összefüggés tudatának”.

³⁴² Elterjedt feltevés szerint a Dnyeper besenyő elnevezése.

³⁴³ A görög szöveg Kubu folyó neve nem más, mint a déli Bug besenyő elnevezése.

³⁴⁴ Más, későbbi forrásokban Turla, a Dnyeszter törökös neve.

³⁴⁵ A 342–344. jegyzetben említett folyókkal ellentétben a Prut és a Szeret a Dunába ömlenek. Az e folyók által öntözött Etelközre, a magyarok régebbi, a besenyők Konstantin császár korabeli hazájára vonatkozóan l. fentebb, 333. jegyzet.

³⁴⁶ A kérdéskör részletes megbeszélését adja Tóth Sándor László: A kabarok (kavarok) a 9. századi magyar törzsszövetségben. Századok 118 (1984) 92–113.

³⁴⁷ Míg a kutatók általában egy, a kazár birodalom egészét érintő belviszályra, polgárháborúra gondolnak a kabarok elszakadásának előidézőjeként, addig legújabban Várady László (a 336. jegyzetben i.m. 30–34.) azt véli a forrás szövegéből kiolvashatónak, hogy a meghasonlás a kabarságon belüli volt, s a kazár kagán semleges („neutral”) maradt a pártharcok kapcsolatban. A problematika jó áttekintését adja Tóth Sándor László: in: KMTL. 311–312.

őket.³⁴⁸ Ennek következtében a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is.³⁴⁹ Mivel pedig a háborúban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket.³⁵⁰ Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében,³⁵¹ aki máig is megvan.

[40.] A kabarok és a türkök törzseiről

Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué,

³⁴⁸ A kabar népnév eredete vitatott, a ma legelterjedtebb nézet szerint török eredetű, jelentése 'lázadó'. L. Tóth Sándor László: in: KMTL. 311.

³⁴⁹ A kétnyelvűség a magyar nyelv korai törökös jövevényszavainak a fényében csak úgy képzelhető el, hogy az egyik (többségi nyelv) a finnugor eredetű ómagyar volt, a másik (a kisebbségi) pedig csuvasos bolgár-török. A kazárok és birodalmuk nyelvi viszonyaira – innen szakadtak ki a kabarok – l. Róna-Tas András: A kazár népnévről. Nyelvtudományi Közlemények 84 (1982) 349–380.; uő.: Újabb adatok a kazár népnév történetéhez. Uo. 85 (1983) 126–133.; Ligeti Lajos: a 40. jegyzetben i.m. 475–489.

³⁵⁰ A steppei nomádoknál (pl. az avaroknál) az uralkodó etnikum alá rendelt népeket volt szokás az első sorokban bevetni a harcba. A kutatók többségének a véleménye szerint a magyar törzsszövetséghez utolsóként csatlakozott kabarok ennek a szokásnak megfelelően jártak elől a háborúban; s hogy rangjuk lett volna az első, ez csak a bizánci írástudók téves értelmezése. L. pl. Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1991.² 37–38., 262.; Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i.m. 115. Persze napjainkig van olyan vélemény is, miszerint a kabarság valóban rangelső volt a magyar törzsszövetségben: pl. Várady László: a 336. jegyzetben i.m. 30–35. Várady feltételezi továbbá, hogy Árpád is kabar és kabar-kazár eredete folytán zsidó hiten lehetett, mint ahogy a kazár vezető réteg zsidó vallású volt a 9. században.

³⁵¹ L. Török Sándor-Györffy György: Mi volt a neve a három kabar törzsnek? Századok 116 (1982) 986–1059.; Tóth Sándor László: in: KMTL. 312.

ötödik a Tarjáné, hatodik Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi.³⁵² És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére telepedtek le. Ezután Leon, a Krisztus-szerető és dicső császár³⁵³ hívására átkelvén a Dunán és megtámadván Symeont,³⁵⁴ teljesen legyőzték,³⁵⁵ és iramukban egészen Preszlavig³⁵⁶ hatoltak, és bezárván őt Mundraga³⁵⁷ várába, visszatértek saját földjükre. Abban az időben Liüntika,³⁵⁸ Árpád fia volt a fejük. Miután azonban Symeon újból kibékült a rómaiak császárával és bátorságban érezte magát, a besenyőkhöz küldött és megegyezett velük, hogy leverik és megsemmisítik a türköket. És amikor a türkök hadjáratra mentek, a besenyők Symeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul

³⁵² A görög szövegben a törzsnevek birtokos esetben állnak: kabarok törzse, Nyeki törzse stb. A magyar törzsnevekről l. Berta Árpádnak a kutatástörténetre is kitékintő cikkeit (Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi): in: KMTL. 497., 449–450., 241., 389–390., 661., 303., 341–342., 345–346.

³⁵³ VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912).

³⁵⁴ Nagy Simeon bolgár uralkodó (893–927).

³⁵⁵ A 894–896. évi bolgár–bizánci háborúról, annak előzményeiről több, görög és szláv nyelvű forrást közlünk. A háborúra l. G. Ostrogorsky: Geschichte des Byzantinischen Staates. München 1963. 212–213.; Istorija na Balgarija. II. Red. D. Angelov. Sofija 1981. 278–283., 331–332.

³⁵⁶ A mai Preszláv közelében Északkelet-Bulgáriában, Bulgária második, Simeon által alapított fővárosa.

³⁵⁷ Ma Madara Bulgáriában, Preszlávtól északkeletre.

³⁵⁸ Liüntika–Levente finnugor eredetű nevét csak Biborbanszületett Konstantin őrizte meg ezen a helyen. Ám a fejezet végén, ahol Árpád négy fiát felsorolja, nem említi Liüntikát. A probléma feloldására számos hipotézis született. Újabban részben nyelvészeti megfontolásra is épülő vélemény (Pais Dezső, Kristó Gyula) Tarkatzusszal azonos személynek tekinti. A problematikáról l. Györffy György: A kabar kérdés. Forrás 15/7 (1983) 20–28.; Moravcsik Gyula: in: ÁMTBF. 47.; Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i.m. 47–52.; Makk Ferenc: in: KMTL. 413. L. alább, 375. jegyzet.

kiűzték onnét.³⁵⁹ Miután pedig a türkök visszatértek, és földjüket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, melyen ma is laknak,³⁶⁰ s amelyet mint mondtunk, a folyók fenti elnevezése szerint neveznek. Azt a helyet pedig, amelyen a türkök korábban voltak, az ott keresztülmenő folyó nevére Etelnek és Küzünek³⁶¹ nevezik, s mostanában a besenyők lakják. A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek; az első, ahol Turkia kezdődik, Traianus császár hídja,³⁶² azután még három napi útra ettől a hídtól Belgrád, amelyben a szent Nagy Konstantinos császár tornya is van,³⁶³ és ismét a folyó visszakanyarodásánál³⁶⁴ van az úgynevezett Sirmion³⁶⁵ Belgrádtól két napi útra, és azokon túl a keresztleetlen Nagy Morávia,³⁶⁶

³⁵⁹ Simeonnak a magyarok ellen a besenyőkkel kötött szövetségéről más forrás nem szól. A besenyő támadásról Konstantin a 38. fejezetben tudósít. A „családjaikat teljesen megsemmisítették” fordulat mindenesetre túlzásnak tűnik.

³⁶⁰ A 895–896-os magyar honfoglalásra utal Bíborbanszületett Konstantin a jelen fejezetben lejjebb, továbbá a 13., 38. és 41. caputokban is.

³⁶¹ L. fentebb, 333. jegyzet. Moravcsik Gyula (ÁMTBF. 47–48.) másolási hibaként téves betoldásnak tekinti az „és”-t az eredetileg Etelküzü-nek írt névbe.

³⁶² Traianus római császár (Kr. u. 98–117) dáciai hadjárata során Drobeta (ma Drobeta-Turnu Severin Romániában) mellett épült híd az Al-Dunán.

³⁶³ A Duna és a Száva összefolyásánál épült antik Singidunum helyén nőtt város a 9. században a bolgárok kezére került, s tőlük kapta a Beograd (‘fehér vár’) nevet. A bolgár birtoklásra utal a város régi magyar neve (Nándorfehérvár ‘Bolgárfehérvár’). Ma Beograd Szerbiában. I. (Nagy) Constantinus császárra l. fentebb, 294. jegyzet.

³⁶⁴ A kifejezésben az az antik hiedelem visszhangzik, miszerint a Duna a Száva útján, amelyet a Duna visszakanyarodásának tekintettek, kapcsolatban van az Adriai-tengerrel. Vö. Plinius, *Naturalis historia* III. 127–128.

³⁶⁵ Az antik római Sirmium a Száva bal partján, ma Sremska Mitrovica Szerbiában.

³⁶⁶ L. fentebb, 289. jegyzet.

melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvjatopluk uralkodott.³⁶⁷

Ezek a Duna folyó menti emlékek és elnevezések, ami pedig ezektől felfelé esik, ahol Turkia egész szállásterülete van, azt mostanában az ott folyó folyók nevére nevezik el. A folyók ezek: első folyó a Temes, második folyó a Tutas,³⁶⁸ harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza. A türkök közelében vannak keleti oldalon a bolgárok, ahol őket az Istros folyó választja el, amelyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.³⁶⁹ A türköknek ez a nyolc törzse nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak.³⁷⁰ Első fejük az Árpád-nemzetségből sorban következő fejedelem,³⁷¹ és van két másik is, a jila³⁷² és a karcha,³⁷³ akik bírói tisztséget viselnek, de van fejedelme minden törzsnek is.

³⁶⁷ I. Szvjatopluk morva fejedelem (870–894). L. Szőke Béla Miklós: in: KMTL. 658.

³⁶⁸ Azonosítatlan folyó, l. Gyóni Mátyás: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. Bp. 1943. 138. Számosan a Bégára vonatkoztatják. L. Blazovich László: in: KMTL. 89.

³⁶⁹ L. fentebb, 288. jegyzet.

³⁷⁰ L. G. Fehér: a 284. jegyzetben i.m. 48.; Moravcsik Gyula: Szövegkritikai megjegyzések Konstantinos Porphyrogenetos magyar fejezeteihez. Nyelvtudományi Közlemények 50 (1936) 292–293. A 38. és a jelen fejezet is mutatja, hogy a folyók nagy szerepet játszottak a magyarok életében.

³⁷¹ L. fentebb, 334–336. jegyzet. L. továbbá Kristó Gyula: Árpád fejedelemutódai. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 89 (1987) 11–21.

³⁷² A jila-gyula török eredetű méltóságnévről l. fentebb, 41. jegyzet.

³⁷³ A karcha-harka-horka (Anonymusnál Horca személy) ismeretlen eredetű méltóságnévről áttekintést ad Márton Alfréd: in: KMTL. 269.

Tudni való, hogy a jila és a karcha nem tulajdonnév, hanem méltóság.

Tudni való, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme³⁷⁴ négy fiat nemzett: elsőnek Tarkacsut,³⁷⁵ másodiknak Jeleget,³⁷⁶ harmadiknak Jutocsát,³⁷⁷ negyediknek Zoltánt.³⁷⁸

Tudni való, hogy Árpád első fia, Tarkacsu nemzette fiát, Tevelit,³⁷⁹ a második fiú, Jeleg nemzette fiát, Ezeleget,³⁸⁰ a harmadik fiú,

³⁷⁴ Konstantin a magyarságot nem tekintette egyetlen uralkodó alatt állónak, hiszen a diplomáciai iratokat a magyarok fejedelmeihez címzendőnek mondotta (vö. a *De ceremoniis aulae Byzantinae* alább idézett szövegét). Másfelől tudott arról, hogy a magyar fejedelmek felett a *measz arkhon* (nagyfejedelem, főfejedelem) cím kizárólag Árpád utódainak járt ki. L. Tóth Sándor László: Árpád *measz arkhon* címéhez. Magyar Nyelv 86 (1990) 228–230.

³⁷⁵ A török eredetű Tarkatzus (magyaros alakja Tarkacsu) név viselője Árpád legidősebb fia. Többen azonosnak tekintik Liüntikával és feltételezik, hogy Árpád után nagyfejedelem lett. L. Tóth Sándor László: in: KMTL. 661. Vö. fentebb, 358. jegyzet.

³⁷⁶ A Jelekh-Jeleg török eredetű ('uralkodó', 'király' jelentésű) nevet Árpád második fia viselte. Nyelvünkben Üllő formában helynevek őrizhetik egykori szállásainak emlékét. Talán nagyfejedelem lett. L. Tóth Sándor László-Zimonyi István: in: KMTL. 302–303. L. alább, 949. jegyzet.

³⁷⁷ A Jutotzas, magyarosan Jutocsa név török eredetű. L. Tóth Sándor László: in: KMTL. 310.

³⁷⁸ A görög szövegben Zaltas, Árpád legfiatalabb fia. Anonymus szerint (aki Zulta néven szerepelteti) a honfoglalás idején született. Neve talán az arab szultán méltóságnévre vezethető vissza. L. Tóth Sándor László: in: KMTL. 741.

³⁷⁹ Tevelis-Teveli (etimológiája bizonytalan) Tarkatzus fia, Termatzus apja, meghalt 948 előtt.

³⁸⁰ Ezelekh-Ezeleg a Jutotzas ('inyenc' jelentésű) török eredetű név magyar párja Németh Gyula szerint (a 350. jegyzetben i.m. 36., 277–278., 290.).

Jutocsa nemzette fiát, Falicsit,³⁸¹ a mostani fejedelmet, a negyedik fiú, Zoltán nemzette fiát, Taksonyt.³⁸²

Tudni való, hogy Árpád fiai mind meghaltak, de unokái, Fali,³⁸³ Tasi³⁸⁴ és unokatestvérük, Taksony életben vannak.

Tudni való, hogy Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu,³⁸⁵ aki a minap jött fel Bulcsúval,³⁸⁶ Turkia harmadik fejedelmével és karchájával.

³⁸¹ Egyedül Bíborbanszületett Konstantin említi, nála Falitzi (magyarosan Falicsi) és Fali változatban szerepel; Árpád unokája, Jutocsa fia, 950 táján nagyfejedelem. L. Kordé Zoltán: in: KMTL. 207. Legújabbban Kristó Gyula (Falicsi és Fajsz. Magyar Nyelv 91 [1995] 36–44.) szerint a név olvasata Felicsi.

³⁸² Taxis (magyarosan Taksony) Zolta fia, Árpád unokája, magyar nagyfejedelem (955 k. –970-es évek eleje), Géza nagyfejedelem apja. L. Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-házi uralkodók. Bp. 1988. 23–25.

³⁸³ L. fentebb, 381. jegyzet.

³⁸⁴ Tasis (magyarosan Tas) török eredetű név viselőjének kapcsolata az Árpád-dinasztiához nem világos, hiszen előbb Konstantin nem említi meg az Árpád-unokák között. A kérdéskörrel tájékoztat Kordé Zoltán: in: KMTL. 663.

³⁸⁵ Termatzus, Árpád dédunokája, Teveli fia. Neve magyarosan Termacsu, ehhez kapcsolják a Tormás helyneveket. 948 táján konstantinápolyi útja során megkapta Bíborbanszületett Konstantintól „a császár barátja” kitüntető címet. Rövid összefoglalást ad Kordé Zoltán: in: KMTL. 672. Vö. alább, 388. jegyzet.

³⁸⁶ A feltehetően török eredetű nevet viselő Bultzus (magyarosan Bulcsú) Kál fia, kalandozó vezér. 948 táján Konstantinápolyban járt, ahol a császár megkeresztelte és patríkios címmel tüntette ki. Az augsburgi csata (955. augusztus 10.) után I. (Nagy) Ottó kivégeztette. A 10. század közepének a forrásokban leggyakrabban előforduló magyar szereplője. Személye arab (l. fentebb, 178. jegyzet), görög és latin nyelvű kútfőkben (l. alább, 753. és 773. jegyzet) egyaránt felbukkan. L. Pais Dezső: Bulcsú. Magyar Nyelv 51 (1955) 433–446.; 52 (1956) 139–144.; Gyula Moravcsik: BT. II. 107.

Tudni való, hogy Bulcsú, a karcha, Kalinak, a karchának a fia,³⁸⁷ és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha meg méltóság, valamint a jila is, amely nagyobb a karchánál.³⁸⁸

[41.] Moravia földjéről

Tudni való, hogy Moravia fejedelme, Szvatopluk³⁸⁹ vitéz volt és félelmetes a vele szomszédos népek szemében. Ennek a Szvatopluknak három fia volt,³⁹⁰ és halála előtt országát három részre osztotta fel, és három fiára egy-egy részt hagyott, meghagyván, hogy az

³⁸⁷ Eszerint a karcha méltóság öröklődött. Kalis-Kali-Kál csak itt előforduló név. L. Gyóni Mátyás: a 368. jegyzetben i.m. 64-66.; Gyula Moravcsik: BT. II. 147.

³⁸⁸ Figyelemre méltó, hogy Konstantin egyetlen idegen fejedelmi család genealógiáját sem ismeri olyan részletesen, mint az Árpád-dinasztiáét. Feltehetően Termacsu látogatása (l. fentebb, 385. jegyzet) során jutott a Bíborbanszületett az információk birtokába.

³⁸⁹ I. Szvatopluk (l. fentebb, 367. jegyzet) a 40. fejezet szerint „a kereszteletlen Nagy Morávia” ura volt, jelen helyen pedig a jelzők nélküli Morávia uralkodójaként szerepel. A hagyományos nézet szerint a két név azonos országot jelöl. Imre Boba állásfoglalása (l. fentebb, 289. jegyzet) óta azonban nehéz nem arra gondolni, hogy tényleg két Morávia volt: az egyik északon, a mai Kelet-Morvaország és Nyugat-Szlovákia földjén, az ottani Mor(a)va folyóról elnevezve, a másik, a déli Morava folyóról nevet kapva, a Temes-közt és a Dél-Alföld egy részét is magában foglaló területen. Szvatopluk pedig Kristó Gyula (a 131. jegyzetben i.m. 161-166.) feltevése szerint északi törzsországból kiindulva „keleti és déli irányban is kitolta országa határait”, s így „a déli morvák lakóhelyét” (vagy annak egy jó részét) is államához csatolta. Senga Toru (a 65. jegyzetben i.m. 307-345., térkép a 321. és a 340. lapon) úgy véli, hogy Szvatopluk először egy kisebb részfejedelemség ura volt a Duna-Tisza közén; ezt hívták Nagy (értsd: régebbi) Moráviának. Utóbb a morva törzsország fejedelmének, Rastislavnak (846-870) a megbuktatásával lett a tulajdonképpeni Morávia fejedelme is. A magyar honfoglalás Senga Toru szerint először a Duna-Tisza közti Nagy Moráviát érte.

³⁹⁰ Más források I. Szvatopluknak csak két fiáról szólnak; ezek: II. Mojmir, az idősebb fiú és II. Szvatopluk, akik apjuk halála (894) után 902-ig (vagy 907-ig?) viselték a fejedelmi méltóságot. A feltételezett harmadik fiú, Predezlaus léte kétséges. L. Senga Toru: a 65. jegyzetben i.m. 334-335.

első nagyfejedelem legyen, a másik kettő pedig az első fiúnak legyen alárendelve... Miután ennek a Szvjatopluknak a halála után egy esztendő békességben töltöttek, viszály és meghasonlás támadt köztük, belháborút indítottak egymás ellen,³⁹¹ s jöttek a türkök, teljesen tönkretették őket és elfoglalták országukat, amelyben most is laknak.³⁹² A nép maradékai szétszéledve a szomszédos népekhez, a bolgárokhoz,³⁹³ türkökhöz, horvátokhoz és a többi néphez menekültek.

[42.] Földleírás Thessalonikétől³⁹⁴ a Duna folyóig és Belgrád városáig,³⁹⁵ Turkiáé és Besenyőországé a kazár erődig, Sarkelig³⁹⁶ és Oroszországig...

Tudni való, hogy Thessalonikétől a Duna folyóig, ahol a Belgrádnak nevezett város van, nyolc napi út, ha valaki nem is gyorsan,

³⁹¹ Más, hitelesebb források 898-ra teszik I. Szvjatopluk fiainak egymás ellen fordulását. Morávia történetének 894 (I. Szvjatopluk halála) utáni eseményeiről részletes tájékoztatást ad: MMFH. V. 174–178.; a forrásokat kommentárral ugyanezen munka I–IV. kötetei tartalmazzák. L. még Szőke Béla Miklós: in: KMTL. 467–468.

³⁹² A magyarok 900-ban foglalták el a morvák Dunától északra eső, Morva folyó környéki területét. L. Senga Toru: a 65. jegyzetben i.m. 338–339. Valószínűtlen viszont, hogy Konstantin híre erre az eseményre vonatkoznék.

³⁹³ A legyőzött morváknak a bolgárok közé történt meneküléséről Naum alább idézett I. legendája is tud.

³⁹⁴ Thessaloniké ma Görögországban.

³⁹⁵ Belgrádra l. fentebb, 363. jegyzet.

³⁹⁶ Kazár erőd. A fejezet későbbi részében szól arról a Bíborbanszületett, hogy Theophilos császár (829–842) a kazár fejedelem kérésére és számára megépíttette a Don alsó folyásánál Sarkel erődjét. „A legtöbben úgy vélik, hogy Sarkelt a magyarok ellen építették” (Zimonyi István: in: KMTL. 541–542.). Vö. fentebb, 50. jegyzet.

hanem pihenőkkel utazik. A türkök a Duna folyón túl, Morávia földjén laknak,³⁹⁷ de azon innen is, a Duna és Száva folyó között...³⁹⁸

[51.] Arról, hogy hogyan jött létre a császári naszád, ennek a naszádnak a kapitányairól, és ami csak a kútsarnokbeli főkardhordozóra vonatkozik...³⁹⁹

Ezután a császár Podaront és Leon Armenest a császári hajóhad altengernagyaivá nevezte ki, naszádjá kapitányaivá pedig kinevezte azt az öreg Michaelt, aki abban az időben a naszád első kormányosa, Basileios, a Krisztus-szerető úr⁴⁰⁰ bárkájának pedig másodkormányosa volt, továbbá a másik Michaelt, kinek vezetéckneve Barkalas, s aki korábban a hajóhadnál Eustathios tengernagy és patrikios első kormányosa volt, amikor az átszállította a türköket, és Symeont, Bulgária fejedelmét leverte.⁴⁰¹ Ez a Symeon ugyanis, Bulgária

³⁹⁷ L. fentebb, 389. jegyzet.

³⁹⁸ Valószínűleg a Szerémség keleti csücskére vonatkozik Konstantin e megjegyzése.

³⁹⁹ A császári magán flotillát VI. (Bölcs) Leó hozta létre. Itt és lejjebb a görög szöveg *phialés* szavát Moravcsik Gyula a császári palota vízmedencét magában foglaló részeként értelmezi és „kútsarnok”-nak fordítja. Ezzel szemben R. J. H. Jenkins „basin”-nak fordítja (247.), és a Bukoleon császári kikötő öblét, medencéjét érti alatta (in: Commentary 199.). A főkardhordozó (*protospatharios*) magas tisztség az udvari hierarchiában. A *protospatharios tés phialés* valószínűleg a császári flotta evezőseinek bírói feladatkört ellátó tisztje. L. A. Kazhdan: in: ODB. 1748.; Olajos Teréz: a 298. jegyzetben i.m. 50–51.

⁴⁰⁰ I. Basileios bizánci császár (867–886), a makedón dinasztia alapítója.

⁴⁰¹ Biborbanszületett Konstantin a 40. fejezet elején már említést tett arról, hogy a magyarok a Dunán átkelve megtámadták és legyőzték Simeont. A magyar had Bulgáriába történt átszállításának egy epizódját írja itt le szemléletesen a császár. BölcS Leó fentebb idézett helye (XVIII. 42. fejezet) röviden szól arról, hogy midőn ő a magyarokat megnyerte Nagy Simeon ellen szövetségesül, a császár „hajóhada segítséget nyújtván, átszállította” a magyar sereget a Dunán. György barát krónikájának alább idézett folytatása arról tudósít, hogy a magyar szövetségesekkel együttműködő bizánci parancsnok Eustathios patrikios volt. L. alább, 451. jegyzet.

fejedelve, amikor megtudta, hogy a hajóhad a folyóhoz érkezett, és hogy a törköket a hajóhad készül átszállítani ő ellene, vesszőfonadékokat, azaz igen erős és szívós fonott sövényeket készíttetett, hogy a törkök ne tudjanak átkelni, s ezzel a fortéllyal eleinte meg is akadályozták a törkök átkelését. De az előbb említett Barkalas Michael és két más tengerész felkapván pajzsukat és kardjukat, bátor és erős lendülettel kiugrottak a hadihajóból, és átvágták a vesszőfonadékokat, azaz a fonott sövényeket, és utat nyitottak a törköknek. Látván a törkök ezt a Barkalast, rendkívül elámultak a vitézségén, hogy egymaga megelőzván a két tengerészt, elsőnek vágta át a fonott sövényt, s csodálattal mondták, hogy ezt kellett volna patrikiosnak kinevezni, és neki kellene a hajóhad fejének lennie. Amikor a császár meghallotta Barkalas vitézségét, a császári naszádra másodkormányossá tette meg őt. Miután pedig Podaron és Leon altengernagyok lettek, az öreg Michael és ez a Barkalas a naszád kapitányaivá léptek elő.

DE CERIMONIIS AULAE BYZANTINAE:

A mensurator, azaz a császári kíséret számára 50 málhahordó állat...

A mensuratornak magával kell vinnie... türk fürdőt, azaz skytha csergét,⁴⁰² keleti szattyánból készült bőr víztartállyal...

⁴⁰² Erről az ómagyarból a bizánci görögbe került jövevényszóról (csërgou > tzerga) I. Gyóni Mátyás: a 368. jegyzetben i.m. 133.; Németh Gyula: Egy magyar jövevényszó Bizáncban a X. században. Magyar Nyelvőr 89 (1965) 231–234.

A Romanos császár úr alatt a 8. indictio-évben⁴⁰³ Longobardiába⁴⁰⁴
katonai szolgálatra küldöttekről...

Türk férfi 84...⁴⁰⁵

Az idegenekhez intézett levelek címeinek formulái...

A türkök fejedelmeihez két solidus értékű aranybulla:⁴⁰⁶
„Konstantinos és Romanos Krisztus-szerető római császároknak”⁴⁰⁷ a
türkök fejedelmeihez⁴⁰⁸ intézett levele”⁴⁰⁹

⁴⁰³ Romanos Lekapénos császár (920–944) idején az indictio 8. éve vagy 920 vagy 935 volt; az említett eseménnyel kapcsolatban a 935. év jön számba.

⁴⁰⁴ L. fentebb, 296. jegyzet.

⁴⁰⁵ Kristó Gyula (a 131. jegyzetben i.m. 304., vö. 268–271.) feltételezi, hogy a 84 „türk” (= magyar) katona a 934-es kalandozás során bizánci fogságba esett harcosok közül verbuválódott.

⁴⁰⁶ Egy solidus kb. 4,4 gramm súlyú bizánci aranypénz. Az aranybulla a császári okmányt díszesen hitelesítő függő pecsét.

⁴⁰⁷ I. Romanos Lekapénos császár egész uralma (920. december–944. december) idején társcsászárként szerepelt VII. (Bíborbanszületett) Konstantin. Utóbb Romanos fiai is társcsászárok lettek. Khristophoros 921. május–931. augusztus között viselte ezt a rangot, Stephanos és Konstantinos pedig 924 decemberétől voltak apjuk mellett társuralkodók.

⁴⁰⁸ A magyarok főfejedelmének az egyeduralkodói hatalma az oklevél kiadásakor még igen laza lehetett, ha a császárok nem neki, hanem a magyar fejedelmeknek (törzsfőeknek?, a főfejedelem mellett a gyulának és a karchának?) címezték üzeneteiket.

⁴⁰⁹ A császári levelet a görög eredetiben a *grammata* szó jelöli. Ez a terminus technicus viszonylag önállónak tekintett címzettekre utal. Ebben eltér Gabriel klerikus követségjárásától (l. fentebb, 284. jegyzet), amelynek kapcsán császári parancsról (*keleusis*) van szó.

SZENT BASILEIOS (AZ IFJABB) ÉLETE

944. (vagy 952.?) március 26-án halt meg Konstantinápolyban a szent életű aszkéta, Basileios. Életrajzát tanítványa, Gergely írta meg (Vita Basilii iunioris auctore Gregorio discipulo).

Mérvadó szövegkiadása: A. N. Veselovskij: in: *Sbornik otde-lenija jazyka i slovenosti Imperatorskoj Akademii Nauk* 46/6. Sankt-peterburg 1889. Priloženie 10–76. (az általunk közölt szöveg: 64–65.)

Magyar vonatkozású részének kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: *ÁMTBF.* 28–29.

Az a tisztelendő öreg⁴¹⁰ ...lelki szemét a mi Urunk és Istenünk, Jézus Krisztus felé fordítva s állandóan reménykedve könyörgött, adná, hogy a vétkes rómaiak⁴¹¹ megjavulására legyen az, hogy a magyarok⁴¹² népe bűneink miatt naponként pusztítja a nyugati területeket.

Egy nap, amikor együtt üldögéltek mindnyájan, a szent, a ház urai és az említett öreg, alázatos magammal együtt, egy közülük megszólalt, ezt mondván az említett öregnek: „Szentséges atyám, add tudomásunkra, hogy miért járnak mindig szerencsével ezek a mocskos népek, mikor mint a fergeteg, hadba szállnak ellenünk, keresztények ellen, és kivonulván pusztítják a nyugati területeket.” Az az igaz öreg pedig azt mondta neki: „Gyermekem, ha valóban meg akarod tudni, hogy miképpen járnak ezek szerencsével, tudd meg, hogy bűneink miatt küldte az úr ezt a népet, és ezért jár szerencsével, fejbe verve minket, mint a száraz ideg, mert szörnyű dolog a bűn...”⁴¹³ Alighogy az a szentséges öreg ezeket mondta annak, aki erről kérdezősködött nála, a

⁴¹⁰ Theophanes.

⁴¹¹ L. fentebb, 262. jegyzet.

⁴¹² Görögül: *Ungroi*.

⁴¹³ A (bizánci) egyházi irodalomban közhely volt, hogy keresztényeket bűneikért bünteti az Isten pogányok rájuk szabadításával, s ezzel kívánja őket az igaz erény útjára terelni.

mi szent atyánk, Basileios, szavába vágva így szólott hozzá: „Íme én látom ma, hogy ebben az órában azok a mocskos magyarok, akik megpróbálták átkelni a Duna folyón, belefulladtak annak sodrába, Isten rendeléséből közülük csak kevesen maradtak életben s tértek vissza országukba, azok is üres kézzel és a jövőre nézve irgalmának könyörületessége folytán megszabadított minket kezükből az Isten.”⁴¹⁴ Mindnyájan, akik ott jelen voltunk, elámultunk a szent jövődőlésén, és azon töprengtünk szívünkben, hogy valóban így van-e, és így történtek-e velük a dolgok, ahogy a szent elmondotta. Nagyon vágytunk megérteni és bizonyosságot szerezni a szent Basileios mondotta dolgokat illetően. Még nem telt el négy nap, és íme megjön Makedónia főparancsnokának a császári udvarhoz intézett jelentése, amely hitelen tájékoztat és tanúskodik a magyarok felől, hogy minden úgy történt velük, ahogyan a szent előre megmondta.⁴¹⁵ Ebből látni való, hogy mit észre nem vesznek lelkük szemével, a Szentlélektől megvilágosítatva, távol vagy közel az úrnak szolgálai. Konstantinápolyban⁴¹⁶ tartózkodva a szent úgy látta a Magyarországon történeteket, mint egy jelenlevő.

⁴¹⁴ A kudarcba fulladt magyar hadba szállás időpontja biztosan nem megállapítható. Terminus ante quem a 941. évi orosz hadjárat Bizánc ellen, mert erről a magyar fiaskó után szól az életrajz. L. Moravcsik Gyula: Két X. századi hagiográfiai munka a magyarokról. Magyar Nyelv 31 (1935) 19–20. Vö. még H. Grégoire–P. Orgels: L'invasion hongroise dans la „Vie de Saint Basile le Jeune”. Byzantion 24 (1954) 492–511.

⁴¹⁵ A Duna mente, amelynek egy pontján a magyar hadi vállalkozás kudarcba fulladt, a 941-et megelőző időben bolgár és nem bizánci fennhatóság alatt állott. A magyar kalandozások Bulgárián át érték a császári adminisztráció alá tartozó területeket, esetenként Konstantinápoly környékét is. A Bulgáriában lejátszódó eseményekről a vele szomszédos bizánci thema (katonai és közigazgatási körzet, tartomány), Makedónia főparancsnoka szerezhette tudomást és küldhetett jelentést. Hogy a 10. század második felében bizánci kémek tevékenykedtek Bulgáriában és Magyarországon, erről híradás van a kezünkben. L. Moravcsik Gyula: ÁMTBF. 73. Feltehető, hogy a 10. század első felében is így működött a császári hírszerzés.

⁴¹⁶ L. fentebb, 27. jegyzet.

SZENT LUKÁCS (AZ IFJABB) ÉLETE

Szent Lukács remete 953 februárjában halt meg. Pályafutása Phokis görögországi tartományhoz (benne például Steiris városához) s általában a Korinthosi-öböl környékéhez kapcsolódott. Életrajzát a 10. században ismeretlen nevű szerző írta meg.

Szemelvényes szövegkiadása: PG. CXI. 441–480. oszlop (az általunk közölt szöveg: 461. oszlop).

Magyar vonatkozású részének kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: ÁMTBF. 29.

Miután a csodálatos Lukas ezeket hallotta,⁴¹⁷ eltávozik Ioannitza vidékéről, és átköltözik Kalabion faluba,⁴¹⁸ melyet így neveznek az ottani lakosok...

Azt mondják, hogy a megboldogult harmadik évét töltötte itt, amidőn mikor a türkök⁴¹⁹ népe végigszárguldozta Hellast,⁴²⁰ a környékbeli falvakkal együtt ő is egy közeli szigetre megy, amelyet Ampelonnak neveznek, s amely rendkívül száraz és vízben szegény.

⁴¹⁷ A magányosságra vágyó Lukácsot sokan keresték fel, zavarva ezzel remetéskedését. A korinthosi bölcs férfi, Theophylaktos tanácsát, üzenetét meghallván döntött a helyváltoztatás mellett.

⁴¹⁸ Ioannitza – V. Tăpkova-Zaimova (Fontes Graeci Historiae Bulgaricae. V. Serdicae 1964. 231.) szerint – annak a hegységnek a neve volt, amely a Korinthosi-öböltől Boiotia és a Korinthosi-földszoros irányába emelkedett. Kalabion falu és Ampelon szigetcseke innen nem messze feküdhett.

⁴¹⁹ L. fentebb, 253. jegyzet.

⁴²⁰ Moravcsik Gyula a magyaroknak ahhoz a 943 áprilisi kalandozásához kapcsolta a Lukács-életrajz említette betörést, amelyről alább György barát krónikájának folytatása szól. Vö. még G. da Costa-Louillet: Vie de S. Luc le Jeune. Byzantion 31 (1961) 330–343.

GYÖRGY BARÁT KRÓNIKÁJÁNAK FOLYTATÁSA

Egy György (*Georgius*) nevű barát (*monachus*), más néven György, a vétkes (*Georgius Hamartolus*) világkrónikát írt, amely a teremtetéstől 842-ig tárgyalta az eseményeket. Több kódexben ennek a folytatása is fennmaradt, amely a 948-as évig viszi tovább az elbeszélés fonalát. Innen a műnek a mai szakirodalomban használatos elnevezése: *Georgius monachus continuatus* (György barát folytatása). Más bizánci kéziratokban ugyanez a folytatás nem György barát munkájához, hanem egy másik, ugyancsak 842-ig haladó világkrónika különböző redakcióihoz csatolva olvasható. Sem György barát, sem a másik fentemlített történeti kompiláció (amely a ma uralkodó felfogás szerint eredeti formájában *Symeon Magistros Logothetész* összeállítása volt) nem szól a magyarokról. Annál alapvetőbb a folytatás a magyarság korai története (kb. 837–943) szempontjából. Ez anonim munkaként vagy egymástól különböző szerzők neve alatt áll a kódexekben. Ám a *Theodosios Meliténosz* (helyesen: *Melissénosz*) szerzőnév alighanem humanista fikció, a *Leon Grammatikosz auctor-* elnevezés pedig valójában egy másoló írnokra utal. Csak a *Logothetész* név mutat a valódi szerzőre: *Symeon Magistros Logothetész Romanos Lekapénosz* császár (920–944) híve volt, s annak halála évéig, 948-ig vitte a történelmi elbeszélést. Valószínűleg vele azonos személy *Symeon Metaphrastész*, aki a bizánci egyházi naptár (*ménologion*) szentjeinek ismertetését (*synaxarion*) foglalta nagyszabású, egységes munkába. *Georgius monachus continuatus* magyarokra vonatkozó ismereteit különböző helyekről vette. A 837 körüli események elbeszélésének alapjául szolgáló forrás a maga egészében nem teljesen megbízható, a magyarokra vonatkozó közlés történeti magja mégis tényt rögzíthet. VI. (Bölcs) Leó császár korára egy megbízható konstantinápolyi „városi évkönyv” szolgált hiteles információkkal, a 913–948. évekről pedig közel egykorú, illetve kitűnően tájékozott kortárs tanúként szól a szerző. A megbeszélt műnek a tudományos irodalomban „A” betűvel megkülönböztetett változata az eredeti szöveg. Teljes értékű forrásnak csak ez tekinthető 948-ig bezárólag. A

„B” változat csak „A”-nak itt-ott átstilizált vagy lerövidített változata. A 948 utánra is kiterjeszkedő folytatások végső szakasza pedig nem Symeon Logothetésre megy vissza, s a kalandozó magyarokról nincs mondanivalója. György barát folytatása későbbi bizánci történetírók egész sorának szolgált közvetlenül vagy áttételesen (másod-, illetve harmadkézből) forrás gyanánt.

Elavult szövegkiadásai: I. Bekker: *Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*. Bonnae 1838. 761–924.; I. Bekker: *Leonis Grammatici Chronographia. Accedit Eustathii De capta Thessalonica liber*. Bonnae 1842. 207–331.; L. F. Tafel: *Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia. Monachii* 1859. 143–238. E. de Muralto: *Georgii Monachi, dicti Hamartoli Chronicon ... a diversis scriptoribus ... continuatum*. Petropoli 1859. 679–851.

Magyar vonatkozású részeinek kiadása és magyar fordítása: Marczali Henrik: in: *MHK*. 100–109. Moravcsik Gyula: *ÁMTBF*. 53–57. 58–62.

Magyar fordítása: Moravcsik Gyula: in: *MEH*. 104–107. (részlet).

Szükségesnek véltem, hogy elbeszéljem ennek a Basileiosnak⁴²¹ a felnövekedését, és így kapcsolódjam újból a következőkhöz,⁴²² meg azt, hogy honnan való. Ez Makedóniában jön napvilágra Adrianopolis⁴²³ vidékén Michael Rankabe uralkodása idején,⁴²⁴ aki atyja volt

⁴²¹ L. fentebb, 400. jegyzet.

⁴²² Az író itt egy kitéréssel szakítja meg elbeszélésének a folyamat, amelyben régebbi eseményekre pillant vissza.

⁴²³ Adrianopolis (latinosan Hadrianopolis, magyarosan Drinápoly) ma Edirne Törökországban. A körülötte fekvő terület, amely korábban Thrákia részét képezte, a 9. századtól a bizánci birodalom Makedónia elnevezésű tartományához tartozott.

⁴²⁴ I. Mihály (Michael–Mikhaél) császár uralkodási ideje: 811–813.

Ignatios patriarchának⁴²⁵ és veje Nikephoros császárnak⁴²⁶ leánya, Prokopia révén. Az ő idejében Krumos, a bolgárok fejedelme⁴²⁷ is kivonult a keresztények ellen. Michael megfutamodott, s az örmény Leon elragadta tőle az uralmat, császár lett, Krumos pedig utánanyomult és körülzárta a fővárost. Miután az örmény Leon dárdája érte,⁴²⁸ Bulgáriába visszatérőben a Szent Mamasba⁴²⁹ menesztett, és elrabolta az ott levő, ércből való állatszobrokat. Eljőve Adrianupolisba is, elfoglalta azt, és átköltöztetett tízezer férfit az asszonyokon és gyermekeken kívül, akik között volt Basileios is, és ezeket túl a Dunán telepítette le.⁴³⁰

Theophilos császár⁴³¹ napjaiban egy Kordyles nevezetű ember volt katonai kormányzó Makedóniában.⁴³² Volt egy fia is, név szerint Bardas, igen vitéz, akit ott hagyott maga helyett, hogy a Duna folyón túl levő makedónok főembere legyen. Ő maga pedig valamilyen fortélyos módon eljött Theophiloshoz, aki örömmel fogadta őt, és megtudván, hogy mit akar, hajókat küldött, hogy felvegyék és a

⁴²⁵ Ignatios két ízben volt konstantinápolyi pátriárka: a 847–858 és a 867–877 években.

⁴²⁶ I. Niképhoros bizánci császár (802–811).

⁴²⁷ Krum(os) fejedelem 802/804–814 között volt Bulgária uralkodója.

⁴²⁸ V. (Örmény) Leó császár (813–820) személyes találkozás alkalmával orvul megpróbálta megöletni Krumot (813-ban), aki azonban kis sérülés árán el tudott menekülni. Hogy a császár személyesen sebesítette-e meg, bizonytalan.

⁴²⁹ Szent Mamas (a mai Beşiktaş) a Boszporusz európai oldalán Konstantinápoly (ma Isztambul, Törökország) egyik elővárosa, ahol császári palota is állott. Nevét az ottani templom védőszentjéről kapta.

⁴³⁰ Az áttelepítés a Duna bal oldalára 813-ban történt.

⁴³¹ Theophilos bizánci császár (829–842).

⁴³² Makedónia itt a Duna bal oldalára telepített adrianupolisiak („makedónok”) lakhelyét jelölheti. Kordylés a bolgár fejedelem helytartója lehetett ezen a területen, aki azonban végül is elpártolt pogány urától.

fővárosba vigyék őket,⁴³³ A bolgárok fejedelme Bladimer volt, Krumos unokája, az azután uralkodó Symeon apja.⁴³⁴ A nép pedig, mielőtt a hajók megérkeztek, elhatározta, hogy asszonyostul és gyermekestül elvonul a bizánci birodalomba. Amidőn a bolgár Michael Thessalonike alá vonult,⁴³⁵ megkezdték az átkelést javaikkal együtt. A főparancsnok megtudván ezt, átkelt a túlsó partra, hogy szembeszálljon velük.⁴³⁶ A makedónok kétségbeesve vezérükké tették Tzantzeszt és Kordylest, és megütközvén sokakat megöltek, egyeseket pedig el is fogtak. A bolgárok, akik nem tudtak átkelni, az ungrokhoz folyamodtak, hírül adván nekik a makedónok dolgát. Megérkeztek a császár hajói, hogy felvegyék és a fővárosba vigyék őket, de azonmód hunok jelentek meg végtelen tömegben.

Azok pedig látván őket, könnyezve kiáltottak fel így szólva: „Szent Adrianos Istene, segíts nekünk”, és csatarendbe álltak, hogy megütközzenek. A türkök pedig azt mondták nekik: „Adjátok nekünk mindazt, amitek van, és menjetek, ahová akartok”. Ezek azonban nem

⁴³³ Ti. a deportált makedónokat.

⁴³⁴ Krum unokáját, aki trónra került, Malamirnek hívták (uralkodási ideje: 831/832–836). Malamir unokaöccse (?), Krum dédunokája (?) Presian–Persian 836–852 között volt Bulgária uralkodója. A Bladimer (? = Vladimir) név egy jóval későbbi bolgár kánt (889–893) jelöl, akinek apja Borisz Mihály (Boris-Michaél) (852–889), testvére pedig Nagy Simeon (893– 927). Minderről teljesen hamis, zavaros képzele volt a szerzőnek, illetve forrásának.

⁴³⁵ Erről a Mihályról (Michaél) és felvonulásáról biztos értesülés más forrásból nincsen a kezünkben. Elterjedt feltevés, de pusztá hipotézis, hogy egy olyan 837-es bolgár hadjáratra gondolt itt a szerző, amelynek folyamán Persian (Presian) segítséget nyújtott a bizánci kormánynak Thessaloniké – ma Görögország – környéki szlávok (smoljanok) lázadásának az elfojtásában. Van azonban olyan nézet is, hogy ez az utóbb említett hadjárat nem 837 táján, hanem 832 körül zajlott le.

⁴³⁶ Bár e deportáltak kezdtek átkelni a Duna jobb partjára (talán, hogy szárazföldön térjenek meg eredeti hazájukba, nem várván be a bizánci flotta érkezését), többségük még a folyó északi oldalán lehetett, ha az ellenük fellépő bolgár parancsnok ide kelt át megfékezésükre.

fogadták ezt el, hanem három napon át csatarendben álltak, és a negyedik napon kezdtek hajóikra szállni.

Látván ezt a türkök, az ötödik órától⁴³⁷ egészen estig tartó harcba bocsátkoztak velük. És megfutamodott a pogány nép, a makedónok üldözték őket. A következő napon, amikor vissza akartak vonulni, ismét hunok⁴³⁸ jelentek meg, hogy szembeszálljanak velük. Felkerekedvén egy makedón ifjú, név szerint a Gomostoi nemzetségből való Leon, aki azután testőrparancsnok lett, és más neves makedónok, megfutamították és elűzték őket, és visszafordulván hajóikra szálltak, és épségben eljutottak a császárhoz. Miután kegyében részesültek, hazatértek Makedóniába,⁴³⁹ saját földjükre. Basileios akkor, amikor megjött a fogságból, ifjú volt. Fogságban időzött Leon császár és amorioni Michael alatt, és megjött Theophilos császár alatt, úgyhogy éveinek száma huszonöt volt.⁴⁴⁰ Miután hazakerült saját

⁴³⁷ A napkeltétől napnyugtáig tartó napot (ahogyan az éjszakát is) 12 egyenlő részre, órára osztották a bizánciak. Az órák időtartama így évszakonként változott. Az 5. óra tehát dél körüli időt jelöl.

⁴³⁸ A szövegösszefüggés igen valószínűvé teszi, amit ma a kutatók (főleg a magyarok) elsőprő többsége biztos ténynek tekint, hogy az ungr(os), a hun és a türk elnevezés egyetlen népet, a magyarságot jelöli. L.pl. Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. 163–167.; Gyóni Mátyás: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp. 1938. 36–40.

⁴³⁹ L. fentebb, 423. jegyzet.

⁴⁴⁰ V. (Örmény) Leó (813–820), II. (Amorioni) Mihály (820–829) és Theophilos (829–842) uralkodási idejének, valamint Basileios hazatérésekor 25 éves életkorának az összevetése alapján (s mert forrásunk szerint Basileios még a 813-as deportálás előtt Adrianupolisban született) a 836–838. évek jöhetnek számításba a magyarok szóban forgó fellépésére. A bökkenő csupán az, hogy Basileiosról unokája, Bíborbanszületett Konstantin azt írja: ő a deportáltak maradékaival már Krum fia, Omurtag bolgár kán (814/815–831/832) idején visszatért a bizánci birodalomba. Ezenkívül a 812 körüli születési dátum alig összeegyeztethető azzal, amit Basileios életútjának későbbi, ifjúságánál megbízhatóbban ismert szakaszáról a források vallanak. Lehet persze, hogy csak Basileios fiatalságának a forrásunkban elbeszélt történetekhez való kapcsolása az, ami mondvacsinált, maga az

földjére, Makedónia Tzantzes nevű katonai kormányzójának szolgálatába szegődött...

Híradás jött Makedónia katonai kormányzójától, hogy Bulgária fejedelme, Symeon⁴⁴¹ hadjáratot akar indítani a bizánci birodalom ellen. Az ok pedig, ami miatt Symeon haragudott, ez volt. Zautzasnak, az apacsászárnak⁴⁴² volt egy eunuch szolgája, név szerint Musikos. Ez összebarátkozott Staurakossal és Kosmasszal, hellasbeli⁴⁴³ pénzéhes kalmárokkal, akik csak a gyalázatos nyereszkezdést tartván szem előtt, Musikos közvetítése és befolyása révén a bolgároknak a fővárosban folytatott kereskedését áthelyezték Thessalonikébe, és a bolgárokkal a vámszedést illetően rútul jártak el. A bolgárok ezt hírül adták Symeonnak, az pedig tudtára adta Leon császárnak.⁴⁴⁴ A császár azonban az apacsászártól akadályoztatva, aki Musikossal együtt érzett, mindezt úgy hallgatta, mint üres fecsegést. A bolgár feldühödve hadjáratot indít

esemény a magyarság szerepével együtt hiteles. Vö. Gyula Moravcsik: *Sagen und Legenden über Kaiser Basileios I.* In: *Studia Byzantina*. Bp. 1967. 147–220.; Szádeczky-Kardoss Samu: *A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról.* *Antik Tanulmányok* 22 (1975) 151–154.; uő.: *Über einige Probleme der griechischen und lateinischen Quellen der ungarischen Urgeschichte.* In: *Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugriarum. Pars V.* Bp. 1983. 101–105.

⁴⁴¹ L. fentebb, 354. jegyzet. E bekezdéstől kezdve a forrás a 894–896. évi bolgár–bizánci háborúról tudósít.

⁴⁴² Zautzas Stylianos magas rangú tisztviselő I. Basileios (867– 886) és VI. (Bölcs) Leó (886–912) császárok idején, aki haláláig (899) korlátlan befolyással rendelkezett a bizánci udvarban és politikában. Bölc s Leó kedvesének, majd második feleségének, Zoénak az apja. L. A. Kazhdan–A. Cutler: in: ODB. 2220.

⁴⁴³ Hellas az antik Görögország földje; a 10. században főleg a Közép-Görögországot magában foglaló közigazgatási egység elnevezése. Mindenesetre Hellas közelebb volt Thessalonikéhez (ma Thesszaloníki Görögországban), mint Konstantinápolyhoz (ma Isztambul, Törökország).

⁴⁴⁴ L. fentebb, 353. jegyzet.

a rómaiak⁴⁴⁵ ellen. Tudomást szereztén erről a császár, Krenites hadvezért fegyverekkel és a főváros sok előkelőségével a bolgárok ellen küldi. Makedóniában⁴⁴⁶ megütközvén, a bizánciak megfutamodnak, miután Krenites, az örmény Kurtikes és az összes többiek elestek. Symeon a Leon testőrcsapatában levő kazárok⁴⁴⁷ közül az elfogottak orrát levágatta, és a fővárosba küldte őket a bizánciak ségélyére. Amint ezeket a császár meglátta, haragra lobbant, és elküldte a Sklerosnak nevezett Niketast⁴⁴⁸ hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékokat a türköknek,⁴⁴⁹ és készítse őket harcra Symeon ellen.

Niketas elment, találkozott azok fejeivel, Árpáddal és Kusanesszal,⁴⁵⁰ és miután megállapodtak egymással a támadást illetőleg, és kezeseket is kapott, visszajött a császárhoz. A császár meg viszont elküldte a tengeren át Eustathios patrikiost, a hajóhad drungariosát, szárazföldön pedig elküldte Nikephoros Phokas patrikiost és dome-

⁴⁴⁵ L. fentebb, 262. jegyzet.

⁴⁴⁶ L. fentebb, 423. jegyzet.

⁴⁴⁷ A császári testőrségben szolgáló kazárokról fentebb idézett szövegeink közül Harun ibn Jahja, illetve Philotheos is szól.

⁴⁴⁸ Niketas Skléros, a 9. század eleje óta jeles politikai személyiségeket adó Skléros ('kemény') nemesi család tagja a 9. század végén. Amennyiben vele hozható kapcsolatba egy 9–10. század fordulójára datálható pecsét, úgy a *patrikios*, a *protospatharios* címet viselte, és a császári flotta parancsnoka volt. L. W. Seibt: Die Skleroi. Wien 1976. 24–25. L. alább, 451. jegyzet.

⁴⁴⁹ L. fentebb, 253. jegyzet.

⁴⁵⁰ Ugyanez a személy, akinek nevét a legvalószínűbben Kusál formában rekonstruálhatjuk, a latin nyelvű nyugati kútfőkben Chussal, Chussol, Cusa stb. alakokban fordul elő. Kiletére l. alább, 637. jegyzet.

stikost a tartományi hadakkal.⁴⁵¹ És benyomultak egészen Bulgáriáig. A császár azonban békét óhajtván, elküldte ezután Symeonhoz Konstantinakes quaestort⁴⁵² is, hogy tanácskozzék a békekötésről. Symeon azonban látván a tengeren és szárazföldön ellene irányuló mozgolódást, tömlőcbe zárja a quaestort, mint olyat, aki ravaszságból jött. A türkök tehát átkeltek, és mialatt Symeon Phokas seregével volt elfoglalva, egész Bulgáriát leigázták. Amint ezt Symeon megtudta, a türkök ellen indul. Azok pedig átkelvén a túlsó partra,⁴⁵³ megütköznek a bolgárokkal, és Symeon megfutamodik, úgy, hogy alig tud épségben Distrába⁴⁵⁴ eljutni. A türkök azt kérték a császártól, hogy küldjön ki és váltsa ki a bolgár foglyokat, amit a császár meg is tett, elküldvén a fővárosbelieket, hogy váltsák ki azokat.

Symeon Eustathios drungarios útján kérést intézett a békekötés ügyében, aminek a császár engedett, és elküldte Leon Choiro-sphaktest,⁴⁵⁵ hogy létrejöjjön a béke. Nikephoros parancsot kapott,

⁴⁵¹ *Patrikios* (*patricius*) előkelő cím a bizánci hierarchiában. *Drungarios* és *domestikos* magas katonatiszti, parancsnoki beosztást jelölő rangelnevezések. L. Szádeczky-Kardoss Samu: in: KMTL. 534. Eustathios patrikiosról, Bölcsh Leó császár flottaparancsnokáról Konstantin császár *A birodalom kormányzásáról* c. művének 51. fejezete is szól. 902-ben Taorminánál, 904-ben a Márvány-tengeren vezette a bizánci flottát. L. pl. R. Guiland: Contribution à l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Byzantinische Zeitschrift 43 (1950) 347–348. A 9. századtól jelentős személyiségeket adó kappadókiai eredetű arisztokrata család második ismert alakja az idősebb Niképhoros Phokas (meghalt 900 körül), aki főparancsnokként sikeresen harcolt az arabok ellen mind a kis-ázsiai, mind a szicíliai fronton. L. pl. H. Grégoire: La carrière du premier Nicéphore Phocas. In: Prosphora eis S. Kyriakidén. Thessalonike 1953. 232–254.

⁴⁵² A *quaestor* magas rangú tisztviselő a bizánci adminisztrációban. L. pl. R. Guiland: Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Le questeur. Byzantion 41 (1971) 78–104.

⁴⁵³ A Duna jobb partjára.

⁴⁵⁴ Az antik Durostorum, ma Szilisztra Bulgáriában, a Duna mellett.

hogy térjen vissza hadinépével, úgyszintén Eustathios drungarios is. Leont azonban szóra sem méltatta Symeon, hanem tömlöcbe záratta, a türkök ellen pedig hadjáratot indított, és minthogy azokat a rómaiak nem támogatták segítségükkel, hanem gondatlanul magukra hagyattak, valamennyit lemészárolta,⁴⁵⁶ amivel önhittségét még nagyobbra növelte. És visszatérvén Leont Mundragában⁴⁵⁷ találta, s azt mondta neki: „Nem kötök békét, ha nem kapom vissza az összes foglyokat”. A császár tehát elrendelte, hogy azokat adják vissza. Erre eljött Leonnal a bolgár Theodoros, Symeon belső embere, és átvette őket...

Az indictio hetedik évében,⁴⁵⁸ április havában történt a rómaiak ellen a türkök első hadjárata, akik is a fővárosig száguldván minden thrák⁴⁵⁹ lelket zsákmányul ejtettek. Elküldetett tehát Theophanes patrikios protovestiaros és paradynasteuon,⁴⁶⁰ hogy egyezséget kössön velük. Theophanes csodálatos módon és okosan járt el velük szemben;

⁴⁵⁵ Leó Choroisphaktés (845–850 között született, 919 után halt meg) Bölcös Leó császár negyedik feleségének, Zoé Karbonopsinának a rokona, diplomáciai szolgálatban kitűnő magas rangú udvari tisztségviselő; később császárellenes megmozdulásba keveredve elvesztett lett. Íróként is tevékeny volt. L. A. Kazhdan: in: ODB. 425–426.

⁴⁵⁶ A magyarok vesztesége igen nagy lehetett 895-ben, de a forrás kifejezése szónokias túlzás.

⁴⁵⁷ L. fentebb, 357. jegyzet.

⁴⁵⁸ Az indictio 15 éves (eredetileg adómegállapítási) ciklus. I. Romanos Lekapénos uralkodása (920–944) alatt a 933. szeptember 1–934. augusztus 31. közötti időszak, a magyarok hadjáratának dátuma tehát 934. április.

⁴⁵⁹ Thrákia a bizánci birodalomnak a székvárossal határos európai tartománya. Persze, hogy valamennyi lakóját fogságba ejtették volna a kalandozó magyarok, ez szónoki túlzás.

⁴⁶⁰ A *protovestiaros* (eredetileg a császári ruhatár főfelügyelője) és *paradynasteuon* ('társuralkodó') a bizánci monarcha legbizalmasabb környezetéhez tartozott. Theophanés (meghalt 947 után) I. Romanos Lekapénos császár (920–944) alatt a legmagasabb címek és rangok birtokosa; fontos diplomáciai tárgyalásokat vezetett a magyarok mellett a bolgárokkal is (927). L. A. Kazhdan: in: ODB. 2061.

amit csak akart, keresztülvitte, és részükről okosságáért és leleményességéért sok dicséretben és csodálatban részesült, Romanos⁴⁶¹ császár pedig tanúságot tett nagylelkűségéről és emberszeretetéről is, amennyiben nem kímélt semmi pénzt a foglyok kiszabadításáért...

Az indictio első évében,⁴⁶² április havában nagy erővel ismét betörték a türkök. Theophanes patrikios parakoimomenos⁴⁶³ kimenvén békeszerződést kötött velük, s előkelő kezeseket kapott. Ettől kezdve sikerült a békét öt éven át megőrizni.

⁴⁶¹ L. fentebb, 134. jegyzet.

⁴⁶² Mivel a forrás 948-ig beszéli el az eseményeket, az ezen év és a korábbi 934-es kalandozás között az indictio első esztendeje 942. szeptember 1–943. augusztus 31. közötti idő. A magyar betörés időpontja tehát 943. április.

⁴⁶³ Theophanésra l. fentebb, 460. jegyzet. 934-hez képest előlépett a császári hierarchia ranglétráján, mert a *parakoimomenos* ('kamarás') a *protovestiarion*sál is közelebb állott a császár személyéhez.

IOANNÉS SKYLITZÉS

A kis-ázsiai származású férfi a császári udvarban a 11. század utolsó harmadában magas tisztséget viselt (kuropalátés = 'palota-gondnok', drungarios és biglés = 'őrségparancsnok' volt). Születésének dátuma bizonytalan. Halála 1100 körülre vagy utánra tehető. Történeti műve a 811–1057. évek eseményeit dolgozza fel. Anyagát az egyes császárok uralmáról szóló fejezetekre tagolja. A 813–948. esztendőök tárgyalásánál legfőbb előképe Theophanés krónikájának folytatása (Theophanes continuatus). Innen írta ki a honfoglaló és a kalandozó magyarokra vonatkozó híradásainak többségét is, amelyeknek így önálló forrásértékük nincsen (azt hozzák másodkézből, amit Theophanés folytatója Georgius monachus continuatusból átvett). Annál értékesebb Bulcsú, majd Gyula Bizáncban tett látogatásáról és megkeresztelkedéséről szóló közlése. A forrás, amelyből Skylitzés erről tudomást szerezhetett, biztosan nem állapítható meg; ám történeti hitele aligha vonható kétségbe.

Mérvadó szövegkiadása alapos kódexismertetéssel és bevezetéssel: Ioannes Thurn: Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum. Editio princeps. CFHB. V. Berolini et Novi Eboraci 1973.

(Magyar vonatkozású részének kiadása és magyar fordítása: Moravcsik Gyula: ÁMTBF. 85–86.

Nem mindenütt teljesen hibátlan német fordítása: Hans Thurn: Byzanz–wieder ein Weltreich. Das Zeitalter der Makedonischen Dynastie I. ... Nach dem Geschichtswerk des Johannes Skylitzes. Graz–Wien–Köln 1983.

De a türkök⁴⁶⁴ sem hagytak fel betöréseikkel,⁴⁶⁵ és szüntelenül pusztították a rómaiak⁴⁶⁶ területét, míg csak vezérük, Bulcsú,⁴⁶⁷ színlag a keresztény hit felé hajolva, Konstantinápolyba⁴⁶⁸ nem jutott. Megkereszteltetvén Konstantinos császár⁴⁶⁹ lett a keresztapja, és a patrikiosi méltósággal⁴⁷⁰ megtiszteltetvén, sok pénz uraként tért vissza hazájába. Nem sokkal utóbb Gyula⁴⁷¹ is, aki szintén a türkök fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik, s ő is ugyanazon jótéteményekben és megtiszteltetésekben részesül. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheos⁴⁷² nevű szerzetest, akit Theophylaktos⁴⁷³ Turkia⁴⁷⁴ püspökévé szentelt, s aki odaérkezvén, a barbár

⁴⁶⁴ L. fentebb, 253. jegyzet.

⁴⁶⁵ A bizánci vonatkozású magyar kalandozásokról l. Thomas von Bogyay: Ungarnzüge gegen und für Byzanz: Bemerkungen zu neueren Forschungen. Ural-Altaische Jahrbücher. Ural-Altaic Yearbook 60 (1988) 27–38.

⁴⁶⁶ L. fentebb, 262. jegyzet.

⁴⁶⁷ L. fentebb, 386. jegyzet.

⁴⁶⁸ L. fentebb, 27. jegyzet.

⁴⁶⁹ VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (945–959).

⁴⁷⁰ A *patrikios* címre l. fentebb, 451. jegyzet.

⁴⁷¹ A gyula címre l. fentebb, 41. jegyzet. Később a rang örökletessége folytán személynévként szerepelt, mint itt is. Konstantinápolyban e név második ismert viselője járt, aki Erdélybe telepedett magyar törzs feje volt. L. pl. Kristó Gyula: A 10. századi Erdély politikai történetéhez. Századok 122 (1988) 17–20.

⁴⁷² Hierotheosról, a magyarok első, név szerint ismert püspökéről egyedül Ioánnés Skylitzés szól ezen a helyen. L. pl. Moravcsik Gyula: Görög nyelvű monostorok Szent István korában. In: Szent István Emlékkönyv. I. Bp. 1938. 389–402.; uő.: The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary. In: Studia Byzantina, a 440. jegyzetben i. m. 326–332.; Berki Feriz: in: KMTL. 263.

⁴⁷³ Theophylaktos konstantinápolyi pátriárka (933–956).

⁴⁷⁴ Turkia = a türkök országa, Magyarország. Persze Hierotheos térítő tevékenysége nem az egész országra, hanem csak Gyula országrészére terjedhetett ki intenzívebben.

tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk és szabaddá tette őket. Bulcsú azonban az Istennel való szövetséget megszegvén, sokszor egész népével a rómaiak ellen vonult. Amidőn ugyanezt forralta a frankok ellen is, fogságba került, és császáruk, Ottó⁴⁷⁵ karóba húzatta.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ L. fentebb, 300. jegyzet.

⁴⁷⁶ I. Ottó német király 955-ben a Lech mezei csatában győzte le, ejtette foglyul és végeztette ki utána a kalandozó vezéreket, köztük Bulcsút. Más források akasztásról vagy keresztre feszítésről szólnak.

A honfoglalás korának írott forrásai

III.

SZLÁV NYELVŰ FORRÁSOK

A honfoglalás korának írott forrásai

MITROFAN-PROLOG

A 811. évi bizánci-bolgár háború eseményeit megörökítették mind a bizánci, mind a görögből fordított szláv (egyházi szláv) kútfők. A történeti források (György barát, Ioannés Zonaras, Konstantinos Manassés és Symeon Logothétész) mellett az egyházi rendeltetésű szövegekben (prologban és synaksarionban) is megemlékeztek erről az eseményről. Király Péter szerint három egyházi szláv kézirat ismeretes, ahol a bolgárok szövetségeseiként nem az avarok, hanem az ugrok (qgry, vęgry) vannak megemlítve. Az egyik a moszkvai Állami Történeti Múzeumban őrzött Chludov-prolog, a másik a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia levéltárában Belgrádban található Lesnovi prolog, a harmadik pedig a szentpétervári Közkönyvtárban fellelhető, 1399-ből való Mitrofan-prolog.

A Mitrofan-prolog mérvadó kiadása: Bonju St. Angelov: Iz starata bǎlgarska, ruska i srǎbska literatura. Sofija 1958. (az általunk közölt szöveg: 123.)

Niképhoros császárnak,⁴⁷⁷ Staurakios⁴⁷⁸ atyjának az idejében, uralkodásának kilencedik esztendejében, a görögök háborúba keveredtek a bolgárokkal. Ám mihelyt a császáriak győzedelmeskedtek országukon, ezután a győzelemtől elbizakodottak lettek, és evéssel és ivással töltötték idejüket. Megállapodván a vęgry-kel a bolgárok,⁴⁷⁹ éjjel a görög csapatokra támadván lekaszabolták [őket], másokat

⁴⁷⁷ L. fentebb, 426. jegyzet. Niképhoros Bulgária meghódítására 811 májusában indított hadjáratot.

⁴⁷⁸ Staurakios bizánci császár (811. július 26–október 24.).

⁴⁷⁹ Krum bolgár fejedelem (l. fentebb, 427. jegyzet), békét kínált a császárnak, de az nem fogadta el ajánlatát, és ellenállás nélkül benyomult Bulgáriába. A bizánci sikereket látva Krum szövetségesei után nézett. Szövetségesei az qgre (vęgry)-nek nevezett nomádok közül kerültek ki.

agyonszurkáltak. Magát a császárt is elfogták, és sokakat meggyilkoltak közülük, senkinek sem kegyelmeztek, magának a császárnak sem.⁴⁸⁰ Aki megmenekült tőlük, az a sűrűbb [erdejű] hegyekbe szökött, és ott húzta meg magát. Akiket élve fogtak el, [azokat] arra kényszerítették, hogy Krisztust megtagadják. Aki pedig nem engedelmeskedett, az különféle halállal a vértanúság koszorúját nyerte el.

⁴⁸⁰ A Várbniski hágónál a bizánciak döntő vereséget szenvedtek. A csatában életét veszítette a császár is. Az ogre, illetve végry etnonima alatt Király Péter (A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában. Bp. 1977. 55.) magyarokat sejt. Más véleményen van Szádeczky-Kardoss Samu (a 440. jegyzetben i. m. Antik Tanulmányok 22 [1975] 150-151.), aki a többi forrásban szereplő *avaroknak* ugrokkal (magyarokkal) való azonosítását vitatta. Niederhauser Emil (Bulgária története. Bp. 1959. 17) nem tesz említést a bolgárok szövetségeseiről. A modern bolgár történeti felfogás szerint Krum szövetségesei az avarok közül kerültek ki (Istorija na Bălgarija. II., a 355. jegyzetben i. m. 137.). Az eseményekről részletesen Theophanés Confessor Chronographia c. művéből van tudomásunk, amelynek adatait átvették a későbbi bizánci krónikások.

PANNÓNIAI LEGENDÁK

Konstantin-Cirill és Metód a szláv írásbeliség megteremtői. Konstantin alkotta meg a legrégebb szláv írásrendszert, a glagolitát. Ugyancsak ő fordította le a keresztény liturgia végzéséhez legszükségesebb könyveket egy Szaloniki környéki szláv dialektusra a moráviai szlávok számára. Munkásságát halála (869. február 14.) után bátyja, Metód folytatta, aki Pannónia püspöke, illetve Sirmium, majd Morávia érseke lett. Konstantin életrajzát 869-885 között írta meg valamelyik tanítványa. Ennek összeállításában közreműködött Metód is, aki fontos adatokkal járult hozzá öccse legendájának megírásához. Metód életrajza az érsek halála (885. április 6.) után keletkezett. A szerző személyéről megoszlanak a vélemények. P. Šafařík Metód utódát, Gorazd érseket tekintette a Metód-legenda szerzőjének, míg a Konstantin-legendát Ohridi Szt. Kelemennek tulajdonította. V. Undolskijra megy vissza az a hipotézis, amely szerint mindkét életrajz szerzője e két térítő tanítványa, Ohridi Szt. Kelemen volt. Ezt a nézetet támogatja a bolgár tudósok jelentős része. V. Jagić szerint a két legenda két különböző szerző tolla alól került ki. Ma az az elfogadott nézet, hogy a két életírás közül az egyik valószínűleg Ohridi Szt. Kelemen műve, de nem tudjuk, melyik. Összefoglaló nevük: Pannóniai legendák, mert Pannóniában vagy Moráviában keletkeztek. Konstantin életrajza kb. 50, Metódé 20 másolatban maradt fenn. Az előbbinek legrégebb másolata 1469-ből való s Zágrábban őrzik, az utóbbi legkorábbi (12-13. századi) másolata a moszkvai Uspenskij Gyűjteményben található.

Általunk használt kiadás: B. Angelov-Ch. Kodov: Kliment Ohridski, Šabrani sačinenija. III. Sofija 1973. (az itt közölt szöveg: 96., 191.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: MHK. 352-353., 354-355.

Magyar fordításai: Thallóczy Lajos-Hodinka Antal: in: MHK. 352-353., 354-355. (részlet); Kniezsa István: in: MEH. 127., 128. (részlet); Király Péter: A magyarok említése a Konstantin- és Metód-legendában. Bp. 1974. 3., 4. (részlet); F. Kováts Piroska: Pan-

KONSTANTIN-LEGENDA:

Aztán visszatért a Filozófus a maga útjára.⁴⁸¹ És midőn az első órában⁴⁸² imáját mondta, rátámadtak az ugrok,⁴⁸³ farkas módra üvöltve,⁴⁸⁴ meg akarván őt ölni. Ő azonban nem rettent meg, sem az imáját nem hagyta abba, csak [így] fohászkodott: „Uram irgalmazz!”, mivel éppen befejezte ájtatosságát. Ők pedig, meglátván őt, isteni parancsolatra megszelídültek és hajlongani kezdtek előtte,⁴⁸⁵ és hallván ajkának tanító szavait,⁴⁸⁶ békében elengedték őt egész kíséretével együtt.⁴⁸⁷

⁴⁸¹ A magyarokkal való találkozásra Konstantin (a Filozófus) kazár missziója alatt került sor. A történet előzménye az, hogy egy kazár vezér megostromolt és megszállt egy keresztény várost. Konstantin elment hozzá, a város lakói iránti emberségre bírta és megígértette vele, hogy felveszi a keresztséget.

⁴⁸² Reggel 6 óra tájt.

⁴⁸³ A magyarok, akik abban az időben a Krim-félszigeten, Kherszon (ma Szevasztopol) vidékén tartózkodtak, és a kazárok szövetségesei voltak.

⁴⁸⁴ A magyarok csatakiáltásáról (*hui, hui*) van szó, amelyet Liudprand hagyományozott ránk.

⁴⁸⁵ Konstantint III. Mihály bizánci császár (842-867) küldte hivatalos követségbe a kazár kagánhoz, akivel a magyarok szövetségben voltak, ezért mint követet nem bántották.

⁴⁸⁶ A magyarság vagy annak egy csoportja az onogur püspökség térítőmunkája révén, illetve a 8-9. században a kazárok között folyó térítés révén már megismerkedhetett a bizánci kereszténységgel, ezért hallgatták meg Konstantin térítő beszédét (Moravcsik Gyula: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In: Szent István Emlékkönyv. I., a 472. jegyzetben i. m. 190-195., 201.).

⁴⁸⁷ A magyarokkal történt találkozásra 860-ban vagy 861-ben kerülhetett sor. Bár Moravcsik Gyula (A Kyrillos-legenda magyar vonatkozású epizódjához. Ethnographia 39 [1928] 109.) a bizánci legendairól idézi Theotimos püspök, illetve Jakobos remete esetét, amely analóg vonásokat mutat a magyar epizóddal, mégis a Konstantin-legenda tudósítását történeti tényként ismerhetjük el.

METÓD-LEGENDA:

Midőn az ugor király⁴⁸⁸ a dunai részekre érkezett,⁴⁸⁹ látni akarta őt [Metódot]. És jöllehet egyesek [azt] mondták, s [úgy] vélekedtek, hogy ezt kinszenvedés nélkül meg nem ússza, elment hozzá. Ő [a király] azonban uralkodóhoz méltóan tisztelettel, fényesen és örömmel fogadta. És elbeszélgetvén vele [Metóddal] úgy, ahogy két ilyen férfiúnak társalogni illik, megkedvelte, megcsókolván és nagy ajándékokkal [elhalmozván] elbocsátotta, [ezt] mondván neki: „Emlékezz meg rólam, tisztelendő atyám, szent imáidban mindenkor!”

⁴⁸⁸ Az epizód legfontosabb kérdése az, hogy valóban egy magyar vezérrel (gyula, kende) találkozott-e Metód vagy a frank uralkodóval. Az egyházi szláv szöveg korol'v alakja nemcsak ruszizmus, de anakronizmus is. Valamelyik orosz másoló javította át az ószláv szöveg számunkra ismeretlen méltóságnévét (vladyka, vojevoda?) az orosz korol'v szóra, amely királyt jelölt. A szöveg megváltoztatása 1001 után történhetett, amikor már a magyaroknak királyuk volt. Az orosz másoló aktualizálta, kijavította az eredeti szöveget. Aleksander Brückner nyelvtörténész vetette fel azt a hipotézist (Die Wahrheit über Slavenapostel. Tübingen 1913. 94.), hogy itt Metódnak III. Károly császárral történt megbeszéléséről van szó. Amikor a császár Szvatoplukkal tárgyalt (884), akkor találkozott az érsek az uralkodóval. Eme hipotézisnek egy 17. századi moldvai másolatú kódex szövegvariánsa szolgálhat kiindulópontul (F. Grivec–F. Tomšič: Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes. Zagreb 1960. 165.). Mindkét véleménynek vannak képviselői. A magyar kutatók elfogadják, hogy Metód valóban a magyar vezérrel találkozott.

⁴⁸⁹ A találkozás helyéről több hipotézis látott napvilágot. Számba jöhet az Al-Duna, a középső-Duna-vidék, a Dráva-Száva vidéke, a Duna bulgáriai szakasza stb. A Metód-legenda vonatkozó helyének gondos elemzése azt sugallja, hogy a találkozás a morva főváros közelében levő, de Morávián kívüli Duna menti területen történt. Ami az időpontot illeti, eltérően az általában elterjedt datálástól (882, 883, 884), Metód és a magyar vezér találkozását 881-re tehetjük, amikor a magyarok Szvatopluk morva fejedelem szövetségeseiként már a mai Bécs környékén harcoltak a frankok ellen (Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja [1301-ig.]. Szeged 1993. 73.; MMFH I. 131.).

CIRILL ELHUNYTA

A Dormitio Cyrilli (Cirill elhunyt) címen ismert mű Bulgáriában keletkezett a 13. században a Pannóniai legendák adatai alapján, bár az ismeretlen szerző más, mára már elveszett forrásokat is felhasznált művéhez. Több másolata ismeretes, köztük egy 15. századi szentpétervári.

Mérvadó szövegkiadása e 15. századi Gilferding-kódex alapján a Ivovi és a belgrádi másolat szövegvariánsaival: P. A. Lavrov: Materialy po istorii voznikovenija drevnejsej slavjanskoj pis'mennosti. Leningrad 1930. 154–155. (az általunk közölt szöveg: 155.)

A Filozófus⁴⁹⁰ kimenvén ebből a városból,⁴⁹¹ folytatta útját. Ám ekkor ugor⁴⁹² harci csapatok támadtak rá.⁴⁹³ A Filozófus azonban befejezvéen imáját, szólott hozzájuk, és az ugrok leszállván [lovukról], meghajoltak előtte és tisztelettel elkísérték őt.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Cirill, azaz Konstantin.

⁴⁹¹ Khersonból, l. fentebb, 318. jegyzet.

⁴⁹² Magyar.

⁴⁹³ A magyarokkal való találkozássra azt követően került sor 860–861-ben, hogy Konstantin Khersonban megtalálta Szt. Kelemen pápa ereklyéit, és folytatta útját a kazár kagánhoz.

⁴⁹⁴ A magyarok nemcsak megadták Konstantinnak mint a bizánci követség tagjának a tiszteletet, de elkísérték őt útján, a Meótiszi mocsárhoz, illetve a ún. Kaspi-kapukhoz, amely Derbent közelében van. Itt szállott a követség hajóra, hogy a kagán székhelyére érkezzen (F. Grivec–F. Tomsic: a 488. jegyzetben i. m. IX/1. 2. jegyzet).

KONSTANTINOS MANASSÉS VILÁGKRÓNIKÁJÁNAK BEJEGYZÉSE

Konstantinos Manassés 12. század végén keletkezett verses világkrónikáját egy ismeretlen bolgár fordító Ivan Aleksandar bolgár uralkodó kérésére 1331–1340 között fordította le prózában közép-bolgár nyelvre. Jordan Ivanov a szláv szöveg archaizmusai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a fordítás korábbi, és az uralkodó kérésére csak a szöveg újramásolására, bővítésére és nyelvi modernizálására került sor. Manassés krónikájának másolatai közül glosszái miatt érdekes a Vatikáni és a Hilandari. Az előbbi 1345 körül, az utóbbi 1510 körül készült. E két másolatban 19 olyan, a másolással egykorú glossza található, amelynek szövege hiányzik Manassés krónikájából. Mindkét másolat glosszái között található a 894. évi magyar–bolgár háborúra utaló bejegyzés. A két glossza tartalmilag egyezik, csupán helyesírási és nyelvtani eltérések figyelhetők meg közöttük. A magyarokra vonatkozó glossza görög eredetijének meghatározása a szöveg rövidsége miatt aligha lehetséges. Nincs kizárva, hogy valamely elveszett bolgár forrásra megy vissza.

A Vatikáni másolat glosszáinak szövegkiadása: Ivan Dujčev: *Letopista na Konstantin Manasi*. Sofija 1963. (az általunk közölt szöveg: 335.), a Hilandari bejegyzések legújabb szövegkiadása: Jordan Ivanov: *Balgarski starini iz Makedonija*. Sofija 1970.³ (az általunk közölt szöveg: 620–623.)

Bölcs Leónak,⁴⁹⁵ Basileios⁴⁹⁶ fiának császársága

Ez a Leó császár a vegrý-ket (vugry)⁴⁹⁷ bosszúból a bolgárok cárja, Simeon⁴⁹⁸ ellen vezényelte, mivel [Simeon] az ő [Leó] seregét

⁴⁹⁵ L. fentebb, 353. jegyzet.

⁴⁹⁶ L. fentebb, 400. jegyzet.

⁴⁹⁷ Magyarokat.

⁴⁹⁸ L. fentebb, 354. jegyzet.

több ízben szétverte. Amikor pedig [a magyarok] szétverték őt [Simeont], és meghódították a bolgárokat, az [Simeon] bezárkózott Drostrába.⁴⁹⁹ Majd Simeon újból hadat viselvé a magyarok ellen, meghódította földjüket, és ő magukat pedig szétverte. És onnan visszatérvén, újból hadba kezdett a görögökkel és legyőzte őket.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ L. fentebb, 454. jegyzet.

⁵⁰⁰ Az itt leírt események a magyar honfoglalás közvetlen előzményeinek tekinthető bolgár-bizánci háborúról szólnak, amelyben a bizánciak felkérésére a magyarok beavatkoztak. E híradás szerint Simeon fejedelem csapataival a magyarok uralta területre is behatolt, és besenyő szövetségeseivel ott mért döntő vereséget ellenfeleire (894–896) (Istorija na Balgarija. II., a 355. jegyzetben i. m. 282.). A források szerint a magyarok beavatkozása két ütemben történt (I. Božilov: Car Simeon Veliki 893–927. Sofija 1983. 91.). Az események gazdagon tükröződnek a fentebb idézett görög nyelvű kútfőkben.

CSODA EGY BOLGÁRRAL

(Elbeszélés a magyar-bolgár háborúról)

A Čudo s bálgarina (Csoda egy bolgárral) cím alatt ismert elbeszélés tulajdonképpen egy, Szt. György csodáit felsoroló óbolgár gyűjtemény része. A magyar-bolgár háború (894–896) eseményein keresztül mutatja be Szt. György csodatevő hatalmát. Az elbeszélés a kutatók nagy része szerint az óbolgár irodalom legkorábbi korszakában, valószínűleg a 10. században keletkezett, talán közvetlenül az események után. (Ami a szöveg eredetiségét illeti, a kutatók véleménye e tekintetben megoszlik. Chr. Loparev görögből való fordításnak tekinti. A történészek, irodalomtörténészek nagy része eredeti, óbolgár alkotásnak tartja.). Szövege 5 másolatban maradt ránk, amelyek közül a legrégebbi a Troica-sergievi Lavra 14. századi Prologja, ezt a moszkvai Teológiai Főiskola könyvtárában őrzik.

Mérvadó szövegkiadásai: I. I. Sreznevskij: Drevnije pamjatniki russkogo pis'ma i jazyka X–XIV vekov. Sanktpeterburg 1863. 259–260.; P. Dinekov–K. Kuev–D. Petkanova: Christomatija po staro-balgarska literatura. Sofija 1987. 255–257.

Magyar vonatkozású részének kiadása: MHK. 258–260.

Magyar fordításai: Thallóczy Lajos–Hodinka Antal: in: MHK. 358–360. (részlet); Király Péter: Óbolgár forrás a 894–896. évi magyar-bolgár háborúról. Századok 111 (1977) 321–322. (részlet) (azon a 14–15. századi szófiai másolaton alapul, amelyet a Kiril és Metodij Nemzeti Könyvtár Prologja őriz). Az alábbi fordítás a legrégebbi orosz másolat alapján készült.

Szent György csodája a kereszttel és a bolgárral

...És midőn még a szerzetben élt,⁵⁰¹ és az ő helyén elsőszülött fia, Vladimir⁵⁰² volt, az Istennek és Mihálynak áldása Simeonra⁵⁰³ szállott, aki testvérét elkergetvén, elragadta a trónt. És felkelt ellene az ugor nép,⁵⁰⁴ foglyul ejtették embereit, és ő harcolt velük, és [a magyarok] győzedelmeskedtek felette. Abban az évben én⁵⁰⁵ is ott voltam abban a csatában. Megkérdeztem, és mondá a nagy archimandrita:⁵⁰⁶ „Milyen méltósággal tisztelt meg a fejedelem?” Ő pedig ezt felelte nekem: „Nekem, atyám, semmilyen tisztségem nem volt, nem is [ott] éltem, ahol a fejedelem élt, hanem kint a nép között.” Amikor az ugrok szétkergettek bennünket, mi ötvenen egy úton menekültünk. És üldözőbe vettek bennünket az ugrok, és a lovam kezdett elgyengülni és lemaradozni. És nagyon fohászkodtam: „Uram, keresztények Istene!”⁵⁰⁷ Segíts nekem, György, nagy vértanú imái által ments meg engem!” És ismét mondtam: „Szent György, a te neveddel nevezett meg engem a pap a szent keresztségben, a te rabod vagyok, segíts nekem, ments meg ezen órában a pogányoktól”. És ekkor a lovam jobb első lába a földbe süppedt és eltörött, a csapatom pedig

⁵⁰¹ Ti. Borisz-Mihály (l. fentebb, 434. jegyzet), aki 889-ben kolostorba vonult, s fiának, Vladimirlak adta át a fejedelmi trónt.

⁵⁰² L. fentebb, 434. jegyzet.

⁵⁰³ L. fentebb, 354. jegyzet.

⁵⁰⁴ Magyarok.

⁵⁰⁵ György, a bolgár harcosból lett szerzetes, aki a három részből álló elbeszélés első részében azt mondta el, miként keresztelte meg Borisz-Mihály fejedelem a bolgárokat, az itt közölt második részben pedig ugyanő a magyar-bolgár háborúról számolt be. (A mű harmadik része Szt. György többi csodájáról szól.)

⁵⁰⁶ Ortodox egyházi méltóság: a 10–11. században egy nagyobb kolostor apátja (igumen), akinek szellemi és kulturális hatása alatt állt a kolostor.

⁵⁰⁷ A szöveg szerint György, a bolgár harcos – úgy tűnik – nem régen vehette fel a kereszténységet, ami arra utal, hogy a Borisz-Mihály által megkezdett keresztény térítés még folyt Simeon idejében is.

messze elvágatott tőlem. Egy kis erdő és völgy volt a közelben. És megfeszítettem íjamat, a nyilakat kézben tartva, a lovamtól lefelé kezdtem szaladni. Körültekintvén láttam a lovam felé vágázó ugrokat, és így szóltam: „Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam, küldd el kiválasztottadat, György vértanút, hogy elrejtsem és megóvjon engem ebben az órában!” És ahogy e szót sírva kiejtettem, tüstént nálam termett a lovam ép lábbal, és egy ugrik⁵⁰⁸ a nyomába eredt: el akarták fogni, de egyikük sem tudta megközelíteni. És ezt mondtam: „Dicsőség neked, Uram, hogy nem vagy távol [azoktól], akik Téged igaz szívből szólítanak; nagy György, légy velem!” Midőn lóháton termettem, az ugrok üldözőbe vettek, sokat nyilaztak rám, de nem találtak el, hála Krisztus hatalmának és Szent György segítségének. És [még] abban az órában a falumban voltam, jöllehet a falum attól a helytől, ahol rám nyilaztak, három napi út távolságra volt. A csapatomból ketten jöttek meg a második napon utánam, a többieket utolérvén megölték. És azután ismét harcba hívott bennünket Simeon, meghallván, hogy az ugrok jönnek.”⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Magyar.

⁵⁰⁹ Figyelemre méltó hogy – amint már erre V. Jagić is rámutatott (MHK. 373.) – e műben nincs konkrét adat a magyar-bolgár háborúról. Ebből a szempontból kevesebb forrás értékű információval szolgál, mint a Manassés-krónika glosszája. Forrásértéke ezért a bolgárok számára nagyobb.

NAUM I. LEGENDÁJA

Szt. Naum (meghalt 910. december 23-án) a szláv művelődéstörténet jelentős alakja. Konstantin és Metód tanítványa, aki a morva érsek halála után Bulgáriába menekült. Pliszkában, később Preszlávban fejtett ki jelentős irodalomszervezői tevékenységét, majd Nyugat-Bulgáriában tanított, ahol kolostort alapított. Az utóbbi évek kutatásai állapították meg, hogy irodalmi tevékenység is fűződik nevéhez. Életéről két egyházi szláv és két görög nyelvű legenda maradt ránk. Sz. Naum I., legrégebbi legendája a leghitelesebb és legmegbízhatóbb Naum-életrajz, amely fontos információkat tartalmaz a magyar történelemre vonatkozóan. A legenda a 10. század első felében készült, szövegét az athosi Zographos kolostor egyik prologja őrzi. A vízjegy alapján megállapítható, hogy a másolás a 15. században készült.

Hasonmás kiadása: P. A. Lavrov: *Žitija Sv. Nauma i služba jemu. Izvestija Otdelenija russkogo jazyka i slovesnosti. XII/4. Sankt-peterburg 1907. 23–26.*

Mérvadó szövegkiadása: Jordan Ivanov: *Balgarski starini iz Makedonija. Sofija 1970.*³ (az általunk közölt szöveg: 306–307.)

Magyar fordításai: Király Péter: *A Naum-életrajz a magyarokról. Századok 110 (1976) 844. (részlet);* Kristó Gyula–H. Tóth Imre: *A legrégebbi Naum-legenda és a magyar honfoglalás. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LVIII. Szeged 1977. 16 (részlet).*

A morva föld pedig, ahogyan azt megjósolta volt Szt. Metód érsek,⁵¹⁰ a végbevitt törvénytelen dolgai és eretnekségei miatt és az igazhitű atyák üldözése és az eretnektől elszenvedett szenvedései

⁵¹⁰ Metód, a hagyomány szerint, nagy jóstehetiséggel rendelkezett. Többek között megjósolta Szvatopluk bukását is. Erre a Theophylaktos ohrdi püspök által írt életrajz utal. L. MMFH. II. 215.

miatt, akiknek [a morvák] hittek,⁵¹¹ hamarosan elnyerte büntetését az Istentől. Nem sok év múltán eljöttek az ugrok,⁵¹² egy peon nép,⁵¹³ és elfoglalták földjüket és elpusztították azt. Mert akiket az ugrok nem ejtettek foglyul, a bolgárok közé futottak. És elnéptelenedett földjük az ugrok hatalmában maradt.

⁵¹¹ Utalás arra, hogy a 80-as évektől Moráviában a latin rítusú kereszténység kerekedett felül, a pápa a szláv liturgiát betiltotta, majd 885 április 6-a után; amikor Metód meghalt, a Metód-tanítványoknak menekülniük kellett Morvaországból.

⁵¹² Magyarok.

⁵¹³ A görög Paiones első alkalommal 1136-ban fordul elő, s attól kezdve a 16. századig használják a magyarokra. A név az ókorban eredetileg egy makedóniai népet jelentett, s ebben a jelentésben a bizánciak a bolgárookra használták. *Pannonia* mint a magyarok lakóhelye már a 10. századi forrásanyagban szerepel, s a *Pannonioi* a magyarok archaizáló neve lett a 12. században. Érdekes, hogy ez a népnév a 12. században a bolgárok nevéként is előfordul. A 12. századot követően a *Paiones* forma kiszorítja. L. Gyula Moravcsik: Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz. *Byzantinische Zeitschrift* 30 (1929–1930) 248–249.

OROSZ ÉVKÖNYVEK

Az orosz krónikairás igen bonyolult úton és hosszú időn keresztül alakult ki. Első fázisa az 1040-es évekre tehető, az ekkori szerkesztés az orosz kereszténység történetét mondta el hat elbeszélésben. A második etapban, az 1060–1070-es években Nikon szerzetes folytatta az események felsorolását, ekkor indultak meg az év szerinti bejegyzések. A harmadik fázisban, 1095 körül jött létre az Őskrónika, amelyet 1073–1095 között Nikon folytatója fejlesztett tovább. Végezetül az utolsó, negyedik mozzanatként az Őskrónikát a kijevi Barlangkolostor tudós és művelt szerzetese, Nestor dolgozta át 1110 körül. Nestor Oroszország történetét akarta megírni a világtörténelembe ágyazottan, felhasználva ehhez György barát folytatójának ószláv fordítását, de új eseményeket is megörökített művében. Ez a krónika kapta a *Povest' vremennych let* (Múlt idők története) címet. E szerkesztés eredetiben nem maradt fenn, csak a Szilveszter igumen által készített második redakció, amelyet az 1377. évi Laurentius-krónika (Lavrent' jevskaja letopis') őrzött meg. Ennek szövege a szentpétervári Közkönyvtárban található. A harmadik redakciót az 1425 körüli Hypatius-krónika (Ipat'jevskaja letopis') képviseli, amelyet Kosztromában, a Szt. Hypatiosról elnevezett kolostorban őriztek, s ma a Tudományos Akadémia szentpétervári könyvtárában lelhető fel. Megemlítendő még az ún. Nikon-krónika (Nikonovskaja letopis'), amelyet a 16. században Daniil metropolita íróműhelyében állítottak össze. Ez hatalmas kompilatív gyűjtemény, amely több forrás – köztük ránk nem maradt kéziratok – felhasználásával jött létre, s az orosz Tudományos Akadémia kéziratára őrzi.

A Laurentius-krónika mérvadó szövegkiadása: D. S. Lichačov: *Povest' vremennych let. II. Priloženija. Moskva-Leningrad 1950.* (az általunk közölt szöveg: 9., 10., 11., 14., 20., 32., 33). A Hypatius-krónika mérvadó szövegkiadása: A. A. Šachmatov: *Polnoje sobranije russkich letopisej. II. Ipat'jevskaja letopis'. Sanktpeterburg 1908.* (reprint 1962.) (az általunk közölt szöveg: 17–18.); a Nikon-krónika mérvadó szövegkiadása: *Polnoje sobranije russkich letopisej. IX–XIII. Sanktpeterburg 1862.* (reprint 1965.).

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: MHK. 370–375.;
Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.*
30–47.

Magyar fordításai: Thallóczy Lajos–Hodinka Antal: in: MHK.
370–375. (részlet); Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonat-*
kozásai. Bp. 1916. 30–47. (részlet); Kniezsa István: in: MEH.
125–126. (részlet). *Az alábbi fordítás a Laurentius-krónika szövegét*
adja, egyetlen, onnan hiányzó helyen pedig a Hypatius-krónika
szövegét.

[Év nélkül] A vízözön után Noé három fia: Sém, Kám, Jáfet
felosztotta a földet... Jáfetnek jutottak az északi és a nyugati orszá-
gok... a Poneti-tengerig,⁵¹⁴ az [attól] északra fekvő részek, a Duna, a
Dnyeszter és a Kavkaisin hegyek,⁵¹⁵ az Ugornak mondtak,⁵¹⁶ és
onnan egészen a Dnyeperig...⁵¹⁷

[Év nélkül] Sok idő múltán a slovének⁵¹⁸ megtelepedtek a Duna
mentén, ahol ma az ugor és bolgár föld van. És ezektől a slovénektől
széledtek szét [a szlávok] a földön, saját nevet véve fel arról a helyről,
ahol megtelepedtek...

[Év nélkül] Amidőn a slován nép, mint mondtuk, a Duna
mentén élt, eljövének a skufoktól, a kosaroknak⁵¹⁹ nevezettektől, akiket
bolgároknak⁵²⁰ mondanak, és letelepedtek a Duna mentén, a slovének

⁵¹⁴ Fekete-tenger.

⁵¹⁵ Kaukázusi hegyek.

⁵¹⁶ Magyar hegynek a keleti szlávok a Kárpátokat nevezték. Itt azonban – úgy tűnik – a Kaukázus hegyeit értette alattuk a szerző, mert a Kaukázust valamilyen kapcsolatba hozta a magyarok eredetével (Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 26.*).

⁵¹⁷ A földrajzi leírás György barát krónikáján alapul.

⁵¹⁸ A slovének (szlávok) a Duna mentén telepedtek meg, ahol a krónika összeállítása idején a magyarok és bolgárok laktak. Innen vándoroltak tovább.

⁵¹⁹ A skuf népnév alatt török népeket értettek, a kosarok alatt kazárokat.

⁵²⁰ Bolgárok itt protobolgárok, vagyis bolgár-törökök, akik a szlávokat sanyargatták.

lakóivá [szomszédaivá] válván. Majd azután fehér ugrok⁵²¹ jöttek, és örökölték a slovének földjét. Ezek az ugrok pedig Hérakleios császár idejében tűntek fel, akik haddal támadtak Hozdroj perzsa császárra.⁵²² És ebben az időben voltak az obrok⁵²³ is, akik harcoltak Hérakleios császárral, és kevésen múltott, hogy el nem fogták...⁵²⁴

Ezek után jöttek a pecsenegek, majd a fekete ugrok vonultak Kijev mellett, aztán pedig Oleg alatt...⁵²⁵

⁵²¹ Fehér ugrok György barát krónikájának szláv fordításából ismeretesek. Egyes vélemények szerint a fehér ugrok kazárok (MHK. 397.; Hodinka Antal: az 516. jegyzetben i. m. 34.), mások szerint magyarok értendők alattuk. Querfurti Bruno (1000 körül) szerint Magyarországon fehér magyarok és fekete magyarok éltek, akik közül az előbbiek valóban magyarok, az utóbbiak kabarok voltak, bár olyan nézet is van, hogy mind a fehér ugrok, mind a fekete ugrok – magyarok (Györffy György: in: MEH. 284. 247. jegyzet). Bartha Antal (A magyar nép őstörténete. Bp. 1988. 366.) szerint a fehér ugrokat nem tekinthetjük magyaroknak. A felsorolt történelmi események értelmezése alapján megállapíthatjuk, hogy ma biztosan csak a fekete ugrok tekinthetők magyaroknak, illetve a magyarok elődeinek.

⁵²² A fehér ugrok, kazárok vagy törökök megjelenését az óorosz krónikás György barát nyomán Hérakleios bizánci császár (610–641) idejére teszi. Az eddigi fordítások szerint Hérakleios háborút viselt Chosroes perzsa uralkodóval (596–628). Az óorosz szövegben a „rátámadt” ige többes szám 3. személyben van, így aligha vonatkoztatható a bizánci császárra. Ezt az értelmezést támasztja alá az MHK. latin fordítása is (367.).

⁵²³ Oboroknak (*obri*) a szláv források az avarokat nevezték, akik igen kegyetlenül sanyargatták a szlávokat, különösen a dulebeket. Váczy Péter (A frank háború és az avar nép. Századok 118 [1974] 1048.) szerint a dulebek alatt nem a keleti szlávokat kell érteni, hanem pannóniai szláv törzset.

⁵²⁴ Hérakleia mellett (618-ban).

⁵²⁵ Pecsenegek alatt besenyők értendők, akik 889-ben vonultak el Kijev alól (Györffy György: in: MEH. 284. 250. jegyzet). A besenyőket a fekete ugrok (magyarok) követték. Ez az esemény már később volt, Oleg fejedelem uralkodása (879–912) alatt. A fekete ugrok magyarok voltak. E bejegyzésben valójában különböző időben történő események egy mondatba olvasztásáról van szó, ami a szöveg többszöri átmásolásának eredménye. E nehezen elemezhető bejegyzésnek kettős értelmezése is lehetséges. A hagyományos magyarázat szerint a magyarok később vonultak el Kijev mellett, Oleg uralkodása alatt (valószínűleg 882 után). A magyar fordítások eddig ezt az értelmezést fogadták el (MHK. 309.; Hodinka Antal: az 516. jegyzetben i. m. 70.; Kniezsa István: in: MEH. 126.). A

6390.⁵²⁶ Hadba indult Oleg, sok harcost víve magával... Amikor Oleg a kijevi hegyek alá érkezett, megtudta, hogy itt Askold és Dir uralkodik. Harcosait ladikokban rejtette el, másokat hátra hagyott, maga pedig a gyermek Igort magával víve érkezett hozzájuk. Ugorskoje alá evezett, elrejtette harcosait és Askoldért és Dirért küldött...⁵²⁷ És megölték Askoldot és Dirt, és felvitték a hegyre és eltemették Askoldot a hegyen, amelyet most Ugorskoje-nek neveznek,⁵²⁸ ahol most Olma udvarháza van.⁵²⁹ E sír fölé emeltette

szöveg tömörségét feloldva mind a magyar, mind az orosz fordítók (D. S. Lichačov) ezt az eseményt későbbi időpontra, Oleg uralkodására helyezték. Lehetséges azonban a szöveg olyan tagolása, amely szerint „aztán a fekete ugorok [magyarok] vonultak el Kijev mellett” (I. I. Sreznevskij: Slovar' drevnerusskogo jazyka. II/2. Moskva 1989. 866.). „Végül (poslěze) pedig Oleg alatt mentek el” ti. ugyanott. Az utóbbi szövegtagolás szerint a magyarok két alkalommal haladhattak el Kijev mellett: egyszer korábban, egyszer pedig később, Oleg alatt. Mindkét értelmezés a szöveg kiegészítésén alapul. A tömör, kétségtelenül összevont és lerövidített szöveg, amely az élő óorosz hagyományt adta vissza, nem teljesen egyértelmű. A Nikon-krónikában a besenyőkre és a fekete ugorokra vonatkozó közlés nem szerepel.

⁵²⁶ 882.

⁵²⁷ Oleg, Rjurik rokona Kijev ellen indult, hogy Askoldot és Dirt leverje és a várost elfoglalja. Harcosait az Ugornak (Magyarnak) nevezett helyen rejtette el. Mivel Ugorskoe semleges nemű egyes számú tárgyeset, a jelzett szó lehet hely (mesto), erősség (gorodišce) jelentésű semleges nemű főnév is. Askold és Dir (meghaltak 882-ben) a Povest' vremennych let szerint Rjurik (meghalt 879-ben) kíséretéhez tartoztak, akik Konstantinápoly ellen indulva Kijevben telepedtek le, és leigázták a poljánokat, valamint más keleti szláv törzseket. Háborúztak a volgai bolgárokkal és besenyőkkel. Van olyan vélemény, hogy a két vezér a magyarok vazallusa volt (George Vernadsky: Kievan Russia. New Haven and London 1972. 24.). Igor (912–945) Kijev vezetése alatt egyesítette a keleti szláv törzseket. 941-ben és 944-ben Bizánc ellen vezetett hadat.

⁵²⁸ Miután Oleg megölte Askoldot és Dirt, holttestüket azon a hegyen temették el, amelyek a krónika összeállításakor még Ugor (Magyar) hegynek neveztek. A Magyar-előtagú kijevi helynevek eredetét illetően elfogadható az a felfogás, amely szerint az orosz hagyomány azért őrizte meg a hegyneveket, mert ott hosszabban tartózkodhattak magyarok (Bartha Antal: az 521. jegyzetben i. m. 365.).

Olma Szt. Miklós templomát: Dir sírja pedig Szt. Irén temploma mögött van...

6406.⁵³⁰ Vonultak az ugrok⁵³¹ Kijev mellett a hegyen keresztül, amelyet ma Ugorskoje-nek neveznek,⁵³² és megérkezvén a Dnyeperhez, megállottak sátraikkal, mert úgy vándoroltak, mint most a polovecek.⁵³³ Miután megérkeztek kelet felől, és átvergődtek a nagy hegyeken keresztül, amelyeket Ugor hegyeknek neveznek,⁵³⁴ hada-

⁵²⁹ Az Ugor (Magyar) hegyen volt Olma udvarháza (*dvor*). Ennek az elnevezésnek az eredete vitás. Egy korábbi nézetet felelevenítve (MHK. 372.) G. Vernadsky, M. Ferdinándy és újabban Kristó Gyula (a 131. jegyzetben i. m. 140.) is felvetette, hogy ez a helynév Álmos vezér kijevi udvarára utalhat. E hipotézis kiindulópontja az az információ, hogy Olma udvarháza az Ugor (Magyar) hegyen volt. Bartha Antal (az 521. jegyzetben i. m. 364–365.) nyelvészeti és történeti alapokon állva kizárja, hogy az „Olmin dvor” Álmos udvarháza volt. A névadó szerinte egy kijevi Olma nevű kazár előkelőség. A kérdéshez szlavisztikai szempontból azt tehetjük hozzá, hogy egy ómagyar Almus névből keleti szláv talajon a szláv szóképzés szabályai szerint aligha keletkezhetett Olma, illetve Olmin melléknévi alak. Várható formája valószínűleg Olmysevъ lett volna. Kijev problémáját illetően l. Kristó Gyula: Kijev a magyar krónikákban. Tiszatáj 1980. 3. szám, 61–64.

⁵³⁰ 898.

⁵³¹ Magyarok.

⁵³² A magyaroknak az óoroszokkal (keleti szlávokkal) való érintkezésének kezdeteiről az írott források hallgatnak. Erre vonatkozólag csak hipotézisekre vagyunk utalva. Valószínű, hogy a kapcsolatok kezdetei nem korábbiak, mint a 8. század. Legújabbban az a nézet kapott teret a szakirodalomban, hogy a magyarok zöme 750 táján kelt át a Donon, és került kapcsolatba a keleti szlávokkal. Györfly György: A magyar–szláv érintkezések kezdetei és „Etelköz” múltja. Századok 124 (1990) 9. Az óorosz krónikák már a meglevő kapcsolatokról írnak. Az Ugor (Magyar) hegyen (magaslaton) történő átvonulás hitelességében nincs okunk kételkedni. Csupán azt jegyezzük meg a korábbi kutatások nyomán, hogy ezt az eseményt a krónikás egy indictióval (l. fentebb, 458. jegyzet) későbbre tette (MHK. 379., 381.).

⁵³³ A polovec etnonima a kunokat jelöli, akik a krónikagyűjtemény összeállításának idején még ismerősök voltak a kortársaknak. A polovecekkel való összehasonlítással a steppei vándorlépek életmódjára utal (Bartha Antal: az 521. jegyzetben i. m. 364.).

⁵³⁴ A Kárpátok neve az orosz krónikában és szépirodalomban Ugor (Magyar) hegyek.

kozni kezdtek az ott élő volohokkal⁵³⁵ és slovénekkel. Előbb ugyanis slovének éltek ott, és a volohok elfoglalták a szlovén földet, azután pedig az ugrok elűzték a volohokat, és örökölték azt a földet, és letelepedtek a slovénekkel, alávetvén őket maguknak, és azóta nevezik ugor földnek.⁵³⁶ És elkezdtek az ugrok a görögökkel hadakozni, és feldúlták a thrák és makedón földet egészen Selun'-ig.⁵³⁷ És haddal kezdtek járni a morvákra és csehekre.⁵³⁸ Egy slovén népet alkottak ugyanis, és a Duna mentén éltek a slovének, akiket az ugrok meghódítottak, és Morávia és a csehek és ljachok és a poljánok, akiket most rusi-nak hívnak...⁵³⁹

6410.⁵⁴⁰ Leó császár⁵⁴¹ felfogadta az ugrokat a bolgárok ellen. Az ugrok pedig rájuk támadván, az egész bolgár földet elfoglalták. Semion⁵⁴² [erről] értesülve, visszatért az ugrok ellen. Az ugrok ellene

⁵³⁵ A volhъ (volohъ) etnonima rómaiakat, frankokat jelöl.

⁵³⁶ A Kárpát-medence slovénjei (szlávjai) ellen ugyan harcoltak a honfoglalók, de a szlávság másik részét meghódították, és velük együtt éltek az új hazában, amelyet a krónikás ugor (Magyar) földnek nevezett.

⁵³⁷ A Thrákiára és Makedóniára (l. fentebb. 459., 423. jegyzet) utaló feljegyzés a magyarok Bizánc elleni kalandozó hadjárataira utal. Selun' ma Thesszaloniki Görögországban.

⁵³⁸ A Morávia elleni harcok eredménye a morva állam bukása volt (906). A krónikás itt azokra az eseményekre utal, amelyek az 1019 után Csehországhoz tartozó Morávia védelmében folytak a magyarok ellen (Dějiny zemí koruny české. I. Praha 1993. 47., 49.).

⁵³⁹ A poljánok az egyik orosz törzsnek a neve, amelynek területén Kijev városa kialakult. A ljachok a lengyelek ősei, akik kapcsolatban álltak a keleti szlávokkal, ezért azonosította őket a krónikás az oroszokkal (*rus'*).

⁵⁴⁰ 902. Az ez év alatti híradás hiányzik a Laurentius-krónikából, a Nikon-krónikában pedig 903. év alatt szerepel. A szöveget itt a Hypatius-krónika alapján adjuk.

⁵⁴¹ L. fentebb, 353. jegyzet.

⁵⁴² L. fentebb, 354. jegyzet.

vonultak és legyőzték a bolgárokat, hogy Semion alig tudott Derestrbe⁵⁴³ elmenekülni.⁵⁴⁴

6442.⁵⁴⁵ Először támadtak az ugrok Car'grad⁵⁴⁶ ellen, és meghódították egész Thrákiát; Román⁵⁴⁷ békét kötött az ugrokkal...

6451.⁵⁴⁸ Ismét Car'grad ellen jöttek az ugrok, és miután békét kötöttek Románnal, visszatértek övéikhez.

⁵⁴³ L. fentebb, 454. jegyzet.

⁵⁴⁴ Bölcs Leónak Simeon ellen indított hadjáratáról van szó. A bizánci szövetségben harcoló magyarok súlyos csapást mértek a bolgárokra (Istorija na Balgarija. II., a 355. jegyzetben i. m. 282.).

⁵⁴⁵ 934. E tudósítás a Nikon-krónikából hiányzik.

⁵⁴⁶ Konstantinápoly, l. fentebb, 27. jegyzet.

⁵⁴⁷ L. fentebb, 134. jegyzet.

⁵⁴⁸ 943. E tudósítás a Nikon-krónikából hiányzik.

ELBESZÉLÉS A LATINOKRÓL

A nagy egyházszakadás (1054) után mind a nyugati, mind a keleti egyház képviselői művelni kezdték a saját egyházi tanításukat igazoló apologetikus irodalmat. Az ortodox egyház erőteljesen védelmezte álláspontját. Az így keletkezett görög nyelvű műveket hamarosan egyházi szlávra is lefordították, majd a 14–15. században különböző gyűjteményeket állítottak össze ezekből a fordításokból. Az oroszoknál a 16–17. századból két ilyen gyűjteményt ismerünk. Az egyházszakadás kérdéseit tárgyaló történeti, dogmatikai művek Povest' o latiněch (Elbeszélés a latinokról) cím alatt maradtak fenn. Egy 16. századi gyűjteményből, amely egykor e gyűjtemény kiadását végző Andrej Popov tulajdonát képezte, az ortodoxia magyarországi, magyarok közötti elterjedéséről értesülünk. Görög eredetije nem maradt fenn. Popov szerint a művet a 15. században állították össze, és még ebben az évszázadban lefordították orosz egyházi szlávra. Moravcsik Gyula szerint a görög eredeti a 12. században készült. Az Elbeszélés bekerült a Nikon-krónikába, az orosz chronográfokba és törvénykönyvbe (Kormácsja).

A 15. századi gyűjtemény mérvadó szövegkiadása: Andrej Popov: *Istoriko-literaturnyj obzor drevne-russkich polemičeskich sočinenij protiv latinjan (11–15 v.)*. Moskva 1875. (reprint London 1972., az általunk közölt szöveg: 187–188.); a Nikon-krónika mérvadó szövegkiadása: *Polnoje sobranije russkich letopisej. IX–XIII. Sankt-peterburg* 1862. (reprint 1965., az általunk közölt szöveg: IX. 70.).

A 15. századi gyűjtemény magyar vonatkozású részének kiadása: Thallóczy Lajos: *Adalék az óhit történetéhez Magyarországon. Századok* 30 (1896) 200.

A XV. századi gyűjtemény magyar fordítása: Thallóczy Lajos-Hodinka Antal: in: Thallóczy Lajos: *Adalék az óhit történetéhez Magyarországon. Századok* 30 (1896) 200–201. Ismertetése és értékelése: Moravcsik Gyula: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában*. In: *Szent István Emlékkönyv. I. Bp.* 1938. 399–401.

Az alábbiakban a 15. századi gyűjtemény (a Popov-féle kézirat) és a Nikon-krónika fordítását adjuk.

15. SZÁZADI GYŰJTEMÉNY:

Látván mindezen népeket a peonok,⁵⁴⁹ akiket ugroknak mondanak, s akik magukat magyaroknak nevezik, minthogy együtt voltak a görögökkel, és elméjük pallérozottságát magukénál jobbnak látták – hiszen ezek még mindig istentelenségben voltak, ahogyan korábban a bolgárok és az oroszok –, a peon nép két fejedelme⁵⁵⁰ isteni sugallatra összes hadukkal egyetemben nyomban elhatározta, hogy teljes alázattal és szeretettel akár Konstantin városáig⁵⁵¹ is elmegy, óhajtván a szent keresztség felvételét és az isteni bölcsesség igéjét, amire méltónak is találtattak. És felvévén keresztséget,⁵⁵² s Krisztus evangéliumát [elfogadván], hazatértek. És mielőtt a görög főpapok igazában országukba jöhettek volna, és őket az írás szavaival oktathatták volna, a két fejedelem egyike, a Stefan nevű, igaz keresztény hitben legott elhunyt,⁵⁵³ sok jó és Istennek tetsző dolgot cselekedvén, békeességben a mennyei birodalomba tért. És midőn keletről, északról és

⁵⁴⁹ A peonok etnonima alatt, mint a Naum-életrajzban is (l. fentebb, 513. jegyzet), a magyarok értendők, amit az eltorzított formában lejegyzett *mageré* értelmezés kétségtelenné tesz.

⁵⁵⁰ Az orosz szövegben: *knjaz*. A két fejedelem Bulcsú és Gyula, akik Konstantinápolyba mentek és ott megkeresztelkedtek. Az eseményre 948 táján, Bíborbanszületett Konstantin uralkodása alatt került sor. Bár a Termacsu kíséretében levő Bulcsú látogatása előbb történt, mint a Gyuláé (erről l. fentebb Ioánnés Skylitzés híradását), az Elbeszélés egy időpontra helyezi a két eseményt.

⁵⁵¹ Konstantinápoly, l. fentebb, 27. jegyzet.

⁵⁵² A magyarok Konstantinápolyba érkezését mint a bolgárok és oroszok megkeresztelkedésének analóg folyamatát értheti a szerző.

⁵⁵³ A forrás szerint a hitet megtartó Gyula fejedelem, aki a keresztségben az István (Stefan) nevet kapta, hamarosan meghalt. Az ortodoxia kihalását a peonok között a Bizáncot ért megrázkódtatással és a magyar nyelvű liturgikus könyvek hiányával magyarázza a szerző. Az esemény feljegyzése, amely több bizánci történetírónál (Kuropolitész, Kedrénos, Zonaras) megtalálható, Ioánnés Skylitzésre megy vissza, aki részletesen beszél a két vezér megkeresztelkedéséről, de a Popov-féle szöveg az események rövid leírását adja csak (vö. ÁMTBF. 85.).

délről számos nép tört elő, attól kezdve már sok lázongás és pusztítás zúdult a görögök birodalmára, [úgy] hogy ezt a peon népet nem tudták hamarjában megerősíteni a keresztény hitben, mivel saját nyelvükön írott könyveik nem voltak. Látván a görögöknek számukra kedvező elerőtlenedését, a latinok a peonokat, akiket ugroknak mondanak és a többi hozzájuk közeli népet: a hunokat és [i]pidákat,⁵⁵⁴ Rómából felkerekedvén, könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették.

NIKON-KRÓNKA:

Az ugrokról. Látván a pionok, az ugroknak nevezettek, hogy a Rus'-ban⁵⁵⁵ levő népek felvették a szent keresztséget, és isteni sugallatra egyszerre az ugor nép két fejedelme felkerekedett és Car'gradba⁵⁵⁶ ment és felvette a szent keresztséget a területük alá tartozókkal együtt. Ám a barbárok Car'grad elleni támadása miatt a görög főpapok nem tudtak bejutni földjükre, hogy tanítsák őket és átadják nekik a szent könyveket, mivel a nyelvükön írt könyveik nem voltak, és váratlanul a fejedelmek egyike, a Stefan nevű, sok nemes dolgot cselekedve, megtért az Úrhoz. Látván pedig a görögök elerőtlenedését, a latinok eljövén Rómából, a szokásosan ugroknak nevezetteket a maguk tévtanára térítették, hasonlóan a közeli népeket is: az unokat, az [i]pidákat,⁵⁵⁷ a németeket és a poljanokat és más Rómához tartozókat a maguk tévtanára térítették, és a vretani szigetet,⁵⁵⁸ noha régen keresztény volt, szintén a tévútra csábították, mint ahogy korábban már írtuk.

⁵⁵⁴ A hunok talán az avarok, az (i)pidák azonosítása nem világos.

⁵⁵⁵ Oroszországban.

⁵⁵⁶ L. fentebb, 551. jegyzet.

⁵⁵⁷ L. fentebb, 554. jegyzet.

⁵⁵⁸ A poljanok valószínűleg a lengyelek, a vretani sziget értelmezése nehézségekbe ütközik.

A honfoglalás korának írott forrásai

IV.

LATIN NYELVŰ FORRÁSOK

A honfoglalás korának írott forrásai

SZENT BERTIN ÉVKÖNYVE

Az évkönyv (Annales Bertiniani) nevét a St. Omer-i (Franciaország) Szt. Bertinus (franciául: St-Bertin) monostorról kapta, ahol kéziratát őrizték. Az évkönyv a frank birodalmi évkönyv nyugati frank folytatása. A 741–882 közötti időszakra nézve közöl információkat. Három szerző alkotása. Az első rész (741–835) csak 830-tól kezdve tartalmaz önálló hírcsokrot. A második részt Prudentius troyes-i püspök (835–861), a harmadikat pedig Hinkmar reimsi érsek írta (862–882). A 830–882 közti időszak nyugati frank történetére a legfontosabb kútforrás. A 9. század közepi magyar történelem rövid hírei ellenére is igen jelentős forrása.

Mérvadó szövegkiadásai: G. H. Pertz: in: MGH. SS. I. 423–515; javítások: uo. II. 193–194.; G. Waitz: in: MGH. Script. rer. Germ. 1883. 1–154. (az általunk közölt szöveg: 19–20.; 60.)

Magyar vonatkozású részének kiadása: MHK. 301.; CFH. I. 111.

Az Úr megtestesülésétől számított 839. év... Eljöttek a Theophilus császár⁵⁵⁹ által küldött görög követek is, tudniillik Theodosius calcedoni⁵⁶⁰ metropolita püspök és Theophanius kardhordozó, s a császárhoz⁵⁶¹ méltó ajándékokkal együtt levelet is hoztak. A császár a június 1-jét megelőző 15. napon⁵⁶² nagy tisztességgel fogadta őket Ingelheimben.⁵⁶³ E követség a megegyezés és a béke, valamint a két császár s alattvalóik közötti örök barátság és jó viszony megerősítéséről

⁵⁵⁹ L. fentebb, 431. jegyzet.

⁵⁶⁰ Ma Kadiköy (Törökország).

⁵⁶¹ Jámbor Lajos római császár (814–840).

⁵⁶² Május 18-án.

⁵⁶³ Város Németországban a Rajna és a Majna összefolyásának közelében.

tárgyalt, ugyanakkor hálát adtak és Isten iránti ujjongó örömeiket kifejezték a győzelmekért, amelyeket idegen népek ellen hadakozva égi segítséggel elértek. Ennek során [a követség] kérte, hogy a császár és alattvalói barátilag róják le hálájukat minden győzelem szerzőjének. A követekkel együtt [Theophilus] elküldött továbbá bizonyos embereket, akik magukat, illetőleg nemzetségüket Rhos nevűnek mondták,⁵⁶⁴ s akiket, miként azok állították, Chacanusnak⁵⁶⁵ nevezett királyuk küldött hozzá barátságból. Kérte említett levelében, hogy a császár jóindulatából kapjanak lehetőséget és segítséget a hazatéréshez egész birodalmán keresztül, mivel nem akarja, hogy a barbár és túlságosan vad s hatalmas népek⁵⁶⁶ között vezető utakon, amelyeken keresztül hozzá Konstantinápolyba⁵⁶⁷ jöttek, térjenek vissza, nehogy véletlenül valami baj érje őket...

862... A dánok királysága⁵⁶⁸ nagy részét mészárlással és tűzzel pusztítva rabolják; de azon népek előtt korábban ismeretlen ellenségek is, akiket magyaroknak⁵⁶⁹ neveznek, ugyanannak királyságát pusztítják.⁵⁷⁰

⁵⁶⁴ Normannok.

⁵⁶⁵ Nem személynév, hanem azon méltóságnév, amelynek ismert alakjai a kagán és a kán.

⁵⁶⁶ Bizonyos feltételezések szerint a magyarok. Györffy György: a 325. jegyzetben i.m. 388.

⁵⁶⁷ L. fentebb, 27. jegyzet.

⁵⁶⁸ Ti. Német Lajos keleti frank király (840–876) országa.

⁵⁶⁹ Latinul: *Ungri*. A magyarok nevének legkorábbi előfordulása latin szövegben. A latin nyelvű kútfők esetében a magyarok forrásbeli megnevezésének viszonylagos egysége – *(H)ung(a)ri(i)* – miatt nem tüntetjük fel a forrásban szereplő efféle névalakokat, az ezektől eltérő megnevezéseket azonban továbbra is a szövegben szerepeltetjük.

⁵⁷⁰ Feltételezés szerint Német Lajos és fia, Karlmann ellentétéhez ez utóbbi vett igénybe magyar segítséget. Szabolcs de Vajay: Der Eintritt der ungarischen Stämme in die europäische Geschichte (862–933). Mainz 1968. 14.

THEOTMÁR

Salzburgi érsek (874–907), érseksége utolsó húsz évében a császári adminisztráció tényleges vezetője. Éles ellentétben állt a morva egyházi önállóságot képviselő szláv papokkal, akiknek akciója saját fennhatóságát csorbitotta. 900 tavaszán IX. János pápához intézett levele a magyar honfoglalás történetének egyik legbecsesebb forrása, mivel éppen a honfoglalás eseményei közepette íródott, bár aktuálpolitikai elfogultsága a "magyar kérdésben" a szlávokkal szemben nyilvánvaló. Nem igazolódott az a korábbi elképzelés, hogy e levél hamisítvány lenne. Theotmár 907-ben a Pannóniát visszafoglalni akaró bajorok és a magyarok közti pozsonyi csatában veszítette életét.

A levél mérvadó szövegkiadásai: MHK. 323–328.; Richard Marsina: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I. Bratislaviae* 1971. 32–35. (az általunk közölt szöveg: 34–35.)

További szövegkiadása: CFH. III. 2198–2201.

Magyar fordításai: Gombos F. Albin: *A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904). Hadtörténeti Közlemények* 28 (1927) 505–509.; Horváth János: in: MEH. 217–222.

Amivel az említett szlávok⁵⁷¹ megvádoltak minket, hogy a magyarokkal a katolikus hitet megsértettük, és kutyára vagy farkasra és más istentelen és pogány dolgokra esküt tettünk és békét kötöttünk velük, valamint pénzt adtunk nekik, hogy Itáliába menjenek,⁵⁷² ha a színek előtt kerülne tárgyalásra közöttünk az elétek terjesztett ügy, úgy Isten előtt, aki mindent tud, mielőtt még megtörténne, és előttetek, akik helyette az apostoli teendőket végzitek, az ő hamisságuk kiderülne, a mi ártatlanságunk pedig bebizonyosodna. Mivel ugyanis [a magyarok] a

⁵⁷¹ Morvák.

⁵⁷² A magyarok itáliai kalandozása 899 február-márciusában kezdődött, és 900 tavaszán vonultak ki onnan. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 208–212.

tőlünk távol élő keresztényeinket állandóan fenyegették, és módfeletti üldözéssel gyötörték, értéktelen pénzt adtunk nekik, s olyan ruháinkat, amelyek csupán egyszerű lenből készültek, hogy vadságukat valamelyest megszelidítsük, és hogy üldözésüktől nyugtot szerezhessünk. Ahogy tehát fentebb említettük, szívük gonoszsága szerint [a szlávok] ilyen módon érveltek, és főpapjaitokat annyira feltűzelték jogaink megsértésére, hogy egy hozzánk intézett – mintegy az Apostoli Széktől eredő – levélben mindezeket a szemünkre vetették, és különféle jogsértések elkövetésével rágalmaztak, és többek között méltóknak mondtak bennünket arra, hogy Isten kardja lesújtson ránk. Valóban beteljesül rajtunk az, amit valamely bölcs mond: az igaz bűnhődik a gonosz vétke miatt. Ők ugyanis azt a bűnt, amit hamisan ránk fogtak, hogy egyszer elkövettük, sok éven át elkövették. Ők voltak azok, akik a magyarok nem csekély tömegét maguk mellé vették, és azok szokása szerint saját álkeresztényeik fejét kopaszra nyírták, és a mi keresztényeinkre rászabadították őket,⁵⁷³ majd maguk is megjelentek, és egyeseket fogságba hurcoltak, másokat megöltek, ismét másokat a börtönök mélyén éhséggel és szomjúsággal pusztítottak el, számtalan embert pedig számkivetésbe küldtek, nemes férfiakat és tisztas asszonyokat szolgátságba taszítottak. Az Isten egyházait felgyújtották, és minden épületet úgy elpusztítottak, hogy egész Pannóniában, a mi legnagyobb tartományunkban egyetlen templom sem található, amint azt az általuk ide rendelt püspökök, ha hajlandók bevallani, elmondhatják, hány napon át mentek, és látták, hogy az egész föld elhagyatott.

Amikor azonban megtudtuk, hogy a magyarok Itáliába törtek, Isten a tanúnk rá, hogy sokszor kívántunk ugyanezekkel a szlávokkal békét kötni, a Mindenható Istenre fogadva, hogy az ellenünk és a mieink ellen elkövetett minden vétkeket megbocsátjuk, és mindent visszaadunk, amiről bizonyos, hogy a mieink tőlük vették el, amennyiben biztonságot

⁵⁷³ Utalás arra, hogy 894-ben a magyarok a morvák szövetségében támadtak a frankokra.

nyerhetünk felőlük, és csak annyi időt adnak, amíg Lombardiába⁵⁷⁴ mehetünk, és Szent Péter vagyonát megvédhetjük, és Isten segítségével megszabadíthatjuk a keresztény népet. De még ezt sem kaphattuk meg tőlük.

⁵⁷⁴ L. fentebb, 184. jegyzet.

FULDAI ÉVKÖNYV

714–901 közötti híreket tartalmazó évkönyv. Korábban úgy vélték, hogy 882 előtti bejegyzései három különböző időpontban, három szerző tollából készültek, s közülük a 838–863 közötti rész íródott a németországi Fulda kolostorában, ahonnan az egész Évkönyv nevét nyerte. Újabb feltevés szerint a 882-ig terjedő teljes híranyag egy mainzi szerző alkotása. A magyarok az Évkönyvben a 892–901 közti időszakban fordulnak elő. Az ezen évkörbe tartozó tudósításokat kortárs regensburgi és altaichi szerző írta, akik érdeklődést tanúsítottak a Bajorországgal határos keleti térség története iránt. A Fuldai Évkönyv a magyarok honfoglalás kori történetére alapvető kútfő.

Mérvadó szövegkiadásai: G. H. Pertz: in: *MGH. SS. I.* 343–415.; F. Kurze, in: *MGH. Script. rer. Germ.* 1891. 1–135. (az általunk közölt szöveg: 121–122; 125–126; 129–130; 134–135.)

Magyar vonatkozású részeinek kidása: *MHK.* 316–320.; *CFH.* I. 132–133.

Magyar fordítása: Horváth János: in: *MEH.* 210–214. (részlet).

892. A király⁵⁷⁵ győzelemmel [visszatérve] Frankföldről, Alemanniában,⁵⁷⁶ az ulmi⁵⁷⁷ királyi birtokon nagy tisztelettel ünnepelte meg az Úr születésének napját.⁵⁷⁸ Ezután keletre ment, remélve, hogy találkozik Szvatopluk fejedelemmel,⁵⁷⁹ de az megszegve hűségét és minden korábbi ígéretét, megtagadta, hogy a szokott módon a király elé

⁵⁷⁵ Arnulf keleti frank király (887–899), 896 óta római császár.

⁵⁷⁶ Svábföld.

⁵⁷⁷ Németországi város a Duna mellett.

⁵⁷⁸ Karácsonyt. A német területeken a karácsonyi évkezdett volt ekkor használatban. Szentpétery Imre: *A kronológia kézikönyve.* Bp. 1985. 34–35.

⁵⁷⁹ L. fentebb, 367. jegyzet.

járuljon. Erre a király haragvó lélekkel a hengistfeldoni⁵⁸⁰ mezőn megbeszélést tartott Braszlav fejedelemmel,⁵⁸¹ vizsgálván ugyanakkor többek között az időpontot és alkalmat, amikor a morvák földjére hatolhat. Elhatározták ugyanis, hogy három sereget felfegyverezve megtámadja azt az országot. A király csakugyan maga mellé véve a frankokat, bajorokat és alemannokat, július hónapban benyomult Moráviába. Ott négy hétig tartózkodva akkora sokasággal az ugyanott a hadjáratra hozzá csatlakozó magyarokkal együtt azt az egész területet tűzzel pusztította. Követeit is innen küldte szeptember hónapban ajándékokkal a bolgárokhoz és királyukhoz, Vladimirhez⁵⁸² a régi béke megújítása céljából, és kérte, hogy ne engedélyezzék a morváknak onnan a sóvásárlást.⁵⁸³ A követek pedig Szvatopluk fejedelem ármányai miatt szárazföldön nem mehetvén, Braszlav országából egészen a Gulpáig az Odagra folyón,⁵⁸⁴ majd a Száva folyó vizein hajózva jutottak el Bulgáriába. Ott a király tisztelettel fogadta őket, majd május hónapban ajándékokkal visszatértek ugyanazon az úton, amelyen érkeztek...

894... Szvatopluk, a morvák fejedelme és minden hitszegés okozója, utolsó napját szerencsétlenül lezárta, miután emberi vére szomjazva a vele szomszédos területeket csellel és ravaszsággal bejárta, utoljára is arra buzdítva övéit, hogy ne a békét szeressék, hanem inkább

⁵⁸⁰ A stájerországi Hengstberg.

⁵⁸¹ A frank Pannónia utolsó, szláv származású kormányzója. Bóna István: in: KMTL. 128.

⁵⁸² L. fentebbb, 434. jegyzet.

⁵⁸³ A bolgárok nyilván Erdélyben bányászták a sót, így ez az adat perdöntő bizonyosság arra, hogy a dél-erdélyi sóbányák a magyar honfoglalás küszöbén a bolgárok kezében voltak. Bóna István: in: Erdély rövid története. Főszerk. Köpeczi Béla. Bp. 1989. 95.

⁵⁸⁴ A Kulpa és Odra folyók, amelyek a Szávába ömlenek.

maradjanak ellenségei földijeiknek. A magyaroknak nevezett avarok⁵⁸⁵ ebben az időben a Dunán túl kóborolva sok szörnyűséget követtek el. Ugyanis a férfiakat és az idős nőket mind egy szálíg legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére barmokként magukkal hurcolva egész Pannóniát teljesen kiirtva elpusztították.⁵⁸⁶ Ősz táján a bajorok és morvák békét kötöttek. A görögök császáranak, Leónak⁵⁸⁷ a követe, Anastasius ajándékokkal a királyhoz jött Regensburg városába.⁵⁸⁸ A király meghallgatta és még ugyanazon a napon elbocsátotta.

895... Az avarok⁵⁸⁹ megtámadták a bolgárok határait, de azok megelőzván őket seregük nagy részét megsemmisítették...⁵⁹⁰

896... Ugyanabban az évben a görögök békét kötöttek a magyaroknak nevezett avarokkal. Ezt szövetségeseik, a bolgárok gonoszságnak tekintve ellenséges haddal felkeltek ellenük, és egész területüket pusztítva a konstantinápolyi⁵⁹¹ kapuig üldözték őket. Ezt megbosszulandó a görögök hajóikat ravaszul az avarok elé küldték, és átszállították őket a Dunán a bolgárok országába. Az átszállítottak a

⁵⁸⁵ Az avarok és a magyarok azonosítása – amely mögött nem valóságos tény, hanem krónikás vélekedés áll – a középkor számos forrásában megtalálható. Kulcsár Péter: A magyar ősmonda Anonymus előtt. Irodalomtörténeti Közlemények 91–92 (1987–1988) 527., 533–534.

⁵⁸⁶ A Dunán túl Regensburgból nézve csak a Dunától keletre eső terület lehet. Ellentmond ennek, hogy a magyarok 892–894 között a morvakkal szövetkeztek, és a frank uralom alatti Pannóniát (vagyis a mai Dunántúlt) dúlták. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i.m. 152–160.

⁵⁸⁷ L. fentebb, 353. jegyzet.

⁵⁸⁸ Város Németországban a Duna mellett.

⁵⁸⁹ Magyarok.

⁵⁹⁰ A magyar honfoglalást közvetlenül megelőző bolgár–magyar háború valóban 895-ben volt, 896 alatt ugyanezt részletezően mondta el az évkönyv azon Lázár püspök beszámolója alapján, akinek követségéről 896 alatt a Fuldai Évkönyv megemlékezik. Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp. 1900. 150. 61. jegyzet; Györffy György: A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. Valóság 16/7 (1973) 10.

⁵⁹¹ L. fentebb, 27. jegyzet.

bolgárok népét erős sereggel megtámadva, nagy részüket legyilkolva a halálba küldték. Ezt meghallván a hadjáratban részt vevő bolgárok, hogy a támadó ellenségtől hazájukat megszabadítsák, teljes sietséggel visszatértek, és legott csatába bocsátkozva velük vereséget szenvedtek. Majd a győzelmet hasonló módon újra megszerezni törekvők másodszer nélkülözték azt. Végül a szerencsétlenek, nem tudván, hogy miben találhatnának vigaszra vagy védelemre, valamennyien öreg királyuk, Mihály⁵⁹² lábaihoz siettek, aki először térítette őket a keresztény hit igazságára, kérdezvén tőle, hogy mit tanácsol nekik a fenyegető veszedelemtől való megmenekülés érdekében. Ő három napi böjtöt kiszabva figyelmeztette őket, hogy a keresztényeknek okozott sérelem miatt tanúsítsanak bűnbánatot, azután pedig Istentől kérjenek segítséget.

Miután ez megtörtént, kemény csatába kezdtek, mindkét fél igen hevesen küzdött; végül Isten könyörületessége folytán a győzelem – ámbár véres – a keresztényeknek adatott meg. Mert ki tudná a pogány avaroknak az oly nagy ütközetben elszenvedett veszteségét számba venni és elmondani? Amikor a bolgároknak is, akikhez a győzelem pártolt, szám szerint 20 ezer lovasát találták levágva. Végül is, mivel ugyanazokon a területeken az összecsapások egyre gyakoribbakká váltak közöttük, a császár⁵⁹³ Pannónia védelmét a Mocsárvárral⁵⁹⁴ együtt vezérére, Braszlavra bízta.

Leó, a görögök császára pedig bizonyos Lázár nevű püspököt küldte ajándékokkal a felséges császárhoz, aki őt Regensburg városában szívesen fogadva néhány napig magánál tartotta, végül ajándékokkal ellátva küldte vissza hazájába.

900... A bajorok Csehországon keresztül – azokat is maguk mellé véve – a morvák országára törtek, és azt, mindent lángba borítva, három héten keresztül pusztították, végül teljes sikerrel hazatértek.

⁵⁹² Borisz bolgár kán (I. fentebb, 434. jegyzet) keresztény neve; Mihály ekkor kolostorban élt. H. Tóth Imre: in: KMTL. 120.

⁵⁹³ L. fentebb, 575. jegyzet.

⁵⁹⁴ A későbbi Zalavár (Zala megye).

Eközben pedig a magyaroknak nevezett avarok végig pusztították egész Itáliát,⁵⁹⁵ úgy, hogy igen sok püspököt megöltek. Az itáliaiak harcba bocsátkozván velük, egy napon egy ütközetben 20 ezren pusztultak el.⁵⁹⁶ Azok pedig ugyanazon az úton,⁵⁹⁷ amelyen benyomultak, nagy területen pusztítva visszatértek Pannóniába.

Követeiket csalárdul békét kérve a bajorokhoz küldték annak a területnek a kikémlése céljából. Ez – fájdalom – a szenvedések kezdetét és az eddig eltelt időben soha nem látott kárt hozta Bajorország számára. Ugyanis váratlanul erős csapattal és igen nagy haddal az Enns folyón⁵⁹⁸ túl ellenségesen Bajorországra törtek, úgy, hogy 50 mérföldnyi hosszúságban és szélességben tűzzel-vassal gyilkolva és pusztítva egy nap alatt mindent megsemmisítettek. Amint ezt megtudták a túlhan élő bajorok, a fájdalomtól ösztökélve elhatározták, hogy ellenük sietnek, de ezt a magyarok előre megtudván rablással szerzett zsákmányukkal visszatértek oda, ahonnan jöttek, övéikhez Pannóniába.

Ezalatt viszont seregük egy része a Duna folyó északi partja mentén azt a területet pusztítva előretört. Amint erről Liutpold gróf⁵⁹⁹ értesült, ezt nem tűrhetvén, a bajorok egyes főembereit maga köré gyűjtötte, és csupán egyetlen püspök, a passauai⁶⁰⁰ kíséretében azok üldözésére átkelt a Dunán. Legott csatába is bocsátkoztak velük; nemes volt a küzdelem, de még nemesebb a győzelem. Ugyanis már a csata első összecsapásában Istennek oly nagy kegyében részesültek a

⁵⁹⁵ L. fentebb, 572. jegyzet.

⁵⁹⁶ Utalás a magyarok 899. szeptember 24-én a Brenta folyónál I. Berengár itáliai király (l. alább, 762. jegyzet) ellen megvívott csatájára. Gombos F. Albin: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904). Hadtörténelmi Közlemények 28 (1927) 468–470.

⁵⁹⁷ Ez a *Strata Hungarorum* ('magyarok útja') volt, amely a Drávától délre vezetett Itáliába. Gombos F. Albin: az 596. jegyzetben i. m. 462–463.

⁵⁹⁸ A Duna jobb oldali mellékveze Linztől (Ausztria) keletre.

⁵⁹⁹ Bajor határőrgróf (895–907).

⁶⁰⁰ Passau Duna menti város Németországban.

keresztények, hogy a legyilkoltak és a Dunába fulladtak között 1200 megölt pogány találatot. A keresztények közül alig találtak csak egyetlen hadi felszerelésben megöltet is. Ezután ugyanazon a helyen a égiek által nekik adott győzelem után összegyűlve, nagy kiáltozással kiabálva adtak hálát az Istennek, aki nem az emberek sokaságával, hanem könyörületességének irgalmával menti meg a benne reménykedőket. Végül az oly nagy győzelem után társaikhoz, ahonnan jöttek, visszatértek, és ugyanakkor igen gyorsan országuk védelmére az Enns folyó partján levő várost⁶⁰¹ fallal igen megerősítették. Ezt elvégezvén mindenki hazatért otthonába.

901... Eközben pedig a magyarok pusztítva megtámadták a karantánok⁶⁰² országának déli részét.

⁶⁰¹ Ennsburg, ma Enns (Ausztria).

⁶⁰² Karintia szláv nyelvű lakói.

REGINO

Jelentős évkönyvíró (845 körül–915). Szülőhelye, a németországi Altrip kolostorának szerzetese, majd 892–899 között prümi apát. Prümből Trierbe ment, ahol haláláig a Szt. Márton apátság élén állt. Chronicon (Krónika) címmel idézni szokott évkönyvét, 908-ban fejezte be. A mű Krisztus születésével kezdődik, és 906-ig terjed az események évenkénti előadásában. Regino krónikáját két részre osztotta, a 741–906 közti időszakra kiterjedő második könyv címe szerint a frank királyok történetéről szól. A szerző 813-ig úgyszólván kizárólag írott forrásokat használt fel, a 813 utáni események megírásához már jóval kevesebb írott kútfőt vett igénybe, viszont erősen támaszkodott szóbeli információkra. A magyarokról szóló híreit három év alatt csoportosította. Mivel feltehetően nem évről évre íródott, hanem egyvégtében készült évkönyvvel állunk szemben, dátumai nem tekinthetők megbízhatóknak. Annál inkább hitelt tarthatnak számot a magyarokra vonatkozó híradásai, még ha éppen a magyarok jellemzésénél használt is korábbi (és nem a magyarokra vonatkozó) írott forrásokat. Regino munkáját a magyar krónikások későbbi évszázadokban forrásként használták. A Chronicon a trieri Szt. Maximinus kolostor egy szerzetese 907–967 közti időre nézve folytatta, amelyben szintén fontos magyar érdekeltségű adatok találhatók.

Mérvadó szövegkiadásai: G. H. Pertz: in: MGH. SS. I. 543–612.; F. Kurze: in: MGH. Script. rer. Germ. 1890. 1–153. (az általunk közölt szöveg: 131–133., 143., 148.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: MHK. 320–323.; CFH. III. 2038–2039.

Magyar fordítása: Horváth János: in: MEH. 205–209. (részlet).

Az Úr megtestesülésének 889. évében⁶⁰³ a magyarok féktelen és minden fenevadnál kegyetlenebb népe – amelyről a korábbi időkben azért nem hallottak, mert neve sem volt – előjött a szkíta területekről és ama mocsarak⁶⁰⁴ közül, amelyeket kiáradásával végtelenül kiterjeszt a Don. Mielőtt azonban tollunkkal előadnánk e népség kegyetlen tetteit, nem látszik fölöslegesnek, ha a történetírók elbeszéléseit követve megemlítsük némely dolgot Szkítia fekvéséről és a szkíták⁶⁰⁵ szokásairól.

Mint mondják,⁶⁰⁶ Szkítia keleten terül el: egyik oldalról a Fekete-tenger,⁶⁰⁷ a másiktól a Rifei hegyek,⁶⁰⁸ hátulról Ázsia és az Ithasi⁶⁰⁹ folyó fogja közre. Hosszában és szélességében is nagy kiterjedésű. Az itt lakó emberek számára maguk között nincsenek határok, mivel igen ritkán művelik meg a földet, semmiféle házuk, hajlékuk vagy

⁶⁰³ A 889. évi, magyarokkal kapcsolatos bejegyzés nem egykorú tudósítás, hanem utólag eszközölt betoldás, a magyar történet szempontjából az évszámnak nincs jelentősége. Györffy György: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle 14 (1971) 281–283.

⁶⁰⁴ E mocsarak a Meóthiszra (l. fentebb, 128. jegyzet) vonatkoznak.

⁶⁰⁵ Szkítia (l. fentebb, 219. jegyzet) eleinte a szkíták (iráni nyelvű ókori nép) országának neve, a középkorban a steppe nomád népeit nevezték szkítáknak, szállásterületüket pedig Szkítiának. Szádeczky-Kardoss Samu: in: KMTL. 643.

⁶⁰⁶ Innentől kezdve Regino hosszabban, egy egész bekezdésnyit idéz az eredetileg Pompeius Trogusra visszamenő, a Kr. u. 2. században Iustinus által kivonatolt munkából, amelyből a 7. század folyamán rövidült az *Exordia Scythica* című munka. Kristó Gyula: Az *Exordia Scythica*, Regino és a magyar krónikák. Filológiai Közlöny 16 (1970) 106.

⁶⁰⁷ Latinus: *Pontus*. A színnévre utaló *Fekete-tenger* kifejezés a latin forrásanyagban első ízben Anonymusnál fordul elő a 13. század elején. L. alább, 916. jegyzet.

⁶⁰⁸ Ókori szerzők (Pompeius Trogus, Pomponius Mela) által emlegetett mesés északi hegyek, amelyek talán az Urál hegység különböző részeire vonatkoztak. Mályusz-Kristó 62., 68., 71.

⁶⁰⁹ Regino forrásában Phasis szerepel, amely a Kaukázusban eredő és a Fekete-tengerbe ömlő mai Rion folyóval azonos. Egy időben Európa és Ázsia határfolyójának vélték. Mályusz-Kristó 71.

lakóhelyük sincs, hiszen csordáikat és nyájaikat legeltetve szoktak kóborolni a megműveletlen pusztákon. Feleségeiket és gyermekeiket szekereken viszik magukkal, [amelyeket] az eső és a hideg ellen állatbőrrel befedve házak helyett használnak. Nincs a lopásnál súlyosabb bűn náluk, hiszen a fedél oltalma nélkül tartott nyájaikból és csordáikból, valamint élelmiszereikből mi maradna meg a vadonban, ha lopni lehetne. Nem törekszenek úgy az arany és az ezüst után, mint a többi halandó; vadászatot és halászatot folytatnak, tejjel és mézzel táplálkoznak. A gyapjú és a ruhák használata idegen tőlük, és bár szüntelen hidegtől szenvednek, csak vad- és menyétbőrökbe öltöznek. Háromszor szerezték meg az Ázsia feletti fennhatóságot, ők azonban idegen hatalomtól örökké bántatlanul vagy legyőzetlenül maradtak. A férfiak vitézsége semmivel sem fényesebb, mint az asszonyoké, hiszen azok a parthusok⁶¹⁰ és a baktriaiak⁶¹¹ országát, asszonyaik pedig az amazonok⁶¹² birodalmát alapították meg, úgyhogy a férfiak és a nők tetteit vizsgálva teljességgel bizonytalan, hogy melyik nem volt náluk a kiválóbb. Dariust, a perzsák királyát szégyenletesen megfutamították Szkítiából, Cyrust⁶¹³ egész hadseregével együtt lemészárolták; hasonlóképpen megsemmisítették minden csapatával együtt Nagy Sándor⁶¹⁴ hadvezérét, Sopyriont.⁶¹⁵ A rómaiak fegyvereiről csak hallottak, de nem tapasztalták

⁶¹⁰ Perzsia északkeleti részén élt nép, amely a Kr. e. 1–2. században a Római Birodalommal hadakozott. Mályusz–Krisztó 77.

⁶¹¹ Bactria a perzsa birodalom északi részén, az Amu-Darja folyó völgyében fekvő terület (ma Északkelet-Afganisztán). Mályusz–Krisztó 70.

⁶¹² Az amazonok mitikus harcias asszonyok, az ókor számos szerzőjénél (Homéros, Hérodotos, Pompeius Trogus) szerepelnek. Mályusz–Krisztó 77–78.

⁶¹³ I. Dareios (Kr. e. 521–486) és II. Kyros (Kr. e. 559–529) perzsa uralkodók.

⁶¹⁴ Kr. e. 336–323 között uralkodott makedón király.

⁶¹⁵ Neve az 5. századi Paulus Orosius munkája nyomán terjedt el a középkorban. Mályusz–Krisztó 77.

meg azokat. A fáradalmakban és a harcokban kemények, testi erejük roppant nagy.

Az emberek⁶¹⁶ akkora sokaságában bővelkednek, hogy a szülőföld már nem képes táplálni őket. Ugyanis minél távolabb esik az északi tájék a nap hőségétől, és minél fagyosabb a havas téli hidegtől, annál egészségesebb az emberi test számára, és annál alkalmasabb a népek szaporodására; ezzel szemben viszont minden déli tájék minél közelebb van a nap forrásához, annál inkább bővelkedik a betegségekben, és kevésbé alkalmas az emberek felnevelésére: ezért van az, hogy az északi égtáj alatt az embereknek oly nagy sokasága születik, hogy az összes területet egészen a Donig, nyugatig – jöllehet az egyes vidékeket saját elnevezésekkel is illetik – nem érdemtelenül hívják összefoglaló néven mégis Germániának.⁶¹⁷ Ebből a népes Germániából tehát sokszor hurcolták el a foglyok megszámlálhatatlan csapatait, akiket azután pénzért eladtak a déli népeknek; mivel e vidék annyi embert szül, amennyit bajosan lehet táplálni, ezért innen is gyakran sok nép vonult ki, akik nem csekély mértékben Ázsia részeit, főleg azonban a velük határos Európát döntötték romlásba. Tanúsítják ezt egész Illíria- és Gallia-szerte az elpusztított városok, leginkább azonban a szerencsétlen Itália, amely e népek csaknem mindegyikének a kegyetlenségét megismerte.

A mondott népet tehát a fent említett vidékekről, saját szállásaiból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket,⁶¹⁸ és mivel – mint előrebecsátottuk – az emberek tömegében bővelkedő szülőföld nem volt elegendő az otthagásra. Elmenekülvén tehát emezek erősza-

⁶¹⁶ A bekezdés a 8. századi Paulus Diaconus langobardokról szóló munkájából való átvétel.

⁶¹⁷ A szerző tévesen eredezteti Germania nevét a latin *germinare* 'kisarjadni' igéből.

⁶¹⁸ Regino az egyetlen nyugat-európai szerző, aki a honfoglalást közvetlenül megelőző, 895-re keltezhető besenyő-magyar háborúról szól. Tóth Sándor László: Az etelközi magyar-besenyő háború. Századok 122 (1988) 541–576.

kossága elől, búcsút mondtak hazájuknak, s elindultak, hogy olyan vidéket és helyet keressenek, ahol lakhatnak és megtelepedhetnek. Először is a pannónok és az avarok pusztáin⁶¹⁹ kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezvén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő, ellenséges támadásokkal törtek be a karantánok,⁶²⁰ morvák és a bolgárok határterületeire; kevés embert karddal, több ezret pedig nyilakkal pusztítottak el, amelyeket oly gyakorlottsággal lőnek ki szaru-íjaikból, hogy lövéseiket bajosan lehet elhárítani.

Mindenesetre⁶²¹ nem tudnak szemtől szembe, csatasorban harcolni vagy körülzárt városokat ostrommal bevenni. Előrenyomuló vagy visszaforduló lovaikon harcolnak, de gyakran tettetnek menekülést is. Nem képesek hosszú ideig küzdeni: különben – ha erejük és kitartásuk is olyan lenne, mint a támadásuk – elviselhetetlenek volnának. Általában a heves küzdelem közepette abbahagyják a harcot, és kevéssel ezután a menekülésből visszatérnek az ütközetbe, úgyhogy amikor már éppen győztesnek hinnéd magadat, akkor kerülsz a legnagyobb veszélybe.

Haditaktikájuk annál veszélyesebb, minél szokatlanabb más népek számára. Az ő haremodoruk és a briteké között egyedül az a különbség, hogy azok hajítódárdákat, ezek nyilakat használnak. Nem emberek, hanem fenevadak módjára élnek. Ugyanis – miként a szóbeszéd járja – nyers hússal táplálkoznak, vért isznak, az elfogott emberek szívét részekre feldarabolva mintegy orvosság gyanánt lenyelik,⁶²² semmilyen szánalom nem indítja meg őket, szívük nem

⁶¹⁹ A Felső-Tisza-vidéktől a Duna-könyökgig húzódó terület. A pannónok a Duna-könyök térsége frank uralom alatti lakói lehettek, az avarok a Felső-Tisza mentén éltek. Szádeczky-Kardoss Samu: in: KMTL. 526–527.

⁶²⁰ L. fentebb, 602. jegyzet.

⁶²¹ A bekezdés az *Exordia Scythicá*ból való.

⁶²² A magyarok rendkívül kedvezőtlen megítélése nem közvetlen tapasztalásból származott, hanem mendemondákból, középkori krónikás toposzokból (közhelyekből) állt össze.

hajlik semmiféle könyörületre. A hajukat egészen a bőrig levágják késsel.

Minden idejüket⁶²³ lovaikon töltik; azokon szoktak utazni, tartózkodni, gondolkodni és beszélgetni. Gyermekeiket és szolgálkat nagy igyekezettel tanítják lovagolni és nyilazni. Jellemük kevély, lázongó, hamis és szemtelen, hiszen az asszonyokat ugyanúgy vadságra szoktatják, mint a férfiakat. Mindenkor készek idegenek vagy földijeik elleni lázadásra; természetüknél fogva hallgatagok, hajlamosabbak a cselekvésre, mint a beszédre.

Ez istentelen népség kegyetlensége folytán tehát nem csupán az említett területek, de az itáliai királyság legnagyobb része is elpusztult...⁶²⁴

Az úr megtestesülésének 894. évében... Ekkoriban halt meg Szvatopluk, a morva szlávok uralkodója,⁶²⁵ övéi között a legbölcsebb és természetére nézve igen szenvedélyes férfiú; országát a fiai csak rövid ideig, szerencse nélkül kormányozták, mert a magyarok mindent földig romboltak...⁶²⁶

Az Úr megtestesülésének 901. évében⁶²⁷ a magyarok népe a langobardok területére⁶²⁸ rontva öldökléssel, gyújtogatással és rablással könyörtelenül mindent elpusztít. Amikor a vidék lakosai csapatba verődve megpróbálták ellenállni erőszakosságuknak és állati dühüknek, megszámlálhatatlanul sokan estek el nyíllövéseiktől, és igen sok

⁶²³ A bekezdés az *Exordia Scythicá*ból való.

⁶²⁴ Az itáliai királyság a magyarok 899–900. évi akciójakor szenvedett jelentős károkat. Gina Fasoli: *Le incursioni ungare in Europe nel secolo X*. Firenze 1945. 96–97.

⁶²⁵ L. fentebb, 367. jegyzet.

⁶²⁶ Szvatopluk fiaira l. fentebb, 390. jegyzet. A magyarok 902-ben döntötték meg a morva fejedelemséget. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 232.

⁶²⁷ A helyes dátum 899. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 207–208.

⁶²⁸ Lombardia, l. fentebb, 184. jegyzet.

püspököt, valamint grófot mészároltak le. Liudward, a vercellei⁶²⁹ egyház püspöke, a néhai Károly császár⁶³⁰ legbizalmasabb embere és titkos tanácsosa magához véve vagyonát és mérhetetlen kincseit – amiből több volt neki, mint amennyit el lehet képzelni –, amikor minden igyekezetével azon fáradozik, hogy elmeneküljön a magyarok vérszomjas vadsága elől, tájékoztatlanságában beléjük ütközik, s csakhamar megölik; vagyonát pedig, amelyet magával vitt, elrabolják.

⁶²⁹ Vercelle olaszországi város.

⁶³⁰ III. (Vastag) Károly római császár (881–887).

SVÁB ÉVKÖNYV

Az évkönyv (Annales Alamannici) törzsanyaga 700–768 közti híreket tartalmaz. Ezt követően öt folytatása 926-ig vezette az eseményeket. Az öt folytatás közül az utolsó három a svájci Sankt Gallen-ben készült. A magyar történet szempontjából a harmadik Sankt Gallen-i folytatás hoz értékes, bár rendkívül szűkszavú adatokat; ez a rész 882–926 közti eseményeket fog át. A magyar kalandozások első felére alapvető forrás.

Mérvadó szövegkiadása: G. H. Pertz: in: MGH. SS. I. 22–56. (az általunk közölt szöveg: 50. 53–56.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 91.

Magyar fordítása: Kristó Gyula: Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán. Szeged 1993. 55. (részlet).

899. A magyarok⁶³¹ Itáliába törtek: a magyarok Itáliában a Brenta közelében vívták az első háborút a keresztényekkel,⁶³² és a várak elestek.

900. A Noricum-beliek⁶³³ megütköztek a magyarokkal, és egy részüket legyilkolták.⁶³⁴

901. A magyarok ismét Itáliába [törtek].

⁶³¹ A Sváb Évkönyvek szövegét a monzai és a veronai kódex szöveg hagyománya alapján közöljük, a zürichi és a Sirmundianus-kódex híradásait dőlt betűkkel adjuk.

⁶³² L. fentebb, 596. jegyzet.

⁶³³ Noricum a mai Ausztria Dunától délre eső területén volt ókori római tartomány.

⁶³⁴ Ez az esemény azonos lehet azzal a bajor katonai sikerrel, amelyről fentebb a Fuldai Évkönyv a 900. év alatt számol be, s Liutpold nevéhez fűz.

902. Háború a magyarokkal Moráviában, és a haza alul maradt.⁶³⁵

902. *A bajorok a magyarokat lakomára hívják, és sokat közülük megölnék.*⁶³⁶

903. A bajorok háborúja a magyarokkal.

904. A bajorok csellel lakomára hívták a magyarokat, s vezérüket, Chussalt⁶³⁷ és kíséretét legyilkolták.

907. A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal,⁶³⁸ Liutpold herceget⁶³⁹ megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták.

907. *A bajorok teljes hadseregét megsemmisítették a magyarok.*

908. A magyarok a szászokra [törtek]: Burkhard tübingiai herceget, Rudolf püspököt és Eginót,⁶⁴⁰ valamint sok mást is megöltek, és a vidéket elpusztították.

909. A magyarok Svábföldre [támadtak], emberek és állatok megszámlálhatatlan zsákmányával tértek vissza.

⁶³⁵ Latinul: *patria victa*. E megjegyzés a morvák vereségére vonatkozik, s azt fejezi ki, hogy a morvák 902-ben saját hazájukban maradtak alul a magyarokkal szemben. Későbbi krónikások ezt a rövid és nehezen értelmezhető tudósítást félreértve arról írnak, hogy a morvák 902-ben legyőzték a magyarokat. L. Györffy György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. in: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. Bartha Antal-Czeglédy Károly-Róna-Tas András. Bp. 1977. 134–135. 57. jegyzet.

⁶³⁶ Az itt leírt eredmény valószínűbb dátuma 904.

⁶³⁷ Kusál a honfoglaló törzsfők egyike, a törzsszövetség gyula tisztét betöltő méltóságviselője volt. Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i. m. 72–93. Nevének alakjaira l. fentebb, 450. és alább, 843. jegyzet.

⁶³⁸ E háború azonos a más forrásokból (Salzburgi Évkönyv, Aventinus-kivonat) ismert, 907. július 4-i brezalauspurci vagy braslavespurchi (l. alább, 658. jegyzet) csatával.

⁶³⁹ L. fentebb, 599. jegyzet.

⁶⁴⁰ Burkhard tübingiai őgróf, Rudolf würzburgi püspök, Eginó gróf.

910. A magyarok Svábföldre [támadtak]: a váratlan támadás során sokakat megöltek, és Gozpertus grófot meggyilkolták. Majd ugyanezen az útukon a frankokkal és a bajorokkal megütköztek, és Gebhard herceget,⁶⁴¹ valamint igen sok mást is, midőn már a bajorok részleges győzelmet arattak, megöltek, és a zsákmánnyal visszatértek.⁶⁴²

913. A magyarok Svábföldre [törtek]: Bajorországon keresztül vezető visszaútjuk során Arnulf, Liutpold fia,⁶⁴³ valamint Erchanger Berchtolddal és Udalrich-hal⁶⁴⁴ megütközött velük, és legyőzte őket.⁶⁴⁵

926. Május Nonae-ja 6. napján, hétfőn,⁶⁴⁶ a 926. esztendőben a magyarok elfoglalták Sankt Gallen vigasztalanul elárvult kolostorát.

⁶⁴¹ Gebhard frank herceg.

⁶⁴² Több forrás (Salzburgi Évkönyv, Aventinus-kivonat) szerint a csata színhelye a németországi Erding melletti Neuching volt (München közelében).

⁶⁴³ Gonosz Arnulf bajor herceg (907–937), annak a Liutpoldnak (l. fentebb, 599. jegyzet) a fia, aki 907-ben a magyarok kezétől halt meg. L. Bóna István: in: KMTL. 59.

⁶⁴⁴ Az említettek közül Erchanger és Berchtold sváb főemberek.

⁶⁴⁵ Több forrás (Salzburgi Évkönyv, Aventinus-kivonat, Regino folytatója) szerint a csata színhelye a Dunába jobb oldalról ömlő Inn folyó mente volt, de a pontos hely (Altötting? Aschbach?) nem állapítható meg.

⁶⁴⁶ Május 2-án, ami azonban 926-ban keddre esett. Így a május 2-i dátum május 1-jére javítandó. A *Szent Wiborada élete* szerint is május 1-jén támadtak Sankt Gallenre (Svájc) a magyarok.

SZENT WIBORADA ÉLETE

A svájci Sankt Gallenben élt Wiborada apáca (inclusa) 926-ban a magyar kalandozó hadjárat áldozatául esett. Kevéssel mártírhálála után egy Sankt Gallen-i szerzetes, Hartmann megírta Wiborada élettörténetét. Mivel lényegében közel kortárs szerző első kézből kapott információkat felhasználó munkájáról van szó, a magyar vonatkozású esemény leírása a korai magyar történet becses forrása.

Mérvadó szövegkiadásai: ASB. 2. Mai. I. 284–293; G. H. Pertz: in: MGH. SS. IV. 452–457. (az általunk közölt szöveg: 454., 455.)

Magyar vonatkozású részének kiadása: CFH. III. 2620–2622.

[30.] És amikor azon év eltelt, és a szent szűz látomásában⁶⁴⁷ megjövendölt május hónap említett ideje közeledett, váratlanul az a – földet bejáró – hír terjedt el, hogy a pogányok⁶⁴⁸ a bajorok egész tartományát előzőnlőtték. Az emberi lélek azonban bűnben élén, a fenyegető pusztulástól nem menekülhet, mivel, ő, mindenkor érzéketlen a hitre; újra és újra elterjedvén a hír a pogányok jöveteléről, azelőtt nem akarták hinni, mint amikor fenyegető karddal iszonyú pusztulásként az a barbár nép ezt a tartományt is megszállta egészen a Boden-tóig, számtalan embert megölt, mindenfelől tűz gyújtásával a falvak összes épületét elpusztította. A mieink közül számosan, fenyegetvén a veszély, alig vagy egyáltalán nem híván, mégis folyamatosan az Úr könyörületességéért esedeztek, mások pedig semmilyen módon nem hittek. Néhányan a házból még a monostoron túl fekvő magas hegy gerincére felmászva az egészen az égig terjedő láng és füst bizonyosságának végrevalahára hinni tudtak. A kolostor Engilbert nevű apátja,⁶⁴⁹ az előrelátó

⁶⁴⁷ Wiborada 925. június 24–30. között álmot látott, amely szerint 926. május 1-jén a Sankt Gallenre (Svájc) támadó magyarok keze által vértanúságot szenved majd.

⁶⁴⁸ Magyarok.

⁶⁴⁹ A Sankt Gallen-i bencés monostor apátja.

férfiú tehát, midőn a kolostorhoz közeli erősséget már jól megerősítette, a kolostor kiváló barátai közül 11 testvért Szent Wiboradához küldött, hogy megbeszéljék, milyen módon menekülhet meg, és ő [Wiborada] engedte, hogy tartózkodási helyéről kivezessék, és azt mondták neki: tudják, mivel az Úr oltalma alatt áll, saját sorsával nem törődik, és nem fél a halálveszedelemtől, de a hely mibenléte és az abban élők, vagyis az Istent szolgálók helyzete miatt, akikért mindig alázatosan imádkozott és továbbra is imádkozni tartozik, az Úr megerősíti, hogy életére még hosszú időn keresztül szükség lesz. Ők pedig, az utasítás szerint eljárva, az apát tanácsát és óhaját átadták a szent szűznek. Amint az hallotta a beszédet, örömet fogadta, és biztos lévén elmúlt évi látomásában, valamint az örökkévalóság jutalmának reményében, reggelig – amikor megbeszélheti sorsát az apáttal – haladékat kérve, azokat elbocsátotta...

[32.] Ezután a házból valaki – miközben a pogányok üldözték – a ló fürgeségével elszökve futva jött, és az addig a völgyben kunyhókban vagy különböző helyeken tartózkodóknak nagy hangan kiáltotta: „Meneküljetek, ó, szerencsétlenek, meneküljetek! Itt vannak, akikről nem akartátok elhinni, hogy jönni fognak.”⁶⁵⁰ Hitto szerzetest és seniort is, aki Szent Magnus egyházában⁶⁵¹ tartózkodott, mert ugyanazon egyháznak az őre volt, és aki elhatározta, hogy sehová sem menekül, Szent Wiborada buzdításával és parancsával rávette a távozásra két szolgájával nagynehezen a hegyen levő közeli erdőbe menekült.

[33.] Eközben egy esztét veszített, Istent megvető ember – maga mellé vett néhány hozzá hasonló társával együtt – Szent Magnus bazilikájához ment, és tűzcsóvát alátéve a szent szűz kunyhójával együtt fel akarták gyújtani, ám az isteni hatalom a tüzet eloltotta. És amikor észrevették, hogy gonosz szándékukat nem tudják véghezvinni,

⁶⁵⁰ Azon 926. évi magyar kalandozó hadjáratról van szó, amelynek egy másik, ugyancsak Sankt Gallen-i epizódjáról kötetünkben Ekkehard tudósítása szól.

⁶⁵¹ Sankt Gallen melletti templom.

körüljárva a házacsát, a bejutás módját keresték, amellyel be tudnának hatolni. És mivel nem találták, kettő közülük felmászott a tetőre, és megbontván a cserepeket, minden akadályon áthatoltak, és miután nyílást vágtak, a behatolók a kis oltár előtt álló és magát a mindenható Istennek és az összes szentnek alázatos imával ajánló szűzet megfosztották ruhájától, és így miután durva szőrruháján kívül minden öltözkét elvették, a szent vértanú fején fokossal három sebet ejtettek, és félholtan hátrahagyva eltávoztak.

FLODOARD

Reims (Franciaország) környéki családból született 893–894-ben. A reimsi székesegyház kanonokja, levéltárosa és iskolájának tanára. Tevékeny szereplője a korszak egyházpolitikai küzdelmeinek. 936–937-ben Rómában, 951-ben I. Ottó német királynál Aachenben járt, több zsinaton vett részt. Historia Remensis ecclesiae (A reimsi egyház története) című munkája a reimsi egyház történetét mutatja be püspökei alakján keresztül a kezdetektől 948-ig. A mű nagy érdeme, hogy felhasználta a reimsi levéltár okleveleit, leveleit és egyéb iratait. A négy könyvből álló munka a késő antik hagyományokra visszamenő egyháztörténet műfajának egyik reprezentánsa. Kortársként szól a Reims vidékét ért magyar kalandozásokról. Flodoard 966-ban halt meg.

Mérvadó szövegkiadása: I. Heller–G. Waitz: in: MGH. SS. XIII. 409–599. (az általunk közölt szöveg: 451.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. 928–929.

[II. 3.]...Amikor nemrégiben galliai hajlékaink bűneink következtében kiszolgáltatottan szenvedtek a magyarok marcangoló kardjai alatt,⁶⁵² e barbárok közül néhányan rátörtek Szent Basolus monostorára.⁶⁵³ Az egyháziak azonban addigra már védőszentjük ereklyéivel együtt a városba⁶⁵⁴ menekültek, így azok a kolostor celláit emberektől csaknem elhagyatva találták, s tábort rendeztek be itt, ahová a környező zsákmányolásból rendre visszatértek. Egyikük a templomot jelölő díszek aranyozott kis tornyán észrevéve a fémes csillogást, aranykincsre sóvárogva felmászott a bazilika tetejére, és ahogy a tornyocska megbontásával próbálkozott, hirtelen megcsúszott, a földre zuhant, s tagjait összetörve szörnyethalt. Közülük egy másik a szóban

⁶⁵² A magyarok 937. évi galliai (franciaországi) kalandozásának epizódjairól olvashatunk.

⁶⁵³ Verzy település Reims vidékén (Franciaország).

⁶⁵⁴ Reimsbe.

forgó templom Szent Márton tiszteletére szentelt oltárára igyekezvén felkapaszkodni, amint kezét az oltár peremére tette, tenyere úgy a márványhoz tapadt, hogy azt onnan semmi szerrel nem tudta ezután elszabadítani. És mert övéi nem akarták itt hátrahagyni, keze mentén a kőrészt kétélű baltával körülvágva vitték el innen társukat, aki kénytelenségből magával cipelte a tenyeréhez tapadt márványdarabot. Ő is hazatért, ahogy a fogságból visszajutottak elmondták, lassacskán elszáradó karral egészen országáig vívén ama kődarabot, hírét keltve egyben a Basolus hatalma folytán megtörtént esetnek.

SALZBURGI ÉVKÖNYV

Az évkönyv (Annales Iuvavenses) két változata közül a nagyobb (maiores) az elveszett régi Salzburgi Évkönyvre megy vissza, amely 725–829 közti híryanagot tartalmazott, a kisebb (minores) pedig a 742–805 közti időre nézve szolgál kiegészítésekkel. Ezek szövege már régtől fogva ismert volt. 1921-ben fedezte fel E. Klebel a Salzburgi Évkönyv egy újabb szövegvariánsát (Annales Iuvavenses maximi), amely 725-től 956-ig terjedő információkat foglal magában, azaz 829 utáni folytatás meglétéről tanúskodik. E folytatásban egyetlen, ám annál fontosabb rövid tudósítás olvasható a 9. század végi magyarsággal kapcsolatban, valamint több hír 955-tel bezárólag döntően a 10. századi magyar kalandozásokról.

Az Annales Iuvavenses maximi és folytatása mérvadó szövegkiadása: H. Bresslau: in: MGH. SS. XXX/2. 732–743. (az általunk közölt szöveg: 742., 743.)

Magyar vonatkozású 10. századi híreinek kiadása: CFH. I. 754.

881...Az első csatát a magyarokkal vívták Wenia-nál,⁶⁵⁵ a másodikat a kabarokkal⁶⁵⁶ Culmite-nél...⁶⁵⁷

⁶⁵⁵ Az egyik feltevés szerint azonos Béccsel (Wien), Ausztria fővárosával (és annak első írásos előfordulása lenne), de inkább valószínű, hogy ma már ismeretlen hely (vagy folyó?) neve. MGH. SS. XXX/2. 742. 4. jegyzet.

⁶⁵⁶ A kabarok (l. fentebb, 346. jegyzet) egyetlen előfordulása latin nyelvű kútfőben.

⁶⁵⁷ Ismeretlen hely, feltevés szerint Kollnitz (Ardaggernél) vagy Kulmburg (Melknél) lehet, a mai Ausztria területén. MMFH. I. 131. 3. jegyzet.

907. Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurcnál⁶⁵⁸ július Nonae-je 4. napján...⁶⁵⁹

910. Harc volt a magyarok ellen Neuchingnál.⁶⁶⁰

912.⁶⁶¹ Harc volt a magyarokkal az Inn folyónál, és legyőzte őket Arnulf bajor herceg...⁶⁶²

933. Henrik király⁶⁶³ háborút viselt a magyarok ellen, és legyőzte őket...⁶⁶⁴

942.⁶⁶⁵ A magyarokat lekaszabolták Berthold herceg⁶⁶⁶ vezetésével Bajorországban Trugowe-nél,⁶⁶⁷ s csak kevesen menekültek el közülük...

948... Megint harcoltak a magyarokkal Nordgaunál,⁶⁶⁸ és a bajorok megsemmisítették őket..

955... A magyarok nagy seregét megsemmisítették Bajorországban a Lech folyónál.⁶⁶⁹

⁶⁵⁸ Általános vélemény szerint Pozsony (Bratislava, Szlovákia) (Kordé Zoltán és Köblös József: in: KMTL. 128., 553.), Imre Boba szerint (Braslavespurch: Bratislava or "Braslav's Burg": Zalavár? Ungarn-Jahrbuch 17 [1989] 9–23.) Zalavár. Nevében a Pannóniát a magyarok ellen védelmező Braszlav (l. fentebb, 581. jegyzet) neve maradt fenn.

⁶⁵⁹ Július 4-én.

⁶⁶⁰ L. fentebb, 642. jegyzet.

⁶⁶¹ A helyes dátum 913.

⁶⁶² Arnulfra l. fentebb, 643. jegyzet, a csatahelyre l. fentebb, 645. jegyzet.

⁶⁶³ I. (Madarász) Henrik német király (919–936).

⁶⁶⁴ A merseburgi vagy riadei csata.

⁶⁶⁵ Valószínűbb dátuma 943.

⁶⁶⁶ Berthold bajor herceg (937–947).

⁶⁶⁷ Traun folyó melletti terület az ausztriai Welsnél. Szabó Károly: A vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig. Pest 1869. 221.

⁶⁶⁸ A Duna bal (északi) partján levő terület.

⁶⁶⁹ A Lech mezei vagy augsburgi csata.

LIUDPRAND

Felső-itáliai előkelő langobard család sarja (920 körül-972). Tanulmányait szülővárosában, Paviában végezte, családjának és neki is komoly kapcsolatai voltak provençe-i Hugo királyhoz, akinek Berengár előtti meghátrálását (945) követően mostohaapja Berengár oldalára állt, így került a fiatal Liudprand Berengár kancelláriájába, majd 949-ben mostohaapja költségére egy követségben Konstantinápolyba ment, hogy a görög nyelvet és kultúrát tanulmányozza. Hazatérte után ismeretlen okból kegyvesztett lett a közben királlyá előlépett Berengárnál. Elhagyta Itáliát, és 956-ban a német királyi udvarban tünt fel. 958-ban Frankfurtban kezdte el írni fő művét, amely a görög Antapodosis (Bosszú) címet kapta. A cím Berengárral és annak feleségével megromlott viszonyára utal, arra, hogy írásával kíván visszafejtetni nekik, bosszút állni rajtuk. Ottó király Liudprandnak elsősorban diplomáciai szolgálatait vette igénybe, amelyekért 961 végén Liudprand a cremonai püspöki székbe emelkedett. Még dolgozott munkáján 962-ben is, amikor Ottót császárrá koronázták. Élete utolsó évtizedében megsokasodott teendői miatt a 888 utáni eseményeket tartalmazó Antapodosis csak 950-ig jutott el a tárgyalásban, bár nem szorosan az időrend láncára felfűzött alkotásról van szó. A hat könyvre tagozódó munka utolsó könyve csekély terjedelmű, a munka befejezetlen. Liudprand legfontosabb forrásait szóbeli hagyományok alkotják. Elfogultsága, irányzatossága ellenére rendkívül sok eredeti információt tartalmaz munkája.

Mérvadó szövegkiadásai: G. H. Pertz: in: MGH. SS. III. 273-339.; J. Becker: in: MGH. Script. rer. Germ. 1915.³ 1-158. (az általunk közölt szöveg: 6-7., 15., 16., 27., 36-39.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. 1469-1474.

Magyar fordításai: Jurkovich Emil-Gombos F. Albin-Gaál Lajos: in: Középkori krónikások. VI-VII. Bp. 1908. 75-207.; Horváth János: in: MEH. 223-233. (részlet).

[I.5.] Ebben az időben Konstantinápoly⁶⁷⁰ városa felett Bíborbanszületett Leó⁶⁷¹ gyakorolta a főhatalmat. Ő Basilius császár⁶⁷² fia volt, s atya annak a Constantinusnak,⁶⁷³ aki ma is él és szerencsésen uralkodik. A bolgárok élén Simeon,⁶⁷⁴ a bátor harcos állott, aki ugyan keresztény volt, de szerfelett ellenséges érzelmű a szomszédos görögökkel szemben. A magyarok népét, amelynek kegyetlenségét szinte minden nemzet tapasztalta, és amelyet Isten könyörületessége és a győzhetetlen Ottó király⁶⁷⁵ ereje úgy megrémített, amint azt később részletesebben el fogjuk mondani, hogy mukkanni sem mer, abban az időben még egyikünk sem ismerte. Igen nehezen járható akadályok, amelyeket a köznép klusáknak⁶⁷⁶ nevez, választották el őket ugyanis tőlünk, azért, hogy sem dél, sem nyugat felé ne tudjanak kitörni. Ugyanebben az időben Kopasz Károly⁶⁷⁷ halála után az igen nagy hatalmú Arnulf király⁶⁷⁸ uralkodott a bajorok, svábok, frankok, teuton

⁶⁷⁰ L. fentebb, 27. jegyzet.

⁶⁷¹ L. fentebb, 353. jegyzet. A Bíborbanszületett melléknév arra utal, hogy a császári palota bíbortermében született.

⁶⁷² L. fentebb, 400. jegyzet.

⁶⁷³ L. fentebb, 469. jegyzet.

⁶⁷⁴ L. fentebb, 354. jegyzet.

⁶⁷⁵ L. fentebb, 300. jegyzet.

⁶⁷⁶ A középfélnémet *klus* 'zsilip, gát' szóból. Ezen akadályok építését Liudprand tévesen tulajdonította a magyarok nyugati szomszédjainak. A tudósítás magva, a bezárás középkori irodalmi előképre mehet vissza. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefi László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. Hadtörténelmi Közlemények 20 (1973) 640. 9. jegyzet; Silagi–Veszprémy 139.

⁶⁷⁷ Liudprand összetévesztette II. (Kopasz) Károly nyugati frank királyt (840–877) III. (Vastag) Károly keleti frank királlyal (876–887), akinek császárságára l. fentebb, 630. jegyzet.

⁶⁷⁸ L. fentebb, 575. jegyzet.

frankok,⁶⁷⁹ lotaringiaiak és a vakmerő szászok fölött. Őt Szvatopluk, a morvák fejedelme⁶⁸⁰ vitézül visszaverte...

[I. 13.] Ezalatt Arnulf, aki az északon élő népek szerfelett bátor királya volt, midőn a neki vitézül ellenálló Szvatoplukot, a morvák már említett fejedelmét nem tudta legyőzni, ó fájdalom, lerontotta azokat az igen erős akadályokat, amelyeket a köznép, mint mondtunk, klusáknak nevez, és magyarok kapzsi és vakmerő népét, amely nem ismeri a mindenható Istent, és mindenféle bűnben járatos, egyedül gyilkolásra és rablásra vágyik, hívta segítségül.⁶⁸¹ De segítségnek mondható-e, ami kevéssel Arnulf halála után mind saját népére, mind a többi déli és nyugati népre is súlyos veszélyt, sőt romlást hozott? Mi többet? Szvatoplukot legyőzték, alávetették, adófizetővé tették, de nem egyedül őt. Ő, Arnulf király vak uralomvágya! Ő, szerencsétlen, keserű nap! Egy ember letaszítása egész Európa pusztulását okozta. Hány nő özvegy-ségét, apa gyermektelenségét, szűz megrontását, Isten hány papjának és népének rabságát, hány egyház lerombolását, mennyi föld elnéptelenedését idézte elő a vak hatalomvágy... Szvatopluknak, a morvák fejedelmének legyőzése után Arnulf békésen uralkodott. A magyarok közben felderítve a kijáratot és szemügyre véve a vidéket, szívükben, mint utóbb kiderült, rosszat forraltak...

[I. 36.] [Arnulf] – miután visszatért saját földjére – igen csúnya betegség következtében hunyt el. Kis férgek kínozták hevesen, amelyeket tetveknek hívnak, s így lehelte ki lelkét. Azt mondják: az említett férgek oly sokasága gyötörte, hogy semmiféle orvosi kezelés nem

⁶⁷⁹ A teuton jelzővel utalt Liudprand arra, hogy nem a latin (azaz nyugati), hanem a keleti frankokról van szó.

⁶⁸⁰ L. fentebb, 367. jegyzet.

⁶⁸¹ Utalás arra, hogy Arnulf 892-ben a magyarok segítségével támadt a morvákra, s ezzel Liudprand szerint Arnulf rászabadította a „bezárt” magyarokat a déli és nyugati népekre. A vád természetesen igaztalan, hiszen 894-ben a magyarok már Szvatopluk morvái oldalán léptek hadba Arnulf ellen. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 151–156.

enyhítette fájdalmait. Vajon hatalmas bűne, tudniillik a magyarok kien-
gedése miatt szenvedett-e, mint a próféta mondja, kétszeres fájdalmat?...

[II. 1.] Miután Arnulf király tagjait elhagyta az élet melege, és
lelkét kilehelte, fiát, Lajost⁶⁸² tették királlyá az egész nép akaratából. Ily
nagy férfi halálát sem a szomszédos magyarok, sem a világ többi népe
előtt nem lehetett titokban tartani. Az ő elhunytának napja⁶⁸³ azok [a
magyarok] számára bizonyosan minden gyönyörűségnél kellemesebb,
mindenféle kincsnél becsesebb volt. Mi többet?

[II. 2.] Egy évvel ugyanis Arnulf halála és fiának meg-
választása után [a magyarok] igen nagy sereget gyűjtve maguknak
követelték a morvák népét, amelyet Arnulf király az ő vitézségük
segítségével vert le; megszállták a bajorok határvidékét, lerombolták a
várakat, tűzzel pusztították el a templomokat, öldösték a népet,⁶⁸⁴ és
hogyan még jobban rettegjenek tőlük, ittak a legyilkoltak véréből.⁶⁸⁵

[II. 3.] Lajos király pedig értesülván népének pusztulásáról és
a magyarok kegyetlenségéről, feltűzelte övéinek lelkét avval fenye-
getőzve, hogy ha valaki történetesen kivonná magát abból a küz-
delemből, amelyet a magyarokkal szándékszik megvívni, nem kétséges:
akasztófán fogja befejezni életét. Végül is e felettébb gyalázatos nép
megszámálhatatlan hadereje szállt szembe [Lajos] hatalmas csapataival.
Nem láthat az ember oly szomjúhozót, aki hevesebben vágyna egy ital
hűsítő vízre, mint amennyire ez a kegyetlen nép áhítja a csata napját,
ugyanis a harcon kívül semmi másban nem leli kedvét. Amint abból a
könyvből,⁶⁸⁶ amely eredetükről szól, megtudtam, anyáik rögtön fiú-

⁶⁸² IV. (Gyermek) Lajos keleti frank király (900–911).

⁶⁸³ Arnulf 899. december 8-án halt meg.

⁶⁸⁴ A magyarok 900-ban a bajorok keleti területeit egészen az Enns folyóig feldúlták. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 213–214.

⁶⁸⁵ A magyarok vérivására l. fentebb, 622. jegyzet.

⁶⁸⁶ A 6. századi Jordanes *Getica* címen emlegetett munkája, amely nem a magyarok, hanem a hunok eredetéről szól.

gyermekük születése után felettébb éles karddal megvágják azok arcát, tudniillik azért, hogy még a tápláló tej megízlelése előtt kénytelenek legyenek kiállni a sebek elszennvedését. E kijelentésnek hitelt azok a sebek adnak, amelyeket az élő rokonok ejtenek testükön az elhunytak halála miatti fájdalmukban. Ugyanis... ezek az istentelenek és elvetemültek könnyek helyett vért ontanak. Lajos király összegyűjtött seregével már Augsburgba⁶⁸⁷ érkezett, amely a svábok, bajorok vagyis a keleti frankok határainál fekvő város, amikor az a nem várt, jobban mondva nem kívánt hír érkezett, hogy a [magyarok] népe ott van a szomszédságukban. Így hát a következő napon a Lech folyó mentén elterülő mezőkön, amelyek kiterjedésük folytán alkalmasak a harcra, szembe találta magát a két sereg.

[II. 4.] Mielőtt még tehát „Aurora elhagyná Titonus sáfrányszínű ágát”,⁶⁸⁸ a magyarok öldöklést szomjazó s harcra áhítozó serege meglepte ezeket, mármint a még ásító keresztényeket; egyeseket ugyanis a nyílveszők hamarabb riasztottak, mint a kiáltozás, másokat pedig, akiket ágyukban döftek át, sem a láрма, sem a sebek nem ébresztettek fel, mivel előbb hagyta el őket a lélek, mint az álom. Tehát innét is, onnét is heves ütközet kezdődött, s a türkök⁶⁸⁹ megfordulva – mintha megfutamodnának – serényen kilőtt lövedékeikkel, azaz nyilaikkal sokakat leterítették... A leszálló nap már hét órát jelzett, és a hadiszerencse Lajos seregének kedvezett, midőn a felettébb ravasz türkök – szemtől szembe csapdát készítve – futást színleltek. Amikor a királynak cselre nem gondoló népe igen nagy lendülettel üldözni kezdte őket, a lesben állók, akiket legyőzötteknek véltek, minden oldalról rájuk törtek, és legyilkolták a magukat győztesnek tartó keresztényeket. A király maga is elcsodálkozott azon, hogy győztesből legyőzötté vált, és a nem sejtett csapás így még súlyosabban érintette. Az ember láthatta,

⁶⁸⁷ Város Németországban a Dunától délre a Lech folyó mellett.

⁶⁸⁸ Vergilius-idézet (Aen. IV, 585; Georg. I, 447).

⁶⁸⁹ Magyarok.

hogy a cserjéseket és a mezőket szanaszét hullák borították, a patakok és folyók vizét vér festette vörösre; még a lovak nyerítése és a kürtök harsogása is rémítő hatással volt ekkor a menekülőkre, az üldözőket viszont egyre inkább buzdította.⁶⁹⁰

[II. 5.] A magyaroknak teljesült ugyan a vágyuk, de ily nagy számú keresztény legyilkolása gyalázatos természetüket nem elégítette ki, s hogy álnokságuk dühét jóllakassák, mindent elpusztítva végigszáguldoztak a bajorok, a svábok, a frankok és a szászok országán. Senki sem akadt, aki megjelenésüket megvárta volna, kivéve azokat, akik a természet által vagy a nem csekély fáradság révén megerősített helyeken tartózkodtak. Itt a nép számos éven keresztül adófizetőjük lett.

⁶⁹⁰ A 910. évben a Lech folyó mellett megvívott, magyar győzelemmel végződött csata leírása. Az ütközet június 12-én volt. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 239–240.

A NONANTOLAI MONOSTOR ALAPÍTÁSA

Az észak-olaszországi Modena melletti Nonantola Itália egyik legnevesebb és leggazdagabb, 752-ben alapított bencés monostora volt. A Fundatio monasterii Nonantulani (A nonantolai monostor alapítása) című munka a kolostoralapítás körülményeit és az alapító Anselm apát történetét dolgozta fel 749–803 közti időhatárok mellett. A rövid lélegzetű munkához csatlakozó Appendix (Függelék) 804-től 972-ig az egyes apátok neve alatt ad vázlatos és hiányos kolostortörténetet. Az ismeretlen nonantolai szerzetes által készített feljegyzések egyike a honfoglalás közepette Itáliába kalandozó magyarok 899. évi nonantolai pusztításairól őrzött meg becses tudósítást.

Általunk használt szövegkiadása: L. A. Muratorius: in: Rerum Italicarum scriptores. I. 2. Mediolani 1725. 189–196. (az általunk közölt szöveg: 195.)

Magyar vonatkozású részének kiadása: CFH. II. 971.

Leopardus 13 éven, 2 hónapon és 19 napon keresztül kormányzott. Az Úr 899. esztendejében szentelték fel. A július Kalendae-ját megelőző tizenkettedik napon⁶⁹¹ hunyt el. Ebben az évben jöttek Itáliába a magyarok augusztus elmúltával, a harmadik indictióban,⁶⁹² s az október Kalendae-ját megelőző nyolcadik napon a keresztények összezsaptak velük a Brenta folyónál vívott csatában,⁶⁹³ ahol azok a keresztények közül több ezret lemészároltak, míg másokat megfutamítottak, majd egészen Nonantoláig hatoltak, és legyilkolták a szerzeteseket, felgyújtották a monostort, sok kódexet tűzre vetettek, és az egész vidéket elnéptelenítették. Az említett tisztelendő Leopardus apát azonban több más szerzetessel együtt elmenekült, egy ideig

⁶⁹¹ 912. június 20-án.

⁶⁹² L. fentebb, 458. jegyzet.

⁶⁹³ L. fentebb, 596. jegyzet.

rejtőzködtek, azután ismét összegyűltek, és újraalapították monostorukat és egyházukat. Majd küldött útján Sergius pápához⁶⁹⁴ fordult, aki akkor Rómát és az Apostoli Széket kormányozta, hogy tanácsát kérje egyházának és monostorának megőrzését illetően, valamint azokkal a különféle nyomorúságokkal kapcsolatban, amelyeket a barbároktól és más gonosz emberektől szenvedtek el.

⁶⁹⁴ III. Sergius pápa (904–911).

WIDUKIND

A veszfáliai Corvey szerzetese 925 körül született. Res gestae Saxonicae (Szász történet) című, három könyvből álló munkáját a szász históriának szentelte. Bár teret biztosít a régi szász történetnek is, munkája központjában az idősebb kortárs szász dinasztiai uralkodók, I. Henrik német király és I. Ottó német-római császár története áll. Klasszikus műveltségű történetíró, igen széles körben használt fel írásához antik és középkori auctorokat. Ugyanakkor a 10. századra nézve – amelyre vonatkozóan becses magyar vonatkozású információk maradtak fenn nála – elsősorban szóbeli információkat értékesített. A magyarok szászországi kalandozásaira nézve elsőrangú forrás. Widukind 1004-ben halt meg.

Mérvadó szövegkiadásai: G. Waitz: in: MGH. SS. III. 416–467.; G. Waitz–G. H. Pertz: in: MGH. Script. rer. Germ. 1839. 1–106. (az általunk közölt szöveg: 20. 22. 31; 37–40. 53–54. 86–88. 89–90.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. III. 2660–2664.

Magyar fordításai: Mika Sándor: in: uő., Történelmi olvasókönyv. IV. Bp. 1909. 24–27. (részlet); Horváth János: in: MEH. 246–255. (részlet)

[I. 17.] ... Atyja⁶⁹⁵ pedig látván az ifjú [Henrik szász herceg]⁶⁹⁶ bölcsességét és érett megfontoltságát, sereget és haderőt hagyott számára a dalamancok⁶⁹⁷ földje ellen, akikkel szemben ő maga is hosszasán háborúzott. A dalamancok pedig, nem lévén képesek ennek

⁶⁹⁵ Ottó szász herceg.

⁶⁹⁶ L. fentebb, 663. jegyzet.

⁶⁹⁷ Elba menti szláv nép.

támadását feltartóztatni, felbélelték ellene az avarokat, ezt a harcokban felettebb megedzett népet, akiket most magyaroknak nevezünk...⁶⁹⁸

[I. 20.] A magyaroknak a szlávok által felfogadott, imént említett serege tehát, miután Szászországban nagy mészárlást vitt véghez, és mérhetetlen zsákmányt ejtett, visszatért Dalamantiába, ahol szembetalálkozott egy másik magyar sereggel. Ezek azzal fenyegetőztek, hogy [dalamanc] barátaik ellen háborúba kezdenek, mivel az ő segítségül hívásuktól eltekintettek, miközben oly nagy zsákmányhoz juttatták az előzőeket. Emiatt történt meg az, hogy a magyarok másodjára is végigpusztították Szászországot, ám miután a második sereget Dalamantiában várta be az első, a dalamancok földje is olyan nyomorúságos ínséget szenvedett, hogy tulajdon földjüket elhagyván abban az évben ők is más népeknek szolgáltak gabonafizetség fejében...⁶⁹⁹

[I. 32.] És amikor a belháborúk már véget értek, ismét az egész Szászországon végigszáguldozó magyarok borították lángba a városokat és a településeket, s mindenütt akkora mészárlást rendeztek, hogy szinte végpusztulással fenyegettek. A király⁷⁰⁰ ugyanakkor a Werla nevű városban⁷⁰¹ védelemre rendezkedett be. Eme rendkívül kegyetlen nép ellenében nem bízott ugyanis a még gyakorlatlan és az együttes hadakozáshoz hozzá nem szokott katonaságában. Arról pedig, hogy a magyarok ezekben a napokban mekkora öldöklést vittek véghez és hány monostort égettek fel, jobbnak ítéljük, ha hallgatunk, mintsem hogy szerencsétlenségünket akár csak szavakban is megismételjük. Megtörtént azonban az, hogy a magyarok vezéreinek egyikét elfogták, és megkötözve a király elé vezették. A magyarok pedig oly ragaszkodással voltak e vezérük iránt, hogy kiváltása fejében mérhetetlen súlyú aranyat

⁶⁹⁸ L. fentebb, 585. jegyzet.

⁶⁹⁹ Az esemény időpontja 906.

⁷⁰⁰ L. fentebb, 663. jegyzet.

⁷⁰¹ Település Németországban Magdeburg vidékén.

és ezüstöt ajánlottak fel. A király azonban elvetvén az aranyat békét kért. Végül is elérte, hogy a foglyot egyéb ajándékok kíséretében visszabocsátva nekik kilenc évre szóló békében állapodjanak meg...⁷⁰²

[I. 38.] A király pedig, amidőn már a lovas harcban jártas katonasággal rendelkezett, eltökélte, hogy a régi ellenséggel, tudniillik a magyarokkal szemben harcba bocsátkozik. ... Ezek után járultak a király elé a magyarok követei a szokásos ajándékokért, de elutasításra találva nála üres kézzel tértek vissza földjükre.⁷⁰³ Amint az avarok⁷⁰⁴ ezt meghallották, semmit sem késlekedtek, s nagy és ellenséges sereggel sietnek Szászországra törni.⁷⁰⁵ A dalamancok földjén keresztül véve útjukat, támogatást kértek régi barátaiktól. Amazok azonban tudván, hogy [a magyarok] Szászországba igyekeznek, és hogy a szászok felkészültek ellenük a küzdelemre, kötelezettségvállalás helyett egy jó kövér kutyát dobnak oda eléjük.⁷⁰⁶ És mert a más ütközethez sietők számára most nem volt helye a sértés megtorlásának, [a dalamancok] erősen gúnyolódó kiáltozásukkal jó darabig barátaik nyomában maradtak. Azok tehát amilyen hirtelen támadással csak tudtak, a türingiaiak⁷⁰⁷ hatáira törnek, ellenség módjára keresztül-kasul beszélgetve azt az egész területet. Itt azután a fegyvertársak két részre oszlottak, s egyik felük nyugat felé nyomult, hogy a behatolást Szászországba nyugati és déli irányból kísérelje meg. Az időközben a türingiaiakkal is egyesült szászok felvéve velük a harcot, miután vezéreiket levágták, azon az egész vidéken szétszórták eme nyugati seregrész maradványát. Egyesek közülük éhen veszttek, a többit a hideg

⁷⁰² 924. évi események.

⁷⁰³ 932-ben.

⁷⁰⁴ Magyarok.

⁷⁰⁵ 933 elején.

⁷⁰⁶ Widukind valószínűleg félreértette a helyzetet, a dalamancok és a magyarok a kutyára tették esküt, azaz szövetkeztek. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 266–267.

⁷⁰⁷ A mai Türingiában (Németország) élő és annak nevet adó germán törzs.

tizedelte meg, sokak pedig vagy levágva vagy fogságba esve, amint erre rászolgáltak, nyomorultul elpusztultak.

A keleten visszamaradt seregnek ugyanakkor tudomására jutott, hogy a király nővére – aki, mert ágyastól származott, a türingiai Widóhoz ment feleségül – a szomszédos városban lakik, s aranyban és ezüstben roppant nagy vagyonnal rendelkezik. Ezért akkora erővel kezdték ostromolni a várost, hogy el is foglalták volna, ha az éjszaka nem korlátozza látásukban a harcolókat. De mert ezen az éjszakán szereztek tudomást társaik sorsáról és az erős sereggel ellenük vonult király megérkezéséről is – a király ugyanis ama hely mellett táborozott le, amelyet Riadénak⁷⁰⁸ hívnak –, rémület töltötte el őket, és táborukat hátrahagyva szokásuk szerint hatalmas tűz- és füstjelek révén összevonták a szétszóródott csapatokat. Másnap pedig a király – seregét felállítva – arra buzdította őket, hogy az isteni kegyelembe vessék reményüket, s ne legyen kétségük felőle, hogy Isten segedelme – miként más ütközetekben is – velük van; mindannyiuknak közös ellenségei a magyarok, s csupán hazájuk és hozzátartozóik megbosszulására gondoljanak; meglátják, az ellenség hamarosan megfutamodik, ha férfias kitartással küzdenek. A katonák eme nagyon találó szavaktól nekibátorodtak, s amint látták az első, a középső és a hátsó hadsorok közt is megfordulni a fővezért és előtte az angyalt – merthogy legnagyobb zászlójuk ennek nevével és képmásával volt ékesítve –, bizakodás és erős elszántság szállta meg őket. A király pedig attól tartva, hogy az ellenség a páncélos katonaság láttán tüstént a megfutamodást választja – ahogy az be is következett –, kiküldte a türingiaiak hadtestét kisszámú nehézfegyverzetű erővel, hogy kerüljön a könnyűfegyverzetű ellenség hátába, és terelje őket egészen a hadsereg közelébe. Ez meg is történt; ám mindazonáltal, amint azok észrevették a páncélos sereget, annyira futásnak eredtek, hogy nyolc mérföldön

⁷⁰⁸ Ismeretlen hely, talán Merseburg (Németország) közelében kereshető.

keresztül alig néhányukat tudták csak levágni vagy fogságba ejteni. Táborukba azonban betörték, és minden foglyot kiszabadítottak...⁷⁰⁹

[II. 14.] Régi ellenségeink, a magyarok hirtelen betörték Szászországba,⁷¹⁰ s miután letáboroztak a Bode folyó⁷¹¹ partján, előzőlőtték innen az egész vidéket. Az egyik vezér pedig, akit egy sereg-résszel a táborból kiküldtek, aznap estefelé a Steterburg nevű város⁷¹² környékére irányította hadtestét. A városbeliek viszont észrevéve, hogy az ellenség részint a megtett úttól, részint a roppant esőzés miatt igen nehézkesen mozog, merészen kitörték a kapukon, s előbb csak kiáltozással rémisztgetve, majd váratlanul megrohanva ellenfeleiket igen sokat megöltek közülük, és miután néhány hadijelvényükkel együtt lovaik nagy tömegét is hatalmukba kerítették, megfutamodásra kényszerítették maradékukat. A menekülésükre felfigyelt, útjukba eső városok mindenütt fegyverekkel zaklatták őket, s legtöbbjüket levágták, az említett vezért pedig egy eliszaposodott vízgyűjtőfélébe szorítva veszejtették el. A sereg észak felé tartó részét ugyanakkor egy szláv – cselből – a Drömlingnek mondott helyre⁷¹³ vezette, ahol a viszonytagságos helyi körülmények következtében, illetve fegyveresek csapatától körülvárva odavesztek, nagy ijedelmet keltve ezáltal a többiekben. Eme sereg vezére kevesedmagával elmenekült ugyan, de elfogták, s miután a király elé vezették, súlyos váltságdíj fejében váltották ki. Ezek hallatára zűrzavar uralkodván el az ellenség összes táborán futásban kerestek menekülést, és harminc éven át nem fordultak többé elő Szászországban...

⁷⁰⁹ A csata pontos dátuma 933. március 15. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 267.

⁷¹⁰ 938-ban.

⁷¹¹ Az Elbába ömlő Saale bal oldali mellékfolyója.

⁷¹² Németországi település Wolfenbüttel mellett.

⁷¹³ Wolfsburg (Németország) vidékén.

[III. 44.] És amikor július elseje táján⁷¹⁴ [Ottó király]⁷¹⁵ bevonult Szászországba, szembetalálkozott a magyarok követeivel, akik látszatra a régi hűség és jó viszony kedvéért látogatták őt meg, valójában azonban – mint egyesek tartották – azért, hogy szemügyre vegyék a polgárháború alakulását.⁷¹⁶ Miután néhány napig magánál tartotta, majd némi szerény ajándékkal ellátva békében elbocsátotta őket, azt hallotta testvérének, tudniillik a bajorok hercegének⁷¹⁷ hírnökeitől, hogy: „Íme, a magyarok szerte szétáradva megrohanják határaidat, és eltökélték, hogy küzdelemben bocsátkoznak veled.” Ennek hallatára a király, mintha az elmúlt háborúban egyáltalán nem csigázták volna fáradalmak, megkezdte a felvonulást az ellenséggel szemben, csupán keveseket véve maga mellé a szászok közül, mert már a szláv háború szorongatta őt. A frank és bajor sereg, miután Augsburg városának⁷¹⁸ határaiban táborni ütközt, elébe indul; erős lovasság kíséretében megérkezik a táborba Konrád herceg,⁷¹⁹ akinek jövetelétől bátorságra kapva a katonák már nem kívánták halogatni az ütközetet. Ő ugyanis természete szerint bátor lelkületű volt, és ami a bátrak között ritka, jó tanácsadó is, aki, rontson akár lovasként, akár gyalogosként az ellenségre, ellenállhatatlan vitéz, [ezért] békében és háborúban egyaránt nagy becsben állt társai előtt.

Portyázó csapataik révén mindenesetre mindkét sereg értesült róla, hogy a haderők nincsenek messzire egymástól. Miután a táborban kihirdették a bűjtőt, elrendelték, hogy másnapra mindenki álljon készen a küzdelemre. Az első pirkadatkor felkelve kölcsönösen békejobbot

⁷¹⁴ 955-ben.

⁷¹⁵ L. fentebb, 300. jegyzet.

⁷¹⁶ 953-ban Ottó király veje és fia fellázadt ellene.

⁷¹⁷ Henrik bajor herceg (947–955).

⁷¹⁸ L. fentebb, 687. jegyzet.

⁷¹⁹ Vörös Konrád lotaringiai herceg (944–953), Ottó német király veje.

nyújtottak és megengesztelődtek egymás iránt, majd miután minden egyes katona eskü alatt ígért segítséget előbb a vezérnek, utána pedig a többieknek is, magasra tartott hadijelvényekkel kivonultak a táborból, szám szerint mintegy nyolc légió. A sereget viszontagságos és nehezen járható terepen vezetik keresztül, nehogy az ellenségnek alkalma adódjék a csapatok megzavarására nyilaikkal, amelyeket oly átütő erővel használnak a bokrok rejtekéből. Az első, a második és a harmadik légiót a bajorok állították ki, s élükön Henrik herceg tisztjei álltak, mivel a herceg maga távol maradt a háborúból, ugyanis betegség győőrtte testét, amelyben meg is halt. A negyedik légiót a frankok alkották, akiknek vezére és gondviselője Konrád herceg⁷²⁰ volt. Az ötödikben, amely a legnagyobb volt, és amelyet királyi légiónak is neveztek, a katonák ezreiből kiválasztott vitézek és az elszánt ifjúság vona gyűrű védelmében maga az uralkodó vonult, előtte tömött csapat vette körül az angyalt,⁷²¹ akin a győzelem múltott. A hatodik és a hetedik légiót a svábok képezték, élükön azzal a Burcharddal,⁷²² akihez a király testvérének leánya ment férjhez. A nyolcadik légióba ezer válogatott cseh vitéz tartozott – akiknek inkább jó fegyverük, semmint hadiszerencsájük volt –, s rájuk bíztak minden málhát és útipoggyászt, mintegy azt a légiót tartva a legbiztonságosabbnak, amely az utóvédet alkotja. Az események azonban másként következtek be, mint ahogy elgondolták; a magyarok ugyanis semmit sem késlekedve átkeltek a Lech folyón, és a hadsereget megkerülve az utolsó légiót kezdték el nyilaikkal nyugtalanítani, majd hatalmas kiáltozások közepette rohamot indítottak, s miután egyeseket levágtak, másokat foglyul ejtettek, a légio többi fegyveresét – a teljes málhát hatalmukba kerítve – megfutamították. Hasonló módon támadtak a hetedik és a hatodik légióra, s

⁷²⁰ L. fentebb, 719. jegyzet.

⁷²¹ Angyalt ábrázoló zászló, amely Widukind szövegében a 933. évi riadei csata kapcsán is szerepel.

⁷²² Sváb herceg (954–973).

miután többségüket szétszórták, azok is megfutamodtak. A király pedig, amint felismerte, hogy az ütközet az ellenkező oldalon zajlik, s hogy hátul az utóvédcsapatok veszélyben forognak, oda irányította [Konrád] herceget a negyedik légióval, aki a foglyokat kiszabadította, kiragadta a zsákmányt birtokukból, s messzire üzte az ellenfél fosztogató csapatait. Miután a fosztogató ellenséges csapatokat mindenünnen kiverték, Konrád herceg győztes hadijelvényekkel tért vissza a királyhoz; s csodálatos dolog, hogy miközben a győzelem dicsőségéhez hozzászokott, sokat próbált vitézek meginogtak, ő újonc és a harcban csaknem járatlan katonasággal aratott diadalt.

[III. 46.] ... Amikor a király észrevette, hogy szemközt már teljes erejével tombol a küzdelem, buzdításképpen a következő módon szólt társaihoz: „Katonáim, ti, akik az ellenséget nem a távolból, hanem itt közvetlenül szembehelyezkedve szenveditek meg, magatok látjátok, hogy ebben a súlyos szorultságban helyén kell lennie szívünknek. Mind mostanáig, lám, dicsőségesen használtam fel serény karjaitokat és mindig ellenállhatatlan fegyvereiteket, mindenütt győzedelmeskedtem hazám és birodalmam határain kívül, s most hátráljak meg, saját földemen és tulajdon országomban? Tudom, hogy hátrányban vagyunk a sokaságot illetően, de nem a vitézség és nem a fegyverzet dolgában, legfőképpen pedig abban nem, amivel szemben minden fegyverzet híján tökéletesen védteleneknek ismertem meg őket, és ami a legnagyobb bátorítást jelenti számunkra, [nevezetesen is] az isteni segítség tekintetében. Amazoknak egyedül a bátorság szolgál menedék gyanánt, nekünk a remény és az isteni oltalom. Szégyenletes volna, ha mi, immár csaknem egész Európa urai, odanyújtánánk kezünket az ellenségnek. Ha már eljött a vég, katonáim, jobb, ha harcban dicsőségesen halunk meg, mint ha az ellenségnek alávetve, szolgamódra tengetnénk életünket, vagy ha hitvány barmok módjára a járomtól sorvadnánk el biztosan. Tovább beszélnek katonáim, ha nem tudnám, hogy e szavakkal vitézséget és bátorságot ébresztettem szívetekben. Rajta, nyelvünk helyett beszéljenek hát inkább a kardok!” Majd e szavak után megragadta

pajzsát és a szent lándzsát,⁷²³ s a legbátrabb katona és a legjobb hadvezér kötelességét teljesítve ő fordította elsőként lovát az ellenség felé.

Az ellenség közül a bátrabbak eleinte ellenálltak, de amint látták, hogy társaik meghátrálnak, zavarodottan a mieink közé keveredve elveszejtetnek. A többiek közül pedig némelyek kimerült lovaikon a szomszédos falvakba húzódnak, ahol fegyveresektől körülzárva az épületekkel együtt égnek el, mások a közeli folyón úsztatnak át, de mert a túlsó partoldal nem kínál a vízből kilépőknek kaptatót, visszabuknak a folyóba és odavesznek. Ezen a napon⁷²⁴ betörték táborukba és kiszabadították az összes foglyot, a rákövetkező és a harmadik napon pedig a környező városok oly mértékben felmorzsolták sokaságuk maradékát, hogy egy sem vagy csak néhányuk tudott elmenekülni. De a győzelem azért e rendkívül kegyetlen nép fölött mégsem volt vértelen!

[III. 47.] Mert bizony a vitézül küzdő Konrád herceg, aki a belső harci láztól és az aznap szerfölött tűző nap melegétől felhevülve forróságban égett, miközben páncélját kioldva levegő után kapkod, elesik egy, a torkába előlről befűrődő nyíl okozta seb következtében. A király parancsára nagy tisztességgel felemelt holttestét Wormsba⁷²⁵ szállítják, ahol valamennyi frank zokogása és siránkozása közepette eltemetik az összes lelki és testi erény tekintetében kiváló és híres férfiút.

[III. 48.] A magyar nép három vezérét foglyul ejtették, Henrik herceg elé vezették, s mint arra rászolgáltak, csúfos halállal büntették, bitófán végezték ugyanis.⁷²⁶

⁷²³ A német uralkodói hatalom jelvénye.

⁷²⁴ A Lech mezei ütközet időpontja 955. augusztus 10. Kristó Gyula: Az augsburgi csata. Bp. 1985. 88–92.

⁷²⁵ Németországi város a Rajna mellett.

⁷²⁶ Lélt, Bulcsút és Súrt 955. augusztus 15-én Regensburgban akasztották fel. Kristó Gyula: a 724. jegyzetben i. m. 93–94.

FOLCUIN

935 körül született Lotaringiában. 948-ban lépett a St. Bertin-i apátságba, majd 965-ben a jelentős lobbes-i (Belgium) monostor apátja lett. Élete utolsó másfél évtizedében írta Gesta abbatum Lobbiensium (A lobbes-i apátok története) című munkáját, amely 637-től 980-ig tárgyalja a bencés monostor történetét. Ennek elkészítéséhez régi kolostori krónikákat használt fel. A kései magyar kalandozásokról, amelyekről megemlékezik, szóbeli híradásokból értesült. Folcuin 990-ben halt meg.

Mérvadó szövegkiadása: G. H. Pertz: in: MGH. SS. IV. 54–74. (az általunk közölt szöveg: 65–67.).

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. 932–934.

[25.] E nép⁷²⁷ a Duna partján telepedett meg. A tartományt, ahol lakik, Pannóniának nevezték a régiek, Magyarországnak hívják a maiak; az onnan érkező magyarok korábban a velük született és természetüktől fogva való vadságukról voltak számunkra ismertek, s nem származásukról. Az ő telhetetlen kegyetlenségük Henrik király⁷²⁸ idejében átlépve a morvák határait – amelyeket kevéssel korábban istentelen önkényességgel birtokukba vettek – országának legtöbb tartományát tűzzel és vassal, szélteben és hosszában pusztította.

Fia, Ottó⁷²⁹ alatt – mivel az Úr házának ajtaja előtt vigyázó örök lelkében a gyermek Jézus megszunnyadt – feltámadt az egyenetlenség vésze, olyannyira, hogy a Sátán némely szövetségesei a király életének kioltására törekedtek.⁷³⁰ Az isteni irgalom folytán a kígyó sziszegése révén megfogant ezen szándékuk ugyan megghiúsult,

⁷²⁷ A magyarok.

⁷²⁸ L. fentebb, 663. jegyzet.

⁷²⁹ L. fentebb, 300. jegyzet.

⁷³⁰ L. fentebb, 716. jegyzet.

hitványságuk mérgeit azonban szerte az országban elterjesztették. Ennek az összeesküvésnek a vezetője magának a királynak a fia, Liudolf volt – aki tekintélyes ifjú és rendkívül híres lett volna, ha nem bízott volna meg az őt félrevezetőkben, s ha inkább akart volna örökös, mintsem áruló lenni –, és vele együtt, mint valamiféle ösztöke, Cono⁷³¹ is, aki valamivel korábban még a legvitézebb herceg volt; nekik – hogy így mondjam – minden lehetőségük megvolt, hogy többjük legyen, mégis mindent megtettek azért, hogy semmijük se maradjon. Ezek – mint korábban előadtuk – feltűzelték a magyarokat, az ősi veszedelmet, hogy támadják meg az általuk megosztott országot; úgy vélték, hogy vagy teljesen megszabadulnak így az őket szorongató gondtól, vagy némi-képp csökkenteni tudják azt.

Erről az esetről annyit, hogy a magyarok kegyetlen és oly vad népe, amelyhez hasonlót a mi vidékünk sohasem látott – miután a rossz alattvalók behívták –, átkelvén Germánián és Gallia legtöbb tartományán – ahol már régóta a frankok híres népe lakik – mindent előzönlött, hogy tűzzel-vassal pusztítson.⁷³² Ebben a hadban harcolt követőivel együtt az előbb említett Cono is; amikor azonban Maas-trichthoz⁷³³ érkezett, amelynek a Maas mossa a partjait, akkor – kétséges, hogy milyen okból kifolyólag – megvált a magyaroktól. A magyarok miután gyűjtogatva és fosztogatva lerohanták Hesbaye-t, Carbonariára⁷³⁴ törtek.

Amikor jelentették nekünk a hírt, elküldtük szerzetesi községeinkből a fáradságot tűrő és a tétlenséget kerülő Hucbert barátot – aki a lakóhely és a szent vallás iránti szeretet kedvéért hajlandó volt feláldozni magát –, hogy egyezsége lépjen velük. Kétszáz aranyért egyezséget kötött, majd, miután biztosítékokat kapott tőlük, visszatért.

⁷³¹ L. fentebb, 719. jegyzet.

⁷³² 954 kora tavaszán.

⁷³³ Város Hollandiában.

⁷³⁴ Tájegységek Belgiumban.

A mieink azonban, mivel nemigen voltak hiszékenyek – ugyan miféle hite lehet a hitetleneknek? – igyekeztek megerősíteni Thuint, amelyet Raginer – gyanúsnak tartván a liège-i katonákat⁷³⁵ – korábban már lerombolt; azonban ismét katonákat küldött, akik meggátolták a sánc megerősítését. Mit tehettek volna akkor az ellenség fenyegető közelségében? Miután Thuin megtartásának reménye ennél fogva elillant, és mert semmiféle bátorság sem volt a hadseregben – ugyanis az a jeles és minden nemzedék által dicsőített lotaringiai katonaság a magyarok megérkezésekor Isten méltó ítélete által elerőtlenedve mindenütt a váraiban tartózkodott elzárkózva –, a hátramaradt szerzeteseink Isten által szeretett csapata és az Istenhez nagyon hű egyházi katonaság a már korábbi elhatározás értelmében felment arra a hegyre, ahol Szent Ursmar és Szent Ermin testét részesítik tiszteletben, és Isten segítségével bízván sáncszerűen körbekerítette azt részint szekerekkel, részint mindenféle ágakból, illetve sövényből álló akadályokkal; cselekedvén ezt annak megfelelően, amiképpen bízunk Istenben, aki megmutatta, hogy sohasem marad el az isteni támogatás, ha késik az emberi segítség.

És már elérkezett a húsvéti napok szent ünnepe, amikor az ünnepek nyolcadának végén – ami akkor április 2-ra esett – kora reggel egyszerre csak, lám, lovak által felvert porfelhő homályosította el az eget, és mintegy a Föld távoli végeiből, bórsisakok ezrei bukkantak fel. A mieink megrettentek, s felkészültek a halálra. Akik fürgébbek voltak, azok felmentek az – hogy így mondjam – erődítményszerűséghez, amely inkább csak Isten szentjeinek a közbenjárása által vált erősséggé; akik pedig hajlott korúak vagy nehézkesebbek voltak, azok hátramaradtak; akik visszamaradtak, azok viszont foglyul estek. A többiekét körülzárták; a szemük láttára kaszaboltak le két szerzetest, Teutmart és Teodulfot, a hátramaradtak megmenekültek a fogságban. Semmi különbség sem volt a körülzártak és az elfogottak között, hacsak az

⁷³⁵ Thuin és Liège: városok Belgiumban.

nem, hogy egyesek szerint rosszabb kívánni, mint elszenvedni a halált. Eközben a körülzártakat szorongatják, és nem kíméli őket a fegyverek vagy lövedékek egyetlen fajtája sem. A mieink viszont a papok és szerzetesek segítségével – bár ennek a rendnek tilos fegyvert fognia, hiszen feladatuk a lélek ápolása – buzgón helytálltak. És amikor már az ellenség berontott, és amint kölcsönösen összeölelkezve egymásba kapaszkodtak – egyesek a halálra, mások a megadásra készültek –, akkor egyszerre csak a könyörületes Isten menedékhelyéről, a templom szentélyéből két galamb szállt fel, amelyek háromszoros kört írtak le a bekerítettek csatasora fölött. Ezután igen nagy eső következett, amely megakadályozta a nyilazásban jártas népet az íjhúrok kifeszítésében. A rémület és a félelem annyira eluralkodott rajtuk, hogy a menekülést siettették, és vezéreik korbácsot használtak azokkal szemben, akik helyt akartak állni. Magukkal vitték azonban azokat, akiket – elkerülvén a halált – elfogtak; Szent Pál templomát felgyújtották, és megpróbálkoztak a nagyobbik templommal is, ez azonban Isten kegyelméből megmenekült. Az egyház kincstárát és javait egy másik Teodulf részben az erődítménybe átszállította, részben pedig abban a templomban a földbe rejtette. Azt mondták azután és úgy tartották, hogy az egyik gyenge lélekkel helytállni képtelen fogoly ezt felfedte; ugyanis kiásták és elszállították a kincset.

Akkor mindannyian fogadalmat tettek a közösségben, hogy ez a nap nekik és utódaik számára ünnepnap lesz; ez az az ünnepség, amelyet martyrologiumainkban⁷³⁶ így jegyeztek fel: „Április Nonae-jának negyedik napján⁷³⁷ Ursmar és Ermin érdemeiről való megemlékezés, amiért méltónak tartották a lobbos-iakat a magyarok ostroma alól való felszabadításra.” Ne hallgassuk el azt sem, hogy azok, akiket elfogtak, hamarosan épen és örvendezve hazatértek.

⁷³⁶ A vértanúkkal kapcsolatos feljegyzések.

⁷³⁷ Április 2-án.

SZENT IDA ÉLETE

A 813 körül meghalt Idának, Egbert herzfeldi szász főember özvegyének élettörténetét 980–983 között Uffing (vagy Uffo), a werdeni Szt. Ludger bencés monostor szerzetese írta meg két könyvben. Az írásmű összességében kevésbé tarthat igényt történeti hitelre, magyar vonatkozású része azonban aligha van híján a valószínűségnek.

Mérvadó szövegkiadásai: ASB. 4. Sept. II. 682–692.; G. H. Pertz: in: MGH: SS. II. 570–576. (az általunk közölt szöveg: 573.)

Magyar vonatkozású részének kiadása: CFH. III. 2445.

[I. 10.] Abban az időben,⁷³⁸ amikor az átkozni való magyarok perzselő tűzzel mindent elpusztítottak, Szent Ida említett imaházát⁷³⁹ is megtámadta egy istentelen csapat, a keresztek, az edényeket és az összes egyházi felszerelést elrabolták. Azután a magasabbra feljutók számtalan kis máglyát raktak a padláson, de a hatalmas Isten a tüzet eloltotta, és semmi sem lett a lángok martaléka, kivéve hogy egy-egy ritka festett táblát a tűz beléjük kapva elemésztett, amely által a megégett fa késedelem nélkül a mélybe zuhant. Ezzel a foglalatossággal felhagyván kitartóan azzal próbálkoztak, hogy legalább a harangokat levegyék, de ezzel semmire sem jutottak, mivel semmiféle módszerrel nem tudták leszerelni azokat. Ezek [a magyarok] ugyanis, amint olvasható:

Nem ismernek jogot,
az életet rablások közt élik,
és az összes napot
vétkes között töltik.⁷⁴⁰

⁷³⁸ Az itt leírt esemény évszáma bizonytalan: egyaránt történhetett 908-ban, 915-ben vagy 938-ban.

⁷³⁹ Szent Ida herzfeldi (Németország) imaházáról van szó.

⁷⁴⁰ A verses betétet vers formában közöljük.

Végre, megtörvén állhatatosságuk és erőik kifáradván, felismerték, hogy ott valamiféle isteni akarat érvényesül, és hamarosan csupán a menekülésre gondolva bocsort kötöttek. Amit pedig erővel elhurcoltak, távozásuk után táborukban megtalálták, és a lakosok mindent a saját helyére visszatettek.

GERHARD

Gerhard augsburgi pap, majd székeskáptalani prépost Udalrich augsburgi püspök (923–973) legszűkebb környezetéhez tartozott, 983–993 között írta meg Udalrich élettörténetét (Vita S. Udalrici) azzal a céllal, hogy elősegítse egykori főpapja szentté avatását. Ennek megfelelően a munka uralkodó motívuma Udalrich szentsége. Gerhard 953 tájától kezdve közvetlenül tájékozott volt Udalrich ténykedéséről, ennek révén betekintést nyert a király (I. Ottó) politikájába is. Ez kiváltképpen jól tükröződik a nevezetes 956. évi Lechmezei csata részletes leírásában, amely – akárcsak Gerhard egész munkája – elsőrangú történeti értékkel bír. Gerhard fáradozásai eredménnyel jártak, Udalrichot 993-ban a szentek sorába emelték.

Mérvadó szövegkiadása: G. Waitz: in: MGH. SS. IV. 384–425. (az általunk közölt szöveg: 401–402.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. III. 2615–2617.

[12.]... Tüstént a következő évben, amely a mi urunk, Jézus Krisztus megtestesülésének 955. éve volt, a magyarok akkora serege lendült támadásba, amekkorát – saját bevallása szerint – az akkor élő emberek közül egyetlen vidéken sem látott senki. A sereg megszállta és elpusztította a noricumiak⁷⁴¹ földjét a Duna folyótól a hegyekig nyúló Fekete-erdőig, s miután a Lech folyón átkelt, és Alemanniát⁷⁴² elfoglalta, Szent Afra egyházát⁷⁴³ felégette, és a Dunától az Erdőig⁷⁴⁴ terjedő egész tartományt felprédálta, az Iller folyóig⁷⁴⁵ elterülő igen nagy részt

⁷⁴¹ Noricumra l. fentebb, 633. jegyzet.

⁷⁴² L. fentebb, 576. jegyzet.

⁷⁴³ Augsburg (l. fentebb, 687. jegyzet) melletti templom.

⁷⁴⁴ Azonos a Fekete-erdővel, ma Schwarzwald Németországban.

⁷⁴⁵ A Duna jobb oldali mellékfolyója Augsburgtól nyugatra.

pedig a tűz martalékává tette. Augsburg városát, amelyet akkor alacsony, tornyok nélküli falak vettek körül, és amely önmagában véve nem volt erős, ostromgyűrűbe fogták. A szent főpap⁷⁴⁶ pedig a legde-
rekabb katonák igen nagy sokaságát gyűjtötte össze maga körül a város védőművein belül, akiknek serénysége és bátorsága Isten segítségével szilárdan megerősítette a várost. A katonák látván, hogy a magyarok serege a várost körülveve ostromra készülődik, ki akartak rohanni, hogy velük összezsaphassanak. A püspök azonban ebben nem értett egyet velük, hanem megparancsolta, hogy erősen torlaszolja el a kaput, ahol jó lehetőség kínálkozott a betörésre. A keleti kaput, ahol a vízhez jártak,⁷⁴⁷ oly nagy tömegben támadták meg a magyarok,⁷⁴⁸ hogy maguk is azt hitték, mindjárt be tudnak hatolni. A püspök katonái vitézül küzdöttek a kapu előtt, és egészen addig ellenálltak, míg a magyarok egyike, aki a többieket a harcban felülmúlta, és akinek vezetésébe és kiválóságába vetették minden bizodalmukat a csata órájában, megölve össze nem rogyott. Végül is a többiek, amint látták, hogy ez holtan roskad a földre, nagy félelemmel és siránkozással elragadták testét, és visszavonultak táborukba. A csata idején a püspök stólába öltözött lovára ült, sem pajzsot, sem páncélt, sem sisakot nem viselt. Miközben mindenfelől elzúgtak körülötte a nyilak és a kövek, érintetlen és sértetlen maradt. Amikor pedig véget ért a harc, visszatért, körbejárta a várost, és megparancsolta, hogy a városnak a harc színterén levő házait hozzák rendbe, azokat egész éjszaka építsék, a sáncokat pedig, amennyire a rendelkezésre álló idő engedi, állítsák helyre. Ő maga az egész éjszakát imádkozással teli virrasztásban töltötte, és arra intette a

⁷⁴⁶ Szent Udalrich augsburgi püspök (923–973).

⁷⁴⁷ A Lech folyó – a Duna jobb oldali mellékveze – keletről folyt el közvetlenül Augsburg mellett.

⁷⁴⁸ Ez az esemény valószínűleg 955. augusztus 8-án volt.

városban összegyűlt szerzetesnőket, hogy egy részük bent a városban keresztekkel tartson körmenetet alázatosan fohászkodva az Úrhoz, a többiek pedig földre borulva Isten szent anyjának, Máriának kegyelméért esdekelenek igen nagy buzgalommal a nép megvédelmezése és a város megszabadítása érdekében. Ő pedig az éjszaka kicsiny részét sem fordította teste pihenésére a kora reggeli istentisztelet előtt, úgyhogy a hajnali dicséret elvégzése után, mielőtt megvirradt, bemutathatta Istennek az üdvöt adó ostyaáldozatot is. A szent szolgálat teljesítése után mindenkinek feladta az utolsó kenetet, és alázatos intelem révén buzdította őket, hogy az igaz hitben megmaradva habozás nélkül Istenbe helyezték reményüket, és hirdette nekik a vigasz minden ígéretét idézve a zsoltáríró Dávid szavait, aki azt mondta: „Ha a halál árnyékában járok is, nem félek a csapásoktól, mert te velem vagy”.⁷⁴⁹

Midőn a püspök kegyes értelme véget ért, a fényes nap első sugara rávetődött a széles földre,⁷⁵⁰ a magyarok kimondhatatlan sokaságú serege ostrom céljából minden oldalról körülvette a várost különböző ostromszereket hozva magával a védfalak lerombolására. És amikor minden oldalon már készen álltak a harcra, és a város összes védőbástyáját megtöltötték a védők, a magyarok közül egyesek a többieket korbácsokkal fenyegetve ösztökélték a harc megvívására; azok pedig látván a bástyákon a velük szemben állók sokaságát, Isten által megfélemlítve nem merték megrohanni a falakat. Közben, midőn belül is, kívül is felkészültek a harcra, Arnulf fia, Berthold⁷⁵¹ a Reisenburg⁷⁵² nevű várból a magyarok királyához⁷⁵³ jött, és értesítette őt a

⁷⁴⁹ Bibliai idézet: Zsolt 23,4. A biblikus helyek jelölésénél az 1973. évi katolikus bibliafordítás rövidítéseit használtuk.

⁷⁵⁰ 955. augusztus 9-én.

⁷⁵¹ Arnulf bajor herceg fia, aki árulóvá lett, a német királyi seregből kiválva értesítette a magyarokat Ottó hadmozdulatáról.

⁷⁵² Település Ulmtól keletre a Duna mellett (Németország).

dicsőséges Ottó király⁷⁵⁴ megérkezéséről. Amint az ezt hallotta, megfűvatta kürtjét, amely az egész hadsereg előtt ismeretes volt, a kürtjelre az egész sereg felhagyott a város vívásával, és a királlyal való tanácskozássra sietve összejött. Ő pedig megbeszélve embereivel a helyzetet, Isten adományából abbahagyta a város elleni harcot, és a dicsőséges király ellen vonult azzal a szándékkal, hogy őt embereivel együtt leverje, és győztesként térve vissza a várost és az egész országot szabadon elfoglalhassa. Dietpald gróf, a püspök testvére, a többiekkel, akik a városban voltak, az éjszaka folyamán kilopózott, és az érkező [Ottó] király elé ment. A király, amint megpillantotta a magyarok hatalmas seregét, úgy vélte, hogy ezeket emberi erővel lehetetlen legyőzni, hacsak a mindenható Isten nem kegyeskedik elveszejteni őket, akinek segítségével bízva és főembereinek vigasztaló szavaitól erőre kapva férfiasan harcba bocsátkozott velük.⁷⁵⁵ És miután mindkét fél részéről a kölcsönös öldöklés során pusztultak az emberek, és elhullottak azok, akiket Isten halálra szánt, dicsőséges győzelem adatott Ottó királynak Isten által, aki számára semmi sem lehetetlen. Ennek nyomán a magyarok serege harci kedvét elveszítve megfutamodott. Noha hihetetlen számban hullottak el közülük, még mindig akkora seregük maradt, hogy azok, akik Augsburg város bástyáiról látták őket vonulni, úgy vélték, hogy nem harctól elgyötört sereg tér vissza, de végül is a védők felismerték, hogy a magyarok a város mellett elvonulva sietve a Lech folyó túlsó partját igyekeznek elérni. A király pedig övéivel üldözésükre indult, és lemészárolta azokat, akiket sikerült utolérni, a napnak esti órájában pedig Augsburgba ért, ott töltötte az éjszakát a

⁷⁵³ A magyar sereg fővezére a más forrásokban (pl. *A cambrai-i püspökök története*) királynak nevezett Bulcsú (l. fentebb, 386. jegyzet) volt, de a vezérek sorában található a szintén királyként szerepeltetett Lél, akinek kürtje több legendás színezetet kapott. Kristó Gyula: a 724. jegyzetben i. m. 93–94. .

⁷⁵⁴ L. fentebb, 300. jegyzet.

⁷⁵⁵ 955. augusztus 10-én. L. fentebb, 724. jegyzet.

püspökkel, s nagy megkönnyebbülést nyújtott vigasztalásával annak testvére, Dietpald miatt, aki a harc során pusztult el, és más rokonai miatt, akiket ugyanott öltek meg. Dietpald fiát, Riwint atyja grófságaival jutalmazta meg, a püspöknek pedig hűséges segítségéért méltó kárpótlást nyújtott annak kívánsága szerint. Miután pedig beköszöntött a reggel,⁷⁵⁶ felkereste a bajorok földjét a barbárok menekülő csapatait üldözve, és gyors követeket küldve szét elrendelte, hogy az ellenség megsemmisítése céljából őrség vigyázza a folyók összes révjeit és gázlóit. Így is történt. A révekhez éjszaka érkező ellenséget a hajókon levők részint a folyókba süllyesztették, részint megölték. Akiknek mégis sikerült átkelni, azok a partot őrzők keze által pusztultak el. Egyetlen utat vagy kitérőt sem sikerült találniuk úgy, hogy ott ne teljesedett volna ki rajtuk nyilvánvalóan az Isten bosszúja, annyira, hogy nem sok nappal azután foglyul ejtett királyait és főembereiket és sok más földijüket Regensburgba⁷⁵⁷ hurcoltatván népük nagy gyalázatára akasztófára húzták.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ 955. augusztus 11-én.

⁷⁵⁷ L. fentebb, 588. jegyzet.

⁷⁵⁸ L. fentebb, 476. és 726. jegyzet.

JÁNOS VELENCEI PAP

János pap (diaconus) Orseolo Péter velencei doge káplánja, diplomáciai ügyekben eljáró megbízottja volt az ezredfordulón. Velencei krónika (Chronicon Venetum) című műve, amely a legrégibb, Velencének szentelt történeti munka, a kezdetektől 1008-ig halad Velence törtérijának bemutatásában. A régebbi korokra írott kútfőket használt, de már 9. század végétől kezdve – így egyetlen magyar vonatkozású adatát, a honfoglalás közepette végrehajtott velencei kalandozó hadjáratot illetően is – szóbeli információkból merített, vagyis forrásértéke saját kora felé közelítve egyre nő, sok eredeti hírt tartalmaz.

*Mérvadó szövegkiadása: G. H. Pertz: in: MGH. SS. VII. 4–38.
(az általunk közölt szöveg: 22.)*

Magyar vonatkozású részének kiadása: CFH. II. 1313.

Magyar fordítása: Horváth János: in: MEH. 215–216. (részlet).

Akkoriban⁷⁵⁹ a velenceiek egyhangúlag a nemes férfiút, Pétert választották dogéjük⁷⁶⁰, a népvezér Domenico fiát... Eközben⁷⁶¹ a magyarok Itáliába érkező, gyűjtogatásaival és rablásaival mindent feldúló, az emberek óriási sokaságát lemészárló, pogány és szörnyen kegyetlen népe számtalan embert fűzött rabszíjra. Berengár király⁷⁶² egy 15 ezer fős sereget vezetett ellenük, de ezek közül csak kevesen menekültek meg.⁷⁶³ A magyarok pedig bekalandozták Trevisót, Padovát, Bresciát és a többi tartományt, elérték Paviát és Milánót⁷⁶⁴ elpusztítva

⁷⁵⁹ 888-ban.

⁷⁶⁰ Pietro Tribuno velencei doge (888–911).

⁷⁶¹ 899-ben.

⁷⁶² I. Berengár itáliai király (888–924), 915-től császár.

⁷⁶³ L. fentebb, 596. jegyzet.

⁷⁶⁴ Észak-itáliai városok.

mindent egészen a Jób hegyéig.⁷⁶⁵ Sőt velencei területekre is betörték lovaikon és bőrből készült hajóikon: először Cittanuovát, ahonnan elmenekült a lakosság, hamvasztották el tűzzel, azután Equiliót, Finét, Chioggiát és Capo d'Arginét perzselték fel, és végigdúlták a tengerpartot is. De azokat az említett magyarokat, akik azon helyeknél, amelyeket Albiolának neveznek, kíséreltek meg a Rialtóra és Malamoccóra betörni a szent apostolok, Péter és Pál kinszenvedése napján,⁷⁶⁶ akkor az Isten segedelmétől oltalmazott Péter doge úr hajóhadával megfutamította. Mert hát ez a megpróbáltatás Itáliában és Velencében eltartott egy esztendeig.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ A Szt. Bernát-hágó (ma Colle del Gran San Bernardo, Valle d'Aosta, Olaszországban).

⁷⁶⁶ 899. június 29-én.

⁷⁶⁷ L. fentebb, 572. jegyzet.

A CAMBRAI-I PÜSPÖKÖK TÖRTÉNETE

E munka (Gesta episcoporum Cameracensium) a középkor egyik legjelentősebb egyháztörténeti forrásmunkája, amelynek előképe Flodoardnak a reimsi egyház történetéről írott műve volt. 1024–1025 körül készítette Gerhard püspök megbízásából a cambrai-i (Franciaország) Szt. Mária társaskáptalan egy ismeretlen nevű kanonokja. A három könyvből álló munka első könyve a cambrai-i püspökök történetét tartalmazza a kezdetektől Gerhard elődjének a haláláig, 1012-ig. A második könyv a püspökséghez tartozó egyházak és monostorok történetét tekinti át, a harmadik pedig teljes egészében Gerharddal foglalkozik. Magyar vonatkozásai az első és második könyvnek vannak.

Mérvadó szövegkiadása: L. C. Bethmann: in: MGH. SS. VII. 402–489. (az általunk használt szöveg: 428–429.)

Magyar vonatkozásainak kiadása: CFH. II. 1045–1047.

[I. 75.] Arról, hogy a magyarok, miután a környéket feldúlták, egészen a városig⁷⁶⁸ nyomultak. Amikor ezt nem tudták ostrommal bevenni, felégették az egész külvárost,⁷⁶⁹ Szent Géry templomával⁷⁷⁰ együtt.

Azokban a napokban⁷⁷¹ a magyarok szerfelett tomboltak e tartomány egész területén: a keresztényeket fogságba vetették, az egyházakat pedig – megszenteltségtenítve a szent kultuszokat – tűzzel elemésztették. Fulbert püspök emiatt nagy félelembe esett, és – előrelátva a fenyegető pusztulást – iparkodó fáradozással serényen töre-

⁷⁶⁸ Latinul: *urbs*. Cambrai (Franciaország) városáról, illetve váráról van szó, amelyet falak (sáncok) öveztek.

⁷⁶⁹ Latinul: *suburbium*, vagyis váralja, a polgárok lakta település.

⁷⁷⁰ Cambrai melletti kolostor.

⁷⁷¹ 954-ben.

kedett megerősíteni a várost, a legszentebb Géry-t, tudniillik a legértékesebb kincset Szent Mária monostorába rejtette, mivelhogy jövőbe látó lélekkel megsejtette azt, amit nemsokára az események kimenetele is igazolt.

Ugyanis néhány nap elteltével, vagyis az Úr megtestesülésétől számított 953. év április Idus-ának 8. napján⁷⁷² a hadi mesterséget kedvelő magyarok támadásra készen e városhoz siettek, és három napig itt tartózkodva az egész nép romlását okozták. Ugyanis a mieink – mivel hozzájuk képest igen kevesen voltak – visszavonultak a falak által védett helyekre, [a magyarok pedig] nem ütközve semmiféle ellenállásba felgyújtották az előváros épületeit, elrabolták a lakosok vagyonát, sőt a szerencsés előrenyomulás felett örvendezve harci buzgalmukat a város sáncái felé fordították, és megkísérelték a betörést; a mieink azonban hevesen védekeztek, így semmire sem jutottak. És így elfáradva, a várostól nem messze felállítva sátraikat pihenés és táplálkozás céljából visszavonultak a rétekre, vagyis az Escaut folyó közelébe, hogy majd később visszatérjenek elpusztítani a várost.

A mieink sem voltak azonban tétlének, és nem hagyták teljesen bosszulatlanul a várost ért károkat. Amikor ugyanis az ellenség egy kissé eltávolodott, a falakról megpillantottak egy királyi ivadékot, tudniillik egy hadi képességekkel rendelkező férfit – akinek a neve feledésbe merült –, amint kevesekkel együtt legutolsóként vonult: erre pedig Odo – serény szándékú és elszánt lelkű férfiú – társai közül összegyűjtött néhány merészebbet, akiket a szülőföld pusztulása miatti indulat halált megvető bátorsággal töltött el, és az ellenséget a legrövidebb úton elvágva a társaitól gyorsan utolérték. Miután a sokaság körülvette, és társai elmenekültek, belevetette magát a harcba, mivel a meghátrálást szégyennek tartotta, ugyanis túlzottan elbizakodott férfi volt; majd pedig – miután oldalról is bekerítették – a mieinknek okozott kárért a fejét levágva megölték. Miután a győzelmet elnyerték, a

⁷⁷² 954. (és nem 953.) április 6-án.

lándzsára tűzött fejet – a mieink számára örvendetes, az ellenség számára szánalmas látványként – a legmagasabb városfalon kitűzték.

Ezt megtudván, Bulcsú király⁷⁷³ – legalábbis így mondták – haragra lobbanva társa pusztulását szánalmasan fájlalta, és bosszút akarván állni rokona⁷⁷⁴ idő előtti haláláért övéivel együtt újra megtámadta a várost. Akkor azután nagyon vadul tomboltak odakint, ezek viszont szilárdan ellenálltak belül, mindkét részről sokáig harcoltak, mindenféle fegyverrel küzdöttek. Azokat a rokon feje miatti harag tüzelte kitartóan, ezeknek a szülőföld szeretete és a végső reménység adott bátorságot.

És miközben ez történt, az alatt az érdemes püspök egyre csak az Isten szülőanyját ostromolta imáival, és Szent Géry ereklyetartójánál leborulva sűrűn ismételve kérte, hogy legyen a [város] oltalmazója; majd pedig végigsietve a védőfalakon egyenként buzdította és oktatta övéit, hogy bátran küzdjenek, legyőzhetetlenekként harcoljanak; ez a küzdelem ugyanis az idegenekkel szemben Isten ütközte, s az eljövendő győzelem is az ő diadala.

Eközben [a magyarok] elfáradtak, mivel a csata szünetéig semmire sem jutottak; tanácskozva az ostrom abbahagyását fontolgatták, és adott szavukat a kedvezés és a sértetlenség zálogaként felajánlva azt a – kétséges, hogy csalárdul vagy őszintén kigondolt – egyezséget ajánlották, hogy ha a fejet átadják nekik, akkor ők a legközelebbi idő alatt visszaszolgáltatják a teljes hadizsákmányt és az összes foglyot meg minden egyebet, amit itt a környéken raboltak, azután pedig a harccal felhagyva készek békét kötni. Ezek azonban, leginkább álnokságra gyanakodva, a kérést visszautasították. Miután a magyarok ettől még jobban és esztelenül felbőszültek, könnyebb dolognak vélték

⁷⁷³ Bulcsú (l. fentebb, 386. jegyzet) nem király volt, hanem törzsfő, illetve a magyar törzsszövetség karcha (horka) címet viselő harmadik méltósága.

⁷⁷⁴ Latinul: *nepos*. Mivel unoka jelentése itt életkori okokból nem valószínű, unokaöcsre kell gondolni.

a templom felgyújtását; és felhagyva a falak ostromával, versengve égő nyílvevőket lőttek a templom tetejére. Ekkor azután egyfajta lelki zűrzavar és súlyos csüggedés támadt a mieinkben az attól való félelem miatt, hogy az ellenség fölénben van, s hogy nem képesek lakóhelyüket megvédelmezni. Mivel azok bizony szűnet nélkül lőttek, a felülkerekedő tűz már csaknem menthetetlenül elborította a tetőket, ha csak egy Serrald nevű papi személy, Istenben való hit erejével megerősítve, vizes vödört magához véve sebesen fel nem ment volna a templom tetejére. Ő pedig felmászván a köteleken – amelyeket felülről mesteri módon a haranglábakra kötött – a tüzet, miután vízzel leöntötte, eloltotta, és szárnysebesen a tetőn terelve az ellenség minden igyekezetét megghiúsította. Csodálatos még elmondani is, hogy az ellenség szeme láttára tevékenykedő és sebesülésnek kitett ember – akit azonban érdemeiért az Isten legszentebb anyja és Szent Géry, akiket az igaz ügy rendelt mellé, közbenjárásukkal megoltalmaztak – fáradozásával megmentette a templomot a pusztulástól.

A mieink bátorsága ennél fogva megnőtt, mert az isteni segítséget érezvén felhagytak a rettegéssel, és erős lélekkel törekedtek az ellenállásra. Az ellenség pedig, miután belátta, hogy semmiképpen sem győzhet, szégyenkezve és szomorúan abbahagyta az ostromot; amit azonban korábban a külvárosban sértetlenül hagyott, azt most dühödten felégette. Azokat pedig, akiket elfogtak – ha alkalmasak voltak a háborúra – rögtön megölték; aki azonban túlélte az öldöklést és a tűzvészt, azt megtartották a fogságban.

Ezután pedig – ami még súlyosabb és szomorúbb – a sereget összegyűjtve megpróbáltak betörni Szent Géry fényes és tiszteletre méltó székesegyházába, amely kívülről úgy fel volt ékesítve pompás építményekkel, hogy azt hitték, belül sok kincs tölti meg; mivel azonban a kanonokok a köznép sokaságával a legeltökéltebben ellenálltak, nem jártak sikerrel. Emiatt viszont gyűjtogatással fenyegetőztek, miután azonban a sokaság belátta ennek az ólomtetők miatti bajos voltát, úgy döntöttek, hogy inkább felhagynak vele. A sok nehézség miatt meghátráltak, és már éppen vonultak el, amikor egy, a haranglábon ülő

dühös pap nyilat röpített közjük. Ettől heves haragra lobbanva erősebb sereggel visszaözlöltek a kolostorhoz, hogy a sérelmet megtorolják, és sokáig tartó támadás után végül berontva az emberek közül, akiket belül találtak, sokakat levágtak; a papok közül megölték Ansfriedot, Anselmet, Grinbertet, Teoderiket, Gentiót is. Legvégül pedig a kockásan táblázott mennyezetre tüzet vetve a tiszteletre méltó templomot sokáig tartó és súlyos nehézségek árán elpusztították, oly módon, hogy – még elmondani is siralmas – az épület megperzselt, magasba nyúló falazatáról az oromzat szörnyű omlással lezuhant, az ólom pedig, amivel a legmagasabb tetőket felül befedték, megolvadva patakban csorgott le mindegyik oldalon erre-arra, és az utcákon keresztülfolyva körös-körül megtöltötte az árkokat. Ezután a foglyokat összegyűjtve a mérhetetlen zsákmánnyal együtt eltávoztak.

EKKEHARD

A ma svájci Sankt Gallen bencés monostorában nemcsak évkönyvet vezettek, hanem időről időre részletes beszámolók születtek a kolostor életéről, a vele kapcsolatban megtörtént eseményekről. Az első ilyen munkát Ratpert készítette Casus Sancti Galli (Sankt Gallen-i történetek) címmel a 9. század végén, és 883-ig haladt a tárgyalásban. Hosszabb szünet után Ekkehard – e néven a negyedik a kolostori tisztséget betöltő Sankt Gallen-i szerzetesek sorában – vette fel az elejtett fonalat, és ugyanezen a címen folytatta Ratpert munkáját, megírva a kolostor történetét 884-től 972-ig. Ekkehard 980–990 körül született, fiatalabb éveiben a mainzi káptalani iskolában működött, majd Sankt Gallenben tanított. Elsősorban szóbeli, kolostori hagyományok alapján, élénk, anekdotázó stílusban dolgozta fel 80 év históriáját, középpontba az apátok és a tanárok alakját állítva. A magyarok Sankt Gallen-i kalandozásáról, valamint a mörök és magyarok összecsapásáról szóló életteli leírása jól jellemzi íráskészségét, stílusát. Ekkehard 1056 után halt meg.

Mérvadó szövegkiadása: I. von Arx: in: MGH. SS. II. 77–147. (az általunk közölt szöveg: 104., 105–106., 109–111.)

Magyar vonatkozású részének kiadása: MHK. 335–342.; CFH. I. 448–452.

Magyar fordításai: Madzsar Imre: in: Mika Sándor: Történelmi olvasókönyv. Bp. 1912. 18–22. (részlet); Horváth János: in: MEH. 234–243. (részlet).

[3.]... Engilbert⁷⁷⁵ azonban, hogy visszatérjünk oda, ahonnan elkanyarodtunk, Henrikhez⁷⁷⁶ érkezett, tőle átvéve az apáti tiszte

⁷⁷⁵ L. fentebb, 649. jegyzet.

⁷⁷⁶ L. fentebb, 663. jegyzet.

hűséget esküdött neki, s miután az teljes tisztelettel elbocsátotta, még nagyobb szerencsétlenségekre tért vissza. A magyarok ugyanis értesülvén az ország zavaros helyzetéről,⁷⁷⁷ a noricumiakat⁷⁷⁸ bőszen megtámadták és gyötörték; miután Augsburgot⁷⁷⁹ hosszú ideig ostromolták, elűzetvén onnan Udalrich püspöknek⁷⁸⁰ – aki az akkori idők összes emberei között a legszentebb férfi volt – imái által,⁷⁸¹ csapatostul Alemanniára⁷⁸² törtek, miközben senki nem akadályozta őket...

Felderítők jártak⁷⁸³ éjjel-nappal a számukra ismerős vidéken, hogy jelentsék az ellenség⁷⁸⁴ érkezését a barátoknak – akik ugyan nem nagyon hitték, hogy a barbárok valaha is Sankt Gallenre⁷⁸⁵ támadnak –, hogy az erődbe menekülhessenek. Hiszen Engilbert maga is egyetértvén velük csaknem későn vitette be az erődbe Szent Gál⁷⁸⁶ igen drága kincseit. Ezért Otmár cibóriumma⁷⁸⁷ is az ellenség kezébe került. Az ellenség ugyanis nem együtt vonult, hanem csapatonként támadta meg a városokat és a falvakat, mivel senki sem állt ellen, és kifosztván felperzselt azokat, s így váratlanul tört rá a készületlen emberekre, ahol csak akart. Az erdőkből is százasával vagy olykor még kisebb csapatokban törtek elő az ott rejtőzők; a füst azonban és a tüzeztől vörös ég jelezte, hol vannak az egyes csapatok.

⁷⁷⁷ L. fentebb, 716. jegyzet.

⁷⁷⁸ Noricumra l. fentebb, 633. jegyzet.

⁷⁷⁹ L. fentebb, 687. jegyzet.

⁷⁸⁰ L. fentebb, 746. jegyzet.

⁷⁸¹ Az itt röviden összefoglalt esemény dátuma 955, a Lech mezei csatáról van szó.

⁷⁸² L. fentebb, 576. jegyzet.

⁷⁸³ 926-ban.

⁷⁸⁴ A magyarok.

⁷⁸⁵ Város Svájcban.

⁷⁸⁶ A Sankt Gallen-i bencés monostor védőszentje Szent Gál.

⁷⁸⁷ Szentségtartó.

Volt pedig akkoriban a mieink között egy buta és együgyű barát, név szerint Heribald, akinek a mondásai és tettei gyakran nevetést fakasztottak. Mikor a barátok első alkalommal menekültek az erődbe, néhányan félelemmel mondták neki, hogy ő is meneküljön. „Bizony – mondta ő –, meneküljön, aki akar. Én ugyan nem menekülök, mert a kamarás ebben az évben még nem adta ki a sarura való bőrt.” ...És így várta a betörő magyarokat rettenthetetlenül. Végül a barátok a többi hitetlenkedővel együtt csaknem későn menekültek el, megrettenve a szörnyű kiáltozástól: „az ellenség azonnal ránk ront”. Ő azonban rendületlenül kitartván szándékánál félelem nélkül sétálgatott. Azok végül betörték tegzesen, fenyegető dárdáik és nyilaik miatt ijesztően. Minden helyet alaposan átvizsgáltak; biztos, hogy sem a nemet, sem a kort nem kímélték. Egyedül őt találták ott állva középen rettenthetetlenül. Csodálták, mit akar, miért nem menekült el. Eközben a gyilkolásra elszánt embereknek megparancsolták, hogy tartsák féken fegyverüket, a tisztek tolmácsok közreműködésével kikérdezték, s mikor belátták, hogy együgyű szörnyszülöttel állnak szemben, valamennyien kinevették és megkímélték. Szent Gál költőráát érintésre sem méltatták, mivel korábban már gyakran csatlakoztak az efféle dolgokban, hiszen semmi egyebet nem találtak bennük, mint csontokat és hamvakat. Megkérdezték végül balga emberüket, hol van elrejtve a hely kincstára. Midőn az buzgón a templomkincstár rejtett ajtójához vezette őket, feltörvén azt, gyertyatartókon és aranyozott koronákon kívül, amelyeket a sietve menekülők hagytak hátra, semmit nem találtak ott, pofonokkal fenyegették meg, mert becsapta őket. Közülük ketten felmásztak a haranglábra, úgy gondolván, hogy az annak csúcsán levő kakas aranyból van, és nem lehet az így nevezett hely istene⁷⁸⁸ csak akkor, ha értékes fémből van öntve; s miközben egyikük erősebben előrehajolt, hogy azt lándzsájával leszakítsa, a magasból az udvarra zuhant és elpusztult. Ezalatt a másik az Isten szentélyének meggyalázására a keleti szárny

⁷⁸⁸ Gál latin Gallus neve azonos a kakas jelentésű latin *gallus* köznévvel.

csúcsára ment és nekikészülődött, hogy szükségét végezze, hátraesve azonban lezuhant, és teljesen összezúzta magát. Miközben e kettőt ajtószárnyak között égették – amint azt később Heribald elmondta – és a lángokádó máglya hevesen belekapott a szemöldökfába és a mennyezetbe, s husángokkal többen versengve szították a tüzet, Gallus templomát – Magnuséval⁷⁸⁹ egyetemben – semmiképpen sem tudták felgyújtani. Volt pedig a barátok közös pincéjében két érintetlenül teli boroshordó, amelyek ott maradtak, mivel ama válságos időben az ökröket befogni és hajtani senki nem merte. Ezeket, a helynek valamiféle szerencséje folytán, egyetlen ellenség sem nyitotta ki, talán azért, mert a szekereken bőven volt ilyenfajta zsákmány. Ugyanis midőn valamelyikük szekercéjét meglóbálva feltépte az egyik abroncsot, Heribald, aki már egészen otthonosan érezte magát közöttük, így szólt: „Hagyd abba, jó ember, mit gondolsz, mit iszunk majd, ha ti elmentek?” Ő, tolmács segítségével megértve ezt, nevetésben tört ki, s kérte társait, ne bántsák balga emberük hordóit. Ezek tehát megmaradtak az apát megérkezéséig, midőn a magyarok eltávoztak onnan.

Azok pedig sűrűn küldtek felderítőket, hogy igen alaposan átkutassák az erdőket és valamennyi rejtekhelyet; s várták őket, mi hírt hoznak. Végül szétszéledtek az udvaron és a mezőn – Wiborada⁷⁹⁰ kinszenvedése után –, hogy bőséges táplálékot vegyenek magukhoz. Szent Otínár ezüsttel bevont cibóriumát is lecsupaszították; ezt ugyanis a váratlanul megtámadott barátok menekülvén nem tudták magukkal vinni. A tisztek, elfoglalván a kolostor udvarát, gazdagon lakmároztak. Heribald is jól belakott velük együtt, úgy, ahogy még soha, mint később maga mondogatta. Mivel azok szokásuk szerint székek nélkül a zöld fűre heveredtek le a lakomához, Heribald magának és egy bizonyos foglyul ejtett klerikusnak kis székeket hozott. Miután pedig azok a

⁷⁸⁹ L. fentebb, 651. jegyzet.

⁷⁹⁰ Kötetünkben fentebb rövid rész olvasható a magyarok által vértanúságot szenvedett Szent Wiborada, Sankt Gallen-i apáca élettörténetéből. L. fentebb, 647. jegyzet.

lapockákat és az áldozati állatok más részeit félig nyersen, kések nélkül, fogukkal marcangolva falták fel, a lerágott csontokat tréfálkozva egymáshoz dobálták. Bort is, amit tele csöbörben középre helyeztek, egyformán mindenki annyit ivott, amennyit akart. Miután pedig a színbortól felhevültek, valamennyien félelmetesen kiáltoztak isteneikhez, a klerikust és balga emberüket arra kényszerítették, hogy ugyanazt tegyék. A klerikus, jól ismervén nyelvüket – ezért hagyták ugyanis életben –, hangosan velük kiabált; miután az ő nyelvükön eleget tombolt, könnyek között elkezdte a „Szentelj meg minket” kezdetű, a szent keresztről szóló antifónát,⁷⁹¹ a kereszt feltalálásának ünnepe másnap volt;⁷⁹² ezt vele énekelte – bár rekedt hangon – Heribald is. Mindazok, akik ott voltak, a foglyok szokatlan énekére összesereglettek, s túlradó jókedvükben táncoltak és birkóztak a főemberek előtt. Néhányan fegyverrel is összezsapva megmutatták jártasságukat a haditudományban. Eközben ama klerikus – ilyen vidámság közepette – alkalmasnak vélván az időt arra, hogy könyörögjön szabadon bocsátásáért, a szent kereszt segítségéért esdekelve könnyek között a főemberek lábai elé borult szánalmasan; ám azok módfelett vad indulattal sziszegve s mintegy szörnyű rőfögéssel adták tudtukra csatlósaiknak, hogy mit akarnak. Azok bőszen odarohantak, megragadták a férfit, gyorsabban, mint ki lehet mondani, előrántották késeiket, hogy mielőtt fejét vennék, gúnyt űzenek hajviseletéből, amit a németek picchinnek⁷⁹³ hívnak. Ezalatt míg ilyesmire készültek, az erődítmény irányában fekvő erdőben a felderítők hirtelen kürtjel és nagy kiáltozás közepette sietve közelegtek. Jelentették, hogy fegyveres csapatokkal megerősített erőd található közelükben. A férfiak, egyedül hagyván a kolostorban a klerikust és Heribaldot, sebesen kifelé igyekeztek, ahogyan csak tudtak, s gyorsabban, mint bárki hinné, harcra készen csatasorba álltak, ahogy

⁷⁹¹ Liturgikus ének.

⁷⁹² Az ünnep napja május 3. Az esemény dátuma tehát 926. május 2.

⁷⁹³ Középfelnémet szó, jelentése vágás.

szoktatták őket. Miután értesültek az erőd adottságáról, hogy tudniillik nem lehet megostromolni, hogy a támadók számára a hely csak egy hosszú és igen szűk földszoroson keresztül közelíthető meg igen nagy veszteséggel és biztos veszedelmükre, hogy annak védői sokaságuk előtt – ha férfiak – nem fognak meghátrálni, amíg élelmük van, odahagyván tehát a monostort, mivel annak istene, Gallus – véleményük szerint – ura a tűznek, a falu néhány házát felgyújtották, hogy lássanak, közeledett ugyanis az éjszaka, és elhallgattatván a kürtöket és az embereket a Konstanzba⁷⁹⁴ vezető úton eltávoztak.

Az erődbeliek azonban azt gondolván, hogy a monostor áll lángokban, értesülvén távozásukról rövidebb utakon üldözni kezdték őket, és a sokaságot messziről követő felderítőket szemből megtámadván néhányat közülük megöltek, egyiküket pedig megsebesítve fogolyként magukkal hurcolták. A többiek, nagy nehezen elmenekülve, kürtökkel jelt adtak a sokaságnak, hogy óvakodjanak. Ők pedig a lehető leggyorsabban birtokba vették a mezőt és a síkságot, s a csatasort – a körülményekhez képest – serényen felállítva, a kocsikat és az egyéb málhát körben elhelyezve egymást váltva örködték az éj folyamán, és a fűvön elterülve csendben borozgatással és alvással töltötték az időt. Amint megvirradt, rárontottak a közeli falvakra, felkutatták és elrabolták mindazt, amit a menekülők hátrahagytak, és az összes épületet felgyújtották, ami mellett csak elhaladtak...

A mi Engilbertünk azonban – mivel az égen körös-körül éjjelnappal minden vöröslött a tűztől – már nem mert kémeket kiküldeni, hanem szakadatlanul őrizte övéivel az erődítményt. Olykor mégis elküldvén a monostorba bátor embereket, hogy ott misét mondjanak, azok visszatértéig alig volt benne élet. Ám a társaknak félelem és remény között lelkierőt adott Heribald és a klerikus szünet nélküli elbeszélése az ellenségről. Végül is a komolyabban gondolkodó barátok csodálták a jóságos Istent, aki annyira kedvez az együgyűeknek, hogy

⁷⁹⁴ Város Németországban a Bodén-tó partján.

nem restelli védelmezni még a balgákat és tompa eszűeket sem az ellenség kardjai és husángjai közepette. Midőn pedig pihenés közben megkérdezték Heribaldtól, hogyan tetszettek neki Sankt Gallen oly nagy számú „vendégei”, így szólt: „Bizony, igen tetszettek, nem emlékszem, hogy valaha is vidámabb embereket láttam volna a kolostorunkban, higgyétek el nekem. Ételt és italt ugyanis bőkezűen adtak nekem, hiszen amit állhatatos pincemesterünkől azelőtt nagy nehezen tudtam kikönyörögni, hogy akár csak egyszer is inni adjon, amikor szomjaztam, azok kérésemre bőkezűen adtak nekem.” A klerikus pedig így szólt: „Ha pedig nem akartál volna inni, pofonokkal kényszerítettek”. „Nem tagadom – válaszolta –, az az egy bizony nagyon nem tetszett, hogy annyira műveletlenek voltak. Igazán mondom nektek, soha nem láttam ilyen bárdolatlan embereket Szent Gál kolostorában. Ugyanolyan féktelenséggel viselkedtek a templomban és a kolostorban, mint kinn a mezőn. Hiszen amikor egyszer jelt adtam nekik a kezemmel, hogy legalább a templomban csendesebben legyenek, az Istenre gondolva, súlyos ütések mértek a nyakamra, de tüstént borral kínáltak, így tévén jóvá azt, amit ellenem vétettek; ezt egyikőtök sem tette volna meg velem”.

Így éldegéltek ők, rettenthetetlenül, mindig Istent hívták segítségül nyomorúságos helyzetükben, hogy nyugalmuk legyen. Elterjedvén pedig a hír – ahogy lenni szokott –, hogy az ellenség visszatért, és ismét a kolostorban tartózkodik, a balga ember kitartóan kérte, engedjék őt ki, hogy kedvenceihez menjen. Így néhány napon keresztül ők és a wasserburgiak⁷⁹⁵ gyakrabban hajókon tartózkodva, amelyekkel az ellenség nem rendelkezett, várták az ellenséges állapotok végét. Meghallották végül, hogy Konstanz külső falait felégették, belül azonban fegyverrel megvédték, s hogy Reichenau⁷⁹⁶ mindenfelé nevezetes lett hajóinak összevonása és sok fegyverese révén, valamint hogy

⁷⁹⁵ Wasserburg: település Németországban a Bodén-tó partján.

⁷⁹⁶ Bencés apátság a Rajna szigetén a Bodén-tónál.

a kegyetlen ellenség elvonult a Rajnán innen és túl mindent tűzzel és öldökléssel végigpusztítván. Aztán, félelem nélkül be mervén menni a monostorba az imahelyeket kitakarították, a műhelyeket tisztára söpörték, s akkor elhivatván Noting püspököt, kérték őt, hogy mindent hintsen meg szenteltvízzel, így a rossz szellemek minden erejét elűzték. Engilbert pedig hátrahagyván a fegyvereket, magát és övét ismét hozzászoktatván az égi katonáskodáshoz mindkét tekintetben derék embernek bizonyult. Mert a szétszóródott juhokat mintegy a vállain vitte vissza a nyájhoz, s újra megtanította azokat a szerzetesi élet szabályaira. Az élelmet, ami akkor bizony mindenkinek drága volt, minden szorgalmával és tevékeny leleményességével kaparta össze nekik, hiszen lehetetlen volt vásárolni, mert minden elpusztult, s a tavaszi vetés se kecsegtetett reménnyel, mivel az ellenség megakadályozta a szántást...

[4.] Nem restellek hozzáírni a mi tragédiánkhoz néhány dolgot a magyarok által okozott szerencsétlenségek közül. Élt ebben az időben egy faluban, amelyet Friccove-nak hívtak, egy bizonyos Hirminger, nem annyira hatalmas, de erős kezű és lelkű férfiú, s miként egykor Mathathias, hat Makkabeus-fiú⁷⁹⁷ vitéz atyja. Ő ugyanis azt a csapatot, amely a Rajnán innen minket is megtámadott, különválva a Rajnán túl levő társaitól, a következőképpen bekerítette. Midőn azok a säckingeni⁷⁹⁸ Szentkereszt nevű helységet készültek megtámadni, s hidat vervén a Rajna egy szűk helyén letáboroztak társaiktól látótávolságban, és midőn a folyón keresztül egymást kölcsönösen hívogatva már bátrabban viselkedtek, ő fiaival együtt, az idő adta lehetőségekhez képest mindenholnap csapatokat gyűjtve késő éjjel három irányból váratlanul megtámadta az álomtól és bortól bódultakat, és csaknem mindenkit megölt vagy a vízbe fojtott, kivéve azokat, akik menekülven át tudtak úsztatni a folyón. Előre kioktatott ugyanis néhány falusit, hogy a közeli hegyen fazekakat és paraszat tartsanak készenlétben, s miután

⁷⁹⁷ Kr. e. 3. századi felkelők.

⁷⁹⁸ Település Freiburgtól (Németország) délre a Rajna mellett.

meghallották a zajt, ezek felemelték a meggyújtott fáklyákat, és mintegy kivilágítást rendeztek, hogy meg tudják különböztetni társaikat és az ellenséget. A folyón túl tartózkodó ellenség társai pusztulását tétlenül nézte, haragjukban felfegyverkezve a folyó partjára rohantak vadul, dühüknek eleget téve igen sok nyilat lőttek ki, s kutyaszerű üvöltéssel rettenetes hangon kiáltoztak. Irminger pedig övéivel az ellenség szeme láttára összegyűjtven a zsákmányt diadalmasan bevitte azt a bazilikába, és szétosztotta a környéken található összes erődtmény között. S mert úgy tudta, hogy azon hajókon kívül, amelyeket e város védelmére vontak össze, a Rajna szomszédságában nincsenek hajók, azt javasolta a városiaknak, hogy magukon a hajókon, azokat hidakkal összekötven, szállítsanak át fegyveres csapatokat, és az ő vezetése alatt – minthogy ő már ismeri azok harci szokásait – mielőbb ütközzenek meg velük.

Míg így tevékenykedtek, a magyarok Schwarzwaldból⁷⁹⁹ sok hajóra szert téve elsőként szállították át csapataikat, s mivel ama föld leghatalmasabb ura, bizonyos Liutfred háborúval fogadta őket, igen nagy veszteségek árán, de mégis véres győzelmet arattak. Megértették már, hogy a németeknél békésebben kell viselkedniük, s azok földjén kevésbé kell késlekedniük. Miután tehát Elzászt,⁸⁰⁰ amerre csak elhaladtak, feldúlták és felégették, a Hohfeld hegyen⁸⁰¹ és a Jura-erdőn⁸⁰² sietve átkelven megérkeztek Besançonba.⁸⁰³

⁷⁹⁹ L. fentebb, 744. jegyzet.

⁸⁰⁰ A Rajna bal parti területe Franciaországban.

⁸⁰¹ Hohenberg a Vogézekben, Kelet-Franciaországban.

⁸⁰² A Jura hegység a mai francia–svájci határvidéken, Genf és Bazel között.

⁸⁰³ Város Kelet-Franciaországban.

[5.] Akkor Konrád volt a burgundiaiak királya,⁸⁰⁴ egy virágzó ifjú, Szent Adelhaid fivére. A szaracénok⁸⁰⁵ egykor hajókon Burgundiába érkeztek, s miután háborúval mindent szétzúztak, végül legyőzve a szorosok miatt biztonságos Fraxnith⁸⁰⁶ völgyben telepedtek le, az akkori király akaratára ellenére, s miután békét kértek, a nép leányait vették feleségül; az igen termékeny völgyet lakták a királynak csekély adót fizetve. Ezek vezéréhez Konrád, híres ravaszságával élve, követeket menesztett ilyen szavakkal: „Íme a magyarok, ezek a jöttment semmirekellők, követekkel zaklatnak engem, hogy engedelmemmel fegyverrel űzhessenek el titeket arról az oly termékeny földről. Ti azonban, ha férfiak vagytok, az én támogatásommal mielőbb induljatok ellenük. Ugyanis ha ti szemből támadjátok meg őket, én oldalról rohanok rájuk. És így, amit igen remélek, levervén elűzzük őket”. Elküldött azonban a magyarokhoz is, hogy mondják el: „Miért akartok velem, ó, igen vitéz férfiak, háborúzni? Hiszen mindkettőnk részére inkább üdvös, hogy békében éljünk egymással. Jöjjetek tehát velem, és azokat az én ellenségeimet takarítsuk el arról az igen termékeny földről, és ti telepedjete le ott. S még ráadásul az ama földdel szomszédos területet is szívesen nektek adom, ha irántam hűségesen érezték”. Mindkét részről egyetértettek a királyi követséggel. Kitértek tömött sorokban a szaracénok a Fraxnith völgyből, az előre meghatározott helyen és napon készültek megütközni a magyarok; a király, övéit mindenholnan összegyűjtve, elrendezte a csatasort, látszatra úgy, mintha egyiknek és másiknak is készülne segíteni. „Mily élesen – szólt – vágnak a lándzsák és a kardok, ma mutassátok meg, ó, igen vitéz társaim! Senkinek ne okozzon gondot, melyik rész győz az oly ellenséges démonok közül. Azok győznek, akik elkezdik, három irányból

⁸⁰⁴ Konrád 936-tól volt burgund király, az itt következő esemény időpontja (954?), sőt valóságtartalma is vitatott. Pauler Gyula: az 590. jegyzetben i. m. 169. 99. jegyzet.

⁸⁰⁵ Mórok vagyis arabok.

⁸⁰⁶ Garde-Fragnet (Franciaország).

törjete rájuk. A pajzsokat elvetvén vasat használjatok; különbség nélkül gyilkoljátok a szaracént és a magyart! Az a biztos, ha közülük senkit nem kíméltek, mert közülük sem kímélne senki engem". Egymásra rohantak végül a király szeme láttára – aki a csatasorban szemlélte őket – a sátán válogatott katonái és fiai. Egyik fél sem hátrált, mindkét oldalon hulltak, mint az áldozati állatok. Végül a király – attól tartva, hogy a végén az egyik fél elmenekül – adott jelre lassanként meglepte a vadul harcolókat, mintha segítségül menne, és mindenfelől csapatonként körülvette valamennyit, hogy majd ezeket, majd azokat terítse le; mivel nem volt helyük a menekülésre, akiket nem ölt meg, azokat fogolyként eladta Arles-ban.⁸⁰⁷ Ő tehát kevés emberét veszítvén el, az Isten és Szent Mauritius dicsőségére – akinek oltalma alatt harcolt⁸⁰⁸ – diadalmaskodott.

⁸⁰⁷ Város Franciaországban.

⁸⁰⁸ Védőszentje Szent Mauritius volt.

BRÉMAI ÁDÁM

Talán felső-németországi származású szerző, aki a bambergi káptalani iskolában tanult. 1066–1067-ben Adalbert brémai érsek hívására került Brémába, 1069-ben iskolamesterként fordul elő, a brémai káptalan kanonokja. Érseke halála (1072) után kezdett hozzá *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (A hamburgi egyház főpapjainak története) című munkájának megírásához, amelyet 1075–1076-ban befejezett, de valószínűleg egészen haláláig dolgozott rajta, amely 1081–1085 között következett be. A három könyvből álló munka első része Unni érsek haláláig (936) tárgyalja az eseményeket, a teljes harmadik könyv Adalbert érseknek van szentelve. A műhöz járul mintegy negyedik könyvként a *Descriptio insularum aquilonis* (Észak szigeteinek leírása) címet viselő történeti földrajzi értekezés, ez első-sorban azokra az észak-európai területekre terjed ki, amelyek a brémai egyház érdeklődési körébe tartoztak. Általában Ádám egész Gestája Európa északi térségeire nézve bír nagy jelentőséggel. A kalandozó magyarokról szóló híradásai a portyázó hadjáratok máshonnan nem ismert észak-európai vonatkozásaiba engednek bepillantást. Igen kiterjedt forrásanyagot használt fel Ádám, klasszikus szerzőket és egyházatyákat éppen úgy, mint évkönyveket, krónikákat vagy bőségesen szóbeli hagyományokat.

Mérvadó szövegkiadásai: I. Lappenberg: in: *MGH. SS. VII.280–389.*; B. Schmeidler: in: *MGH. Script. rer. Germ. 1917.*³ 1–286. (az általunk közölt szöveg: 53., 54.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: *CFH. I. 12–13.*

[I. 52.] ... Azokban a napokban⁸⁰⁹ felettébb rettenetes sanyargatás szorongatta Szászországot, mert egyházait az egyik részen a dánok és a szlávok, a másikon a csehek és a magyarok csapásai sújtották. A

⁸⁰⁹ 915-ben.

hamburgi egyházat akkor a szlávok döntötték romba, míg a brémait⁸¹⁰ a magyarok hirtelen roham...

[I. 53.] ... Az utódok szerint nagy csoda történt azokban a napokban Brémában. A magyarok tudniillik felégetvén a templomokat a papokat az oltár előtt mészárolták le, azokat az egyháziakat pedig, akik a nép közé vegyültek, vagy legyilkolták büntetlenül, vagy fogságba hurcolták el. Akkor még a keresztek is megcsonkították és gúnyuk tárgyává tették a pogányok. Esztelen dühük nyomai egészen korunkig fennmaradtak. Azonban a haragvó Isten, akinek a kinszenvedését csúfolták itt meg, nem hagyta, hogy a hitetlenek bosszulatlanul távozzanak. Egy hirtelen és csodálatosképpen támadt szélrohammal felragadta ugyanis a zsinelyt a félig égett templomtetőkről, s a pogányok arcába, illetve szeme közé hordta, és miközben azok futásban kerestek menekülést, vagy fejjel a folyóba bukni kényszerítette, vagy a polgárok összezáruló karjaiba hajtotta őket.

⁸¹⁰ Hamburg, Bréma: észak-németországi városok.

LEO MARSICANUS

Előbb Monte Cassino-i szerzetes, majd Ostia (Olaszország) püspöke, bíboros. A Chronica monasterii Casinensis (A cassinói monostor története) című munkája 529-től 1075-ig terjedő időhatárok között tárgyalja a jelentős itáliai bencés kolostor történetét. Megbízható, részletes információkat tartalmaz, Itália délebbi részének történetére alapvető kütfő. Leo Marsicanus 1115-ben halt meg.

Mérvadó szövegkiadása: W. Wattenbach: in: MGH. SS. VII. 574–727. (az általunk közölt szöveg: 619.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. II. 1449–1450.

Magyar fordítása: Horváth János: in: MEH. 244–245. (részlet).

[I. 55.] Apátságának⁸¹¹ negyedik évében⁸¹² mérhetetlenül sok magyar Capuára szállva környékén elpusztított és felpredált mindent. Hasonlóképpen cselekedtek Benevento vidékén is, és Sarnót, Nolát⁸¹³ meg egész Liburiát⁸¹⁴ bekalandozták és elpusztították, mivel senki nem akadt, aki ilyen sokasággal képes lett volna szembeszállni; majd újra visszatértek Capuához, és 12 napon át a Galliano nevű mezőn tábo-roztak. Mivel embereink közül sokat elfogtak, ez idő tájt ezek kiváltása során nem kevés holmit adtunk át nekik, amelyeknek ez az összegzése: 1 nagy ezüst koronát ezüst láncokkal, 1 aranyozott ezüst tömjenezőt, 4 ezüst serleget, 3 ezüst kanalat 1 libra súlyban, 20 tarentumi aranyat, 1 rózsaszínű miseruhát 15 bizánci arany értékben, egy másik, ezüst szegélyekkel díszes miseruhát 16 bizánci arany értékben, még egy másikat is oroszlánokkal díszítve, 4 – hosszában négy lépés, széles-

⁸¹¹ Adalbert apát apátságának.

⁸¹² 937-ben.

⁸¹³ Nápoly (Olaszország) környéki városok.

⁸¹⁴ Tartomány Nápoly vidékén (Terra di Lavoro).

ségében három arasz – palástszegélyt, rózsaszínű oltárterítőt 16 bizánci arany értékben, 16 kiváló szőnyeget 67 bizánci arany értékben, amasuri szövetet 8 bizánci arany értékben, 3 ostyátartót 13 bizánci arany értékben, 2 gesztenyeszín textíliát 8 bizánci arany értékben, 3 selyempárnát 10 bizánci arany értékben.

Ettől az oly nagy győzelmüktől elbizakodva és oly hatalmas zsákmányukkal megrakodva ezután ők a marsusok vidékét támadták meg, és hasonló dolgokat kezdtek művelni gyűjtogatva és elpusztítva mindent. Miért is a Mindenható akaratából és segítségével a marsusok és pelignusok⁸¹⁵ összegyülekezve, miután a szorosokban lest vetettek nekik, vitézül rájuk támadtak, és csaknem valamennyit legyilkolva az aranyból, ezüstből és prémekből, valamint a különféle állatfajtákból álló szerfelett hatalmas zsákmányt kiragadták kezeikből. Valahányan pedig, akik el tudták kerülni a marsusok kardjait, gyors futással, szerteszéledve tértek vissza hazájukba.

⁸¹⁵ A Középső-Abruzzók hegyvidékének népessége.

PRÁGAI KOZMA

Az első csehországi történeti mű, a Cronica Bohemorum (A csehek története) írója 1045 táján papi családból született, Lotaringiában tanult, majd a prágai püspökség szolgálatába állt; 1099-ben Esztergomban Szerafin érsek szentelte pappá, házasságot kötött, élete végén a prágai Szent Vitus káptalan dékánja volt. Műve három könyvből és egy rövid függelékből áll. Krónikáján haláláig, 1125-ig dolgozott, az a vizözöntől 1125-ig terjedően tartalmazza a cseh történetet, központban az uralkodó Přemysl-dinasztia és a cseh-morva föld történetét állítva. A régebbi időkre vonatkozóan elsősorban legendákat, szóban terjedő információkat jegyzett fel, de már 894-től kezdve támaszkodott írott forrásokra is, a hazaiak közül a prágai egyház évkönyveit használta, a külföldiek közül klasszikus auctorokat és középkori krónikásokat (pl. Reginót) is. Forrásértéke elsősorban saját korára, a harmadik könyvben tárgyalt 1093–1125 közti eseményekre vonatkozóan igen magas. A függelék csehországi kolostorok történetét tartalmazza. Prágai Kozma munkáját 1278-ig többen folytatták.

Mérvadó szövegkiadásai: R. Koepke: in: MGH. SS. IX. 31–132.; B. Bretholz: in: MGH. SS. új sorozat. II. 1923. 1–241. (az általunk közölt szöveg: 32–34.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 801–807.

[I. 14.] Az Úr megtestesülésének 894. évében Borivojt, a szent hit első katolikus fejedelmét⁸¹⁶ megkeresztelték. Ugyanebben az esztendőben Szvatopluk, Morávia uralkodója⁸¹⁷ – ahogy mondják – elrejtőzött övéinek seregében, és sehol sem mutatkozott. Amikor azonban valóban felismerte, hogy jogtalanul és mintegy a jótéteményt

⁸¹⁶ Borivoj, az első, biztosan ismert cseh fejedelem 894 táján halt meg.

⁸¹⁷ L. fentebb, 367. jegyzet.

feledve fegyvert ragadott saját ura, császára és atyafija, Arnulf⁸¹⁸ ellen – aki nemcsak Csehországot hódította meg, hanem innen egészen az Odera folyóig, onnan pedig Magyarország felé egészen a Garam folyóig még más területeket is⁸¹⁹ –, akkor magába szállva, megbánástól vezérelve az éjszaka közepén, a sötétben észrevétlenül lóra szállt, és keresztülvágva táborán a Zobor-hegy⁸²⁰ oldalán található helyre szökött, ahol egykor három remete a hatalmas és emberek számára hozzáférhetetlen vadon közepette az ő támogatásával és segítségével templomot épített. Mihelyt oda megérkezett, az erdő egy félreeső részén megölte lovát, kardját meg elrejtette a földbe, és hajnalhasadtával úgy ment a remetékhez, hogy ne ismerjék fel; megnyírták és remete ruhába öltöztették, és ameddig élt, mindenki számára ismeretlen maradt, mígnem – midőn már halálát érezte – saját maga világosította fel a barátokat arról, hogy ki ő, majd nyomban meghalt.⁸²¹ Országát a fiai⁸²² rövid ideig és szerencse nélkül kormányozták, mert azt részint a magyarok, részint a keleti németek kifosztották, másrészt a lengyelek a földig rombolták.⁸²³

⁸¹⁸ L. fentebb, 575. jegyzet.

⁸¹⁹ Arnulf hatalma a Dunától északra eső területen nem érvényesült, csapatai csak harcoltak ott a morvákkal, de területhez nem jutottak.

⁸²⁰ Nyitra (ma Nitra Szlovákiában) fölé magasodó hegy, ahol I. (Szent) István király bencés apátságot alapított. Koszta László: in: KMTL. 746.

⁸²¹ Hiteltelen, legendás tudósítás. A kora középkori szájhagyományban a remeték és a fejedelmi családok tagjai összekapcsolása gyakori jelenség. Richard Prazák: A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. Irodalomtörténeti Közlemények 84 (1980) 396–397. Szvatopluk 894-ben hatalma teljében halt meg.

⁸²² L. fentebb, 390. jegyzet.

⁸²³ Moráviát a magyarok döntötték meg (l. fentebb, 626. jegyzet), de területéből rajtuk kívül a 10. század elején a keleti németek és a csehek (nem a lengyelek) is részesedtek. Szőke Béla Miklós: in: KMTL. 468.

ALBERICUS

A franciaországi Troisfontaines ciszterci szerzetese. Életéről szinte semmit sem tudunk. Chronica címet viselő világkrónikája – amelyet 1232 körül kezdett el összeállítani – a teremtéstől 1241-ig haladt előre az események bemutatásában. Információi nagy részét ismert írott forrásokból merítette, de számos esetben elveszett kútfőket is használt, nyugatiak mellett talán egy korai magyar történeti művet is, ahonnan a magyar honfoglalás korára vonatkozó híre származik. Kolostori levéltárakból okleveleket és leveleket hasznosított, főleg saját korához közelebbi időszakra szóbeli információkat épített be munkájába, amelyeket elsősorban az évenkénti ciszterci generális káptalanokon résztvevőktől szerzett. Az ismeretlen (elveszett) kútfőkre visszamenő hírein kívül forrásértéke elsősorban a 13. századra vonatkozó adatoknak van. Albericus 1252 után halt meg.

Mérvadó szövegkiadása: P. Scheffer-Boichorst: in: MGH. SS. XXIII. 674–950. (az általunk használt szöveg: 748.)

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 23–34.

Magyar fordítása: Latzkovits László: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Szeged 1934. 39., 73. (részlet).

893. év...⁸²⁴ Jegyzet a magyarokról: Ekkoriban a magyarok népe – Álmos⁸²⁵ nevű első fejedelme idejében – Szkítiából⁸²⁶ kivonulva

⁸²⁴ A 12. századi Freisingi Ottótól vett évszám téves. A helyes dátum 895 vagy 895–896 lenne.

⁸²⁵ A latin szövegben: *Alinus*, ami egy írott *Almus* alakból torzult; ez korai magyar krónikából származhat. Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i. m. 21–22.

⁸²⁶ L. fentebb, 219. és 605. jegyzet.

megszerezte lakóhelyül Pannóniát. Ebben az időben ezek a nyilaikkal okoznak kárt.⁸²⁷

⁸²⁷ Az egymondatos tudósítás – a gondolatjelek közé tett, Álmos nevét tartalmazó megjegyzés kivételével – Freisingi Ottótól való.

AVENTINUS-KIVONAT

Aventinus (Johannes Turmair) 1517–1519 között a bajor történet megírásához széles körű anyaggyűjtést végzett, és gyűjtőmunkája eredményeképpen kivonatokat készített (így pl. a nagyobb Altaichi Évkönyv Münchenben őrzött kéziratának margójára tett rövid megjegyzéseket). Feltételezték, hogy Aventinus 748–939 közti időre kiterjedő kivonatai az elveszett régi Salzburgi Évkönyvből, illetve annak folytatásából készültek (Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquis derivati). 1921 óta ismerjük a Salzburgi Évkönyv és folytatása szövegvariánsát, vagyis megállapítható, hogy információinak egy része nem onnan származik. Az a feltételezés, hogy amely „hírek” nincsenek meg a Salzburgi Évkönyv folytatásában, Aventinus koholmányai, nem bizonyult helytállónak. A kutatás jelenlegi állása szerint Aventinus ismert és ismeretlen (de mindenképpen megbízható) hírforrásokból merítette „kivonatait” (rövid híreit). Ennélfogva a 9–10. század fordulója körüli magyar történetre vonatkozó tudósításai hitelt érdemlőek, legfeljebb évszámai igényelnek kisebb korrekciót.

Mérvadó szövegkiadása: H. Bresslau: in: MGH. SS. XXX. 2. 743–744. (az általunk közölt szöveg: 744.)

Magyar vonatkozású részének kiadása: CHF. II. 915–916.

899.⁸²⁸ A magyarokat Linza-nál⁸²⁹ lemészárolták.⁸³⁰

⁸²⁸ Helyesen: 900.

⁸²⁹ Linz (Ausztria).

⁸³⁰ A bajor területre mélyen benyomuló magyarokat ezzel a csatával állították meg nyugati irányú előretörésükben a bajorok. Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i. m. 76–77. L. fentebb, 634. jegyzet.

901.⁸³¹ A bajorok⁸³² legyőzték a Fischánál⁸³³ Cusa király⁸³⁴ és előkelői nagy seregét.⁸³⁵

907. [A bajorok lemészárlása] Braslavespurch-nál.⁸³⁶

911.⁸³⁷ A bajorok⁸³⁸ a magyarok ellen [harcolnak] Neuchingnál.⁸³⁹

914.⁸⁴⁰ A bajorok a magyarokat megfutamítják az Inn-nél,⁸⁴¹ sokukat megölik, az Innbe szorítják.

⁸³¹ Helyes dátuma talán 903.

⁸³² Aventinus az ókori *Boius* nevet archaizálva használta a bajorokra.

⁸³³ A Duna jobb oldali mellékfolyója Bécs (Wien, Ausztria) és a Fertő-tó között.

⁸³⁴ L. fentebb, 637. jegyzet.

⁸³⁵ E katonai akció talán azonos a Sváb Évkönyv 903 alatt említett eseménnyel.

⁸³⁶ L. fentebb, 658. jegyzet.

⁸³⁷ Helyesen: 910.

⁸³⁸ Itt a bajorokra a korhű *Bavarus* népvét használta Aventinus.

⁸³⁹ L. fentebb, 642. jegyzet.

⁸⁴⁰ A helyes dátum: 913.

⁸⁴¹ L. fentebb, 645. jegyzet.

AVENTINUS

Eredeti neve Johannes Turmair (1477–1534). Humanista nevét szülővárosa, az alsó-bajorországi, Duna menti Abensberg latin neve (Aventinum) alapján vette fel. 1495–1504 között Európa híres egyetemein (Ingolstadt, Bécs, Krakkó, Párizs) tanult. Rövid ingolstadti egyetemi oktatómunka után a bajor hercegek nevelője, majd udvari történetírójuk lett. Így írta meg az *Annalium Boiorum libri septem* (*A Bajor Évkönyv hét könyve*) című munkáját, amely a világ teremtésével kezdődik és az 1460. évvel zárul. (Szövegének első kiadása csak jóval a szerző halála után, 1554-ben jelent meg.) Aventinus kiterjedt anyaggyűjtő tevékenységet végzett bajorországi kolostorokban, könyvtárakban, valamint püspöki levéltárakban. Bizonyítottnak vehető, hogy Aventinus magyar vonatkozású anyagának megírásához régi – ismert és ma már ismeretlen – forrásokat használt fel (l. a fentebb közölt, nevéhez kapcsolt kivonatot). Ugyanakkor mint humanista alkotó széles epikus mederben hömpölyögteti az eseménymenetet, nem riadva vissza a forrásadatok szabad (számos helyen önkényes) összekapcsolásától sem. Ennélfogva adatait felhasználás előtt gondos kritikában kell részesíteni.

Általunk használt kiadás: Nic. Cisnerus: *Annalium Boiorum libri VII*. Basileae 1615. (az itt közölt szöveg: 278., 281., 282., 285., 286–287.)

Összes műveinek kiadása: Johannes Turmairs *genannt Aventinus Sämtliche Werke*. I–VI. München 1880–1908. (az *Annalium e* sorozatban 1881–1884 között két részben jelent meg).

Magyar vonatkozású részeinek kiadása: CFH. I. 341–386.

Magyar fordítása: Horváth János: MEH. 263–269. (részlet).

Abban az évben, amely a keresztény időszámítás szerint a 889. esztendő,⁸⁴² [latinul] ugroknak mondott szomszédaink, akiket saját nyelvükön magyaroknak hívnak, Cussal király⁸⁴³ vezetésével Szkítiából,⁸⁴⁴ ázsiai Sarmatiából és a roxolánok nagyfejedelemségéből a Donon átkelve Európába és a germániai Sarmatiába érkeznek...⁸⁴⁵

Arnulf⁸⁴⁶ a tavasz kezdetén⁸⁴⁷ Bajorországnak Ausztriával közös határára ment, május hónapban ünnepélyes birodalmi gyűlést tartott Hengstoveldnél.⁸⁴⁸ Minthogy ezen Szvatopluk⁸⁴⁹ nem jelent meg, az állam ellenségének nyilvánították. Részt vettek ezen az összefövetelen a túlsó Lengyelország fejedelme, Vratislav,⁸⁵⁰ valamint a magyarok királyának, Cusalának – aki eddig az ideig az európai Sarmatia⁸⁵¹ meg nem határozható területein kóborolt – a követei. Ők felajánlották teljes haderejüket Szvatopluk ellen, ha megkapják azt a földet, amelyet fegyverrel megszereznek, mintegy hadi zsoldként.

A követség Arnulfnak kedvére volt, tüstént beleegyezett kérésükbe, és elrendelte, hogy a morvákat három irányból sereggel

⁸⁴² Az évszám Reginótól való.

⁸⁴³ L. fentebb, 637. jegyzet. Aventinus Cussal, Cusala néven szerepelteti Kusált.

⁸⁴⁴ L. fentebb, 219. és 605. jegyzet.

⁸⁴⁵ Archaizáló elnevezések. Ázsiai Sarmatia a kelet-európai térséget, a roxolánok nagyfejedelemsége az orosz területeket jelenti. A középkori felfogás szerint a Don alkotta a határt Ázsia és Európa között.

⁸⁴⁶ L. fentebb, 575. jegyzet.

⁸⁴⁷ 892-ben. Aventinus az ez évhez vonható tudósítás alapmagját a Fuldai Évkönyvből merítette.

⁸⁴⁸ L. fentebb, 580. jegyzet.

⁸⁴⁹ L. fentebb, 367. jegyzet.

⁸⁵⁰ Ismeretlen személy.

⁸⁵¹ A Dontól nyugatra eső terület.

támadják meg, Cusalának és magyarjainak részére Dáciát⁸⁵² jelölte ki. Vratislavnak megparancsolta, hogy venédjeivel⁸⁵³ hátulról támadjon az ellenségre. Arnulf a frankokkal, svábokkal és bajorokkal⁸⁵⁴ szemből rontott rájuk: egy teljes hónapon át, azaz egész július hóban portyázott Morávia-szerte, és mindent elárasztott gyújtogatással, gyilkolással, fosztogatással és gyásszal. Ami csak eléjük került, elpusztították: lángoltak a vetések, falvak, szántóföldek, házak és épületek. A gyümölcsfákat a dühödt katonaság gyökerestül kiirtotta. Cusala és a magyarok pedig még sokkal dühödebben tomboltak; fellegetként árasztották el mindkét Dáciát a Tiszán⁸⁵⁵ innen és túl, ameddig csak a Garam folyótól a Szvév-heggyel⁸⁵⁶ és a Duna folyóval a Fekete-tengerig⁸⁵⁷ kiterjed, karddal nyitottak utat maguknak, a régi lakosokat lekaszabták, a vidéket sorsolással felosztották maguk között, és ott telepedtek le, hogy mindörökre ott maradjanak. Emé területet az írók ma is általában Magyarországnak, Erdélynek és Hétvárnak⁸⁵⁸ nevezik. Ezt a területet egykor a jazigok és geták lakták, akiket dákoknak és szvévekkel határos gótoknak is neveznek. A régi írók ezt a vidéket kiváltképpen Dáciának, közismert elnevezéssel Szkítiának hívják. A getákat Attila⁸⁵⁹ és a hunok űzték el. Attila halála és a hunok kiűzése után a

⁸⁵² Eredetileg ókori római tartomány, Aventinusnál archaizáló név. Mint alább maga értelmezi, a Garam folyótól a Fekete-tengerig terjedő területet nevezi így.

⁸⁵³ Lengyelek. Alább Aventinus általában szlávok jelentésben használja.

⁸⁵⁴ L. fentebb, 832. jegyzet.

⁸⁵⁵ Latinul: *Tibiscus*. A görög Tibiskos a Temest jelentette, de Aventinus itt a Tisza folyóra használta a nevet.

⁸⁵⁶ Közelebről nem azonosítható hegység a Kárpát-medencében, Aventinus antikizáló névhasználatának újabb bizonyysága.

⁸⁵⁷ Aventinus a Fekete-tengert antik Pontus Euxinus néven említi.

⁸⁵⁸ Hétvár (latinul: *Septem castra*) a német Siebenbürgen tükörfordítása, ugyancsak Erdélyt jelenti. L. alább, 1220. jegyzet.

⁸⁵⁹ Hun király, 444/445-ig társuralkodó, ettől kezdve 453-ig egyeduralkodó.

gepidák, a geták utódai telepedtek le itt, mint mondják. A gepidákat a langobardok győzték le, egy szvén nemzet. Amint ezek Itáliába telepedtek, utánuk a venédek kaptak erőre ugyanott. Miután a hunok és avarok egy részét a bajorok és Nagy Károly⁸⁶⁰ elűzték Noricumból⁸⁶¹ és a két Pannóniából, a Tisza folyón túlra szorították vissza őket.⁸⁶² Ezek a népek abban az időben az említett Szvatopluknak, a szlávok⁸⁶³ hatalmas és hadban híres fejedelmének engedelmeskedtek.

A magyarok tehát elpusztították a Dáciában lakó venédeket, avarokat és hunokat, s Arnulf parancsára elvették Szvatopluktól ezt a területet, ott választottak maguknak lakhelyet. A magyarok most a törököt szorongatják, és évenként pusztulással fenyegetik.⁸⁶⁴ Így tehát az emberi dolgok közül semmi sem biztos, ahogyan az emberekre, úgy a vidékekre is a saját végzetük vár, saját sorsuk gyötri őket. Szvatoplukot azonban oly sok vereség sem törte meg eléggé, kitartott csökönyössége mellett, Hercynia⁸⁶⁵ rejtékébe ment...

Arnulf tehát ismét⁸⁶⁶ betört Moráviába, s miután a Garam folyó és a Szvén-hegység menti erődítményeket áttörte, Cusalát, a magyarok

⁸⁶⁰ Frank király (768–814), 800 óta császár.

⁸⁶¹ L. fentebb, 633. jegyzet.

⁸⁶² Aventinus a Kr. u. 2. táján az Alföldre betelepülő jazigoktól és a Tiszától keletre már jóval korábbi időkben szereplő dákoktól (getáktól) kezdve röviden – és nem túl sok hibával – összefoglalta a térség történetét a magyar honfoglalásig. Szádeczky-Kardoss Samu: A Közép-Duna-medence Árpád előtt. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből. I. Szerk. Makk Ferenc Bp. 1981. 5–35.

⁸⁶³ Szvatopluk alattvalói döntően morva-szlávok voltak.

⁸⁶⁴ Utalás a 16. század eleji Magyarországot fenyegető oszmán-török veszélyre.

⁸⁶⁵ Németország középső vidékén, a Dunától északra levő erdős hegység (a mai Német Középhegység) ókori neve.

⁸⁶⁶ Aventinus laza időrendje szerint 893-ban. Az évszám és a hozzá kapcsolt esemény téves. Aventinus bizonyosan olyan írott forrásból vette, amelyben (többek között a 12. századi Sigebertus Gemblacensisnél) 893. alatt szerepelt egy, félreértésből oda helyezett morva-magyar háború.

királyát ismét a morvák ellen küldte. Az egész Moráviát újból gyilkolás, fosztogatás, gyújtogatás és gyász töltötte be... Cusala visszatért Dáciába, amelyet fegyverrel igazott le. Ezután hat éven keresztül,⁸⁶⁷ Arnulf életében a magyarok tartózkodtak a szomszédos népek zaklatásától, és fegyverrel meghódított határaikon belül maradtak. Arnulf halála⁸⁶⁸ után azonban átkelve a Dunán a bajoroktól elragadták Pannóniát,⁸⁶⁹ ahol az a Dunával határos; ezeket a dolgokat a maguk idejében alkalmasabban fogom elbeszélni. Arnulf Szvatopluk megfékezése és a morvák leigázása, valamint a magyarokkal való szövetség megkötése után győztesen Utinumba ment, Bajorországnak egy, az Inn-nel határos városába, amely Noricumban található...

Arnulf császár halála után a morvák, akik Mojmírnak⁸⁷⁰ engedelmeskedtek, a szökevény Eisenrichnek az ösztönzésére követeket küldtek az erkölcstelenségéről és kapzsiságáról hírhedt római pápához, Jánoshoz,⁸⁷¹ és súlyosan megvádolták a bajor papokat erkölcsaik miatt. Azért tudniillik, mert azok a keresztény vallástól idegen magyarokkal baráti szövetséget kötöttek, és arra ösztönzik a magyarokat, hogy támadjanak Itáliára. Ráadásul kutyára és farkasra tesznek esküt,⁸⁷² a svábokkal és frankokkal viszálykodnak, s a szlávokkal elviselhetetlenül ellenségesek. A morvák végül pénzen kiváltották magukat a bajorországi püspökök igájából. János érsek, Benedek és Dániel püspökök⁸⁷³ ugyanis a római pápa szószólóiként Moráviába utaztak...

⁸⁶⁷ 893–899 között.

⁸⁶⁸ L. fentebb, 683. jegyzet.

⁸⁶⁹ Pannóniát a Dunántúl értelemben használja Aventinus.

⁸⁷⁰ II. Mojmírra I. fentebb, 390. jegyzet.

⁸⁷¹ IX. János pápa (898–900).

⁸⁷² E sorokban Aventinus Theotmár salzburgi érseknek IX. János pápához 900 tavaszán írott, fentebb kötetünkben részletében közölt levelét használta forrásul.

⁸⁷³ IX. János pápa a morvák számára önálló egyháztartományt állított fel érsekkel és püspökökkel.

A magyarok tehát a hetedik évben azután, hogy Dáciát elfoglalták,⁸⁷⁴ amint megtudták, hogy Arnulf császár meghalt, és az ország oly sok, egymással viszálykodó fejedelem között részekre szakadt, és hogy a keresztények egymással viszálykodnak, elhatározták, hogy megtámadják Pannóniát, az igen termékeny és velük határos földet, amely csordáik legeltetésére alkalmas, semmibe véve a királyt gyermekkora miatt,⁸⁷⁵ aki ennél fogva ki volt téve annak, hogy rászedjék. Hogy pedig ezt könnyebben és szerencsésebben véghezvihessék, Cusala, e nép királya övéinek szerfelett jeles követségét küldte Lajoshoz és szomszédaihoz, a bajorokhoz; ezeket megbízta azzal, hogy mindent alaposan kémleljenek ki, Bajorország fekvését, lakosainak szokásait.⁸⁷⁶ A követek Bajorország határain átlovagolva Regensburgba⁸⁷⁷ érkeztek, és hírül adták a királynak, hogy szeretnék neki átadni népük üzenetét. Bebecsátást nyerve a királyi palotába, miután leültették őket, sürgetve kérték, hogy újítsák meg azt a szövetséget, amelyet még Arnulffal kötöttek: megemlékeztek arról, hogy a magyarok minden népénél többre értékelik szomszédaiknak, a bajoroknak a barátságát, mivel az ő segítségükkel állandó lakóhelyük van, és erre a jótéteményre mindig emlékezni fognak. Ezenfelül ígéretet tettek még arra is, hogy Moráviát fegyvereikkel leigázzák, és a bajorok hatalma alá hajtják. A német király és a főemberek hitelt adtak nekik, és megerősítették a békét; csatlakozott a szövetséghez⁸⁷⁸ Vratislav, a túlsó Lengyelországnak és a venédeknek hozzánk hű fejedelme is.

Ezután a magyarok a bajorokkal kötött szövetség ürügyén megtámadták a morvákat, a bajorok ellenségeit, és mindent elárasztottak

⁸⁷⁴ 899-ben.

⁸⁷⁵ L. fentebb, 682. jegyzet.

⁸⁷⁶ E helyütt Aventinus ismét a Fuldai Évkönyv 900. évi híreit hasznosította.

⁸⁷⁷ L. fentebb, 588. jegyzet.

⁸⁷⁸ A bajorokhoz.

tűzzel, gyilkolással és gyásszal; Mojmir és Szvatopluk királyokat a csatában megölték,⁸⁷⁹ és Morávia egy részét megszerezték maguknak. Ezután bizonyos morvakkal együtt – akik a keresztény vallást elutasították, és akik a régi ellenségeskedés miatt gyűlölettel viseltettek a bajorok iránt – két menetoszlopban megtámadták Bajorországot (ahogyan erről beszámol a felséges II. Ottó császár⁸⁸⁰ abban az okiratban, amelyet Pilgrim passauai⁸⁸¹ püspökökhöz írt, és ahogyan ő ír erről VII. Benedek pápához⁸⁸² küldött levelében). Egyik részük a Duna északi partját szemelte ki magának egészen az Enns⁸⁸³ torkolatáig. Cussal király a másik partot követelte magának.

Bajorország abban az időben igen nagy kiterjedésű volt: északról, nyugatról és délről – ahogyan ma is – a frankokkal, a csehekkel, a morvakkal, a Lech folyóval,⁸⁸⁴ valamint a svábokkal és Itáliával volt határos, kelet felől a Száva folyó határolta. Része volt Pannónia is, amelyre Cussal, a magyarok királya meglepetésszerűen rázúdult átkelve az Isteren,⁸⁸⁵ és a túlsó bajorokat – akik a megújított szövetség miatt semmi rossztól nem tartottak, és ezért készületlenek voltak – megtámadta, szétverte és legyilkolta, Bajorországot széltében-hosszában több, mint 250 ezer lépésnyire egyetlen nap alatt elpusztította az Enns folyón belül: minden épületet felgyújtott, a fegyvertelen népet legyilkolta, szolgaságba hajtotta a nemességet, férfiakat és nőket, a foglyokat elhurcolta, a szerzeteseket és papokat a templomokkal együtt fel-

⁸⁷⁹ L. fentebb, 390. jegyzet. I. Szvatopluk két fia nem 900-ban a magyarok elleni csatában vesztette életét.

⁸⁸⁰ II. Ottó német király (973–983), 967 óta császár.

⁸⁸¹ L. fentebb, 600. jegyzet.

⁸⁸² VII. Benedek pápa (974–983).

⁸⁸³ L. fentebb, 598. jegyzet.

⁸⁸⁴ L. fentebb, 747. jegyzet.

⁸⁸⁵ Az Al-Duna ókori latin neve, amelyet Aventinus hibásan használ a pannóniai (dunántúli) Duna-szakaszra.

perzselté annyira, hogy Kelet-Bajorországban és Pannóniában, a bajorok legnagyobb provinciájában (ahol ez ideig négy püspök, négy egyházi főhatóság volt, amelyeket akkor parochiáknak, most egyházmegyéknek hívnak, és amelyek a bajorok lorch-i⁸⁸⁶ érsekének, a passau-i püspöknek a fennhatósága alatt álltak) egyetlen felszentelt épület sem maradt, és Bajorországnak az a része, amely délkelet felé fekszik – ezért hívják Ausztriának⁸⁸⁷ –, annyira elhagyott lett és úgy elnéptelenedett, hogy egészen Nagy Ottó⁸⁸⁸ idejéig nem volt keresztény lakossága. VII. Benedek pápa szavait idézem, amelyeket II. Henrik bajor uralkodóhoz⁸⁸⁹ írt.

A magyarok egy része az itáliaiakat is megtámadta, mivel hallották, hogy puhányok és gazdagok. Karddal törtek utat maguknak, a karintiai határterület vezéreit, Gottfriedet és Eberhardot megölték, Gergely aquileiai pátriárkát megfutamították, Aquileia és Verona földjét feldúlták.⁸⁹⁰ Előbb Berengárt győzték le, aki egész Itália városainak haderejével szembeszállt velük, csapatait levágták, őt magát pedig megfutamították. Ezen az egy napon több, mint 20 ezer embert: katonákat, lovagokat, papokat, püspököket és szerzeteseket gyilkoltak halomra.⁸⁹¹ Ezután⁸⁹² a Pó folyón innen fekvő Itáliát döntötték hasonló romlásba. Liudward vercellei⁸⁹³ püspököt, valamennyi közül a leggaz-

⁸⁸⁶ Az antik Lauriacum – Aventinus e néven emlegeti –, amely az Enns folyó torkolatánál feküdt, a mai Enns város (Ausztria) közelében.

⁸⁸⁷ Ausztria német *Ostarrichi* nevében valóban a német *Ost* 'kelet' szó lappang.

⁸⁸⁸ L. fentebb, 300. jegyzet.

⁸⁸⁹ II. (Civakodó) Henrik bajor herceg (955–976, 985–995).

⁸⁹⁰ Észak-itáliai városok.

⁸⁹¹ L. fentebb, 596. jegyzet.

⁸⁹² Aventinus a következő sorokban Regino krónikája alapján dolgozott.

⁸⁹³ L. fentebb, 629. jegyzet.

dagabbat, aki egykor III. Károly császár⁸⁹⁴ kancellárja volt, midőn mérhetetlen kincseivel a menekülésben keresve menedéket a magyarok útjába került, azok megölték és vagyonát megszerezték. Miután Longobardiát⁸⁹⁵ ilyen kegyetlenül feldúlták, sértetlenül visszatértek királyukhoz ugyanazon az úton,⁸⁹⁶ amelyen jöttek. Magam pedig nem a krónikások, hogy úgy mondjam, álmodzásait követem – hogy hazugságoknak ne nevezzem azokat –, hanem hiteles okiratokat és Bajorország püspökeinek megbízható tudósításait. A bajorok nyilvános könyvtáraiban őrzik Hatto mainzi érseknek, Theodmar salzburgi érseknek, Richarius passauai, Valdo freisingi, Erckenwald eichstätti, Zacharias säbeni, ma brixeni⁸⁹⁷ püspököknek IX. János pápához intézett leveleit, amelyekben több, mint tragikus módon panaszolják el mindazt, amit leírtam, amelyeknél maguk is jelen voltak, amelyeket átéltek és amelyeknek részesei voltak. De térjünk vissza a többi dologhoz!

Az innenső bajorok, mihelyt értesültek az ausztriai bajorokat ért vereségről, azt kiáltozták: „Fegyverbe! Fegyverbe!” Egy részük az Enns folyó partján közös költségen új várost épített, nem messze Lorchtól, a rómaiak ősi és egykor igen híres településétől; Ennsburgot⁸⁹⁸ a magyarok ellen közös költségen árokkal, sánccal és őrséggel erősítették meg, és a mellette elhaladó folyóról nevezték el. Sighard, a senonok⁸⁹⁹ fejedelme Felső-Bajorországban az Inn és a Senon folyók között egy erdőben, amelyet – úgy látom – carnodunumi erdőnek neveztek, a magyarok betörései ellen egy várat épített a fentebb említett

⁸⁹⁴ L. fentebb, 630. jegyzet.

⁸⁹⁵ L. fentebb, 628. jegyzet.

⁸⁹⁶ L. fentebb, 597. jegyzet.

⁸⁹⁷ Mainz, Passau, Freising, Eichstätt ma németországi, Salzburg ausztriai, Säben és Brixen dél-tiroli (olaszországi) város.

⁸⁹⁸ L. fentebb, 601. jegyzet.

⁸⁹⁹ A senonok (*Senones Galli*) eredetileg Sens (Franciaország, Párizstól délkeletre) vidékén éltek.

vatesek,⁹⁰⁰ Konrád és Gebhard intelmére, és arról a vadkanról, amelyet ott talált, Eberspergnek nevezte el, amelynek a jelentése: vadkan hegye,⁹⁰¹ ezt most a szerzetesek pompás templomává alakították át.

Eközben a bajorok egy része és elsőként Luitpold katonai praefectus⁹⁰² néhány emberrel, Richar passauai püspökkel együtt harcra kész csatasorral sietve a magyarok ellen indult, hogy megbosszulja hitszegésüket. Mihelyt erről Cussal tudomást szerzett, visszavonult, és a Fischa folyó⁹⁰³ mellett az ausztriai Bécs alatt táborozott le főembereivel együtt. Seregének azt a részét azonban, amely északtól kezdve egészen az Enns torkolatáig mindent letarolt, és ott vesztegelve győztesként viselkedett, Luitpold utolérve váratlanul megtámadta, és már az első támadásnál 1200-at közülük a Dunába űzött, kényszerített és elmerített, a többieket elűzte, levágta és leverte⁹⁰⁴ egészen Pozsonyig,⁹⁰⁵ amely most Magyarország első városa. Ott átkelve az Isteren megtámadta a győzelem miatt övével együtt örvendező Cussalt, áttörte és megzavarta csatasorát, és a királyt főembereinek nagy részével együtt a Fischa folyó felső folyásánál megölte.⁹⁰⁶ Az ellenség levágása után a mieink néhány napig ott időztek, hálát adtak a halhatatlan Istennek, és Bajorország valamennyi templomában könyörgést rendeltek el.

⁹⁰⁰ Jósok.

⁹⁰¹ Vadkan németül *Eber*, a *berg* pedig hegyet jelent. Ebersberg ma németországi város München és az Inn folyó között.

⁹⁰² L. fentebb, 599. jegyzet. A *praefectus* jelentése 'parancsnok, elöljáró'.

⁹⁰³ L. fentebb, 833. jegyzet.

⁹⁰⁴ A Fuldai Évkönyvből merített információ, ahol az esemény 900-nál szerepel.

⁹⁰⁵ Pozsony ma Bratislava (Szlovákia). Aventinus itt – úgy tűnik – a 900. év eseményéhez vonja tévesen a 907. évi pozsonyi csatát is.

⁹⁰⁶ Kusált 904-ben ölték meg a bajorok, de nem csatában, hanem egy lakoma alkalmából, amint ezt a Sváb Évkönyv tartalmazza.

ANONYMUS

Egyik, munkájában meg nem nevezett – minden valószínűség szerint III. – Béla királyunk jegyzője, aki e király halála (1196) után (úgy tűnik, 1210 táján) készítette el *Gesta Hunga[ro]rum* (A magyarok története) című alkotását. A szerző közelebbről ismeretlen, még az is bizonytalan, hogy neve P betűvel kezdődött-e. A gesta a magyarok eredetét, korai történetét tartalmazza Szt. István király koráig, középpontba a magyar honfoglalás históriáját állítva. Költött személyek és históriák keverednek benne nagy régiségre visszamenő, valóságos személyekkel és hiteles mozzanatokkal. Adatainak felhasználása erős kritikát igényel.

Hasonmás kiadása: *Anonymus, Gesta Hungarorum*. Bp. 1975.

Mérvadó szövegkiadásai: Juhász László: *P. magister...*, *Gesta Hvngarorum*. Bp. – Bononia – Lipsia 1932. 1–40.; Jakubovich Emil – Pais Dezső: in: *SRH. I.* 33–117.; Gabriel Silagi – Veszprémy László: *Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars*. Sigmaringen 1991. 28–133.

Magyar fordításai Pais Dezső tollából: *Magyar Anonymus*. Bp. 1926.; *Anonymus, Gesta Hungarorum*. Bp. 1975.; MKI. 9–64; MEH. 134–180.

Kezdődik az előhang a magyarok tetteihez

A fent említett mester [mesternek mondott P.],⁹⁰⁷ a jó emlékezetű Bélának, Magyarország dicső királyának⁹⁰⁸ egykoron jegyzője,

⁹⁰⁷ Latinul: *Pdictus magister*. Egyik lehetséges olvasata: *Predictus magister*, ez esetben a szöveg arra utal, hogy egy elveszett előlapon, ajánlásban szerepelt a szerző neve. A másik megoldás: *P. dictus magister*, vagyis mesternek mondott P., azaz a szerző neve P betűvel kezdődött. Silagi-Veszprémy 134–135.

⁹⁰⁸ A ma uralkodó nézet szerint e Béla III. Béla király (1172–1196) jegyzője volt, így a mű 1196 után íródott. Csapody Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Bp. 1978.; Thoroczkay Gábor: *Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993)*. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) 1994/2. 93–149.; Silagi-Veszprémy 135–136.

üdvözlétet küldi legkedvesebb barátjának, N.-nek, a tiszteletre méltó és az irodalom tudományában járatos férfiúnak, és tudatja, hogy kérése teljesült. Amidőn együtt töltöttük tanulóidőnket, az illő stílusban⁹⁰⁹ egy kötetbe szerkesztettem az általam olyannyira csodált Trója történetét Dares Phrygius^{909/a} és más szerzők műveiből, ahogy mestereimtől hallottam. Amint Trója históriáját közös érdeklődéssel olvastunk, megkértél engem, hogy – akárcsak a görögök háborúit és a Trója-történetet – írjam meg neked Magyarország királyainak és előkelőinek származását, miként indult el Szkítiából⁹¹⁰ a hét fejedelmi személy, akiket hétmagyarnak hívunk,⁹¹¹ hogy milyen is Szkítia földje, miképpen nemzették Álmos fejedelmet, hogy miért hívják Álmosnak Magyarországot első fejedelmét, akitől a magyar királyok származtatják magukat, hogy hány országot és uralkodót győztek le, vagy hogy a Szkítia földjéről útnak indult népet miért hívják az idegenek Hungarusoknak, saját nyelvükön pedig magyaroknak.

Meg is ígértem a feladat elvégzését, de egyéb teendők hátráltattak, s már-már elfeledkeztem volna kérésedről s az én ígéretemről, ha Kegyelmed levele nem figyelmeztet tartozásom teljesítésére. Nem feledvén tehát Kegyelmedet, bár e vesződéses világ ügyes-bajos dolgai akadályoztak, mégis hozzáfogtam ahhoz, amire biztattál. A különböző történetírók példája nyomán, az isteni kegyelem segítségébe vetvén legfőbb bizalmamat, úgy gondoltam, legjobb, ha

⁹⁰⁹ A *proprio stilo* – hagyományos átültetése: „a magam fogalmazása szerint” – fordítására l. Vizkelety András: Megjegyzések a latinitás és az anyanyelv szerepéhez a középkori historiográfiában. *Vigilia* 55 (1990) 682–683.

^{909/a} A Dares Phrygius nevéhez kapcsolt, a trójai háborúról szóló 5–6. századi mű. Az előhangban Anonymus bizonyos fordulatokat Dares Phrygiustól, néhány, a levélírással kapcsolatos sztereotípiát pedig bolognai Hugo stílustanító könyvéből (*Rationes dictandi*) merített. *Silagi–Veszprémy* 136–137.

⁹¹⁰ L. fentebb, 219. és 605. jegyzet.

⁹¹¹ Anonymus egyedülként őrizte meg a 9. századi magyar törzsszövetség hétmagyar (*hetumoger*) nevét (Kordé Zoltán: in: KMTL. 262.), amely nála már a hét fejedelmi személy (törzsfő) jelölésére csúszott át.

mindez nem merül feledésbe az utódok utolsó nemzedékéig. A legjobbnak véltem tehát, hogy az igazsághoz híven és egyszerűen írjam meg neked, s így az olvasók megismerhessék, miként történtek meg a dolgok. Illetlen és méltatlan dolognak tartanám, hogy Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi cselekedeteit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből, mintegy álomképekben ismerje meg.⁹¹² Inkább az írások biztos híradásából és a történetírás egyértelmű magyarázatából jusson illő módon tudomására a történetek igazsága.

Áldott ekképp Hungária,
Adományok osztályosa,
Hisz örvendhet óraszám
Deákja ajándékán.⁹¹³

Elbeszéli ugyanis nekünk alább királyai, nemesei származását. Királyaiét, akik dicsérettel és tisztelettel illetik az Örök Királyt és anyját, a szent Szület, akinek kegyelme révén Magyarország királyai és előkelői országukat szerencsés kézzel kormányozzák, most és mindörökké. Amen.

⁹¹² Anonymus e szavaiból következik, hogy gestája írásának idején még nem állt rendelkezésre magyar őstörténeti feldolgozás, vagyis sem a csodászarvas-, sem a turulmonda (amelyben a szerző által említett álomkép is szerepel) nem volt írásba foglalva. Horváth János: A hun-történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemének 67 (1963) 456–457.

⁹¹³ Anonymus munkájában több helyütt található verses betét. Ezek közlési módjára l. fentebb, 740. jegyzet. A rímes mondatok magyar fordítása Szabó Károly és Pais Dezső átültetései alapján készült.

[1.] Szkítia

Szkítia⁹¹⁴ ugyanis, amelyet Dentumogernek⁹¹⁵ hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északtól egészen a Fekete-tengerig⁹¹⁶ terjednek. Legszielén egy Don nevű folyó található, kiterjedt mocsarakkal, ahol a nyestek olyan nagy számban fordulnak elő, hogy nemcsak az előkelők és az egyszerű emberek, de még a gulyások, kanászok, juhászok is prémjével díszítik ruházatukat. E föld ugyanis bővelkedik aranyban és ezüstben, folyóiban drágakövek és gyöngyök találhatók. Keletről pedig Szkítia szomszédságában éltek Góg és Magóg⁹¹⁷ népei, akiket Nagy Sándor⁹¹⁸ zárt be oda. Szkítia földjének szélte és hossza messzire terjed, az ott lakókat közönségesen dentumogernek⁹¹⁹ hívják mind a mai napig, és soha egyetlen imperátor⁹²⁰ sem kerítette hatalmába őket. Szkítia népei igen régiek, s mint említettük, keleten uralkodtak. Szkítia első királya Japhet fia Magóg⁹²¹ volt, és népét Magóg királyról

⁹¹⁴ Szkítia leírásához Anonymus felhasználta az *Exordia Scythica* című művet (l. fentebb, 606. jegyzet), valamint Regino 10. század eleji, évkönyv jellegű krónikáját. Silagi-Veszprémy 138–139.

⁹¹⁵ Csupán Anonymusnál szereplő, földrajzi névként és alább népnévként használt, ismeretlen értelmű név, csak annyi bizonyos, hogy a *-moger* utótagban a magyar népnév rejtőzik. Dentumogerynek ejtették. Mályusz-Kristó 63–64.; Márton Alfréd: in: KMTL. 166.

⁹¹⁶ A Fekete-tenger nevének (latinul: *Niger Pontus*) legkorábbi előfordulása ez a latin nyelvű forrásanyagban. Váczy Péter: Anonymus és kora. In: Középkori kútfontok kritikus kérdései. Szerk. Horváth János-Székely György. Bp. 1974. 30–32.

⁹¹⁷ Biblikus személyek (Jel 20, 7), a középkori felfogás szerint a szkíták és a gótok tőlük származnak. Silagi-Veszprémy 139.

⁹¹⁸ L. fentebb, 614. jegyzet.

⁹¹⁹ L. fentebb, 915. jegyzet.

⁹²⁰ Császár.

⁹²¹ Magóg biblikus személy, Noé unokája: Ter 10, 2.

nevezték magyarnak.⁹²² Ettől a királytól származott a nevezetes és hatalmas király,⁹²³ Attila,⁹²⁴ aki az Úr megtestesülésének 451. évében⁹²⁵ Szkítia földjéről erős haddal indult el. Pannónia földjére jött és miután megfutamította a rómaiakat, birtokba vette az országot, királyi székhelyét a Duna menti Felhévíz felett alakította ki, amelyet ma magyarul Budavárnak, németül Etzelburgnak hívunk.⁹²⁶ Az itt talált ősi épületeket⁹²⁷ parancsára rendbe hozták, körös-körül erős fallal övezték. Minek folytassam tovább? Kövessük a történet fonalát!

Hosszú idő elteltével az említett Magóg királytól származott Ügyek,⁹²⁸ Álmos⁹²⁹ fejedelem apja, akitől Magyarország királyai és

⁹²² Anonymus Noé három fia közül a legelőkelőbbnek tartott Japhettől származtatta a magyarokat, s Japhet hét fia közül azért esett választása Magógra, mert hangalakja közel állt az akkor *mogor* (*magor*) alakban írt magyar népnévhez. Kristó Gyula: A Képes Krónika szerzője és szövege. In: Képes Krónika. Bp. 1986. 475–478.

⁹²³ Noha Anonymus korában a külföldi krónikákban rendre szerepel – történetileg tévesen – a hunok és a magyarok azonossága (Kristó Gyula: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 313–329.), Anonymus – a hun népnév említése nélkül – csak a hun és a magyar uralkodó dinasztia rokonságáról szól. Veszprémy László: A hun-magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 24.

⁹²⁴ L. fentebb, 859. jegyzet.

⁹²⁵ Attila 451-ben a mai Franciaország területén a mauriacumi (tévesen catalaunumi) csatát vívta a nyugat-római-galliai szövetséges sereggel. A hunok 424 körül tették át birodalmuk székhelyét a Tiszától keletre eső síkságra. Bóna István (szerk.): Hunok–Gepidák–Langobardok. Szeged 1993. 44–45., 11.

⁹²⁶ Felhévíz a mai Budapest budai oldalán, a Lukács és Császár fürdőt tápláló melegvízforrásoktól délre feküdt. Budavár a mai Óbudának (Budapest része) felel meg. Kubinyi András: in: KMTL. 131., 501–502. Etzelburg ('Attila városa') neve és Óbudára helyezése német hatást mutat. Mályusz–Kristó 115.

⁹²⁷ Ezek az Óbuda melletti római kori Aquincum romos épületeivel azonosak.

⁹²⁸ Ügyek a 14. századi krónikakompozíció szerint Álmos nagyapja volt. A nevet 'szent' jelentésű *ügy-egy* magyar szóból, illetve törökből eredeztetik. Mályusz–Kristó 141.

⁹²⁹ Álmosra l. fentebb, 334–335. jegyzet.

hercegei eredetüket származtatták, miként a későbbiekben majd szólunk róla. A szkíták ugyanis, mint említettük, igen régi nép, akikről a rómaiak tetteit megörökítő történetírók⁹³⁰ így szólnak: A szkíta nép nagyon bölcs és szelíd volt, a földet nem művelték, és szinte soha nem vétkeztek egymás ellen. Nem voltak mesteremberek építette házaik, hanem csak nemezből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet fogyasztottak, és bőségesen rendelkeztek fűszerekkel. Nyest és egyéb állatok prémjét viselték, arany, ezüst és gyöngy úgy fordult elő földjük folyóvízeiben, akár a kavics. Nem kívánták a másét, hiszen hála sok állatuknak és elegendő élelmüknek, mindnyájan gazdagok voltak. Nem paráználkodtak, hanem kinek-kinek megvolt a maga asszonya. Később azonban az említett nép, belefásulván a háborúba, oly kegyetlenné vált, amint erről néhány történetíró szól, hogy hirtelen haragjukban emberhúst ettek és emberek vérért itták.⁹³¹

Úgy hiszem, mai utódaikat látva megbizonyosodhatunk népük kemény voltáról. A szkíta népet ugyanis egyetlen imperátor sem igázta le, mivel a perzsák királyát, Dariust a szkíták megszegyenítő menekülésre kényszerítették, amikor is Darius 80 ezer embert veszített, és nagy félelmében meg sem állt Perzsiáig. Hasonlóképpen a szkíták ölték meg a perzsák Cyrus nevű királyát⁹³² 330 ezer emberével együtt. Ugyanígy a szkíták mértek csúfos vereséget Fülöp király és Olimpias királyné fiára, Nagy Sándorra,⁹³³ aki harcban már sok országot hatalma alá hajtott. A szkíta nép ugyanis olyan kemény volt, hogy minden megpróbáltatást elviselt, nagy természetűek voltak és bátrak a harcban. Ha az őket ért sérelmekről volt szó, akkor mindent képesek voltak kockára tenni. Amikor pedig a szkíták győzelmet arattak, a zsákmánnyal mit sem

⁹³⁰ Utalás az *Exordia Scythicára*, I. fentebb, 606. jegyzet.

⁹³¹ A magyarok kedvezőtlen megítélése közhelyszámba ment a középkori történeti irodalomban (I. fentebb, 622. jegyzet), amint ezt pl.: Regino és Liudprand (I. fentebb, 685. jegyzet) idézett helyei bizonyítják.

⁹³² L. fentebb, 613. jegyzet.

⁹³³ L. fentebb, 614. jegyzet.

törődtek, ellentétben mai utódaikkal, hanem csak a dicsőségre törekedtek. Dariustól, Cyrustól és Nagy Sándortól eltekintve egyetlen nép sem akadt a világon, amely be mert volna törni földjükre. A szkíták említett népe a harcban kemény volt, lóháton gyors, fejükön sisakot viseltek, az íj és nyíl használatában felülmúlták a világ minden népét, miként erről utódaikra pillantva meggyőződhetek. Amennyire távol esett a szkíta föld a forró égövötől, annyira kedvezett a [népek] szaporodásának. Kiterjedt volna ellenére mégsem volt képes az itt született népek sokaságát befogadni és táplálni. Ezért a hétnagyardnak nevezett hét fejedelmi személy a hely szűkétől szenvedvén azon gondolkozott, miként kerülhetne ki mielőbb ebből a helyzetből. Akkor tanácsot tartottak, és elhatározták, hogy elhagyják a szülőföldet, hogy maguknak új lakóterületet foglalhassanak, miként majd a következőkben el fogjuk mondani.

[2.] Miért hívják őket hungárusoknak?

Arról kell még szót ejtenünk, hogy miért hívják hungárusoknak a szkíta földről kivonult népet. Hungárusoknak Ung váráról⁹³⁴ nevezték el őket,⁹³⁵ miután legyőzvén a szlávokat a hét fejedelmi személy Pannónia⁹³⁶ földjére lépett, s ott hosszasan elidőzött. Ezért valamennyi környező nép Ügyek fia Álmost hungvári fejedelemnek, vitézeit pedig hungváriaknak hívta. Minek folytassam tovább? Ezt félbehagyva térjünk vissza kitérőnk témánkhoz, és a történelem fonalát követve végezzük be megkezdett művünket a Szent Lélek sugallata szerint!

⁹³⁴ Ungvár ma Uzsgorod Ukrajnában. A földvár helye bizonytalan. Takács Miklós: in: KMTL. 700.

⁹³⁵ Téves szófejtés; a magyarok Hungarus (Ungarn, hongrois stb.) neve az onogur népnévből származik. Mályusz-Kristó 38.

⁹³⁶ Pannónia e helyütt az egész Kárpát-medencei Magyarországgal azonos, de Anonymus használja másik, szűkebb jelentését is (l. alább, 1093. jegyzet). Veszprémy László: in: KMTL. 526.

[3.] Álmos, az első fejedelem

Az Úr megtestesülésének 819. évében⁹³⁷ Ügyek volt Szkítia legjelesebb vezére, aki, mint fentebb említettük, hosszú idő múltán Magóg királytól származott. Önedbelia⁹³⁸ fejedelem Emese⁹³⁹ nevű leányát vette nőül Dentumogerben, s tőle született meg Álmosnak nevezett fia. Az Álmos nevet azonban isteni közbelépés eredményeként nyerte, mivel várandós anyjának álmában égi látomás jelent meg turulmadár⁹⁴⁰ képében. Az reászallván mintegy teherbe ejtette, és tudomására hozta, hogy méhéből forrás fakad, s hogy ágyékából dicsőséges királyok származnak majd, akik azonban nem saját földjükön fognak sokasodni. Mert az álmot⁹⁴¹ magyar nyelven így hívják, s születését álom jövendölte meg, őt magát is Álmosnak nevezték el. Vagy azért hívták Álmosnak, azaz szentnek, mivel utódaitól szent királyok és hercegek születtek majdan.⁹⁴² De minek folytassam tovább?

⁹³⁷ Az évszám forrása ismeretlen, de nagyjából valósnak tekinthető. Kristó Gyula: in: KMTL. 39.

⁹³⁸ A latin szöveg szerint neve *Eunedubelianus*, a 14. századi krónikakompozíció szerint *Eunodbilis*, s férje pedig ott nem Ügyek, hanem Ügyek fia, Elöd. A rejtélyes név eleddig minden megfejtési kísérletnek ellenállt, valószínűleg mondai személy. Kordé Zoltán: in: KMTL. 205.

⁹³⁹ Csak Anonymusnál szerepel. Mondai voltát erősíti, hogy nevében a régi magyar *eme* 'anya' szó rejtőzik. Kordé Zoltán: in: KMTL. 187.

⁹⁴⁰ A turul (latinul: *astur*) sólyom- vagy héjaféle ragadozó madár, az Árpádok itt olvasható totemisztikus (a nemzetséget állatöstől származtató) mondájának hőse. Az ún. turulmonda egy, ettől kevésbé eltérő változata a 14. századi krónikakompozícióban is megtalálható. Kordé Zoltán: in: KMTL. 693.

⁹⁴¹ Itt Anonymus az álom szót régi magyar formájában *almu* alakban szerepeltette.

⁹⁴² Álmos neve egyik magyarázat szerint valóban a magyar *álm* szóból ered, másik feltevés szerint török eredetű (a 922-ben uralkodó volgai bolgár király neve Almis). Az azonban, hogy a latin *almus* 'szent' szóból származzék a név, kizárt. Zimonyi István és Kristó Gyula: in: KMTL. 39–40.

[4.] Álmos fejedelem

Miután pedig e világra jött Álmos fejedelem, Ügyek vezér és rokonsága, miként Szkítia szinte minden előkelősége, nagyon megörült, hiszen apja, Ügyek, Magóg király nemzetségéből eredt. Maga Álmos fejedelem szép arcú, de sötét bőrű volt, fekete, nagy szemekkel, magas termetű és vékony, nagy kezű és hosszú ujjú.⁹⁴³ Álmos kegyes, jóindulatú, bőkezű, bölcs és jó vitéz volt, s szívesen adakozott mindazoknak, akik akkoriban Szkítia földjén vitézkedtek. Mire azonban Álmos elérte az érett kort, Szkítia összes vezérénel hatalmasabb és bölcsőbb lett, és az államügyeket az ő tanácsával és segítségével intézték, mert bár pogány volt, megmutatkozott benne a Szent Lélek adománya. Amikor Álmos fejedelem érett ifjúvá serdült, nőül vette egy kiváló, ugyanazon földről való vezér leányát, akitől Árpád nevű fia született,⁹⁴⁴ akit magával vitt Pannóniába, amint arról a következőkben majd szó esik.

[5.] Álmos fejedelem megválasztása

A magyarok bátor és hadi vállalkozásokban félelmetes népe, mint fent említettük, a szkítáktól ered, amelyet a saját nyelvükön dentumogernek hívnak. Földjük olyannyira megtelt az ott született népek sokaságával, hogy az sem táplálni, sem befogadni nem tudta őket, amint arra már fentebb kitértünk. Ezért a hét fejedelmi személy, akiket a mai napig hétmagyarnak hívnak, nem tűrve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól sem riadnak

⁹⁴³ Álmos külsejének leírása minden alapot nélkülöz, Dares Phrygius nyomán készítette Anonymus. Silagi-Veszprémy 143.

⁹⁴⁴ Árpád születését a szakirodalom 845–855 körüli időre helyezi. Kristó Gyula: in: KMTL. 59.

vissza. Akkor választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem, Árpád apja származott.

Akkor a hét fejedelmi személy közös és végérvényes döntésre jutott, miszerint a megkezdett utat csak úgy tudják véghezvinni, ha maguknak fejedelmet és parancsolót választanak. Tehát a hét férfiú szabad akaratából és közös megegyezéséből Ügyek fia Álmos és a nemzetségéből majdan leszármazók személyében fejedelmet és parancsolót választott magának és fiai fiainak is, az utolsó nemzedékig. Ügyek fia Álmos fejedelem és a tőle leszármazók ugyanis előkelőbb születésűeknek és harcra termettebbeknek bizonyultak. A hét fejedelmi személy tudniillik kiváló születésű, hadra termett és hűséges volt. Akkor egyhangúan így szóltak Álmos fejedelemhez: „A mai naptól fogva téged választunk meg fejedelmünké és parancsolónkká. Ahová a sors elvezet téged, oda mi is követünk”. Akkor az említett férfiúk megerősítették Álmos fejedelemnek tett esküjüket: pogány módra vérüket egy edénybe folyatták.⁹⁴⁵ Bár pogányok voltak, közösen tett hűségesküjüket halálukig megtartották a következők szerint.

[6.] Az esküjük

Az eskü első pontja úgy hangzott, hogy maguk és utódaik fejedelme mindenkor Álmos nemzetségéből származzon. Az eskü második pontja úgy szólt, hogy a közös vállalkozások során szerzett javakból mindegyikük részesedhessen. Az eskü harmadik pontja szerint a fejedelmi személyek és fiaik tanácsát mindig ki kell kérni, ők Álmost szabad akaratukból választották meg uruknak. Az eskü negyedik pontja

⁹⁴⁵ Középkori analógiák alapján a vérszerződés (a vérrel – összekevert vérük megízlelésével – megpecsételt eskü, illetve szövetségkötés) megtörténetében nincs okunk kételkedni. Silagi–Veszprémy 144.; Imre Boba: *The Federal Structure of the Earliest Hungarian Polity: The Role of the „Covenant of Blood”*. *Ural-Altaische Jahrbücher – Ural-Altaic Yearbook* 63 (1991) 99–113.

úgy szólt, hogy ha utódaik közül bárki hűtlennek bizonyulna a fejedelmi személlyel szemben, és ellentétet szítana a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek éppúgy vére ontassék, miként ők is vérükkel erősítették meg Álmos fejedelemnek tett esküjüket. Az eskü ötödik pontja szerint ha valaki Álmos fejedelem és a többi fejedelmi személy közül meg akarná szegni az eskü rendelkezéseit, sújtsa örök átok.⁹⁴⁶

E hét férfiú neve a következő: Árpád apja Álmos, Szabolcs apja Előd, akitől a Csák nemzetség ered, Kurszán apja Kündü, Ete apja Ond, akitől a Kalán és Kölcsse nemzetség származik, Lél apja Tas, valamint a Szemere nemzetség őse, Huba. A hetedik Horka apja Tétény volt, akinek fiai Gyula és Zombor, a Maglód nemzetség ősei,⁹⁴⁷ amire alább még visszatérek. Minek folytassam tovább? Kövessük a történetek fonalát!

⁹⁴⁶ Latinul: *si quis ... infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum*. Az örök átokra utaló büntetés a 12. századi magyarországi oklevelekben gyakori az 1170-es évek előtt, l. Kristó Gyula: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXI. Szeged 1966. 10-12. A "ha meg akarná szegni" szókapcsolat viszont 1166-tól 1198-ig szerepel a hazai diplomákban. Szilágyi Loránd: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 71 (1937) 46-50.

⁹⁴⁷ A hét vezér listájában hiteles és hiteltelen elemek keverednek. Álmos helyesen szerepel e helyütt, de Tas bizonyosan nem, hiszen ő Álmos dédunokája lévén, nem lehetett Álmos kortársa. A listából Árpádra (a honfoglalás korából), Lélre (955-ből) és több Gyulára (a 10. századból) (l. fentebb, 471. jegyzet) vannak még egykorú híradások. Kündü a magyarok künde (l. fentebb, 40. jegyzet), Horka pedig a karcha~harka~horka méltóságából (l. fentebb, 373. jegyzet) vált személynévvé. A 14. századi krónikakompozíció hétvezér-listájában. Előd (Álmos apjaként) és Szabolcs (második kapitányként) szerepel. A többi személy teljességgel ismeretlen. Györffy György: a 175. jegyzetben i. m. 108-124. Nemzetségek 1208 óta fordulnak elő a magyarországi oklevelekben. Petrovics István-Zimonyi István: in: KMTL. 488-490.

[7.] Kivonulásuk

Az Úr megtestesülésnek 884. évében a krónikások évkönyvei⁹⁴⁸ szerint a hétmagyarnak nevezett hét fejedelmi személy Szkítia földjéről nyugatra vonult. Közöttük volt Ügyek fia Álmos, Magóg király nemzetségéből, jó emlékezetű uruk és tanácsadójuk feleségével és Árpád fiával, velük vonultak ki az említett területről Álmos nagybátyjának, Hüleknek Szovárd és Kadocsa nevű fiai⁹⁴⁹ s szövetséges népek megszámlálhatatlan sokasága. Hosszú napokig pusztaságokon haladtak keresztül, az Etil folyón⁹⁵⁰ pogány módra tömlőn⁹⁵¹ ülve keltek át, s nyomát sem találták városoknak vagy emberi életnek. Szokásukkal ellentétben nem maguk készítette ételekkel éltek, hanem hússal és hallal táplálkoztak, mígnem Oroszországba nem értek, amelyet Szuzdálnak⁹⁵² hívnak. Ifjaik szinte naponta vadászni indultak, ezért a magyarok attól a naptól fogva mindmáig vadászatban felülmúlják a többi népet. Így lépett Álmos fejedelem egész kíséretével a Szuzdálnak nevezett Oroszország földjére.

⁹⁴⁸ Itt Anonymus Regino évkönyvszerű krónikájára hivatkozik, a 884-es dátum Regino 889-es évszámából romlott. Silagi-Veszprémy 147.

⁹⁴⁹ Szovárd (*Zuard*) Kézai Simonnál és a 14. századi krónikakompozícióban Itáliát végigpusztító hun hadvezérként (Kordé Zoltán: in: KMTL. 748.), Kadocsa ugyanott Csele fiaként szintén mint hun kapitány szerepel. Hülek (*Hulec*) alakjában számosan Álmos unokáját, Jeleket (I. fentebb, 376. jegyzet) látják. Györffy György: a 175. jegyzetben i. m. 118–119.

⁹⁵⁰ L. fentebb, 61. jegyzet.

⁹⁵¹ Anonymus a tömlő fogalmára a török eredetű, magyarországi emlékekben egyetlen alkalommal itt előforduló *tulbou* szót használja. Pais Dezső: Tömlő. Magyar Nyelv 30 (1934) 36–41.

⁹⁵² Szuzdal (város és fejedelemség Moszkvától északkeletre) igazi jelentőségre III. Vszevolod vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem (1176–1212) alatt emelkedett. Domanovszky Sándor: Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta. Századok 67 (1933) 52–53.

[8.] Oroszország

Miután orosz területre érkeztek, minden ellenállás nélkül⁹⁵³ elérték Kijevet, s mikor elhaladtak a város mellett, átkeltek a Dnyeper folyón,⁹⁵⁴ és az oroszok egész országát meg akarták hódítani. Az orosz fejedelmek erről tudomást szerezve megijedtek, különösen akkor, amikor fülükbe jutott, hogy Ügyek fia Álmos fejedelem annak az Attila királynak a nemzetségéből való, akinek az ő őseik évi adót fizettek. A kijevi fejedelem mégis egybehívatta előkelőit, tanácsot tartott, és úgy döntöttek, hogy harcot indítanak Álmos fejedelem ellen. Inkább pusztuljanak el háborúban, mintsem hogy elveszítsék saját hazájukat, és akarataik ellenére Álmos fejedelem alattvalói legyenek. A kijevi fejedelem tüstént követeket is menesztett, hogy segítségül hívja hűséges barátait, a kunok hét vezérét. Erre a hét vezér, név szerint Ed, Edömén, Et, Böngér, Örsúr apja Ocsád, Vajta és Alaptolma apja Ketel,⁹⁵⁵ egybegyűjtván lovasaik nagy sokaságát, a kijevi fejedelem iránti barátságuk okán gyors menetben Álmos fejedelem ellen vonult. A kijevi fejedelem seregével elébük ment, és a kunok támogatásával harcosok sokaságával indult meg Álmos fejedelem ellen.

A Szent Lélek támogatását élvező Álmos pedig felöltötte fegyverzetét, elrendezte harcsorait, lovára ülve erre-arra lovagolt, hogy biztassa vitézeit, és miután megindult a roham, az övéi élére állva így

⁹⁵³ Latinul: *sine aliqua contradicione*; oklevélformula, amely a 12. század második felétől szerepel magyarországi oklevelekben. Silági-Veszprémy 148.

⁹⁵⁴ A Kijev ma Ukrajna fővárosa. Az eseményről hasonló szavakkal beszámol az orosz őskronika fentebb idézett szövege is a 6406. (898.) év alatt. Veszprémy László: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténelmi Közlemények 103/2 (1990) 13–14.

⁹⁵⁵ A lista nem hiteles. Közülük Ed és Edömén Attila hun király unokáiként, Csaba fiaiként, Örs hetedik honfoglaló kapitányként szerepel Kézai Simonnál és a 14. századi krónikakompozícióban. Mályusz-Kristó 132., 165. Általános felfogás szerint a kunokon a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott kabarok értendők. Silági-Veszprémy 148.

szólott hozzájuk: „Szkíták, bajtársaim, bátor férfiak! Ne feledjétek azt a pillanatot, amikor útnak indultatok, és azt mondtátok, hogy karddal és vérrel szerzitek meg azt a földet, ahol majd lakhattok. Ne törődjétek az oroszok és kunok sokaságával, akik kutyáinkhoz hasonlatosak. Vajon nem juhászodnak-e meg tüstént a kutyák, amint uruk szavát meghallják? A virtust bizony nem a népek sokasága, hanem a lélek bátorsága táplálja. Vagy nem tudjátok, hogy egyetlen oroszlán számos szarvast megfutamít, miként egy filozófus mondta? De más témára térvén azt mondom nektek: Ki tudott eddig ellenállni a szkíta vitézeknek? Nem futamították-e meg a szkíták a perzsák királyát, Dariust, aki félelmében csúfosan megfutott Perzsiába, és elveszítette 80 ezer emberét? Vagy nem ölték-e meg Cyrus perzsa királyt 330 ezer katonájával? Vagy nem a szkíták mérték-e megalázó vereséget Nagy Sándorra, Fülöp király és Olimpias királyné fiára, aki sok országot hódított meg fegyvereivel? Ezért rendületlenül és bátran harcoljunk azok ellen, akik kutyáinkhoz hasonlítanak,⁹⁵⁶ s ne féljünk jobban seregüktől, mint a legyek hadától!”

Álmos fejedelem vitézei nagy bátorságot merítettek a hallottakból. Rögest felharsantak mindenfelé a harci kürtök, és összecsaptak az ellenfelek harcsorai, és kemény küzdelem vette kezdetét, amelyben az oroszok és kunok nagy számban estek el. Az orosz és kun vezérek látván, hogy az övéik megfogyatkoztak a harcban, megfutottak, s hogy életüket mentsék, sietve Kijev városába vonultak vissza. Álmos fejedelem és vitézei Kijev városáig üldözték az oroszokat és kunokat, s vitézei úgy aprították a kunok kopaszra nyírt fejét, mint a nyers tököket. A városba bejutott orosz és kun vezérek a szkíták merészsége láttán ijedtségben szóhoz sem jutottak.

⁹⁵⁶ A szónoklatot Anonymus a Nagy Sándor-regényből és Dares Phrygius szövegéből állította össze. Silagi-Veszprémy 149.

[9.] A fejedelem és az oroszok közötti béke

A győzelem után Álmos fejedelem és vitézei elfoglalták az oroszok földjét, javaikat elragadták, és a következő héten Kijev város ostromához fogtak. Amint létrákat támasztottak a falakhoz, a kun és orosz vezérek megrettentek a szkíták vakmerősége láttán. Mihelyt rádöbbsenek arra, hogy nem állhatnak ellen, a kijevi fejedelem és a vele levő többi orosz és kun vezér követeket küldött, és arra kérték Álmos fejedelmet és vezéreit, hogy kössenek békét velük. Amikor a követek megérkeztek Álmos fejedelemhez, kérték, hogy ne űzzék el uraikat lakóhelyükről. Álmos fejedelem tanácsot tartva övéivel azzal küldte vissza az orosz követeket, hogy a vezérek és előkelők adják túsul fiaikat, fizessenek évente 10 ezer márka adót, s ezen felül gondoskodjanak ellátásukról, ruházatukról, s biztossítsák egyéb szükségleteik kielégítését.⁹⁵⁷

Az orosz vezérek, ha nem is önként, mindezt teljesítették Álmos fejedelemnek, de arra kérték, hogy Halics⁹⁵⁸ földjén túljutván, a Havasoktól⁹⁵⁹ nyugatra, Pannónia földjére szálljanak alá, ami korábban Attila királyé volt, s dicsérték annak kiválóságát. Elmondták ugyanis, hogy itt a Duna, a Tisza és más jóféle halakban bővelkedő nevezetes folyók vizei folynak össze. A földet szlávok, bolgárok és vlachok,

⁹⁵⁷ Hogy a magyarok uralmuk alatt tartották-e Kijevet a 9. század vége felé, vitatott. Az igenlő válasz: G. Vernadsky: *Lebedia. Studies on the Magyar Background of Kievan Russia*. Byzantion 14 (1939) 197–201.; a nemleges: Bartha Antal: az 521. jegyzetben i. m. 364–365. A kérdésben meghatározó jelentőségű „Olma (Álmos?) udvarháza” kifejezés értelmezésére l. fentebb, 529. jegyzet.

⁹⁵⁸ Halics (Galícia) az 1140-es években kialakult fejedelemség a Kijevi Oroszország délnyugati részén, Magyarország szomszédságában, amelynek megszerzéséért a magyar királyok 1188 óta számos háborút viseltek, s nevét 1206 óta uralkodói címükben viselték. Font Márta: in: KMTL. 252–253.

⁹⁵⁹ A Kárpátok magyar neve. Blazovich László: in: KMTL. 258. Anonymus *Houos* alakban jegyezte fel nevét.

valamint a rómaiak pásztoraik lakják,⁹⁶⁰ mert Pannónia földjét Attila király halála után a rómaiak legelőnek⁹⁶¹ nevezték, mivel nyájaik ott legelésztek. És joggal nevezték Pannónia földjét a rómaiak legelőjének, mivel most is a rómaiak legelik le Magyarország javait.⁹⁶² Minek folytatnám tovább?

[10.] A hét kun vezér

Álmos fejedelem és előkelői tanácsot tartottak, és eleget téve az orosz vezérek kérelmének békét kötöttek velük. Akkor az orosz fejedelmek, tudniillik Kijevé és Szuzdálé, fiaikat adták túszként Álmos fejedelemnek, hogy ne üzzék el őket lakóhelyükről. Velük küldtek 10 ezer márkát és ezer lovat, orosz szokás szerint díszes nyereggel és zablákkal, 100 kun fiút, 40 teherszállító tevét, számtalan hermelin- és szürke mókuszprémet és egyéb ajándékok végtelen sorát. Amikor a

⁹⁶⁰ Anonymus azon népekkel népesítette be a magyar honfoglalás előtti Kárpát-medencét, amelyek a 13. századi eleji Magyarország szomszédai voltak. Deér József: A románság eredetének kérdése a középkori magyar történetírásban. In: Magyarok és románok. Szerk. Deér József-Gáldi László. Bp. 1943. 94–110. A szlávok tehát szlávok, a bolgárok bolgárok, a vlachok az erdélyi és al-dunai románok, a rómaiak pásztoraik pedig a Német-római Császárság alattvalói. Kristó Gyula: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: Tanulmányok az Árpád-korról, a 923. jegyzetben i. m. 186.

⁹⁶¹ A rómaiak legelője (*pascua Romanorum*) és Pannónia azonosítása régi európai közhely, amely számos magyarországi krónikába is bekerült. A kifejezés egyszerre juttatta felszínre azt az ismeretet, hogy Pannónia hajdan római uralom alatt állott, illetve hogy földje termékeny, legeltetésre kedvező. Kristó Gyula: a 960. jegyzetben i. m. 178–181.

⁹⁶² Bár a rómaiak (*Romani*) értelmezésére számos elmélet látott napvilágot (a pápaságot, a nyugati lovagokat jelentené), az a legvalószínűbb, hogy e helyütt is a Német-római Birodalom alattvalóira vonatkozik, akiket Anonymus korában Magyarországon II. András felesége Gertrúd (meghalt 1213-ban) kíséretének tagjai testesítették meg, akik valóban rendkívül sok juttatást kaptak az uralkodótól. Kristó Gyula: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez. In: Tanulmányok az Árpád-korról, a 923. jegyzetben i. m. 377–382.

kunok említett vezérei, vagyis Ed, Edömén, Et, Bors apja Böngér, Örsúr apja Ocsád, Vajta, akitől a Baracska nemzetség származik és Alaptolma apja Ketel, látták Álmos fejedelem kegyességét az oroszok iránt, lábai elé borultak s önként meghódoltak neki, imígyen szólván: "Téged választunk meg a mai naptól kezdve, hogy urunk és parancsolónk légy nekünk és utódainknak, s ahova sorsod vet, mi követünk téged." Amit szóval tudtára adtak, pogány módra tett hűségesküvel is megerősítették, miként Álmos fejedelem és előkelői is hasonlóképpen hűségesküvel kötelezték el magukat. Akkor a kunok hét vezére feleségeikkel, fiaikkal és nagy sokasággal a Pannóniába való indulás mellett döntött. Az oroszok közül is sokan Álmos fejedelemhez csatlakoztak, és vele jöttek Pannóniába. Utódaik a mai napig itt laknak szerte az országban.⁹⁶³

[11.] Lodoméria és Halics városai

Akkor Álmos fejedelem és a többi fejedelmi személy, akiket hétmagyarnak hívnak, a kun vezérek rokonságukkal és mindkét nembeli szolganépükkel együtt elindultak Kijevből, és a kijevi oroszok vezetésével eljutottak Lodoméria városáig.⁹⁶⁴ Lodoméria fejedelme és előkelői különféle értékes ajándékaikkal országuk határára vonultak ki Álmos fejedelem elé, és önként megnyitották előtte Lodoméria városát. Álmos fejedelem az övéivel három hétig maradt ott. A harmadik héten pedig a lodomériai fejedelem két fiát s főemberei fiait túszként mind átadta Álmos fejedelemnek. Ráadásul 2 ezer márka ezüstöt és 100 márka színaranyat, számtalan prémet és köntöst, valamint 300 lovat

⁹⁶³ A Kárpát-medencében a középkorban több tucat Orosz, Oroszi, Oroszfalva stb. helynév létezett. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfű László: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. I. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XLIV. Szeged 1973. 13–14.

⁹⁶⁴ A ma ukrainai Vlagyimir Volinszkij városa, illetve a körülötte kialakult fejedelemség. A magyar királyok címében Lodoméria formában 1206 óta szerepel. Font Márta: in: KMTL. 735.

nyereggel és kantárral, 25 tevét és a teher szállítására ezer ökröt, továbbá számtalan egyéb ajándékot adott a fejedelemnek és előkelőinek. A negyedik héten Álmos fejedelem az övéivel Halicsba érkezett, és pihenőhelyet választott magának és nekik. Amint ezt Halics fejedelme meghallotta, kíséretével mezítláb járult Álmos fejedelem elébe, s különféle ajándékokat adott át a fejedelem használatára, majd feltárva Halics városa kapuit mintegy saját uraként látta vendégül. Saját fiát pedig országa előkelőinek fiaival együtt túsul adta, s ezenfelül tíz kiváló arab paripát és 300 lovat nyereggel és zablákkal, továbbá 3 ezer márka ezüstöt, 200 márka aranyat és előkelő ruhákat ajándékozott a fejedelemnek és minden vitézének. Amikor Álmos fejedelem már egy hónapja pihent Halicsban, Halics fejedelme és társai, akiknek fiai túszként voltak fogva, arra kérelték Álmos fejedelmet és előkelőit, hogy a Havasokon túl, nyugatra, Pannónia földjére ereszkedjenek alá.

Arról a földről ugyanis úgy beszéltek nekik, mint amely ritka kiváló, s ahol híres folyamok folynak össze, nevezetesen – miként már fent említettük – a Duna, a Tisza, a Maros, a Körös, a Temes és így tovább. Régebben ez is Attila király földje volt – mondták –, s Pannóniát a Dunáig halála után vették birtokba a római fejedelmek, s telepítették le pásztoraikat. A Tisza és Duna közti területet fel az orosz és lengyel határig pedig Bulgária fejedelme, Salanus fejedelem⁹⁶⁵ őse, a nagy Keanus⁹⁶⁶ foglalta el, és szlávokkal, valamint bolgárokkal népesítette be. A Tisza és az Erdély felé eső Igyfon erdő⁹⁶⁷ közötti területet a Marostól

⁹⁶⁵ Anonymus által helynévből életre keltett személy. Kordé Zoltán: in: KMTL. 589. A név magyar kiejtése Csalán vagy Salán volt, a Vörösmarty Mihály révén meggyökeresedett Zalán alak téves olvasaton alapszik.

⁹⁶⁶ Anonymus e Keanus alakját a 11. század elején élt, Szent István által legyőzött dél-erdélyi (eredetét tekintve bolgár) Keánról mintázta. Kristó Gyula: Keán, Szent István király ellenfele. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* XCVIII. Szeged 1993. 15–28.

⁹⁶⁷ A Nagyvárdtól északkeletre húzódó Réz-hegység régi neve, románul Munții Plopișului.

a Szamos folyóig Marót fejedelem⁹⁶⁸ vette birtokba. Unokáját hívták a magyarok Ménmarótnak,⁹⁶⁹ mert számos ágyasa volt, földjét pedig kozárnak nevezett népek⁹⁷⁰ lakták. A Maros folyótól Orsova⁹⁷¹ váráig terjedő földet pedig bizonyos Galád⁹⁷² nevű fejedelem Bodony⁹⁷³ várából kiindulva kun segítséggel foglalta el. Tőle származott Ajtony,⁹⁷⁴ akit azután Maros menti várában⁹⁷⁵ sok idő múltán, Szent István király idején Doboka fia Csanád, a király unokatestvére megölt, mivel az említett királlyal mindenben szembefordult. Kiváló szolgálataért a fent említett király neki adta Ajtony feleségét és várát, amelyet ma Csanád várának hívunk, annak minden tartozékával, mivel a jó uralkodók szokása híveik megjutalmazása. Minek folytatnám tovább?

[12.] Pannóniába való bejövetelük

Álmos fejedelem és előkelői pedig megfogadván az oroszok tanácsait, tartós békét kötöttek velük. Az oroszok fejedelmei ugyanis, miként említettük, fiaikat adták túsul, számtalan ajándékkal együtt,

⁹⁶⁸ A morva nép régi magyar *marót* nevéből életre keltett személy. Györffy György: a 175. jegyzetben i. m. 19–21.

⁹⁶⁹ Anonymus alkotta meg valószínűleg a bolgár-török *men* ('nagy') szó és a Marót név összetételével. Kordé Zoltán: in: KMTL. 450.

⁹⁷⁰ Tudomásunk szerint kazár népek a honfoglalás előtti Kárpát-medencében nem éltek. Györffy György: a 175. jegyzetben i. m. 21. Mindenesetre Anonymus a kazár népnév lejegyzésével a 9. századdal lényegében befejeződő kazár–magyar kapcsolatokra „emlékezett”.

⁹⁷¹ Ma Orşova (Románia).

⁹⁷² Anonymus által helynevek alapján kitalált személy. Kordé Zoltán: in: KMTL. 229.

⁹⁷³ Ma Vidin (Bulgária).

⁹⁷⁴ Ajtony 1028 táján szenvedett vereséget Szent István hadvezérétől, Csanádtól. Szegfű László: in: KMTL. 32–33.

⁹⁷⁵ Marosvár, utóbb Csanád, ma Cenad (Románia).

hogy országukból el ne űzzék őket. Akkor Halics fejedelme parancsot adott, hogy a magyarok előtt 2 ezer íjász és 3 ezer paraszt járjon, és biztosítsa útjukat a Havasokon át egészen Ung határáig. Teherhordó állataikra élelmiszert és egyéb szükséges dolgokat rakatott, s táplálékul számtalan barmot ajándékozott nekik. Akkor a hét fejedelmi személy, akiket hétmagyarnak hívtak és a fent említett hét kun vezér rokonságukkal s mindkét nembeli háznépükkel együtt a halicsi oroszok tanácsára és segítségével elindultak Pannónia földjére.

Így keltek át a Havasokon, és szálltak alá Ung vidékére. Mihelyt megérkeztek oda, az első elfoglalt helységet Munkácsnak⁹⁷⁶ nevezték el, mivel oly nagy fáradsággal jutottak el az általuk áhított földre. Akkor, hogy fáradaimaikat kipihenjék, 40 napon át ott maradtak, s rendkívül megtetszett nekik az a vidék. A föld lakói pedig, a szlávok, értesülvén érkezésükről, nagyon megijedtek, és önként meghódoltak Álmos fejedelemnek, mivel a fülükbe jutott, hogy Álmos fejedelem Attila király nemzetségéből származik. És bár a szlávok Salanus fejedelem emberei voltak, mégis nagy tisztelettel és félelemmel álltak Álmos fejedelem szolgálatára: felajánlva neki mindazt, ami csak ellátására kellhet, miként az urukat megilleti. A föld lakosai pedig félelmükben és rettegésükben úgy hódoltak a fejedelemnek és előkelőinek, mint a szolgák tulajdon uraiknak. És dicsérték nekik a föld termékenységét, és elmesélték nekik, hogy Attila király halála után Salanus fejedelem őse, a nagy Keanus fejedelem miként indult meg Bulgáriából a görögök császáranak tanácsára és segítségével, s magukat a szlávokat miként vezették Bulgária földjéről az orosz határra, valamint hogy miként tartja hatalma alatt őket s övéiket Salanus fejedelem, s hogy a szomszédos fejedelmekhez képest mekkora a hatalma.

⁹⁷⁶ Ma Mukacseve (Ukrajna). A név valóban a magyar *munka* szó származéka. FNEsz. II. 164. A honfoglaló magyarok útirányára l. Harmatta János: Anonymus a magyarok kijöveteléről. *Antik Tanulmányok* 24 (1977) 206–220.; Veszprémy László: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. *Hadtörténelmi Közlemények* 103/2 (1990) 1–21.

[13.] Ung vára

Hallván mindezt, Álmos fejedelem és előkelői a szokottnál is vidámabbak lettek, és Ung várához⁹⁷⁷ lovagoltak, hogy elfogják Salanust. Mialatt a falak közelében tábornok vertek, a vár ispánja, Laborc,⁹⁷⁸ akit nyelvükön dukának⁹⁷⁹ hívtak, a menekülést választotta, és Zemplén⁹⁸⁰ várához igyekezett. A fejedelem katonái azonban üldözőbe vették, egy folyóparton elfogták, és nyomban fel is akasztották, a folyót pedig attól a naptól kezdve az ispánról Laborcnak nevezték.

Ung vára alá érve Álmos fejedelem és övéi áldozatot mutattak be a halhatatlan isteneknek, és négy napon át lakomázva ünnepeltek. A negyedik napon Álmos, kikérve övéi mindegyikének tanácsát és megszerezve esküjüket, fiát, Árpádot még életében megtette fejedelmüknek és vezérüknek.⁹⁸¹ Árpádot Ung nevével Hungária fejedelmének nevezték el, és minden vitézét – miként az idegenek mondják – hungvárinak, s ez az elnevezés mind a mai napig fennmaradt széles e világban.

⁹⁷⁷ L. fentebb, 934. jegyzet.

⁹⁷⁸ A Laborc folyó nevéből Anonymus által életre keltett alak. Györffy György: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában In: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp. 1988. 86–87.

⁹⁷⁹ A *duka* szó a középgörögből került át az olaszba (*duca*) és a szláv nyelvekbe, s herceget, várispánt jelent. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925–1929. 152–154. A 12. század végén Kalán pécsi püspököt, aki Horvátország és Dalmácia hercege volt, az olasz *duca* névvel illették. T. Smičiklas: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II. Zagrabiae 1904. 264.

⁹⁸⁰ Zemplén (Szlovákia).

⁹⁸¹ Anonymus korában vált divattá az uralkodó fiának királlyá koronázása, így járt el III. Béla Imrével, majd Imre III. Lászlóval. Kristó Gyula: a 489. jegyzetben i. m. 177., 226.

[14.] Árpád fejedelem

Az Úr megtestesülésének 903. évében⁹⁸² Árpád fejedelem szétküldte csapatait a Tisza és Bodrog közötti területre, egészen Ugocsáig,⁹⁸³ s azt minden lakosával együtt elfoglalta. Ostrom alá vette Borsova várát,⁹⁸⁴ s harmadnapra harcban bevette, falait lerontatta, s parancsára Salanus fejedelem ott talált vitézeit láncra verve Ung várába vezették. S miközben a fejedelem és övéi több napig ott maradtak, látván a vidék termékenységét és állatokban való bőségét, a Tisza és Bodrog folyók halban való gazdagságát, e területet elmondhatatlanul megszerették. Végül pedig Salanus fejedelem, miután menekülő híveitől értesült a történekről, nem mert ellenállni, hanem útnak indított követei által a bolgárok módjára⁹⁸⁵ fenyegetődött, Árpádot csúfolódásképpen Hungvária fejedelmének, övéit gúnyolódva hungváriaknak szólította, és felette elcsodálkozott azon, hogy vajon kik lehetnek és honnan jöhetnek, hogy ilyen dolgokat merészelték véghezvinni. Meghagyta, hogy tegyék jóvá elkövetett gáztetteiket, a Bodrog folyót pedig semmiképpen se merészeljék átlépni, ha nem akarják, hogy a görögök és bolgárok segítségével elégtételt vegyen gátságaikért, s épp hogy hírmondójukat hagyja futni, hogy az hazatérvén beszámolhasson az őt ért szerencséről.

Eközben Salanus fejedelem követei Zemplén várához igyekeztek, s átkelvén a Bodrog folyón, másnap érkeztek meg Árpád fejedelemhez. Harmadnap üdvözölték Árpád fejedelmet uruk szavaival,

⁹⁸² Az évszám téves, a helyes időpont 895 vagy 895–896. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 196–199.

⁹⁸³ Anonymus korában még erdőispánság, utóbb megye. Kristó Gyula: in: KMTL. 696.

⁹⁸⁴ Ma Borzsava (Ukrajna) település őrzi nevét, a földvár azonban Mezővári (Vari, Ukrajna) határában áll. Kristó Gyula–Takács Miklós: in: KMTL. 121–122.

⁹⁸⁵ Anonymus itt és a későbbiekben is még két alkalommal kevélynek minősítette a bolgárokat, valószínűleg régi időkre visszamenő magyar hagyomány alapján. Eckhardt Sándor: Anonymus dölyfös bolgárjai. Magyar Nyelv 56 (1960) 248–250.

és átadták neki üzenetét. Árpád fejedelem pedig végighallgatván a dölyfös Salanus fejedelem követeit, válaszában a gőgöt félretéve szerényen szólott: „Ősöm, a hatalmas Attila király birtokolta a Duna és Tisza közötti földet, le egészen a bolgár határig, azt, amelyet most a ti fejedelmek bír. Én azonban – nem mintha félnék a görögöktől és bolgároktól vagy nem tudnék szembeszállni velük, hanem a ti Salanus fejedelmek iránti barátságtól vezérelve – a jussomból csak egy parányit kérek tőle vissza a barmaim számára. Tudniillik a Sajó folyóig terjedő földet, s ráadásként arra kérem fejedelmeket, hogy juttasson nekem két teli korsót a Duna vizéből, és egy zsáknyi fűvet az alpári⁹⁸⁶ homokból, hogy kipróbálhassam, vajon édesebb-e az alpári homok fűve a szkítiainál vagy a Dentumogerénél, s vajon jobb-e a Duna vize a Thanays⁹⁸⁷ vizénél.”⁹⁸⁸ És ezeket megüzenvén neki, a követeket különféle ajándékokkal halmozta el, s jóindulatukat megszerezvén hazaküldte őket.

Ekkor Árpád fejedelem tanácsot tartott, s ő is követeket menesztett Salanus fejedelemhez, 12 fehér lovat, 12 tevét, 12 kun fiúgyermeket és 12 rátermett orosz leányt, 12 hermelin- és nyestprémet és 12 arannyal díszített köntöst küldvén neki. Követségbe pedig az előkelő személyek közül Ete apját, Ondot, másodikként Alaptolma apját, Ketelt, harmadikként egy bizonyos Tarcál nevű derék vitézt⁹⁸⁹ küldték. Ez utóbbit azért, hogy kémlelje ki a föld alkalmasságát, és mihamarább visszatérve jelentést tegyen urának, Árpádnak.

⁹⁸⁶ Ma Tiszaalpár (Bács-Kiskun megye). Földvára nem honfoglalás kori, hanem 12. századi. Kristó Gyula: in: KMTL. 677.

⁹⁸⁷ Don.

⁹⁸⁸ A föld, a víz és a fű kérése a fehérló-mondából való, amelyet a 14. századi krónikakompozíció őrzött meg teljesebb formájában. L. alább, 1262. jegyzet.

⁹⁸⁹ Anonymus Tarcál személyét helynévből (Tarcál hegy, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tarcál település nevéből) keltette életre. Györffy György: a 978. jegyzetben i. m. 91.

[15.] Komárom vára

Árpád fejedelem küldöttei pedig, Ete apja, Ond, Alaptolma apja, Ketel és Tarcál, a kun vitéz, akinek nemzetsége személyében kihalt, elérték a Bodrog folyót, s ott keltek át, ahol a Sátorhalomtól⁹⁹⁰ eredő kis folyó a Bodrogra torkollik. És amikor így átkelven a Bodrogon az említett kis folyót vidáman maguk mögött hagyták volna, Ketel lova megbotlott a megáradt vízben, a vitéz elmerült, s csak társai segítségével múlott, hogy az nem vált számára a halál folyójává. Akkor Ketel társai a folyót tréfásan Ketelpatakának nevezték el. Később Árpád fejedelem Sátorhalomtól a Tolcsva vizéig az egész földet lakosaival együtt kegyesen Ketelnek adományozta.⁹⁹¹ De nemcsak ezt, hanem sokkal többet is kapott, mert miután Árpád fejedelem Pannónia egész földjét leigázta, Ketelnek hűséges szolgálataiért nagy területet juttatott a Duna mellett, ahol a Vág torkolata található. Ott később Ketel fia, Alaptolma épített várat, amelyet Komáromnak⁹⁹² nevezett el. A vár szolgálatára mind a magával hozott népekből, mind a fejedelemtől elnyertekből két részt rendelt. Ott is temették el Ketelt és fiát, Tolmát, pogány módra.

De azt a földet, amelyet most Ketelpatakának hívnak, utódai egészen Szár László fia, András király⁹⁹³ idejéig birtokolták. András király azonban elcserélte Ketel leszármazottaival azt a helyet. Erre két oka is volt: egyrészt megfelelőnek tűnt a királyi vadászatokhoz, másrészt felesége⁹⁹⁴ szeretett az ország ama részén időzni, hogy

⁹⁹⁰ A Sátoraljaújhely felett emelkedő hegy neve.

⁹⁹¹ Anonymus művében azon gyakori leírások, hogy Árpád nagy területeket juttatott híveinek, összevethetők II. András király 1208 (1205?) után folytatott mértéktelen birtokadományaival. Ifj. Horváth János: P. mester és műve. Irodalomtörténeti Közlemények 70 (1966) 266–268.

⁹⁹² Ma Komárno (Szlovákia).

⁹⁹³ I. András király (1046–1060) apja Vazul volt.

közelebb lehessen szülőföldjéhez, minthogy az orosz fejedelem leánya volt, a király pedig attól félt, hogy a német császár⁹⁹⁵ Péter király vérének megbosszulására Magyarországra jön, miként azt a következőkben majd elbeszéljük.

[16.] Tarcál hegye

Akkor Ond, Ketel és Tarcál keresztülhaladtak egy, Bodrog folyóhoz közeli erdőn, leggyorsabb lovaikon nyargalva, mintha csak versenydíjért küzdenének, s felértek egy magas hegy csúcsára. A derék Tarcál vitéz társait megelőzve elsőként jutott fel a hegy tetejére, ezért e hegyet attól a naptól fogva mind a mai napig Tarcál hegyének⁹⁹⁶ hívják. Mindhárman széttékintettek a hegy tetejéről, ameddig csak a szem ellát, s a környező földet elmondhatatlanul megszerették s ott pogány szokás szerint leöltek egy kövér lovat és nagy áldomást⁹⁹⁷ tartottak. Mivel merész férfiú és jó fegyverforgató volt, társai megengedték Tarcálnak, hogy vitézeivel visszatérjen Árpád fejedelemhez, és jelentést tegyen neki e föld alkalmasságáról. Így is történt. Ond pedig és Ketel Tarcál hegyéről gyors vágásban elindulva harmadnapra a Tisza menti Alpár várában találtak rá Salanus fejedelemre, akit Árpád nevében üdvözöltek. Az udvarába való érkezésüket követő napon nyújtották át neki a magukkal hozott ajándékokat, és adták elő Árpád fejedelem üzenetét. Salanus fejedelem megpillantván az ajándékokat s meghallgatván mind saját, mind Árpád követeit, a szokottnál is vidámabb lett, s Árpád fejedelem követeit barátságosan fogadta, mindenféle ajándékokkal halmozta el őket, és ráadásul Árpád követeléseit is teljesítette.

A tizedik nap Ond és Ketel, megkapván Salanus fejedelemtől

⁹⁹⁴ Anasztázia, Bölcs Jaroszláv kijevi nagyfejedelem leánya.

⁹⁹⁵ III. Henrik német király (1039–1056), 1046-tól császár.

⁹⁹⁶ Ma Tokaji-hegység.

⁹⁹⁷ Anonymus e szót magyarul; *aldamas* alakban írta le.

az engedélyt, hazaindult. Salanus fejedelem különféle ajándékokat küldött velük Árpád fejedelemnek, s mintegy tréfából két, Duna vizével teli korsót és egy zsáknyit az alpári homok nemesebb füveiből, és ráadásul neki adta a Sajóig terjedő földet lakosaival együtt. Akkor Ond és Ketel Salanus fejedelem követivel együtt hamarjában Árpád fejedelemhez érkezett, bemutatták a küldött ajándékokat, és elmondták, hogy a földet minden lakosával együtt Árpád fejedelem nyerte el. Erre nagy vigasság támadt Árpád fejedelem udvarában, és három álló napon át lakomáztak. És miután megerősítették a békét, Salanus fejedelem bőven megajándékozott követeit a béke hírnökeiként bocsátották útjukra.

[17.] Szerencs

Elhagyván pedig Ung várát, Árpád fejedelem és előkelői a Tarcal hegyén túl, a Takta folyó és Szerencs hegye közötti mezőn nagy vidáman tábornokoztak. E magaslatról mérték fel a környező vidéket, és el is nevezték [latinul] *amabilis*-nek, saját nyelvükön szerelmesnek,⁹⁹⁸ mivel nagyon megszerették, és azóta e szerelemről⁹⁹⁹ hívják azt a helyet mindmáig Szerencsnek.¹⁰⁰⁰ E helyet választotta pihenőhelyül Árpád fejedelem előkelőivel és azok háznépével egyetemben, miután fáradozásukat megelégtelve ott kunyhókat építettek. És ott maradtak jó néhány napig, mindaddig, amíg a környező vidéket a Sajó folyótól egészen Sóvárig¹⁰⁰¹ mind uralmuk alá nem hajtották. És ugyanott, a Takta mellett és az Erdők alján¹⁰⁰² Árpád fejedelem különböző helyeken nagy

⁹⁹⁸ Anonymus e szót magyarul, *zerelmes* alakban közölte.

⁹⁹⁹ Anonymus e szót magyarul, *zerelmu* alakban jegyezte le.

¹⁰⁰⁰ A névmagyarázat téves. Szerencs neve egy *Zerem* 'szerémségi ember' személynévből alakult. FNESz. II. 573.

¹⁰⁰¹ Ma Solivar (Szlovákia).

¹⁰⁰² A mai Hegyalja.

területeket adományozott lakosaikkal együtt Ednek és Edömérnek,¹⁰⁰³ amelyek birtoklására utódaik az isteni kegyelem segítségével mind a mai napig érdemesek.¹⁰⁰⁴ Az említett Tarcál pedig Árpád fejedelem kegyéből kiterjedt birtokot szerzett annak a hegynek lábánál, ahol a Bodrog a Tiszába torkollik, s ott nagy földvárat épített, amelyet ma Himesudvarnak¹⁰⁰⁵ hívnak.

[18.] Borsod

És miközben ily módon gyökeret eresztettek, közös döntés és az ország valamennyi lakosának beleegyezése alapján Böngér fia Borsot erős csapattal a lengyelek földje felé küldték, hogy kikémlelje az ország határait, és végig akadályokkal erősítse meg, egészen a Tátra hegységig, valamint hogy alkalmas helyen várat emeljen az ország őrzésére. Bors pedig az engedély birtokában jó szerencsével útnak indult, és miután sok parasztot egybegyűjtött, a Boldva folyó mellett várat emelt, amelyet a helybeliek kicsiny volta miatt Borsodnak neveztek el.¹⁰⁰⁶ Bors pedig túsul vette a helybeliek fiait, s megjelölván a Tátra hegységen át vezető határt, visszatért Árpád fejedelemhez. Bors visszatérte a fejedelmi udvarba nagy örömet keltett. A fejedelem Borsot szolgálataiért az általa emelt vár ispánjává tette meg és teljes egészében ráruházta amaz országrész feletti hatalmat.

¹⁰⁰³ Anonymus magyar raggal látta el a két nevet: *Edunec, Edumer nec*.

¹⁰⁰⁴ Amint a 32. jegyzetből kiderül, Anonymus Edet és Edömert az Aba nemzetség őseinek tekintette.

¹⁰⁰⁵ Ma Tokaj. Sebők Ferenc: in: KMTL. 679.

¹⁰⁰⁶ A borsodi földvár ma Edelény (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) határában fekszik. Névadója, Bors, valószínűleg Szent István kori ispánja volt a várnak. Gádor Judit: in: KMTL. 121. A név -d-jét Anonymus kicsinyítő képzőnek érezte, ezért említette kicsiny voltát. Silagi-Veszprémy 159.

[19.] A bihari fejedelem

Árpád fejedelem pedig néhány nap múltán, kikérven előkelőinek tanácsát, követeket menesztett Bihar¹⁰⁰⁷ várába Ménmarót fejedelemhez. Arra kérte, hogy őse, Attila király jussa jogán engedje át neki földjét a Szamos folyótól egészen a nyírségi határig s a meszesi kapuig,¹⁰⁰⁸ és elküldte neki ajándékait, miként korábban a titeli¹⁰⁰⁹ fejedelemnek, Salanusnak. Követségbe két igen derék vitézt küldtek, Szalók apját, Ösbőt és Veleket,²⁰¹⁰ akinek utódaitól származik Torda püspök.¹⁰¹¹ A követek nemzetségükre nézve a legkiválóbbak közé tartoztak, hasonlóan azokhoz, akik Szkítia földjéről keltek útra, s Álmos fejedelmet népeik sokaságával követték.

[20.] A Bihar elleni hadjárat

Árpád fejedelem küldöttei, Ösbő és Velek a Tisza folyón Lúci¹⁰¹² révénél keltek át, s innen folytatva útjukat Bihar várához érkeztek. Üdvözölték Ménmarót fejedelmet, és átnyújtották neki Árpád fejedelem ajándékait. Végül pedig előadták fejedelmüknek a már említett földre vonatkozó követelését. Mindazonáltal Ménmarót barátságosan fogadta a követeket, s harmadnapra ajándékokkal meg-
rakodva küldte őket vissza. Válaszában azonban így szólott hozzájuk: „Mondjátok meg uratoknak, Magyarország fejedelmének, Árpádnak: mindenben a segítségére leszünk, amire csak szüksége lehet, mint barát

¹⁰⁰⁷ Ma Biharea (Románia).

¹⁰⁰⁸ Meszes hegység (románul Munții Mezeșului) az Erdélyi-medence északnyugati határán, e kapun át fontos út vezetett. Benkő Elek: in: KMTL. 453.

¹⁰⁰⁹ Ma Titel (Szerbia).

¹⁰¹⁰ Korabeli forrásokban ismeretlen személyek.

¹⁰¹¹ Torda nevű püspököt nem ismerünk.

¹⁰¹² Ma Tiszalúc (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

a barátjának, mert egy jövevény sok mindenben szükségét szenved. A földet azonban, amelyet a mi kegyelmünktől kér, amíg csak élünk, nem adjuk. Azt is méltánytalannak éreztük, hogy Salanus fejedelem olyan nagy területet engedett át neki, tette azt akár barátságból, mint hangoztatták, akár félelemből, miként cáfolják. Mi azonban sem barátságból, sem félelemből földet át nem engedünk, még egy tenyérryt sem, mondja bár jogos sajátjának. És szavai sem indítják meg lelkünket azzal, hogy annak az Attila királynak a nemzetségéből származónak tudatta magát, akit Isten ostorának neveztek, s aki erőszakkal vette el ösömtől e földet, amelyet most azonban a konstantinápolyi¹⁰¹³ császár kegyelmének köszönhetően senki sem ragadhat el hatalmunkból." Miután ezt közölte velük, hazabocsátotta őket. Akkor Árpád fejedelem követei, Ösbő és Velek gyors menetben igyekeztek vissza urukhoz, és megérkezve előadták uruknak, Árpád fejedelemnek Ménmarót üzenetét. Árpád fejedelem és előkelői pedig a fentiek hallatán haragra lobbantak, és azonmód úgy döntöttek, hogy hadat küldenek Ménmarót ellen. Akkor határoztak arról, hogy szálljon hadba Lél apja, Tas és Előd fia, Szabolcs, akitől a Csák nemzetség ered, valamint Horka apja, Töhötöm, Gyula és Zombor őse, akiktől a Maglód nemzetség¹⁰¹⁴ származik. Miután Árpád fejedelem megadta az engedélyt, nagy sereggel indultak el, és a Tiszán a ládi¹⁰¹⁵ révénél úgy keltek át, hogy semmiféle ellenállásba nem ütköztek. Másnap a Tisza mentén a Szamos folyó irányába indultak meg, és ott táboroztak le, ahol ma Szabolcs¹⁰¹⁶ található. Itt a vidék szinte egész lakossága önként meghódolt, lábaik elé borultak, fiaikat túsul adták, hogy büntetlenségüket biztosítsák. Ugyanis félte őket szinte minden nép, s néhányuknak, akik előlük futottak, épphogy csak sikerült elmenekülniük, s eljutván Ménmaróthoz, hírt vittek hadi-

¹⁰¹³ Ti. bizánci. Konstantinápolyra l. fentebb, 27. jegyzet.

¹⁰¹⁴ Egyedül Anonymus által említett nemzetség.

¹⁰¹⁵ Ma Tiszaladány (Borsod-Abaúj-Zemplén megye).

¹⁰¹⁶ Ma falu jelentős földvárrel Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

tetteikről. Ezt hallván olyan rettegés vett erőt Ménmaróton, hogy nem mert szembeszállni velük. Amikor ugyanis a lakosok hírét vették, hogy Árpád apja, Álmos fejedelem Attila király nemzetségéből származik, elmondhatatlanul megijedtek tőlük. Ezért mindenki úgy gondolta, hogy csakis Álmos fejedelem fia, Árpád és az ő előkelői kegyelméből maradhatnak életben, s így a legtöbben önként meghódoltak. Isten pontosan beváltotta jóvendölését Álmos fejedelmen és fián, Árpádon, amit Mózes prófétája énekelt meg Izrael fiairól: „És a hely, amelyet lábatok tapod, a tiétek lészen”.¹⁰¹⁷ Attól a naptól kezdve ugyanis mindazon helyeket, ahol Álmos fejedelem és fia, Árpád előkelőkkel megfordult, utódaik birtokolták és birtokolják mind a mai napig.

[21.] Szabolcs

Akkor Szabolcs, a bölcs férfiú szemrevételezett egy Tisza menti helyet, majd mikor közelebbről megismerte előnyeit, úgy vélte, hogy vár emelésére különösen alkalmas lenne. Miután társaival együtt döntést hozott, az egybehívott szolganéppel nagy árkot ásatott, és egy erős földvárat építtetett, amelyet ma Szabolcsnak hívnak.¹⁰¹⁸ Akkor Szabolcs és társai a vidék lakosai közül sokakat a vár szolgálatára rendeltek; ezeket ma várnépeknek nevezzük. Egy kiváló vitéz, Ekölcs¹⁰¹⁹ vezetésével katonáik egy részét itt hagyták, majd megtették előkészületeiket a továbbvonuláshoz.

¹⁰¹⁷ Bibliai hely: MTörv 11, 24.

¹⁰¹⁸ A szabolcsi földvár (l. fentebb, 1016. jegyzet) az ásátó szerint 950 előtt készült. Németh Péter: in: KMTL. 612. Ez aligha valószínű; honfoglalás kori építése régészetiileg nem igazolható. Névadója a vár első, Szent István kori ispánja lehetett.

¹⁰¹⁹ Anonymus helynévből kelthette életre, ugyanis Szabolcs település mellett a középkorban Ekölcs nevű falu feküdt. Mező András-Németh Péter: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza 1972. 111.

Akkor Szabolcs és társai seregüket két részre osztották, hogy egyikük a Szamos folyó mentén, másikuk a nyírségi részekben vonuljon. Szabolcs és Lél apja, Tas a sereg felével a Tisza partján indult meg, letörve az arra lakókat, és a Szamos folyó irányában addig a helyig jutottak, amelyet most Sárvárnak¹⁰²⁰ hívnak. Ugyanazon a mocsarak övezte helyen Lél apja, Tas az egybehívott szolganépekkel nagy árkot ásatott, és erős földvárat emeltetett, amelyet kezdetben Tas várának, most azonban Sárvárnak hívnak. A helybeliek fiait túsul vették, majd a várat vitézeikkel megszállva hagyták maguk mögött. Akkor Tas az urának, Árpád fejedelemnek alávetett nép kérésére a Nyírség és a Tisza között vásároshelyet alapított a saját nevére, amelyet mindmáig Tas vásárának¹⁰²¹ hívnak.

Innen ezután Szabolcs és Tas Szatmár¹⁰²² várához érkezett, amelyet három napi ostrom után győzedelmesen bevettek. Negyednapra bevonultak a várba, Ménmarót fejedelem vitézei közül a lehető legtöbbet fogságba ejtették, vasláncra verve szörnyű tömlőc mélyére vetették őket, a helybeliek fiait túsul vették, a várat vitézeikkel megszállva hagyták hátra, maguk pedig a meszesi kapu felé vették útjukat.

[22.] Nyírség

Tétény pedig Horka fiával a Nyírségen lovagolt át, nagyszámú népet igazott le a Nyírség erdejeitől az Omsó érig. Így jutottak el egyre emelkedve Zilahig,¹⁰²³ anélkül, hogy ellenállásba ütköztek volna. Ménmarót fejedelem és az övéi ugyanis nem merték felvenni a harcot

¹⁰²⁰ Nagyecséd (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) közelében, az Ecsedi-lápban volt település és földvár. Magyar Kálmán: in: KMTL. 593–594.

¹⁰²¹ Ma Nyírtass (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye).

²² Ma Satu Mare (Románia).

¹⁰²³ Ma Zalău (Románia).

ellenük, hanem hozzáláttak a Körös folyó vonalának védelméhez. Tétény akkor Horka fiával elindult Zilahból, és a meszesi vidéken csatlakozott Szabolcshoz és Tashoz. Majd mikor megpillantották egymást, fergeteges jó kedvük támadt, és a lakomán ki-ki eldicsekedett a saját győzelmével. Megpirkadván, Szabolcs, Tas és Tétény tanácsot tartott, és úgy döntöttek, hogy Árpád fejedelem országa határa a meszesi kapunál legyen. Akkor parancsukra a vidék lakosai az ország határán kőből kapukat és fából komoly gyeput emeltek. Ezután a három említett férfiú tetteiket megbízható hírnökökkel hozta Árpád fejedelem és előkelői tudomására. Amikor mindezt jelentették Árpád fejedelemnek és főembereinek, annyira megörültek, hogy pogányok módjára áldomást¹⁰²⁴ tartottak, s az örömhír hozóit különféle adományokkal jutalmazták. Árpád fejedelem és előkelői pedig örömben egy álló héten át ünnepélyesen lakomáztak, és mivel az örömnépe alkalmat kínált rá, majd naponta lerészegedtek. A jó hírek ismeretében Árpád fejedelem övével megindult Szerencsről, és tábornokot vert a Sajó folyó mentén, a Tisza és a Hernád között.

[23.] Tas, Szabolcs és Tétény győzelme

Mivel látták, hogy Isten fényes győzelmet biztosított nekik és uruknak, Tas, Szabolcs és Tétény a vidék szinte minden lakosát alávetette, és egyre magabiztosabbá vált velük szemben. Számos napon át itt maradtak, míg végül már senki sem mert szembeszállni velük, s az ország határai mentén rendkívül erős akadályokat emeltek.

[24.] Erdély földje

Amikor már régóta ott időztek, Horka apja, Tétény a helybeliektől tudomását szerzett Erdély földjének kiválóságáról, ahol is

¹⁰²⁴ Anonymus a szót magyarul, *aldumas* alakban írta le.

Gyalu,¹⁰²⁵ valamiféle vlach uralkodott. Amilyen ravasz volt, abban kezdett mesterkedni, hogy ura, Árpád fejedelem kegyelméből elnyerje az erdélyi földet magának és utódainak. Ez később meg is történt, hiszen Tétény utódai Erdély földjét egészen Szent István király idejéig birtokolták. Még tovább is az övék maradt volna, ha az ifjabb Gyula két fiával, Bolyával és Bonyhával a kereszténységet felvette volna, és a szent királlyal folyamatosan szembe nem szegült volna,¹⁰²⁶ miként az majd a későbbiekből kiderül.

[25.] Tétény ügyessége

Az említett ügyes férfiú, Tétény egy ravasz emberét, Apafarkas apját, Agmándot küldte előre, hogy titkon körbejárja Erdély földjét, és derítse fel neki annak milyenségét és termékenységét, továbbá azt is, hogy miféle népek lakják. Ha lehetősége lenne rá, harcba szállna ellenük, ugyanis Tétény hírnevet és földet akart szerezni magának. Miként igriceink¹⁰²⁷ manapság mondják:

„Mindnyájan ők földeket szerzenek,
és maguknak hírt, nevet nyerének”.

Minek folytassam tovább? Amint Tétény felderítője, Agmánd apja a föld kiválóságát és termékenységét, valamint lakosait, vagyis mindazt, mi emberi szemmel felfogható, róka módjára körbejárva kikémlelte, kimondhatatlanul megszerette, és gyors menetben tért vissza

¹⁰²⁵ Anonymus által helynévből életre keltett alak. Vlachok, vagyis románok szerepeltetése a honfoglalás kori Erdélyben erős anakronizmus. Kordé Zoltán: in: KMTL. 241.

¹⁰²⁶ Utalás Gyula 1003. évi vereségére Szent Istvánnal szemben. Bolya és Bonyha – anélkül, hogy ott Gyula fiainak neveznék őket – 1045 körüli esemény kapcsán a 14. századi krónikakompozícióban is szerepel. Mályusz-Kristó 253., 310.

¹⁰²⁷ Latinul: *ioculatores*. Hivatásos énekmondók. Szegfű László: in: KMTL. 571–572.

urához. Amint megérkezett, hosszasan ecsetelte urának a föld kiválóságát: hogy földjét a legjobb folyók táplálják, amelyek nevére és hasznukra is kitért, hogy fővenyükből aranyat nyernek, és hogy ott söt bányásznak és sóskutakat ásnak. A vidéket az egész földkerekség leggyengébb népei lakják: vlachok és szlávok, ugyanis egész fegyverzetük íjból és nyilakból áll, fejedelmük, Gyalu nem bátor és híjával van jó vitézeknek, akik szembeszállhatnak a vakmerő magyarokkal, s nemkülönben a kunok és besenyők is sok kellemetlenséget okoznak nekik.

[26.] A Gyalu elleni hadjárat

Értesülvén az erdélyi föld kiválóságáról, Tétény követeket menesztett Árpád fejedelemhez, hogy engedélyt kapjon az erdőkön való átkelésre, valamint a Gyalu fejedelem elleni harchoz. Árpád fejedelem pedig kikérvén övéi tanácsát, egyetértett Tétény tervével, és hozzájárult ahhoz, hogy az erdőkön átkelve felvegye a harcot Gyaluval. Miután ezt követétől hírül vette, Tétény vitézeivel együtt megtette az előkészületeket, majd társait hátrahagyva nekiindult keletnek, az erdőkön túlra a vlachok fejedelme, Gyalu ellen. Mihelyt pedig az erdélyi fejedelem, Gyalu hírt kapott Tétény jöveteléről, egybegyűjtötte seregét, és a lehető leggyorsabban elébük lovagolt, hogy még a meszesi kapuknál feltartóztassa őket. Tétény azonban az egyik nap keresztülhaladt az erdőkön, és az Almás vizéhez ért. A két sereg az Almás vizének két partján találkozott össze, Gyalu fejedelem szándéka szerint íjászhai itt tartóztatták volna fel a magyarokat.

[27.] Gyalu halála

A következő napon Tétény már pirkadat előtt két részre osztotta seregét. Egyik részüket kissé feljebb küldte, hogy a folyón

átkelve Gyalu vitézeinek figyelmét kijátszva megkezdjék a harcot. Így is történt. Mivel könnyen át tudtak kelni a folyón, a két csapategység egy időben érkezett meg a csatatérre. Elkeseredett küzdelem alakult ki közöttük, de Gyalu fejedelem vitézei maradtak alul, sokan elesetek, sokan fogságba estek közülük. Látván mindezt, fejedelmük, Gyalu azon igyekezett, hogy mentse életét s néhány emberével megfutamodott. Miközben a Szamos folyó menti várához igyekezett, Tétény vitézei vakmerő hajszában Gyalu fejedelem nyomában maradtak, és a Kapos folyónál megölték.¹⁰²⁸

Uruk halála láttán Erdély lakosai önként nyújtották jobbukat, és urukká választották Horka apját, Tétényt. Hűségüket azon a helyen erősítették meg esküvel, amelyet Esküllőnek¹⁰²⁹ mondanak, ugyanis mivel ott esküdtek, attól a naptól fogva Esküllőnek nevezték el. Attól a naptól kezdve Tétény békésen és szerencsésen¹⁰³⁰ birtokolta az erdélyi földet, amely azonban csak Szent István király idejéig maradt utódai birtokában. Tétény pedig Horkát nemzette, Horka Gyulát és Zombort, Gyula nemzett két leányt, egyikük Karold, másikuk Sarolt, Szent István király anyja. Zombor pedig az ifjabb Gyulát, Bolya és Bonyha apját nemzette,¹⁰³¹ akinek idejében Szent István király hatalma alá vetette

¹⁰²⁸ Gyalu település (Gilău, Románia), ahonnan Anonymus Gyalu fejedelem alakját életre keltette, a Szamos és a Kapos folyók egyesülésénél fekszik.

¹⁰²⁹ Ma Așchileu Mare és Mic (Románia). Az etimológia téves. Az Esküllő név személynévi eredetű, az viszont egy *es* 'ős' + *küllő* 'madár' szavak összetétele. FNEsz. I. 431.

¹⁰³⁰ Latinul: *pacifice et feliciter*. A kifejezést Szovák Kornél ("Wer war der anonyme Notar?" Zur Bestimmung des Verfassers des Gesta Ungarorum. Ungarn-Jahrbuch 1991. 7–9.). Összevetette az általa Anonymusnak gondolt Pál prépost és királyi jegyző által 1177 táján írt oklevél *feliciter et pacifice* szavaival.

¹⁰³¹ A 14. századi krónikakompozíció ettől eltérő családfáját adja a Gyuláknak. Ott három Gyula szerepel, Anonymusnál csak kettő. Ott hiányzik a leszármazási rendből Tétény, Horka, Zombor és Karold. Silagi-Veszprémy 146–147. A felsoroltak közül csak Karold tekinthető valóban a Gyulák közé tartozó személynek. Kristó Gyula: a 471. jegyzetben i. m. 15–20.

Erdélyt. Magát Gyulát megkötözve Magyarországra vezettette, és élete végéig börtönben tartotta

mivel hogy a hitben gyenge vala,
s kereszténnyé lenni nem akara,

és annak ellenére, hogy anyja rokonságából való volt, sok mindenben szembeszállt a szent királlyal, Istvánnal.

[28.] Ménmarót fejedelem

Tas és Szabolcs pedig a győzelem után mind az egész népet ellenállás nélkül meghódította a Szamos folyótól a Körösig, majd visszaindultak Árpád fejedelemhez. Maga Ménmarót fejedelem is inkább Görögország felé készítette elő távozását, mintsem hogy ellenük vonuljon. Tas és Szabolcs továbbindult, leereszkedtek egy bizonyos Omsóér nevű vízhez, és a szerepi mocsárig¹⁰³² jutottak. Majd folytatva útjukat Szeghalomhoz¹⁰³³ értek, ahol át akartak kelni a Körösön, hogy Ménmaróttal megküzdjenek, de annak odaérkező vitézei megakadályozták az átkelést. Továbbvonulva egy napi lovaglás után az Apró halmoknál¹⁰³⁴ vertek táborn; innen a Túr folyó mentén a Tiszához jutottak, amelyen a Dorogma¹⁰³⁵ révénél hajókon keltek át. Ezen a helyen – Árpád fejedelem beleegyezésével – egy Ohat nevű kun vitéznek¹⁰³⁶ nagy birtokot szereztek, amely mindmáig utódai tulajdonában van.

¹⁰³² A Sárrét mocsara. Szerep ma település a Sárréten, Hajdú-Bihar megyében.

¹⁰³³ Ma város Békés megyében.

¹⁰³⁴ Ma Póhalom puszta Gyomaendrőd határában Békés megyében.

¹⁰³⁵ A Túr a Berettyó alsó folyásának régi neve, amelyet Mezőtúr és Túrkeve nevében őriz. Dorogma ma Tiszadorogma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

¹⁰³⁶ Anonymus helynévből keltette életre, ma Ohat puszta Hajdú-Bihar megyében.

[29.] Visszatérésük

Amikor a Tisza folyón átkeltek, követeket küldtek Árpád fejedelemhez, hogy megüzenjék a jó hírt sikereikről. Árpád fejedelemhez érve a követek tudomására hozták a jó híreket, hogy tudniillik Szabolcs és Tas seregükkel együtt épen, egészségben tértek vissza, és csapataikkal átkeltek a dorogmai révnél. Árpád fejedelem ezek hallatára nagy lakomát tartott, és a jó hír hozóit különféle ajándékokban részesítette. Amikor Tas és Szabolcs a fejedelmi udvarba készült, a fejedelem összes vitézét elibük küldte, és nagy örömmel fogadta őket. Szinte mindennap a saját asztalához ültette őket, és gazdag ajándékokat adott nekik, miként a jó uraknak szokásuk a hozzájuk híveket szeretetükben részesíteni. Amazok hasonlóképpen különféle ajándékokkal és a helybeliek túsul adott fiaival kedveskedtek Árpád fejedelemnek.

[30.] Salanus fejedelem

Árpád fejedelem és előkelői pedig néhány nap múltával tanácsot tartottak, és követeket menesztettek Salanus fejedelemhez, hogy hírül vigyék neki, mintha csak örömhír lenne, Tas, Szabolcs, valamint Tétény győzelmét, s hogy igényt formáljanak a Zagyva folyóig elterülő földre. Így is történt. Elküldték tehát Etét és Vajtát, akik megérkezvén az alpári pusztán Salanus fejedelemhez, az üzenetet örömhírként tudatták vele, és követelték tőle a Zagyva folyóig terjedő területet. Salanus fejedelmén ennek hallatán nagy félelem vett erőt, és átengedte Árpád fejedelemnek az általa követelt földet egészen a Zagyvaig, köveit pedig különféle ajándékokkal halmozta el. Ete és Vajta a hetedik napon elbocsátást nyerve visszatért urukhoz, aki kivételes tisztelettel fogadta őket; mihelyt pedig értesültek a követjárás eredményéről, nagy öröm támadt a fejedelmi udvarban, és Árpád helységeket és kiterjedt birtokokat adományozott híveinek.

[31.] Elvonulásuk Szerencsről

Azután a fejedelem és vezérei elvonultak Szerencsről, átkeltek a Sajó folyón a Hernád torkolatánál, és a Héjő vize mellett táboroztak a Tisza és Emőd¹⁰³⁷ között, ahol egy hónapon át maradtak. A fejedelem itt Bors apja Böngérnek adta a Tapolcától¹⁰³⁸ a Sajóig terjedő nagy földet, amelyet most Miskolcnak¹⁰³⁹ hívnak. Egy Győr¹⁰⁴⁰ nevű várat is adományozott neki, amelyet fia, Bors egyesített saját várával egy vármegyévé.

[32.] Örsúr vára és az Eger vize

Azután Árpád és előkelői innen elindulván a Nyárad folyóig vonultak, és a Kács¹⁰⁴¹ környéki patakok mentén vertek tábor. Itt adott Árpád nagy földbirtokot Örsúr apjának, Ocsádnak, ahol később fia a folyó forrásánál a ma Örsúr váraként¹⁰⁴² ismert erősséget emelt. Innen Árpád fejedelem az övéivel az Eger folyóig vonult tovább, ahol kunyhókat építve több napig időztek. A hegyet, amelyen levelekből színt emeltek a fejedelemnek, Színhalomnak¹⁰⁴³ nevezték el, táborhelyük pedig az Ostoros vize és Poroszló¹⁰⁴⁴ vára között terült el. Innen

¹⁰³⁷ Ma falu Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

¹⁰³⁸ A Tapolca patakot jelöli, amelynek neve a Miskolcra olvadt Görömbölytapolca nevében is megőrződött.

¹⁰³⁹ Ma város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

¹⁰⁴⁰ Diósgyőr, ma Miskolc része.

¹⁰⁴¹ Ma falu Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

¹⁰⁴² Ma földvár Sály (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) határában. Mesterházy Károly: in: KMTL. 520–521.

¹⁰⁴³ Ma Szíhalom (Heves megye). Anonymus névmagyarázatát osztja a tudomány is, FNSz. II. 577., persze, a névadó szín aligha falevelekből készült.

¹⁰⁴⁴ Ma Poroszló falu Heves megyében, vára földvár volt. Miklós Zsuzsa: in: KMTL. 552.

elindulva a Zagyva folyóig jutottak. A Zagyva partján a Tiszától a Mátra erdejéig táboroztak, és a földet a Köröstől a Zagyva folyóig és a szepesi erdőig¹⁰⁴⁵ minden lakosával együtt uralmuk alá vetették. Akkor Árpád fejedelem nagy földet juttatott a Mátra erdejében Ednek és Edöménnek, ahol később unokájuk, Pata¹⁰⁴⁶ várat épített.¹⁰⁴⁷ Tőlük származott sok idő múltával Sámuel¹⁰⁴⁸ király, akit később kegyessége miatt Abának hívtak.

[33.] Nógrád vára és Nyitra

Ugyanakkor Árpád fejedelem látván, hogy vitézeinek köszönhetően dicsőség övezi és semmi sem fenyegeti, a többiekkel megta-
nácskozva nagy sereget küldött ki a gömöri¹⁰⁴⁹ és nógrádi¹⁰⁵⁰ vár népeinek meghódítására, sőt [megparancsolta, hogy] ha a szerencse melléjük szegődik, meg se álljanak a cseh határ felé eső Nyitra¹⁰⁵¹ váráig. A hadjáratban részt vevő katonák parancsnokává és vezérévé nagybátyjának, Hüleknek két fiát, Szovárdot és Kadocsát, valamint a fejedelmi személyek egyikét tette meg.

¹⁰⁴⁵ Ma Szepesség (szlovákul Spiš) néven ismert tájegység a Táttra hegység vidékén.

¹⁰⁴⁶ Elképzelhető lenne, hogy e személyt Anonymus (Gyöngyös-)Pata település (l. alább, 1047. jegyzet) nevéből keltette életre, de ennek ellentmondani látszik, hogy az Aba nemzetségben a Pata személynév – igaz, hamis oklevélben – a 13. században előfordul. Silagi-Veszprémy 164.

¹⁰⁴⁷ Ma Gyöngyöspata (Heves megye), erőssége földből készült. Kristó Gyula: in: KMTL. 533.

¹⁰⁴⁸ Aba király Sámuel nevét a magyarországi források közül pénzein kívül egyedül Anonymus őrizte meg. Silagi-Veszprémy 164.

¹⁰⁴⁹ Ma Gemer (Szlovákia), földvárral. Almási Tibor: in: KMTL. 238–239.

¹⁰⁵⁰ Nógrád, ma falu Nógrád megyében, a 13. század végéig földvárral. Feld István-Sebők Ferenc: in: KMTL. 494.

¹⁰⁵¹ Ma Nitra (Szlovákia), föld-, majd kővárral. Köblös József-Szőke Béla Miklós: in: KMTL. 498–499.

Akkor a három uraság Árpád fejedelem engedelmével megindult egy Pászto¹⁰⁵² nevű helyről, s a Hangony folyó mellett lovagolt, mígnem a Sajó folyó közelében át nem kelt rajta. Innen a gömöri vár környékére indultak, s egészen a Bolhád hegyéig¹⁰⁵³ jutottak. Majd a Nógrád vidékére érkezvén a Galga folyóig haladtak. Onnan pedig a Duna partvonalát követték, és átkelve a Verőce vizén az Ipoly folyó mentén táboroztak le. És mivel isteni kegyelem lakozott bennük, minden halandó félté őket, főként azért, mert úgy hallották, hogy Álmos fejedelem fia, Árpád fejedelem Attila király nemzetségéből származik. Erre a föld lakói, a szlávok, akik korábban Salanus fejedelem hívei voltak, félelmükben egytől-egyig minden ellenállás nélkül önként meghódoltak. Oly nagy félelem és rettegés közepette álltak a szolgálatukra, mintha már régtől fogva uraik lettek volna. Miután Szovárd, Kadocsa, valamint Huba, akitől a bölcs Szemere¹⁰⁵⁴ származott, látták, hogy a sok nép harc nélkül meghódol nekik, nagy lakomát csaptak. E föld lakosainak s előkelőinek különféle ajándékokat adtak, és szép szavakkal, erőszak nélkül hódoltatták meg őket Árpád fejedelemnek, s ezután magukkal vitték őket a hadjáratra. A tőlük túszul kapott fiaikat pedig különféle ajándékokkal együtt Árpád fejedelemnek küldték el. Erre a fejedelem és előkelői a szokottnál is vidámabbak lettek, s az örömhír hozóit gazdagon megajándékozták.

[34.] A Garam folyó és Bors vára

Közben Szovárd, Hülek fia Kadocsa, valamint Huba egész seregükkel a Duna közelében átszelték az Ipoly folyót, és másnap a

¹⁰⁵² Ma város Nógrád megyében.

¹⁰⁵³ A Cserhát-hegység régi neve.

¹⁰⁵⁴ Feltevés szerint alakját Anonymus az oklevélben 1177 körül szereplő Szemere semptei (Šintava, Szlovákia) ispánról mintázta. Silagi-Veszprémy 164.

Garamon is átkelvén egy Várad nevű földváracska¹⁰⁵⁵ melletti mezőn táboroztak le. A vár bevételét követően három napon át itt maradtak, hogy megvárják Böngér fia Borsot, akit Árpád fejedelem küldött nagy sereggel a megsegítésükre. Negyednap Bors és nagy seregének érkezése megfélemlítette a föld lakosait, és senki sem mert szembeszállni velük. Akkor e négy uraság a hozzájuk hű lakosok kérésére úgy döntött, hogy a sereg harmada a helybeliekkel vonuljon a zólyomi¹⁰⁵⁶ erdőségbe. Ott az ország határán emeljenek erődítéseket kőből és fából, nehogy valaha is a csehek vagy lengyelek az országukra törhessenek lopni és rabolni. Ezért közös elhatározással vitézeivel útnak indították Böngér fia Borsot, aki már a Garam folyó mentén lovagolt, amikor egy előlük menekülő szarvas a hegygerincekre hágott. Bors nagy sebesen üldözőbe vette, és a hegycsúcson megölte. Akkor Bors tekintetét körbehordozva a hegyeken, elhatározta, hogy itt várat fog emelni.¹⁰⁵⁷ Tüstént össze is hívta a szolgálónépek sokaságát, és egy magas hegy csúcsán erős várat építtetett, amelyet saját nevééről Bors várának nevezett el,¹⁰⁵⁸ miként ma is így ismeretes. Innen vonult tovább a zólyomi erdőségig, ahol kőből hatalmas erősséget emeltetett, amelyet ma Borsséd Zólyom¹⁰⁵⁹ várának hívnak.

¹⁰⁵⁵ Ma Alsó- és Felsővárad (Tekovský Hrádok, Horný Várad, Szlovákia), földvárral. Miklós Zsuzsa: in: KMTL. 711–712. A Várad -d-jét Anonymus kicsinyítő képzőnek érezte, ezért írt váracskát. Silagi-Veszprémy 164–165.

¹⁰⁵⁶ Zólyom eredetileg nagy kiterjedésű erdőispánság volt, utóbb megye, nevét Zólyom váráról (l. alább, 1059. jegyzet) vette.

¹⁰⁵⁷ Az alapítandó intézmény helyét megjelölő szarvas ismert középkori legenda-motívum. Silagi-Veszprémy 165.

¹⁰⁵⁸ Ma Starý Tekov (Szlovákia), földvárral. Bors a megye első, Szent István kori ispánja lehetett. Miklós Zsuzsa-Kristó Gyula: in: KMTL. 84.

¹⁰⁵⁹ Zvolen (Szlovákia). A korai vár építéstörténete nem ismert. Feld István: in: KMTL. 747. A Borsséd magyarázata vitatott: felmerült Bors patakként, illetve Borsodként való értelmezése. Silagi-Veszprémy 165.

[35.] Nyitra városa

Bors kiválása után Szovárd, Kadocsa, valamint Huba egész seregükkel továbbindultak Várad várától, és a Törzsök erdőn¹⁰⁶⁰ túl a Zsitva folyó mentén vertek táborot. Másnap vakmerőként ismert felderítőket küldtek ki, hogy átkelve a Nyitra folyón felmérjék, vajon eljuthatnak-e harc nélkül Nyitra városáig. A felderítők gyors nyaralással a Tormos patak és a Nyitra vize torkolatánál teremtek, és látták, hogy a vidéket benépesítő szlávok és csehek az utóbbiak fejedelmének segítségével készek szembeszállni velük. Ugyanis Attila király halálát követően a csehek fejedelme foglalta el a Vág és a Garam, illetve a Duna közti területet egészen a Morva folyóig, és egy fejedelemséggé egyesítette. Abban az időben a cseh fejedelem kegyelméből Zobort¹⁰⁶¹ tették meg nyitrai fejedelemnek.

[36.] A vezérek felderítőket küldenek ki

Miután azonban a Szovárd és Kadocsa küldötte felderítők úgy látták, hogy a szlávok és csehek nincsenek abban a helyzetben, hogy szembeszállhassanak velük, háromszor lőtték ki nyilaikat rájuk, és a sebesültek közül néhányan meg is haltak. Amikor a szlávok és csehek, akiket Zobor a védelemre kirendelt, látták, hogy a hétmagyarnak nevezettek számukra teljesen ismeretlen fegyvereket használnak, nagyon megijedtek, s ezt rögtön jelentették uruknak, Zobornak és a tartomány többi vezetőjének.

¹⁰⁶⁰ Az útirányból következtetve a Garam és a Zsitva folyók közén volt.

¹⁰⁶¹ A Zobor hegy (l. fentebb, 820. jegyzet) nevéből Anonymus által életre keltett személy. Kordé Zoltán: in: KMTL. 746. Csehek szerepeltetése a honfoglalás kori Kárpát-medencében anakronizmus.

[37.] Árpád vezéreinek harca

Erről értesülvén, Zobor a csehek segítségével nagyszámú fegyverrel a vezérek ellen indult, hogy megküzdjön velük. A két sereg a Nyitra folyó két partján találkozott egymással. Szovárd, Kadocsa és Huba át akartak kelni a folyón, míg a nyitrai fejedelem, Zobor és vitézei elhúzódó küzdelemben mindenképpen meg akarták akadályozni átkelésüket. Már hosszú ideje folyt a küzdelem, a magyarok nyíllövéseikkel sok cseh és szláv halálát okozták, mégis a magyarok az árvíz miatt három napon át hiába próbálkoztak az átkeléssel. Végül a negyedik napon a csehek és a nyitrai szlávok nem állták tovább a magyarok nyílláporát, és megfutamodtak, s hogy életüket mentse, nagy félelmükben gyors vágtaival Nyitra városába vették be magukat. Szovárd, Kadocsa, Huba és a többi vitéz a nyomukban maradtak egészen a városig, néhányukat megölték, néhányukat megsebesítették, másokat pedig foglyul ejtettek. Vezérüket, Zobort, aki menekülés közben fel akarta venni velük a harcot, Kadocsa lándzsája leterítette, fogságba esett, és őrizetbe vették, míg társai a városba bezárkózva némán meglapultak. A következő napon Szovárd, Kadocsa és Huba bátran és nagy erővel többféle módon próbálta meg bevenni Nyitra városát. És Isten fényes győzelemre segítette őket: harcban betörték a városba, és bőven ontották ellenfeleik vérért. Akkor haragra gerjedve a tartomány fejedelmét, Zobort, akit két nappal korábban foglyul ejtettek, egy magas hegyre vitetvén felakasztották. Ezért nevezik azt a hegyet attól a naptól kezdve mindmáig Zobor hegyének. E tettük félelemmel töltötte el a vidék lakosait, előkelőik fiaikat túsul adták át nekik, és uralmuk alá vetették a föld minden népét egészen a Vág folyóig. És Isten kegyelmétől vezérelve nemcsak alávetették őket, hanem valamennyi várukat is elfoglalták, név szerint Semptét, Galgócot, Trencsént,

Bolondócot és Bányát.¹⁰⁶² Majd őrséget helyeztek el bennük, és továbbvonultak egészen a Morva folyóig, s Boronától Sárvarig¹⁰⁶³ erős torlaszokkal jelölték ki az ország határát.

Győzelmeik után visszatértek Árpád fejedelemhez, és a hozzájuk hűtlen helybelieket vasra verve magukkal vitték. Miután Szovárd, Kadocsa, valamint Huba épen és egészségben visszatértek Árpád fejedelemhez, nagy öröm támadt a fejedelmi udvarban. Árpád fejedelem előkelői tanácsára és kérésére a Nyitra környékéről elhurcolt hűtlenek esküjét fogadta, majd sokfelé földeket adományozott nekik, nehogy valaha is még nagyobb hűtlenségbe esvén visszatérjenek korábbi lakóhelyükre, és ártalmára legyenek a Nyitra környéki hű alattvalóknak. S ugyanezen örömtől vezérelve Árpád fejedelem Hubát Nyitra és további várak ispánjává¹⁰⁶⁴ és a Zsitva folyó mentén egészen a Törzsök erdőig terjedő saját tulajdonú föld urává tette.

[38.] A görögök és bolgárok serege

Mivel Salanus fejedelem megtapasztalta a magyarok hatalmát és hőstetteit, attól félt, hogy haragra gerjedve egyszer még kiűzik királyságából. Miután tanácsot tartott övéivel, elküldte követeit a görögök császárához és a bolgárok fejedelméhez, hogy segítséget kérjen a magyarok fejedelme, Árpád elleni küzdelemhez. A görögök császára és a bolgárok fejedelme nagy sereget küldött Salanus fejedelemhez. A sereg Salanus fejedelemmel egy Titel nevű helyen találkozott, ami nagy örömet váltott ki a fejedelmi udvarban.

¹⁰⁶² Ma Šintava, Hlohovec, Trenčín, Beckov és – amennyiben Bánya Végvárral azonos – Veselé (Szlovákia).

¹⁰⁶³ Ma már ismeretlen erősségek a morva határvidékén.

¹⁰⁶⁴ Nyitra – és bármiféle más vár – ispánjáról csak Szent István korától kezdve beszélhetünk. Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 345.

Másnap Salanus fejedelem és előkelői tanácsot tartván követeket menesztettek Árpád fejedelemhez, hogy felszólítsák: hagyja el földjüket, és készülődjön a szülőföldre való visszatérésre. Miután a követek megérkeztek Árpád fejedelemhez, és átadták Salanus fejedelem üzenetét, Árpád és előkelői megnehezteltek rájuk, s a következőt üzenték vissza Salanus fejedelemnek: „A földet, amely a Duna és Tisza között fekszik, a Duna vizét, amely Regensburg¹⁰⁶⁵ felől Görögországba folyik, akkor vásároltuk meg pénzünkön, amikor frissen érkezvén elküldtünk Salanusnak az árukért 12 fehér lovat és így tovább, mint fentebb elmondtuk. Ő maga küldött el nekünk, földjének kiválóságát dicsérve, egy zsáknyit az alpári homok fűvéből és két kancsónyi Duna-vizet. Ezért megparancsoljuk uratoknak, Salanus fejedelemnek, hogy földünket elhagyva gyors vágatában távozzon a bolgárok földre, ahonét Salanus őse a mi őünk, Attila király halála után megindult. Ha pedig nem tenne így, számoljon azzal, hogy a legrövidebb időn belül hadra kelünk ellene.” A követek ezt végighallgatván és útra bocsátatván, gyászos arccal igyekeztek vissza Salanus fejedelemhez. Árpád fejedelem és övéi pedig a Zagyva folyótól keltek útra, és a Tetétlen hegytől¹⁰⁶⁶ egészen a Tiszáig terjedő területen táboroztak le, majd a Tisza partját követve az alpári homokvidékre érkeztek.

[39.] Árpád fejedelem Salanus fejedelem ellen vonul

Salanus fejedelem pedig görög és bolgár segítséggel elindult Titelről, és övéi biztatásától felbőszülten Árpád fejedelem ellen fordította a gyepelőket. Mivel a seregek egymás közelében éjszakáztak, egyik sem mert azon éjjel elaludni, hanem felnyergelt lovaikat gyepelőjükönél tartva virrasztottak. Másnap még pirkadat előtt mindkét sereg felkészült a harcra. Árpád fejedelem, akit minden földi halandó Istene

¹⁰⁶⁵ L. fentebb, 588. jegyzet.

¹⁰⁶⁶ Szolnok melletti halom.

segített, felöltötte fegyverzetét, elrendezte a csatasorokat, könnyek között fohászkodott Istenhez, majd vitézei bátorítására így szólt: „Szkíták, akiket a bolgárok gögje Ung váráról hungváriaknak nevezett, ne feledkezzetek meg kardjaitokról a görögöktől való félelmetekben, és hírneveteket se veszítsétek el! Ezért serényen és bátran küzdjünk a görögök és bolgárok ellen, akik asszonyainkhoz hasonlatosak, és ne féljük jobban a görögök sokaságát, mint asszonyainkét!”

Vitézei a hallottakból nagy bátorságot merítettek, Tas fia Lél azonmód megfújta kürtjét,¹⁰⁶⁷ Bogát¹⁰⁶⁸ fia Bulcsú¹⁰⁶⁹ pedig magasbá emelte zászlaját, és az első vonalban indultak támadásra a görögök ellen. Az ellenfelek csatasorai összezsaptak, és elkeseredett küzdelem bontakozott ki. Mire Árpád fejedelem egész serege felfejlődött a görögök elleni harcban, tömegesen hullottak a görögök és bolgárok. Amikor az említett Salanus fejedelem látta, hogy az övéi maradnak alul,¹⁰⁷⁰ megfutamodott és életét mentve Nándorfehérvárra¹⁰⁷¹ igyekezett. A görögök és bolgárok azonban a magyaroktól való félelmükben elfeledték az utat, amelyen érkeztek, és életüket mentve a Tiszán – mintha csak egy kis folyam lenne – átúszva kísérelték meg a menekülést. Ám a magyaroktól való félelmükben akkora rémület és rettegés vett erőt rajtuk, hogy szinte mindnyájan a Tiszába veszték. Alig néhány hírmondójuk maradt, aki balsorsukról hírt vihetett császáruknak. Ezért hívják azt a helyet, ahol a görögök életüket vesztették, attól a naptól kezdve mind a mai napig Görögök révjének.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁷ Lél kürtje abban a mondában is szerepel, amely szerint a magyar vezér ezzel csapta agyon az őt elfogó német uralkodót. Kordé Zoltán: in: KMTL. 390.

¹⁰⁶⁸ Bogát egy 921. évi itáliai magyar kalandozó hadjárat vezére volt.

¹⁰⁶⁹ Bulcsú (l. fentebb, 386. jegyzet) – akinek apját Kálnak hívták – nem lehetett a honfoglalás szereplője, mivel 955-ben halt meg. Silagi-Veszprémy 167.

¹⁰⁷⁰ A fejezet eddigi szövegében Anonymus többször is merített a Nagy Sándor-regényből. SRH. I. 81–82.

¹⁰⁷¹ L. fentebb, 363. jegyzet.

¹⁰⁷² A Tisza egy átkelőhelye volt Tiszaalpár (Bács-Kiskun megye) közelében. Ebből a helynévből konstruálta Anonymus a görögök vízbe fúlását. Silagi-Veszprémy 167.

[40.] Árpád fejedelem győzelme

A győzelem után Árpád fejedelem és vitézei a Körtvélytónak nevezett mocsárig vonultak, és Gyümölcvény¹⁰⁷³ erdeje mellett 34 napig időztek. A fejedelem és előkelői azon a helyen rendelkeztek az ország szokásjogáról és egyes jogesetekről: miként szolgáljanak a fejedelemnek és előkelőiknek, vagy miként hozzanak ítéletet az elkövetett bűncselekmények ügyében. A fejedelem a kíséretében levő előkelőknek itt is különféle helyeket adományozott összes lakosukkal egyetemben. És azt a helyet, ahol minderről határoztak, a magyarok saját nyelvükön Szernek nevezték el, mert itt rendezték az ország minden dolgát.¹⁰⁷⁴ A fejedelem itt adott földet Ete apja Ondnak, a Tiszától a Botva mocsaráig¹⁰⁷⁵ és Körtvélytótól az alpári homokvidékig. Majd kis idő múltán Ond fia Ete egybehívta a szlávok sokaságát, és erős földvárat emeltetett Alpár vára és a Bődi-rév¹⁰⁷⁶ között, amelyet a szlávok saját nyelvükön Csongrádnak, azaz fekete várnak hívnak.¹⁰⁷⁷

[41.] Árpád felvonulása

Ezután pedig Árpád fejedelem és előkelői továbbindultak innen, s miközben a népet meghódoltatták, Titelig jutottak. Ezt elhagyva

¹⁰⁷³ Hódmezővásárhely és Ópusztaszer (Csongrád megye) közti területen létezett helynevek.

¹⁰⁷⁴ Ópusztaszer (a latin szövegben: *Scerii*). Anonymus etimológiája helyes. A Szer helynévben az a *szer* köznév lappang, amely a *szerét ejt* kifejezésben is megvan. Ezzel a névmagyarázattal válik érthetővé, hogy Anonymus miért Szeren ejtette meg a magyarokkal az ország elrendezésének dolgát. Blazovich László–Kristó Gyula: A csongrádi régió 1100 éve. Szeged 1993. 9–10.

¹⁰⁷⁵ Közelebről ismeretlen, valahol a Duna–Tisza között volt.

¹⁰⁷⁶ Tiszai átkelőhely volt Csongrád közelében.

¹⁰⁷⁷ Ma város Csongrád megyében, nyomtalanul elenyészett földvárral. Anonymus etimológiája helyes. Lőrinczy Gábor: in: KMTL. 154.

Szalánkemén¹⁰⁷⁸ révjeig haladtak, és a Tisza és Duna közének egész népességét igájuk alá hajtották. Innen a Bodrog¹⁰⁷⁹ vidékére értek, és a Vajas vize mellett táboroztak le. Ehelyütt a fejedelem Lél apjának, Tasnak, valamint nagybátyjának, Botond apjának, Kölpénynek nagy földet adott a rajta lakozókkal együtt.

Akkor Árpád fejedelem és előkelői tanácsot tartva úgy döntöttek, hogy sereget küldenek át a Dunán Salanus fejedelemért Nándorfehérvár ellen. E sereg élére parancsnokul és vezetőül Tas fia Lélt, Bogát fia Bulcsút és Kölpény fia Botondot¹⁰⁸⁰ tették meg, akik Árpád fejedelem engedélye birtokában lóra szálltak, s anélkül, hogy bármilyen ellenállásba ütköztek volna, átkeltek a Dunán a Száva torkolatánál. Folytatva útjukat, innen Nándorfehérvár városa felé lovagoltak tovább. Akkor a bolgárok fejedelme, Salanus fejedelem vérrokona, a görögök segédcsapatával együtt nagy sereggel indult harcba ellenük. Másnap a Duna mindkét oldalán elrendezték a csatasorokat. Tas fia Lél azon nyomban harcba indult, a magasba emelve címerével díszített zászlaját, valamint Bogát fia Bulcsú megfújván harci kürtjét. A szembenálló felek csapategységei külön-külön csaptak össze, és elkeseredett küzdelem bontakozott ki. A görögök és bolgárok nagy számban estek el, néhányukat pedig foglyul ejtették. A bolgár fejedelem látván, hogy az övéi maradnak alul a harcban, életét mentve megfutott, és Fehérvár városába ment be. Akkor Lél, Bulcsú és Botond a győzelem után a Duna mentén valamivel lejjebb letáborozott, bolgár és görög foglyaikat pedig maguk elé vezettették, és vasra verve Árpád fejedelemhez küldték őket.

¹⁰⁷⁸ Ma Stari Slankamen (Szerbia).

¹⁰⁷⁹ Hajdan földvár és település Monostorszeg (Bački Monoštor, Szerbia) határában. Takács Miklós: in: KMTL. 115–116.

¹⁰⁸⁰ Botond nem lehetett a honfoglalás szereplője, mivel – valószínűleg 959-ben – egy Bizánc elleni magyar kalandozó hadjárat résztvevője. Kordé Zoltán: in: KMTL. 125.

[42.] A bolgár fejedelem követei

A következő napon Bulgária fejedelemme különféle ajándékokkal elküldte követeit Lélhez, Bulcsúhoz és Botondhoz, kérlelve őket, hogy álljanak rá a békére. Ezenfelül megüzente, hogy nem fogja nagybátyja, Salanus vezér pártját, hanem Árpádnak, Magyarország fejedelmének meghódolva hűségesen fogja őt szolgálni, és évi adót fizet. Azok pedig békét akarván elfogadták túsul a fejedelem saját fiát, és Bulgária kincseit magukkal víve eltávoztak, a bolgárok fejedelmét pedig sértetlenül elengedték. További útjuk Vaszil kapujáig¹⁰⁸¹ vezetett, ahonnan kiindulva Rácföldet¹⁰⁸² hódították meg, annak fejedelmét pedig sokáig vasra verve őrizték. Innen továbbindulva a tengerig haladtak, és a vidék minden népét erős kézzel és békésen Árpád fejedelem uralma alá vetették. Spalato városát¹⁰⁸³ is bevették, és egész Horvátországot meghódították.¹⁰⁸⁴ Innen kiindulva az itteni előkelők fiait túsul vették, és visszatértek Árpád fejedelemhez Magyarországra. Ha akadna bárki, aki a magyarok harcainak és hőstetteinek jelen írásunk¹⁰⁸⁵ alapján nem adna hitelt, úgy higgyen az igricek csacsogó énekeinek és a parasztok csalfa történeteinek. Ezek a magyarok harcait és hőstetteit mind a mai napig megmentették a feledéstől. Vannak, akik úgy tudják, hogy a magyarok egészen Konstantinápolyig eljutottak, és Botond bárdjával a konstantinápolyi aranykaput is beszakította. Én azonban ezt e művembe nem akartam bevenni, mivel a történetírók egyetlen könyvében sem

¹⁰⁸¹ Hágó a Balkán-hegységben Szófia és Plovdiv (Bulgária) között.

¹⁰⁸² Szerbiát.

¹⁰⁸³ Ma Split (Horvátország).

¹⁰⁸⁴ Horvátországot csak Szent László király hódította meg a 11. század végén. Silagi-Veszprémy 169.

¹⁰⁸⁵ Latinul: *presens pagina*. A magyarországi okleveles gyakorlatban 1193 óta szerepel. Szilágyi Loránd: a 946. jegyzetben i. m. 51–54.

bukkantam nyomára,¹⁰⁸⁶ csakis a parasztok csalfa történeteiben hallottam róla.

[43.] Zágráb, Pozsega és Valkó vára

Bulcsú, Lél és Botond innen továbbindulva egy Peturgoz¹⁰⁸⁷ nevű erdőségen keresztül leereszkedtek a Kulpa folyóhoz, amelynek partján tábornok vertek. A folyón átkelve a Száváig haladtak, majd azon átjutva bevették Zágráb¹⁰⁸⁸ várát. Folytatva a lovaglást elfoglalták Pozsega és Valkó várát.¹⁰⁸⁹ Innen kiindulva a geréci révénél¹⁰⁹⁰ hajókon átkeltek a Dunán, és Árpád fejedelem udvarába érkeztek. Miután Lél, Bulcsú, Botond és további vitézek egy év elteltével épen és egészségben tértek vissza Árpád fejedelemhez, nagy öröm támadt az egész fejedelmi udvarban, hatalmas lakomát csaptak, és a magyarok nap mint nap ünnepélyesen együtt lakmároztak a többi nép fiaival. A szomszédos népek, értesülvén a magyarok hőstetteiről, Árpád fejedelemhez gyűltek, tiszta szívből meghódoltak neki, nagy igyekezettel szolgálták, és a vendégek közül sokan meghonosodtak.

¹⁰⁸⁶ Az itt röviden elmondott Botond-mondát Anonymus koráig még nem foglalták írásba, részletező elbeszélése Kézai Simonnál és a 14. századi krónikakompozícióban olvasható. Kordé Zoltán: in: KMTL. 125. L. továbbá Honti János: Anonymus és a hagyomány. Bp. 1942.

¹⁰⁸⁷ A Gvozđ- vagy Kapela-hegység. Sebők Ferenc: in: KMTL. 240.

¹⁰⁸⁸ Ma Zagreb (Horvátország).

¹⁰⁸⁹ Ma Slavonska Požega és Vukovar (Horvátország).

¹⁰⁹⁰ Talán a Valkóvárhoz közeli, ma már nem létező Geréc település révje. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963. 221.

[44.] A Duna szigete

Azután Árpád fejedelem elindult arról a vidékről, ahol most Bodrog vára áll, és a Duna mentén egészen a Nagyszigetig¹⁰⁹¹ vonult. A sziget magasságában letáboroztak, a fejedelem és előkelői a szigetre vonultak, majd a Duna vizétől védett hely termékenysége és gazdagsága láttán azt elmondhatatlanul megszerették, és úgy határoztak, hogy a sziget a fejedelemé legyen, s mindegyik előkelő tartson itt udvart egy faluval. Árpád fejedelem azon nyomban mesterembereket hívott egybe, és pompás fejedelmi épületeket építtetett velük. A hosszú úttól elcsigázott lovaikat oda terelték, és parancsára legeltették, lovászainak mesterévé pedig egy kunt, egy Csepel nevű igen bölcs férfit tett meg. Az itt időző Csepel lovászmesterről nyerte a sziget a Csepel nevet,¹⁰⁹² s így is hívják mind a mai napig. Árpád fejedelem és előkelői mindkét nembeli szolgálóikkal itt maradtak békében és erejük tudatában április hónapjától októberig. Feleségeiket ehelyütt hátrahagyván közös döntéssel úgy határoztak, hogy a szigetet elhagyván átkelnek a Dunán, és meghódítják Pannónia földjét,¹⁰⁹³ háborút indítanak a karantánok¹⁰⁹⁴ ellen, betörnek a lombard határtartományba,¹⁰⁹⁵ de mindenekelőtt sereget küldenek Galád fejedelem ellen, aki a Maros folyó és Haram¹⁰⁹⁶ vára közti területet tartotta uralma alatt. Ivadékaitól származott Ajtony, akivel Csanád végzett. Erre a feladatra Szovárdot, Kadocsát és Vajtát küldték

¹⁰⁹¹ Csepel-sziget.

¹⁰⁹² Valószínűleg éppen fordítva: Anonymus Csepel település (és a sziget) nevéből keltette életre a „kun” Csepel alakját. A Csepel helynév inkább köznévi, semmint személynévi eredetű. FNSz. I. 319.

¹⁰⁹³ Itt Anonymus Dunántúl értelemben használta a Pannónia szót. Vö. fentebb 936. jegyzet.

¹⁰⁹⁴ L. fentebb, 602. jegyzet.

¹⁰⁹⁵ L. fentebb, 628. jegyzet.

¹⁰⁹⁶ Ma Ópalánka (Stara Palanka, Szerbia).

ki, akik a kapott engedéllyel elnyargaltak, Kanizsánál¹⁰⁹⁷ átkeltek a Tiszán, és a Csesztreg folyónál¹⁰⁹⁸ szálltak meg. Ellenségre nem találtak, semmi ellenállásba sem ütköztek, mivel a föld lakosain egyként félelem vett erőtt. Folytatva útjukat Böge¹⁰⁹⁹ vidékére érkeztek, ahol két hónapig maradtak, ezalatt meghódoltatták a Maros és Temes folyók közének népességét, fiaikat pedig túsul vették. Azután seregükkel a Temes folyó irányába vonultak, és a fővényi¹¹⁰⁰ révnél ütöttek táborn. Amikor éppen át akartak kelni a Temes folyón, megjelent velük szemben a vidék fejedelme, Galád – akitől később Ajtony származott – gyalogosok és lovasok nagy seregével, kun, bolgár és vlach segédcsoportokkal.¹¹⁰¹ Másnap, amikor egyik sereg sem tudott a köztük levő Temes folyón átkelni, Szovárd megparancsolta testvérének, Kadocsának, hogy a sereg felével vonuljon kissé lejjebb, keljen át valamiképpen a folyón, és támadja meg az ellenséget. Kadocsa azon nyomban engedelmeskedett testvére utasításának, és a sereg felével gyors vágóban lejjebb vonult. És mivel az isteni kegyelem vezérelte őket, könnyen átkeltek. Amikor már a magyar sereg egy része Kadocsával a túlsáron volt, másik fele pedig még Szovárdal az innensőn, a magyarok megfűjták harci kürtjeiket, és átkelve a folyón heves küzdelembe bocsátkoztak. És mert Isteni kegyelem járt előttük, az Úr fényes győzelmet juttatott nekik, ellenfeleik úgy hullottak előttük, mint a kévék az aratók után.¹¹⁰² A harc során elesett a kunok két vezére, a bolgárok három kenéze. Maga Galád fejedelem is megfutott, ám seregét kardélre hányták és semmivé olvadt, mint tűzben a viasz.

¹⁰⁹⁷ Ma Török- és Magyarkanizsa (Novi Kneževac és Kanjiza, Szerbia).

¹⁰⁹⁸ Ma már ismeretlen patak.

¹⁰⁹⁹ A Bega (vagy Béga) folyó.

¹¹⁰⁰ Ma Fény (Foeni, Románia).

¹¹⁰¹ E három etnikum az 1186-ban létrejött második bolgár cárság alkotóeleme. Pauler Gyula: Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok 17 (1883) 112–113.

¹¹⁰² E szavak a Nagy Sándor-regényből valók. Silagi-Veszprémy 171.

Akkor Szovárd, Kadocsa és Vajta a győzelem után továbbindultak, és a bolgár határ közelébe értek, ahol a Panyóca vize¹¹⁰³ mellett vertek tábort. Galád fejedelem pedig elmenekült a magyaroktól való már említett félelmében, és Keve¹¹⁰⁴ várába vette be magát. Harmadnapra Szovárd, Kadocsa, valamint Vajta – akitől a Baracska nemzetség ered – elrendezték csatasoraikat, és hozzáfogtak a vár megvívásához. Galád fejedelem ennek láttán követeket menesztett, hogy békét kérjen, és várát különféle ajándékokkal együtt önként átadta. Innen a magyarok útja Orsova várához vezetett, amelynek bevétele után egy hónapon át ott időztek. Onnan Vajtát a sereg harmadrészével meg a helybeliek túszul vett fiaival együtt Árpád fejedelemhez küldték. Egyúttal követeket is menesztettek hozzá, hogy engedélyt kapjanak Görögországba vonulásukhoz: hogy egész Macedóniát a Dunától a Fekete-tengerig meghódítsák. Ugyanis a magyarok lelke abban az időben semmi egyébre nem vágyott, mint hogy földeket foglaljanak maguknak, népeket hódítsanak és hadivállalkozásokkal próbálkozzanak. Akkoriban a magyarok vérszívó pióca módjára örömeiket lelték az emberi vér ontásában, de ha nem így tettek volna, hagyhattak volna-e utódaikra annyi jó földet? De minek is folytassam tovább?

Vajta és a követek megérkeztek Árpád fejedelemhez, és elmesélték neki a történeteket. A fejedelem pedig megdicsérte őket tetteikért, és megadta az engedélyt Görögországba vonulásukhoz, hogy azt számára elfoglalják. Vajtának hűséges szolgálatáért egy Tarhos¹¹⁰⁵ nevű nagy földet adományozott a Tisza mentén. Erre Szovárd és testvére, Kadocsa követei az engedély birtokában vidáman tértek vissza uraikhoz.

¹¹⁰³ A Duna egyik, Panyovica nevű hurka a Temes folyó torkolatától délkeletre. Györffy György jegyzetei, in: Anonymus Gesta Hungarorum. Bp. 1975. 160.

¹¹⁰⁴ Ma Temeskubin (Kovin, Szerbia).

¹¹⁰⁵ Ma Tiszatarrós (Taraš, Szerbia).

[45.] A bolgárok és macedónok népe

Néhány nap múltával Szovárd és Kadocsa egész seregével, magasba emelt címeres lobogókkal átkeltek a Dunán, és bevették Barancs¹¹⁰⁶ várát, majd Szeredőc¹¹⁰⁷ vára alá vonultak. A bolgárok és macedónok ennek hallatán nagyon megrémültek. Akkor a föld lakosai követeket küldtek hozzájuk sok ajándékkal, hogy földjükkel meghódoljanak, és fiaikat túsul adhassák. Szovárd és Kadocsa békét akarván, mind ajándékaikat, mind túszaikat elfogadták, s a követeket, mintha csak saját embereik lennének, békében elengedték. Ők pedig továbblovagoltak a Vaszil kapun túlra, és bevették Fülöp király városát,¹¹⁰⁸ majd Kleopátra városáig¹¹⁰⁹ az egész területet meghódították, és hatalmuk alá vetették a Durazzo¹¹¹⁰ városától a Rácföldig terjedő vidéket. Szovárd innen szerzett feleséget magának, és a ma Csabamagyarjának¹¹¹¹ nevezett nép Szovárd halála után maradt Görögországban.¹¹¹² Görögül azért nevezték őket csabának, azaz bolond népnek,¹¹¹³ mert uruk halála után nem akartak visszatérni hazájukba.

¹¹⁰⁶ Ma Braničevo (Szerbia).

¹¹⁰⁷ Szófia (Bulgária).

¹¹⁰⁸ Plovdiv (Bulgária).

¹¹⁰⁹ Talán Neopatrász (Görögország). Györffy György: az 1103. jegyzetben i. m. 153.

¹¹¹⁰ Durrës (Albánia).

¹²¹¹ A latin szövegben: *Sobamogera*.

¹¹¹² Annak emléke, hogy a magyarságtól a 10. századot megelőzően leszakadt, elvált a Kaukázuson túlra került szavárd magyarság, illetve a 10. században Csaba kalandozó vezérrel a Balkánra jutott magyar néprész. Kordé Zoltán: in: KMTL. 143.

¹¹¹³ A latin szövegben: *soba*, amely írásképet tekintve megfelel az Anonymus által Csaba neveként használt *Soba* alaknak. A középgörög *sabos* jelentése valóban 'bolond, buta'. Silagi-Veszprémy 172.

[46.] A Megyer-rév

Néhány nap múltán Árpád fejedelem és előkelői közös döntéssel, egyhangúan és szabad elhatározásukból elhagyták a szigetet, és Soroksáron túl,¹¹¹⁴ a Rákos vizéig ütöttek táborn. Amikor látták, hogy minden irányból biztonságban vannak, és semmi sem fenyegeti őket, átkeltek a Dunán. A révet, ahol átkeltek, Megyer-révnek¹¹¹⁵ nevezték el, mivel a hétmagyarként ismert hét fejedelmi személy itt jutott át a Dunán. Átérván letáboroztak a folyóparton, egészen Felhévizig. A Pannónia földjét lakó rómaiak erről tudomást szerezvén futással mentették életüket.

Másnap pedig Árpád fejedelem és előkelői valamennyi vitézük kíséretében bevonultak Attila király városába. Megpillantották a királyi paloták sorát, néhányat földig lerombolva, néhányat pedig nem, és különösen a kőépítményeket csodálták meg.¹¹¹⁶ Felette megörültek annak, hogy megadatott nekik: Attila király városát harc nélkül foglalhatták el, mivel Árpád fejedelem Attila nemzetségéből származott. Nagy örömkben nap mint nap Attila király palotájában lakomáztak egymás mellett ülve, kobzok és sípok édes hangját, dallamait, igricek énekét hallgatva. Az ételt és italt a vezérnek és előkelőinek arany edényekben, szolgálóiknak és a parasztoknak ezüst edényekben tálalták, mivel Isten a környező országok minden gazdagságát a kezükre adta, és a hozzájuk érkezett vendégekkel együtt bőségben és fényesen éltek. A velük tartózkodó vendégeknek ugyanis Árpád fejedelem kiterjedt földeket és birtokokat adományozott, s ennek híre menvén tódultak hozzá a vendégek, és szíves-örömmel vele maradtak.

¹¹¹⁴ Ma Budapest része.

¹¹¹⁵ A mai Káposztásmegyer és Békésmegyer (Budapest részei) közti dunai átkelő. A Megyer törzsnév a *magyar* népnév magas hangrendű párja. Berta Árpád: in: KMTL. 448–449.

¹¹¹⁶ L. fentebb, 927. jegyzet.

Árpád fejedelem és az övéi örömben húsz napon át időztek Attila király városában; ezalatt Magyarország vitézei a fejedelem jelenlétében harci paripáikon pajzsokkal és lándzsákkal mindennap fényes tornát rendeztek, a többi fiatal pedig pogányok módjára íjjal és nyíllal szórakozott. Ennek Árpád fejedelem nagyon megörvendett, és vitézeinek részint arany, részint ezüst formájában különféle ajándékokat, valamint birtokokat juttatott. Ott adott Kurszán apja Kündünek¹¹¹⁷ földet, Attila király városától Százhalomig¹¹¹⁸ és Diósdig,¹¹¹⁹ fiának pedig egy várat, népének védelmére. Akkor Kurszán a várat saját nevééről nevezte el,¹¹²⁰ ami mind a mai napig sem merült feledésbe.

[47.] Pannónia földje

Miután tanácsot tartottak, Árpád fejedelem a huszonegyedik napon felkerekedett Etzelburgból,¹¹²¹ hogy meghódítsa Pannónia földjét a Dráva folyóig. Első nap a Duna mentén Százhalom környékén táboroztak le. Elhatározták, hogy a fejedelem serege egy részét a Duna mentén Baranya vára¹¹²² felé indítja meg, amelynek élére parancsnoknak és vezetőnek a fejedelmi személyek közül tett meg kettőt. Nevezetesen

¹¹¹⁷ Kurszán a Budapest területén volt Kurszán vára (l. alább, 1120. jegyzet) helynévből Anonymus által életre keltett személy. Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i. m. 88–90. Kündüre l. fentebb, 40. jegyzet. Anonymus *Cundunec* alakot használ, azaz a részeshatározó magyar *-nek* ragját illesztette a személynévhez.

¹¹¹⁸ Ma Százhalombatta város (Pest megye).

¹¹¹⁹ Ma falu Pest megyében.

¹¹²⁰ Kurszán vára Óbudán (Budapest része) állott. Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. In: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 147–148.

¹¹²¹ Óbudáról. L. fentebb, 926. jegyzet.

¹¹²² Ma Baranyavár (Branjin Vrh, Horvátország), földvárral. Kristó Gyula: in: KMTL. 83.

Öd apját, Etét, valamint a Baracska nemzetség őseit, Vajtát,¹¹²³ akiknek a fejedelem hű szolgálatukért nem kevés ajándékot adott; Ete fia Ödnek a Duna mellett juttatott földet számtalan lakosával. Azon a helyen Öd, meghódítatván a vidék népét, várat épített, amelyet köznyelven Szekcsőnek mondtak, mert ott magának maradandó székhelyet alapított.¹¹²⁴ Vajtának Árpád ugyanúgy kiterjedt birtokot adományozott számtalan néppel, amely a Sár mellékén feküdt, s melyet még ma is Vajtának hívnak.¹¹²⁵

[48.] Veszprém városa

A sereg másik részével Szalók apját, Ösbőt és Ösét küldték, hogy Veszprém városa¹¹²⁶ ellen vonuljanak, és meghódítsák a föld lakosságát egészen Vasvárig.¹¹²⁷ Akkor fejedelmi felhatalmazásra a sereg parancsnoka és vezetője, Ösbő felemelt zászlókkal megindult, és a pákozdi¹¹²⁸ hegynél táborozott le. Innen folytatva a lovaglást a pėti¹¹²⁹ mezőn vertek tábornokot, ahol három napig időztek. Negyednapra érkeztek el Veszprém vára alá. Akkor Ösbő és Öse csatarendbe állította seregét a Veszprémet védő rómaiakkal szemben, és kemény harcba kezdtek. Egy álló héten át folyt a harc. A második hét szerdáján, amikor már mindkét sereg megfáradt a harci tusában, Ösbő és Öse sok rómainak kardélre hányt, míg néhányukat nyíllövésekkel ölték meg. A többi

¹¹²³ Vajtát Anonymus keltette életre helynévből. Vajta falu (Fejér megye) a Százhalomtól Baranyavárba vezető út közelében fekszik.

¹¹²⁴ Dunaszekcső (Baranya megye). Anonymus etimológiája téves; a Szekcső név a *szökik* ige származéka. FNEsz. I. 398.

¹¹²⁵ Vajta falu (l. fentebb, 1123. jegyzet) a ma Sárvíz nevű patak mellett található.

¹¹²⁶ Ma város Veszprém megyében.

¹¹²⁷ Ma város Vas megyében.

¹¹²⁸ Pákozdi ma falu Fejér megyében.

¹¹²⁹ Pét ma Várpalota (Veszprém megye) része.

római, látva a magyarok vakmerőségét, elhagyta Veszprém várát, és futásnak eredt. Életüket mentve a németek földjére igyekeztek, miközben Ösbő és Öse egészen a határig üldözte őket. Az egyik napon azonban, amikor a magyarok és rómaiak a határszélen voltak, a rómaiak Pannónia és Németország határán lopva átúszták a folyót. Ezért e folyót a magyarok Lapincsnak hívják, mivel a rómaiak a magyaroktól való félelmükben lopva keltek át rajta.¹¹³⁰

[49.] Vasvár

Innen visszatérőben Szalók apja, Ösbő és Örkény apja, Öse elfoglalták Vasvárt, és a lakosok fiait túszul vették. Továbblovagolva a Balaton vize¹¹³¹ mellett Tihanyig¹¹³² vonultak, és miután a népeket meghódoltatták, tizenegyed napra visszatértek Veszprémbe. Ekkor Ösbő és Öse tanácsot tartván követeket küldtek a helybeliek túszul vett fiaival Árpád fejedelemhez, hogy tudtára adják: miként biztosította nekik Isten a győzelmet, hogyan vonultak ki a rómaiak Veszprém várából, és miként úszták át lopva a Lapincsnal előlük menekülve. Követeik Árpád fejedelemre a torbágyi¹¹³³ erdőben Harpalycéként¹¹³⁴ vadászva találtak rá. Ösbő és Öse különféle ajándékaival üdvözölték, és átadták neki a helybeliek túszként vett fiait. Árpád fejedelem ennek hallatára a szokottnál is vidámabb lett, és visszatérve Etzelburgba nagy lakomát csapott, majd az örömhír hozóit bőkezűen megajándékozta.

¹¹³⁰ Anonymus névmagyarázata téves. A víznév német eredetű. FNESz. II. 14.

¹¹³¹ Latinul: *fluvius*, azaz folyó.

¹¹³² Ma falu Veszprém megyében.

¹¹³³ Ma Biatorbágy (Pest megye).

¹¹³⁴ Szójáték Árpád nevével. A mitológiai Harpalyce nevet Anonymus a neki forrásként szolgáló *Excidium Troiae* című Aeneis-kivonattal összekapcsolt, középkori Trója-regényből vette. Kapitány István: Anonymus és az *Excidium Troiae*. Irodalomtörténeti Közlemények 75 (1971) 726–729.

[50.] Pannónia feldúlása

Akkor Árpád fejedelem és előkelői a sereg harmadával útnak indultak Etzelburgból, és Sós-kút¹¹³⁵ mezeje mellett táboroztak le, majd utukat folytatva Bodajk¹¹³⁶ hegyéig lovagoltak. Árpád fejedelem Szabolcs apja Elődnek nagy erdőt adott innen keletre, amelyet a németek itt eldobott pajzsairól most Vértesnek hívnak.¹¹³⁷ Az erdő lábánál, a Fertő mocsara¹¹³⁸ mellett Szabolcs unokája, Csák sok idő múltán várat épített.¹¹³⁹ Minek folytassam tovább?

Árpád fejedelem és vitézei imigyen vonulva a Szent Márton hegye¹¹⁴⁰ mellett táboroztak le, és mind maguk, mind állataik ittak Sabaria forrásából.¹¹⁴¹ Amikor a hegyre felhágtek, Pannónia gyönyörűséges földje láttán nagyon megörültek. Innen továbbindulva a Rábáig és Rábcáig jutottak. Pusztították a szláv és pannón népeket, tartományokat, és elfoglalták területüket. Gyakorta áthatoltak a murai karantánok¹¹⁴² határain, sok ezer emberüket hányták kardélre, erősségeiket feldúlták, területüket birtokba vették, és utódaik az Úr segítségével mind a mai napig erős kézzel és békében birtokolják.

¹¹³⁵ Ma Sós-kút falu Pest megyében.

¹¹³⁶ Ma falu Fejér megyében.

¹¹³⁷ Az 1051. évi történetet részletesebben a 14. századi krónkakompozíció beszéli el. SRH. I. 350–351. A valóságban a Vértes hegy neve a 'pajzshordó' jelentésű *vértés* közszóból származik. FNEsz. II. 755–756.

¹¹³⁸ A mai Velencei-tó.

¹¹³⁹ Ma Csákvár falu Fejér megyében.

¹¹⁴⁰ Ma Pannonhalma falu és a hegyen az apátság Győr-Moson-Sopron megyében.

¹¹⁴¹ Ma Pánzsa patak Pannonhalma mellett. Silagi–Veszprémy 175.

¹¹⁴² Anonymus forrásában, Reginónál *Caranthanorum*, *Marahensium* 'karantánok, morvák' (határai) szerepelt. Ezt félreértve írt Anonymus murai (azaz Mura folyó vidéki) karantánokat. Silagi–Veszprémy 175.

Ösbő és Örkény apja, Öse fényes győzelmet aratva egész seregükkel épen és egészségben tértek vissza Árpád fejedelemhez. Isten ugyanis, akinek könyörülete vezérelte őket, a fejedelem és vitézei kezére adta ellenfeleiket, és nekik juttatta e népek munkájának gyümölcsét. Amint megtelepedtek és szinte mindegyik szomszéd országot meghódították, visszatértek a Duna mentén az erdő felé, hogy vadászhasanak. A vitézek hazatérhettek, a fejedelem és előkelői azonban tíz napig az erdőben maradtak. Innen Attila király városába jöttek és Csepel szigetén szállásolták el magukat, ahol a fejedelem asszonya és a többi előkelő felesége várt rájuk.

Ugyanazon évben született Árpád fejedelem Zolta nevű fia.¹¹⁴³ Nagy öröm kerekedett a magyarok között, a fejedelem és előkelői hosszú napokon át ünnepeltek, az ifjak pedig a fejedelem és előkelői színe előtt [harci-]játékot mutattak be, miként fiatal bárányok a kosok előtt szokták. Néhány nap múltán a fejedelem és előkelői közös határozattal sereget küldtek a bihari fejedelem, Ménmarót ellen, és élére parancsnoknak és vezetőnek Ösbőt és Veleket tették meg. Elindultak a szigetről, keresztüllovagoltak a homokvidéken, a Bődi-révnél átkeltek a Tiszán, majd folytatva a lovaglást a Kórógy folyó mentén táboroztak le. Miután a székelyek, akik kezdetben Attila király népe voltak,¹¹⁴⁴ értesültek a nagyhírű Ösbőről, békésen elébevonultak, és fiaikat különféle ajándékokkal túsul átadták neki, s a Ménmarót elleni harcban Ösbő serege előtt az első csatasort¹¹⁴⁵ biztosították maguknak. A vezérek

¹¹⁴³ L. fentebb, 378. jegyzet.

¹¹⁴⁴ Anonymus állítása vitatott; a székelyek eredetkérdése máig megoldatlan. Az egyik felfogás szerint magyarok, a másik szerint török ajkúak, akik utóbb asszimilálódtak a magyarokhoz. Kordé Zoltán: in: KMTL. 621–623.

¹¹⁴⁵ A leírás azt a feltevést gyámolítja, hogy a székelyek csatlakozott katonai segédnépek voltak, hiszen azok alkották az elő- és utóvédet. Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. In: Tanulmányok a magyar állam eredetéről, az 1120. jegyzetben i. m. 45–46.

a székelyek fiait azon nyomban elküldték Árpád fejedelemhez, ők maguk meg az elől haladó székelyek mögött Ménmarót ellen indultak. A Körös folyót Szarvashalomnál¹¹⁴⁶ szelték át, és innen továbblovagolva a Tekerő vize mellett ütöttek táborn.

[51.] Ménmarót fejedelem

Miután Ménmarót értesült arról, hogy Árpád fejedelem előkelő vitézei, Ösbő és Velek székely előhaddal nagy sereg élén megindult ellene, az illónél is jobban megijedt. Nem mert ellenük felvonulni, mert fülébe jutott, hogy Árpád fejedelem és vitézei felülmúlják a harcban, hiszen ők futamították meg a rómaiakat Pannóniából, és dúlták fel a murai karantánok végeit, közülük ezreket kardéltre hánytak, ellenfeleik pedig pusztá látásuktól megszaladtak. Erre Ménmarót fejedelem sok vitézét hagyta hátra Bihar várában, maga pedig feleségével és leányával Igyfon erdőségsébe¹¹⁴⁷ menekült előlük, hogy ott húzza meg magát. Ösbő, Velek és seregük jókedvűen indult meg Bihar vára ellen, és a Józsás vize mellett ütöttek táborn. Harmadnapra elrendezték csatasoraikat, majd a várhoz vonultak, hogy harcoljanak. Az ellenfél különböző népekből összeverődött hada is harcba indult Ösbő és vitézei ellen. A székelyek és a magyarok sokukat nyíllövessel leterítették, Ösbő és Velek hajítógépeikkel¹¹⁴⁸ 125 katonát öltek meg. A harc 12 napon át tartott, Ösbő vitézei közül 20 magyar és 15 székely esett el. A tizenharmadik napon azonban, amikor a magyarok és székelyek a várarkot feltöltötték, és már létrákat készítettek a falhoz támasztani,

¹¹⁴⁶ Ma Szarvas város Békés megyében.

¹¹⁴⁷ L. fentebb, 967. jegyzet.

¹¹⁴⁸ Latinul: *balista*. Valószínű, hogy Anonymus korában már ismerték Magyarországon a számszeriját, de mivel ez egyértelműen nem bizonyítható, indokolt a hajítógép (vagy vetőgép) szóval való fordítás. Veszprémy László: Anonymus gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása. *Hadtörténelmi Közlemények* 106 (1993) 9–17.

Ménmarót fejedelem vitézei, megismervén a magyarok vakmerőségét, kérlelni kezdték a két magyar hadvezért, majd megnyitván a várat, könyörögve, mezítláb járultak Ösbő és Velek színe elé. Ösbő és Velek őrizet alá helyezte őket, maguk bevonultak Bihar várába, és rátaláltak az ellenfél javaira.

Amikor ezt Ménmarótnak elmondták a szökött követek, nagy félelem vett erőt rajta. Követeit különféle ajándékokkal elküldte Ösbőhöz és Velekhez, hogy azok, ha békét akarnak, menesszenek hírvivőket Árpád fejedelemhez. Hozzák tudomására, hogy Ménmarót, aki korábban követei útján bolgár szívvel kevélyen megtagadta akár egy öklömnyi föld átadását is, most legyőzetván és megveretván ugyanezen követek útján jelenti ki, hogy eltökélt szándéka átadni egész országát, valamint Árpád fejedelem fiának, Zoltának leányát. Erre Ösbő és Velek megdicsérte Ménmarót döntését, és a követekkel külön hírvivőket menesztettek, hogy uruktól, Árpád fejedelemtől békét kérjenek. Miután a követek bevonultak Csepel szigetére és üdvözölték Árpád fejedelmet, másnap előadták Ménmarót üzenetét. Miután azt előkelőivel megtanácskozta, Ménmarót üzenete elnyerte Árpád fejedelem tetszését és helyeslését. Sürgősnek találta Ménmarót kérelme teljesítését, és amikor megtudta, hogy annak leánya és az ő Zolta fia egykorúak, elfogadta Zolta feleségül a leányt a megígért országgal együtt. Követeinek, akiket Ösbőhöz és Velekhez küldött, meghagyta, hogy az eljegyzést követően Ménmarót leányát Zolta fia feleségeként fogadják, és a helybeliek túsul vett fiait is vigyék magukkal, Bihar várát pedig adják át Ménmarót fejedelemnek.

[52.] Ösbő és Velek

Ösbő, Velek, valamint egész seregük tetszéssel fogadta uruk parancsát: az eljegyzés után átvették Ménmarót leányát, a helybeliek fiait mint túsokat magukhoz vették, magát Ménmarót pedig Bihar várában hagyták hátra. Ösbő és Velek nagy tisztességben és örömmel tért vissza Árpád fejedelemhez, a fejedelem és főemberei elibük

vonultak, és Ménmarót leányát tiszteletteljesen vezették a fejedelmi lakhoz, amint az egy ily hatalmas fejedelem jegyeséhez illik. Árpád fejedelem és előkelői a menyegzőt ünnepelve nagy lakomát rendeztek, és lakodalmas szokás szerint nap mint nap együtt lakomáztak a környező országok különböző vitézeivel. A fiatalok a fejedelem és előkelői színe előtt [harci-]játékot rendeztek. Árpád fejedelem pedig fogadta Magyarország előkelőinek és vitézeinek esküjét, s Zolta fiát nagy tisztességgel a fejedelmi székre emelte.¹¹⁴⁹ Ekkor adta hűségesszolgálatukért Szalók apja Ösbőnek Veszprém várát minden tartozékával együtt, Veleknek pedig Zaránd várispánságát,¹¹⁵⁰ továbbá más előkelőknek is adományozott tisztségeket és birtokokat. Ménmarót a történetet követő második évben fiúutód nélkül elhalálozott, s egész országát vejére, Zoltára hagyta. Árpád fejedelem ezután az Úr megtestesülésének 907. esztendejében¹¹⁵¹ elköltözött e világról. Tisztességgel temették el egy folyócska forrása felett, ahonnan az kömederben folyik Attila király városába. A magyarok megtérése után azon a helyen egy Fehérnek nevezett templomot emeltek Szűz Mária tiszteletére.¹¹⁵²

¹¹⁴⁹ L. fentebb, 981. jegyzet.

¹¹⁵⁰ A Fehér-Körös mentén feküdt hajdani várispánság és megye Szent István korában jött létre, a honfoglalás idejében történt eladományozása vaskos kortévesztés. Kristó Gyula: az 1064. jegyzetben i. m. 473–474.

¹¹⁵¹ Az évszám vitatható, felmerült 900 táján történt elhalálozása is. Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 237–238.

¹¹⁵² Az Óbuda területén levő Fejéregyházán (Árpád állítólagos sírja helyén) utóbb királyi kápolna épült. Kubinyi András: in: KMTL. 502. Árpád óbudai eltemetését a hagyományon (amit Anonymus is tükröz) kívül más, pl. régészeti bizonyíték egyelőre nem támasztja alá.

[53.] Zolta fejedelem, az utód

Árpád utóda fia, Zolta lett, apjához jellemében hasonló, megjelenésében azonban különböző. Zolta ugyanis kissé dadogós, fehér bőrű, puha, szőke hajú, közepes termetű volt. Fejedelemként harcias, rettenthetetlen szívű, ám népéhez kegyes, nyájas szavú, de ugyanakkor hatalomvágyó is,¹²⁵³ akit Magyarország előkelői és vitézei rendkívül kedveltek. Bizonyos idő múltán, amikor Zolta fejedelem betöltötte tizenharmadik életévét, országának minden előkelője közös határozatával és egy akarattal egyeseket a fejedelem alá rendelt, és rektornak nevezett ki az ország élére, hogy a szokásjog alapján ők simítsák el a pereskedők jogvitáit és pereit.¹¹⁵⁴ Másokat a had vezéreivé tettek meg, hogy különböző országokat pusztítsanak: név szerint Tas fiát, Lélt, Bogát fiát, Bulcsút, a vérszomjas férfiút, valamint Kölpeny fiát, Botondot. Harcias és rettenthetetlen szívű férfiak voltak, akik semmi egyébre nem törekedtek, mint hogy uruknak idegen népeket hódítsanak meg, és más országokat dúljanak fel.

Zolta fejedelem engedelmével a karintiai seregre mérték vereséget,¹¹⁵⁵ majd Friaulon át Lombardia¹¹⁵⁶ határtartományába vonultak, ahol Padova városát¹¹⁵⁷ tűzzel-vassal, fosztogatva, nagy kegyetlenséggel feldúlták. Innen Lombardiába nyomultak, és sok gonosztságot vittek véghez. Amikor pedig a helybeliek kísérletet tettek arra, hogy egybegyűlve szembeszálljanak támadóik vadállati dühével és kegyetlenségével, a magyarok nyilai a lombardok nagy tömegeivel

¹¹⁵³ Zolta leírása Dares Phrygius szövegén alapul. Silagi–Veszprémy 177.

¹¹⁵⁴ Anonymus e szavakat Isidorus 7. századi szerző etimológiákról szóló művéből merítette. Horváth János: a 912. jegyzetben i. m. 454.

¹¹⁵⁵ Innentől kezdve Anonymus az események elmondásában Regino krónikájának, illetve 901–954. évek közti folytatásának bejegyzéseit használta.

¹¹⁵⁶ Észak-italiai tartományok.

¹¹⁵⁷ Város Észak-Olaszországban.

végeztek, nem kevés püspököt és gróft is lemészároltak. Ennek hallatán Liutward, a vercellei¹¹⁵⁸ egyház püspöke, a néhai Kis Károly császár¹¹⁵⁹ bizalmas barátja és hűséges titkos tanácsosa – mivel felbecsülhetetlen értékek felett rendelkezett – magához vette vagyontárgyait meg legfőltettebb kincseit, és mindenképpen azon igyekezett, hogy kegyetlen vérengzésük elől meneküljön. De váratlanul magyarokba ütközött, akik foglyul ejtették, majd rövidesen kivégezték, vele levő, minden képzeletet felülmúló kincseit pedig elrabolták. Ugyanabban az időben történt, hogy Waldo gróf testvére, István éjszaka a várfalon levő árnyékszéken a belein akart volna könnyíteni, amikor egy magyar nyilával a helyiség nyílásán keresztül súlyosan megsebesítette, amibe még azon az éjszakán bele is halt.¹¹⁶⁰

[54.] Lotaringia, Alemannia és Frankföld feldúlása

Azután Lotaringiát és Alemanniát¹¹⁶¹ pusztították, a keleti frankokra Frank- és Bajorföld határán megszegyenítő vereséget mértek, miután nyíllövéseikkel több ezret megöltek közülük. Minden értéküket elragadták,¹¹⁶² és visszatértek Magyarországra Zolta fejedelemhez.

¹¹⁵⁸ L. fentebb, 629. jegyzet.

¹¹⁵⁹ L. fentebb, 630. jegyzet.

¹¹⁶⁰ Anonymus félreértette forrását; István halálában a magyarok vétlenek. Az elmondott eseménysor Reginónál a 901. év alatt szerepel.

¹¹⁶¹ L. fentebb, 576. jegyzet.

¹¹⁶² Regino folytatójának 907-910. és 912. évi tudósításait vonta össze Anonymus. Silagi-Veszprémi 177.

[55.] Lél és Bulcsú halála

Később azonban, Konrád császár uralkodásának ötödik évében¹¹⁶³ Magyarország egykoron híres és dicsőséges fejedelme, Zolta vitézei, Lél, Bulcsú és Botond uruk parancsára alemann területre törtek, és sok zsákmányt ejtettek. Végül pedig a bajorok és alemannok elvetemült, álnok módon foglyul ejtették Lélt és Bulcsút, és az Inn folyó mellett akasztófán végeztek velük.¹¹⁶⁴

Amikor a magyar vitézek közül Botond és a vele hátramaradók látták, hogy az ellenfél hitvány csellel szorongatja őket, merészen és bátran helytálltak. Egymás közeléből nem tágítottak, sőt annak a csapatrésznek siettek a segítségére, amely a legnagyobb veszélybe került. Sebzett, ordító oroszlánokként vetették magukat a harc közepébe, és ellenfeleik között szörnyű vérfürdőt rendeztek. Ha alul maradtak is, legyőzőik felett mégis fényes győzelmet arattak, és szörnyű vérontás közepette megsemmisítették őket.

Sors kedveltje, magyar sereg,¹¹⁶⁵
Kardját harcban edzette meg,
S míg vív szüntelen tusát,
Ím vitézül s már fölénnyel
Villogtatja virtusát.

¹¹⁶³ I. Konrád német király – és nem császár – (911–918) uralkodásának ötödik éve: 915–916.

¹¹⁶⁴ Anonymus két eseményt kevert össze. Az Inn menti csata 913-ban volt, Lélt és Bulcsút pedig a Lech folyó melletti csatát követően 955-ben végezték ki. Silagi–Veszprémy 177–178.

¹¹⁶⁵ Latinul: *Felix ... embola* 'szerencsés csapat'. Iustinianos császár (527–565) római jogot kodifikáló törvénykönyvéből való átvétel. Veszprémy László: Középkori forrástanulmányok. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 66–68.

Egész Bajor- Alemann- és Szászföldet, valamint Lotaringiát tűzzel-vassal elpusztították, vezéreiket, Erchangert és Bertholdot lefejezték. Majd továbbindulva Frank- és Gallföldre támadtak, de amikor innen győztesen hazafelé tartottak, a szászok lest vetettek nekik, és így a magyarok pusztító öldöklésben véreztek el.¹¹⁶⁶ Akik mégis megmenekültek, hazatértek. Lél, Bulcsú és vitézeik halálán Zolta fejedelem és előkelői nagyon felindultak, és a németek ellenségének tekintették magukat. Erre Zolta fejedelem és vitézei a velük szemben elkövetett sérelem láttán terveket szőttek a németek ellen, és senkit sem hagytak kétségben afelől, hogy ha törik, ha szakad, megfizetnek érte.

Isten kegyelméből az Úr megtestesülésének 931. évében¹¹⁶⁷ Zolta vezér fiút nemzett, akit Taksonynak nevezett el; szép, nagy szemei voltak és lágy, fekete haja, akár az oroszlánsörény,¹¹⁶⁸ miként a következőkben majd meghalljátok.

[56.] Ottó király ellenségei

Ugyanabban az évben¹¹⁶⁹ Ottó király¹¹⁷⁰ ellenségei átkos merénnyel próbáltak életére törni. Egymagukban azonban nem tudtak ártani neki, így a magyarokhoz fordultak segítségért. Tudták ugyanis, hogy a magyarok verhetetlenek az általuk megszokott hadakozásban, és haragiában Isten ostorként sújtott le velük sok országra.¹¹⁷¹ Akkor Ottó

¹¹⁶⁶ Anonymus Regino folytatójának 915., 917. és 932. évi adatait vonta össze. Silagi-Veszprémy 178. Erchanger és Berthold halálát nem a magyarok okozták.

¹¹⁶⁷ Az évszám megbízhatatlan. Taksony (l. fentebb, 382. jegyzet) születése 905 tájára tehető. Kordé Zoltán: in: KMTL. 659.

¹¹⁶⁸ Taksony leírása Dares Phrygius szövegén alapul. Silagi-Veszprémy 178.

¹¹⁶⁹ Ez a dátum nem 931-re, hanem 954-re vonatkozik, minthogy Anonymus e fejezetben Regino folytatójának 954. évi feljegyzését használta fel. Silagi-Veszprémy 178.

¹¹⁷⁰ L. fentebb, 300. jegyzet.

¹¹⁷¹ L. fentebb, 413. jegyzet.

király ezen ellenségei elküldték követeket Zolta fejedelemhez, a harcias férfiúhoz, és megajándékozván őt sok arannyal arra kérték, hogy magyar segédcsapattal támadhassák meg Ottót. Zolta fejedelem pedig haragjában – részben tekintettel kérésükre és ajándékaikra,^{1171/a} részben Lél és Bulcsú haláláért érzett fájdalomtól vezérelve – nagy sereget küldött a németek királya, Ottó ellen. Parancsnokuknak és vezetőjüknek Kölpény fiát, Botondot, Előd fiát, Szabolcsot, valamint Öse fia Örkényt tette meg. Miután eltávoztak Zolta fejedelemtől, ismét kardélre hányták Bajor-, Alemann- és Szászföldet, valamint Tübingiát. Innen útjukat folytatva nagybőjt idején keltek át a Rajnán, Lotaringiát ijjal és nyíllal tették lakatlanná. Egész Galliát kegyetlenül nyomorgatták, betörték Isten egyházaiba, és kegyetlenül kifosztották őket. Majd a sens-i¹¹⁷² hegyvidéken áthaladva a szomszédos népek területén tűzzel-vassal törték maguknak utat. Miután az előnyös földrajzi helyzetben levő, igen harcias népeket legyőzték, átkeltek a sens-i hegyeken, elfoglalták Susa városát. Továbbindulva Torinó¹¹⁷³ dúsgazdag városát vették be ostrommal, majd megpillantották a lombard síkságot. Gyors menetben szinte egész Itáliát végigfosztogatták, mivel bőségesen kínálta gazdagságát. Miután Kölpény fia Botond és Öse fia Örkény az említett népek felett szerencsés győzelmet aratott, hazatért. Ekkor a német király, Ottó lest vetett nekik a Rajna folyó mellett, és országának egész haderejével rájuk törve, sokukat megölték. Botond, Örkény és a többi vitéz inkább a harcban kívánta életét veszíteni, semhogy elszalasszák a karnyújtásnyira levő diadalt. Oly elszántan szálltak szembe az

^{1171/a} Az eredeti *pro eorum pace et precio* helyett a Heilig Konrád – P. magister quondam Bele regis Hungarie notarius: *Gesta Hungarorum* (ismertetés). Századok 66 (1932) 418. – által ajánlott *pro eorum prece et precio* konjektúra szolgált a fordítás alapjául. Szovák Kornél: *Die „Gesta Hungarorum“ des anonymen Notars* (ismertetés). Művészettörténeti Értesítő 42 (1993) 67.

¹¹⁷² Sens városára l. fentebb, 899. jegyzet.

¹¹⁷³ Susa és Torino: városok Északnyugat-Itáliában.

ellenséggel, hogy a harc során még valami híres herceget, nevezetes férfit is megöltek, másokat súlyosan megsebesítve megfutamítottak. A zsákmányon megosztottak, majd nagy diadallal tértek haza. Amikor Botond és Örkény jókedvűen megtért Pannónia földjére, Botond az elhúzódó háborúk fáradalmaitól váratlanul megbetegedett, eltávozott a világról, és a Verőce folyó¹¹⁷⁴ közelében temették el. Ám legyen tudomása arról mindenkinek, akit illet,¹¹⁷⁵ hogy ilyen és ehhez hasonló háborúkat egészen Taksony fejedelem idejéig viseltek.

[57.] Az ország határainak megállapítása

Zolta fejedelem pedig vitézei hazatérte után kijelölte Magyarország határait a görögök irányában a Vaszil kapujáig és Rácföldig, nyugatra a tengerig, Spalato városáig, a németek irányában a Göncöl hídjáig.¹¹⁷⁶ Ezen a vidéken bízta meg a nagyapja, Álmos fejedelem idején Pannóniába bevándorolt oroszokat, hogy várat építsenek.¹¹⁷⁷ Erre a határra, a mosoni mocsáron túlra telepítette le a besenyőket¹¹⁷⁸ is, hogy védjék az országot, nehogy a jövőben a németek

¹¹⁷⁴ Aligha azonos a 33. jegyzetben említett Verőce vizével (amely Nógrád megyében keresendő), itt a Drávától délre fekvő Verőce (Virovitica, Horvátország) település melletti patakról lehet szó. Györffy György: az 1103. jegyzetben i. m. 142.

¹¹⁷⁵ Latinul: *notum sit omnibus scire volentibus*. Oklevélformula, amely a magyarországi oklevelekben 1162-től kezdve szerepel. Szilágyi Loránd: a 946. jegyzetben i. m. 40–41.

¹¹⁷⁶ Ma Bruck an der Leitha (Ausztria).

¹¹⁷⁷ Oroszvár (Rusovce, Szlovákia).

¹¹⁷⁸ A Moson megye területén (a Fertő tó vidékén) feltehetően már a 10. században ott levő besenyők a 11–12. században is szerepelnek. Hatházi Gábor: Az Árpád-kori magyar hadszervezet nomád elemeinek kérdéséhez. A besenyők. Hadtörténelmi Közlemények 103/2 (1990) 27. Silági-Veszprémy 179.

a rajtuk esett sérelem miatt dühöngve¹¹⁷⁹ pusztítsanak a magyar határon. A csehek irányában a Morva folyónál jelölte ki a határt, mégpedig azzal a feltétellel, hogy fejedelmük évi adót fizet Magyarország fejedelmének. Hasonlóképpen jelölte ki a lengyelek felé is a Táttra hegységnél, miként korábban Böngér fia Bors is tette. Mikor Zolta fejedelem és vitézei országszerte megtelepedtek, akkor a fejedelem fiának, Taksonynak a kunok földjéről hozott feleséget.¹¹⁸⁰ Még életében előkelői esküjét vette, és Taksony fiát egész Magyarország felett uralkodó fejedelemmé tette.¹¹⁸¹ Maga Zolta fejedelem uralkodásának harmadik esztendejében¹¹⁸² a test börtönéből minden test útjára költözött.

Taksony fejedelem pedig főembereivel erős kézzel és békében élete végéig megőrizte az ország jogait. Kegyessége hallatán sok vendég sereglett hozzá a legkülönfélébb népekből. Így érkeztek Bulár földjéről¹¹⁸³ bizonyos kiváló férfiak, név szerint Billa és Baks, nagyszámú mohamedán kíséretében. A fejedelem az ország különböző vidékein adományozott nekik földet, s azonfelül egy Pest nevű várat¹¹⁸⁴ is örökre nekik adott. Billa és testvére, Baks, akiktől Etej származik, tanácsot tartva úgy döntött, hogy a velük jött nép kétharmadát az említett vár szolgálatára rendeli, egyharmadukat pedig saját utódaiknak hagyják meg. Ekkor érkezett ugyanarról a vidékről egy Hetény nevű igen kiváló vitéz, akinek a fejedelem szintén kiterjedt birtokot adományozott.

¹¹⁷⁹ A „német düh” a középkor egyik, gyakorta használt kifejezése. Mályusz–Kristó 281–282.

¹¹⁸⁰ Taksony „kun” felesége valójában kazár vagy volgai bolgár (esetleg besenyő) nő lehetett. Kristó Gyula–Makk Ferenc: a 382. jegyzetben. i. m. 23–24.

¹¹⁸¹ L. fentebb, 981. jegyzet.

¹¹⁸² Az időmeghatározás nem értelmezhető.

¹¹⁸³ A volgai Bolgárország.

¹¹⁸⁴ Ma Budapest része. Mohamedán kereskedők még a 13. század elején is éltek Pesten. Kubinyi András: in: KMTL. 543.

Taksony fejedelem pedig fiút nemzett, Géza néven Magyarország ötödik fejedelmét.¹¹⁸⁵ Ugyanekkor érkezett a besenyők földjéről egy fejedelmi származású vitéz, név szerint Örkénd apja Tonuzoba,¹¹⁸⁶ akitől a Tomaj nemzetség származik. Taksony vezértől szálláshelyéül a kemeji¹¹⁸⁷ vidéktől a Tiszáig terjedő földet nyerte, arrafelé, ahol most az abádi¹¹⁸⁸ rév található. Az említett Tonuzoba egészen Taksony fejedelem unokája, Szent István király¹¹⁸⁹ idejéig élt.

S midőn Szent István király
az Élet ígét hirdette,
és a magyarokat keresztelte,
akkor Tonuzoba hitben gyenge lévén,
nem akara lenni kereszténnyé,
hanem nejével együtt élve
temettetett az abádi révbe,
nehogy keresztelve maga és neje Krisztussal éljen örökké,
de fia, Örkénd keresztényként él Krisztussal mindörökké.

¹¹⁸⁵ Géza nagyfejedelem (970-es évek eleje-997), Szent István király apja, 945 táján született. Kristó Gyula: in: KMTL. 235.

¹¹⁸⁶ Tonuzoba besenyő törzsfő volt. Szegfű László: in: KMTL. 679.

¹¹⁸⁷ Kemej a Tisza bal partján, Szolnoktól északkeletre elterülő vidék neve volt.

¹¹⁸⁸ Ma Abádszalók (Jász-Nagykun-Szolnok megye).

¹¹⁸⁹ I. (Szent) István (997–1038).

KÉZAI SIMON

IV. (Kun) László magyar király udvari papja. 1282–1285 között készítette el krónikáját, amely nagyrészt korábbi, az V. István kori Ákos mesternek tulajdonított gesta kivonata. Kézaitól származik a magyarokkal azonosként tekintett hunok történetének megírása, ennek a hun-történetnek a magyar történet elé illesztése, továbbá azon, a munkát záró rész, amelyben a szerző a szolgaság eredetéről értekezik. Bár Kézai közvetlen forrása jobbára átkerült a 14. századi krónikakompozícióba, Kézai szövege – kivonatos volta ellenére is – hű képet fest a krónikairási folyamat állapotáról a 13. század végén. Kézai Simon krónikájának szövege – mivel a 11. századtól (a század végétől) formálódó V. István kori gestára megy vissza, vagyis eredetét tekintve a 11. század végétől eltelt közel két évszázad alatt keletkezett – erős kritikával hasznosítható.

Mérvadó szövegkiadása: Domanovszky Sándor: in: SRH. I. 141–194. (az itt közölt szöveg: 162–167.)

Magyar fordításai: Szabó Károly: Kézai Simon mester magyar krónikája. Pest 1862.; Bollók János: in: MKI. 115–163.

[21.] A hunok közül 3 ezer férfi maradt meg, futással menekülve Krimhild csatájából,¹¹⁹⁰ akik a nyugat nemzeteitől való félelmükben egészen Árpádig Csigle mezején¹¹⁹¹ időztek, magukat

¹¹⁹⁰ Kézai elmondása szerint Krimhild német hercegnő Attila hun király felesége volt, akitől Aladár nevű fia született. Krimhild csatájaként azt az ütközetet említi, amelyet az Attila halála után a főhatalomért Attila két fia: Csaba és az idegenek által támogatott Aladár vívott, s ez utóbbi győzelmével ért véget (SRH. I. 161–162.). E leírás nélkülözi a valószínűséget. A 13. század eleji Nibelung-ének tette meg a burgund Krimhildet, a megölt Siegfried özvegyét Attila feleségévé. Mályusz–Kristó 130.

¹¹⁹¹ Ismeretlen helynév, amely 'kerítés, sánc, gyepű' jelentésű török szó származéka. Itt bizonyosan területet jelent és nem egyetlen települést, ezért nem valószínű, hogy azonos lenne a Veszprém megyei Csögle faluval, amely a 13. században Csigle (Chygle) alakban szerepel. Mályusz–Kristó 132–133.

azonban ott nem hunoknak, hanem székelyeknek¹¹⁹² nevezték. Ezek a székelyek ugyanis a hunok maradékai, akik értesülvén arról, hogy a magyarok újólág Pannóniába¹¹⁹³ vonultak, a visszatérőknek Oroszország határain eléjük mentek, és miután együttesen meghódították Pannóniát, abból részt kaptak, de nem Pannónia síkságán, hanem a vlachokkal¹¹⁹⁴ együtt a határvidék hegyeiben¹¹⁹⁵ nyerték el részüket, ahol a vlachokkal keveredve állítólag azok betűit használják.¹¹⁹⁶ Ezek a székelyek azt gondolták, hogy Csaba meghalt Görögországban,¹¹⁹⁷ ezért szól így a nép száján a közmondás: „Akkor térj vissza – mondják az eltávozonak –, amikor Csaba visszajön Görögországból.”

[22.] E Csaba tehát Attila törvényes fia volt Honoriusnak, a görögök császáranak¹¹⁹⁸ leányától, fiait Edöménnek és Ednek¹¹⁹⁹ hívták. Edömén pedig, amikor a magyarok másod ízben tértek vissza Pannóniába, apjának és anyjának nagy családjával beköltözött ide, ugyanis anyja a hvárezmiek¹²⁰⁰ közül származott. Ed viszont apjánál maradt Szkítiában.¹²⁰¹ Ettől a Csabától ered az Aba nemzetség.¹²⁰²

¹¹⁹² A székelyekre l. fentebb, 1144. jegyzet.

¹¹⁹³ Pannóniát Kézai e helyütt a Kárpát-medencére kiterjedő Magyarország értelemben használja, de előfordul nála szűkebb értelemben is (l. alább, 1229. jegyzet).

¹¹⁹⁴ Románokkal.

¹¹⁹⁵ Erdély déli és keleti részén, a Kárpátok vidékén.

¹¹⁹⁶ A székely rovásírás legkorábbi említése. Róna-Tas András: in: KMTL. 623–624. Téves azonban az a beállítás, hogy a székelyek a románoktól tanulták volna a rovásírást.

¹¹⁹⁷ Bár Kézainál Csaba – tévesen – Attila hun király fia, Csaba görögországi tartózkodása összefügg Anonymus azon tudósításával (45. fejezet), amely a Csabamagyarja nép görögföldi letelepedéséről szól. L. fentebb, 1112. jegyzet.

¹¹⁹⁸ Honorius nyugat-római császár (393–423) leányát Kézai önkényesen tette meg Csaba anyjává. Mályusz-Kristó 129–131.

¹¹⁹⁹ Edömén és Ed Anonymusnál (10. fejezet) kun vezérekként szerepelnek.

¹²⁰⁰ Hvárezmre l. fentebb, 157. jegyzet.

¹²⁰¹ L. fentebb, 219. és 605. jegyzet.

Midőn tehát Csaba Szkítiába menve széltében kérkedett anyja nemességével, a hunok nemessége megvetette őt, azt mondták róla, hogy nem igazi fia Szkítaországnak, hanem mintegy idegen nemzet keveréke, ami miatt Szkítiában nem kapott feleséget, hanem a hvárezmi népből nősült.

[23.] Miután pedig Attila fiai Krimhild csatájában a szkíta néppel együtt csaknem mind elpusztultak, Pannónia tíz évig¹²⁰³ király nélkül maradt, csak a szláv, görög, német, messianus és vlach¹²⁰⁴ jövevények maradtak ott, akik Attila életében közönséges szolgálattal szolgáltak neki. Végül Marót¹²⁰⁵ fia Szvatopluk emelkedett fel, egy lengyelországi fejedelem,¹²⁰⁶ aki Bractát¹²⁰⁷ alávétve a bolgárok és a messianusok fölött uralkodott, és Pannóniában a hunok elpusztulása után kezdett hasonlóképpen országolni. Őt a magyarok a Hung¹²⁰⁸ folyótól¹²⁰⁹ különféle adományokkal édesgették, és követeik révén

¹²⁰² Már Anonymus szerint (32. fejezet) Edtől és Edöméntől származott – az Aba nembeli – Sámuel király.

¹²⁰³ A tíz év vaskos tévedés, Attila fiait és Szvatoplukot a valóságban több, mint 400 év választotta el.

¹²⁰⁴ A honfoglalás előtti Kárpát-medence etnikai viszonyaira nézve csak részben hiteles népnévsor. Szlávok, németek (bajorok) és – amennyiben a messianusokat bolgárookra értjük (Mályusz–Kristó 139.) – bolgárok valóban éltek itt 895 előtt, de görögök és románnak értelmezett vlachok nem.

¹²⁰⁵ A Marót névre l. fentebb, 968. jegyzet. Horváth János (a 912. jegyzetben i. m. 471.) szerint Marót neve Pilismarót falu (Komárom-Esztergom megye) nevéből került be Kézai krónikájába.

¹²⁰⁶ Szvatoplukra l. fentebb, 367. jegyzet. Apja nem Marót volt, ő maga nem viselt lengyel fejedelmi címet, s nem érte meg a magyar honfoglalást.

¹²⁰⁷ Bactriára l. fentebb, 611. jegyzet. A Kézainál ebből torzult Bracta név az *Exordia Scythicából* (l. fentebb, 606. jegyzet) való. Mályusz–Kristó 128.

¹²⁰⁸ Ung.

¹²⁰⁹ Anonymushoz (12. fejezet) hasonlóan Kézai is északkeleti irányból vezette be a magyarokat a Kárpát-medencébe. L. fentebb, 976. jegyzet.

felderítették, látták, hogy serege gyenge;¹²¹⁰ Szvatoplukot hirtelen támadással a Rákos folyó mellett Bánhida közelében, egy bizonyos városban, amelynek romjai még látszanak, egész seregével együtt elveszejtették,¹²¹¹ és így Pannónia fent megnevezett népein elkezdtek uralkodni. Némelyek azt mondják,¹²¹² hogy amikor a magyarok másodszor tértek vissza Pannóniába,¹²¹³ ott Marót és nem Szvatopluk uralkodott. Ez azért van, mivel Marótnak nagyobb neve volt, de öregségtől elerőtlenedve a Veszprém nevű várban¹²¹⁴ pihent. Hírét véve a balszerencsének, ami fiának osztályrészül jutott, a fájdalom miatt hirtelen halállal bevégezte életét. Fia pedig még új volt az uralkodásban...

[25.] Sváb Ottó uralkodván tehát Germániában és Itáliában, Lotár király fia Lajos Frankországban, Görögországot Teodor fia Antonius Durus kormányozván,¹²¹⁵ Jézus Krisztus testetöltésétől

¹²¹⁰ E megjegyzés arra utal: Kézai tudott Anonymus munkájáról, amely szerint (14., 16., 19. stb. fejezet) Árpád ajándékokat adott Salanus, Ménmarót fejedelemnek. Szvatoplukot Anonymus nem ismerte. Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. 24., 70.

¹²¹¹ Bánhida ma Tatabánya (Komárom–Esztergom megye) része. A Rákos patak ettől messze, a mai Budapest határában és területén folyik. A romváros – a Rákos patak említése okán – a Budapest területén fekvő Aquincum lehet. A bánhidai csata nem valós történeti esemény.

¹²¹² E helyütt Kézai régebbi írásművel vitatkozik (Györffy György: a 175. jegyzetben i. m. 20.), olyannal amelyik nem ismerte még Szvatoplukot. Pauler Gyula az 1101. jegyzetben i. m. 109–110.) szerint a „némelyek” közé tartozik Anonymus.

¹²¹³ A másodszori visszatérés úgy értelmezendő, hogy a szerző a hunok Kárpát-medencébe való bejövételét tekinti az első magyar honfoglalásnak.

¹²¹⁴ L. fentebb, 1126. jegyzet.

¹²¹⁵ Sváb Ottó talán Reginótól félreértésből került be Kézai krónikájába, de ott Odo nyugati frank királyként szerepelt (888–898), Lotár fia II. Lajos 850–875 között uralkodott, Antonius Durus teljességgel ismeretlen. Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Bp. 1906. 77.

számított 872. évben¹²¹⁶ a hunok vagy magyarok ismételten behatoltak Pannóniába, átkeltek a besenyők, a fehér kunok országán és Kijev városán,¹²¹⁷ és azután a Hung nevű folyónál, ahol várat építettek,¹²¹⁸ megszálltak.¹²¹⁹ A nyugati népek a magyarokat e folyóról nevezték el hungárusoknak. És midőn ezt követően még hat másik várat építettek,¹²²⁰ bizonyos ideig azon részekén maradtak.

[26.] Végül is, miután Szvatoplukot megölték,¹²²¹ miképpen fentebb olvasható, hét hadseregbe oszlottak úgy, hogy minden seregnek egy kapitánya volt a századosokon és a tizedeseken kívül, akire mint vezérre egyetemlegesen tartoztak figyelni és neki engedelmeskedni. Egy-egy sereg 30 ezer fegyveres férfiből állt,¹²²² a tizedeseket és az előjárókat nem számítva. Felemelt zászlókkal vonultak feleségükkel, gyermekeikkel és nyájaikkal, a Dunát Pesten¹²²³ és a Szob-révnél¹²²⁴ lépték át, ahol egy várat a Duna körül bevettek, amelyben Szvatopluk

¹²¹⁶ Téves évszám. A 14. századi krónikakompozíció megfelelő helyén a 888. év szerepel. L. alább, 1252. jegyzet.

¹²¹⁷ Besenyők és fehér kunok együttes említése a dél-orosz steppén 1060-as évek utáni állapotot tükröz. Györffy György: in: MEH. 285. 258. jegyzet. Kijev (l. fentebb, 954. jegyzet) már Anonymusnál szerepel (8. fejezet).

¹²¹⁸ L. fentebb, 934. jegyzet

¹²¹⁹ Kézai a téves etimológiát (l. fentebb, 935. jegyzet) – a bevándorlás útvonalával együtt (l. fentebb, 1209. jegyzet) – Anonymustól vette.

¹²²⁰ Erdély német neve Siebenbürgen 'hét vár' volt. L. Binder Pál: a 229. jegyzetben i. m. 355–381. Ungvár (l. fentebb, 934. jegyzet) semmiféle értelmezés szerint nem tartozott a Siebenbürgen fogalmába.

¹²²¹ Szvatoplukot nem a magyarok ölték meg.

¹²²² A létszám (210 ezer fő) kitalált, a kutatás általában ennél többre, duplájára vagy akár négyszeresére becsüli a honfoglaló magyarok létszámát. Fügedi Erik, Kováts Zoltán: in: KMTL. 490., 684–685. Ezzel szemben Zimonyi István (l. fentebb, 39. jegyzet) minimálisan 100 ezer fős magyarsággal számol a honfoglalás idején.

¹²²³ L. fentebb, 1184. jegyzet.

¹²²⁴ Szob ma falu Pest megyében.

azon, újra összegyűjtött katonái voltak, akik uruk halálakor futás révén megmenekültek. E várban Marótnak egy igen öreg rokonát másokkal együtt elveszejtették, egészen maig azt állítják mesésen, hogy az maga Marót volt.

[27.] E kapitányok közül a Turul nembeli¹²²⁵ Ügyek fia Előd fia Álmos¹²²⁶ fia Árpád javaira nézve gazdagabb és hadinépére nézve hatalmasabb volt. Árpád hadinépével együtt a többenél korábban kelt át a ruténok¹²²⁷ havasain, és az Ung folyónál elsőként ütött táborn azért, mert nemzetsége Szkítia többi törzsével szemben olyan előjoggal járó méltóságot viselt, hogy felvonuláskor megelőzi a sereget, visszavonuláskor pedig követi.¹²²⁸ És miután a Dunán átkelve Pannóniába¹²²⁹ mentek, Árpád azon a helyen verte le sátrait, ahol most Fehérvár városa¹²³⁰ van. Ez a hely volt Árpád vezér első szállása.

[28.] A második sereg kapitányát Szabolcsnak hívták, aki azon a helyen ütött táborn, ahol most Csákvára¹²³¹ fekszik lakatlanul. Ettől a Szabolcstól van a Csák nemzetség.

[29.] A harmadik seregnek Gyula volt a kapitánya; ez, jóllehet a többiekkel együtt bement Pannóniába, végül Erdély részein lakott.

¹²²⁵ A valóságos, 13–14. századi Turul nem tagjai Bihar megyében birtokoltak. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/1. Bp. 1901. 116–119. Kézai valószínűleg azért minősítette Árpádot Turul nembelinek, mert az Árpádok totemállata a turul volt. L. fentebb, 940. jegyzet.

¹²²⁶ Anonymus szerint (3. és 6. fejezet) Álmos apja Ügyek (l. fentebb, 928. jegyzet) volt, Előd pedig nála Szabolcs apjaként szerepel. Álmosra l. fentebb, 334–335. jegyzet.

¹²²⁷ Oroszok.

¹²²⁸ A 14. századi krónikakompozícióban (28. fejezet) e helyütt található szöveg Árpád törzsére vonatkozó, dehonesztáló állításának élet (l. alább, 1265. jegyzet) Kézai Simon elvette, az Árpád-ellenes szöveget tompított. Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 348.

¹²²⁹ Itt Kézai a Dunántúl jelentésben használja a Pannónia nevet (l. fentebb, 1193. jegyzet).

¹²³⁰ Ma Székesfehérvár város Fejér megyében.

¹²³¹ L. fentebb, 1139. jegyzet.

[30.] A negyedik sereg kapitányának Örs volt a neve; ő állítólag a Sajó folyó körül verte le sátrait.

[31.] Az ötödik sereg kapitányát Kündnek hívták; ez a Nyír¹²³² körül lakott, fiait Küsidnek¹²³³ és Koplyánnak nevezték.

[32.] Lél a hatodik sereg vezetője volt; ő előbb Golgocha¹²³⁴ körül lakott, majd miután a messianusokat¹²³⁵ és a cseheket kiirtotta, végül állítólag Nyitra¹²³⁶ részein lakott. Tőle ered a Szovárd törzs és rokonság.¹²³⁷

[33.] A hetedik sereg vezérét Vérbulcsúnak mondták; ez állítólag Zalában a Balaton tó körül szállt meg. Azért hívták Vérbulcsúnak, mert mikor nagyapját Krimhild csatájában a németek megölték, és ez számára bizonyossá vált, bosszút akart állni rajtuk, sok németet

¹²³² Nyírség.

¹²³³ Küsid – ugyancsak Künd fiaként – a 14. századi krónikakompozícióban leírt fehérló-mondában is szerepel mint követ. L. alább, 1259. jegyzet.

¹²³⁴ Galgóc (Hlohovec, Szlovákia).

¹²³⁵ L. fentebb, 1204. jegyzet. A népnév – földrajzi lokalizáció miatt – itt aligha bolgárokat, sokkal inkább morvákat jelent. György Györffy: Die Erinnerung an das grossmährische Fürstentum in der mittelalterlichen Überlieferung Ungarns. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 17 (1965), 44.

¹²³⁶ L. fentebb, 1051. jegyzet.

¹²³⁷ Az Anonymusnál, Kézai Simonnál és a 14. századi krónikakompozícióban szereplő Szovárd (l. fentebb, 949. jegyzet) és neve összefügg a Szovárd nemzetséggel és nevével (Almási Tibor: in: KMTL. 748.), s e nevet sokan összekapcsolják a magyarok Bíborbanszületett Konstantinnál fennmaradt *sabartoi asphaloi* neve első tagjával (l. fentebb, 327. jegyzet).

nyáron süttetett meg, és – mint mondják – oly kegyetlenséggel dühöngött ellenük, hogy úgy itta némelyeknek még a vérét is,¹²³⁸ mint a bort.¹²³⁹

¹²³⁸ Anonymusnál (53. fejezet) Bulcsú (l. fentebb, 386. jegyzet) néven vérszomjas férfiúként szerepel. A vérivásra l. fentebb, 622. jegyzet.

¹²³⁹ A hét vezér listája egyaránt tartalmaz hiteles és téves elemeket. Az Anonymusnál (6. fejezet) olvasható névsorhoz képest (l. fentebb, 947. jegyzet) Kézai két esetben is az ottani vezérek fiát szerepelteti: Álmos helyett Árpádot, Előd helyett Szabolcsot. Kézai vezérei közül a honfoglalás kor valóságos személyisége Álmos és Árpád, a 10. századból több Gyulára (l. fentebb, 471. jegyzet) vannak megbízható adatok. Künd a künde (l. fentebb, 40. jegyzet) méltóságnévből vált személynévvé. Lél és (Vér-)Bulcsú bizonyára nem lehetnek a honfoglalás korának szereplői, mivel 955-ben veszítették életüket. Egy Ursus (talán Őrs) nevű vezér a 10. század második felében fordul elő kétes hitelű forrásban. A többi személy teljességgel ismeretlen. Györffy György: a 175. jegyzetben i. m. 97–108.; Kristó Gyula: a 131. jegyzetben i. m. 443–465.

14. SZÁZADI KRÓNIKAKOMPOZÍCIÓ

A 11. század végétől (második felétől) folyó magyarországi krónika- (gesta-) írás különböző korokban keletkezett darabjainak gyűjteménye. Alapszövegei 1332–1333-ban (Budai Krónika családja), illetve 1358-ban (Képes Krónika családja) készültek. E munkában őrződött meg – nem önálló betétként, hanem más korokból való feljegyzésekkel összekeveredve – a 11. századi (század végi) őskrónika (vagy ősgesta), a 12. századi krónikairás egy vagy több terméke, az Ákos mesternek tulajdonított V. István kori gesta, Kézai Simon krónikája és végül egy vagy több budai ferences szerzetes történeti feljegyzése. Elenyésző mértékben volt hatással a krónikakompozíció szövegére Anonymus gestája. Tekintettel a 14. századi krónikakompozíció szövegének több évszázadon át tartó keletkezésére, szövegeinek forráskritikája kifejezetten nagy körültekintést igényel.

A 14. századi krónikakompozícióval nagyrészt megegyező szövegű Képes Krónika hasonmás kiadásai: Bp. 1964., Bp. 1987.

A 14. századi krónikakompozícióból merítő Budai Krónika hasonmás kiadásai: *Chronica Hungarorum impressa Budae* 1473. *Budapestini* 1900.; *Chronica Hungarorum*. Bp. 1973.

A 14. századi krónikakompozíció mérvadó szövegkiadása: Domanovszky Sándor: in: *SRH. I.* 239–505. (az itt közölt szöveg: 284–292.)

A Képes Krónika magyar fordításai: Geréb László, in: *Képes Krónika*. Bp. 1964. 67–181.; Bollók János: in: *MKI.* 164–318.; Bellus Ibolya: in: *Képes Krónika*. Bp. 1986. 7–264.; Bellus Ibolya: in: *Képes Krónika*. Bp. 1987. 5–53.

A Budai Krónika magyar fordítása: Horváth János: in: *Chronica Hungarorum*. 1973. 7–101.

[26.] Az Úr megtestesülésétől számított 677. évben, az Attila magyar király¹²⁴⁰ halála utáni 104. esztendőben, III. Constantinus császár és Zakariás pápa idején,¹²⁴¹ miként a rómaiak krónikája¹²⁴² írja, a magyarok másodszor¹²⁴³ jöttek ki Szkítiából¹²⁴⁴ oly módon, hogy Ügyek fia Előd¹²⁴⁵ Önodbilia¹²⁴⁶ leányától Szkítiában [Magyarban]¹²⁴⁷ fiat nemzett, akit azon esemény miatt neveztek el Álmosnak, mert anyjának¹²⁴⁸ álmában egy sólyomféle alakban érkező madár¹²⁴⁹ kinyilatkoztatta, miközben már terhes volt, hogy méhéből sebes zuhatag tör elő, és az nem saját földjén sokasodik el. Ez azért történt, mivel ágyékából dicső királyok származnak majd. Minthogy pedig az éjjeli látomást a mi

¹²⁴⁰ A hun-magyar azonosság Kézai Simon által kidolgozott tana értelmében a krónika Attila hun uralkodót magyar királyként szerepelteti.

¹²⁴¹ Attila hun király 453-ban – Bóna István: a 925. jegyzetben i. m. 39. – (a krónika korábbi híre szerint 445-ben – SRH. I. 282. –) halt meg, így halálától 677-ig nem 104 év telt el. III. Constantinus császár 643–671 között uralkodott, Zakariás pedig 741–751 között volt pápa. Domanovszky Sándor: Attilától Árpádig. Adalék krónikáink kritikájához. Melich János Emlékkönyv Bp. 1942. 62.

¹²⁴² Troppaui Márton (Martinus Oppaviensis) 13. századi munkája a római pápákról és császárokról. Mályusz Elemér: Thuróczy János krónikája és a Corvina. Filológiai Közölny 12 (1966) 297.

¹²⁴³ A magyarok első kijövetelének a magyarokkal azonosnak tekintett hunok kijövetelét tekinti. Vö. fentebb, 1213. jegyzet.

¹²⁴⁴ L. fentebb, 219. és 605. jegyzet.

¹²⁴⁵ L. fentebb, 1226. jegyzet.

¹²⁴⁶ A latin szöveg szerint neve *Eunodbilis*, Anonymus szerint *Eunedubelianus*. L. fentebb, 938. jegyzet. A krónikakompozícióba Anonymustól került.

¹²⁴⁷ A 14. századi krónikakompozíció szövegét a Képes Krónika családjának szövegagyományára alapján közöljük, a Budai Krónika családjának eltérő helyeit szögletes zárójelök között adjuk.

¹²⁴⁸ Neve Anonymus szerint (3. fejezet) Emese. L. fentebb, 939. jegyzet.

¹²⁴⁹ Latinul: *austur*. Magyar neve turul volt. A magyarországi középkori latinság szótára. I. Bp. 1987–1989. 274. L. fentebb, 940. jegyzet.

nyelvünkön álomnak¹²⁵⁰ mondják, és megszületését álom jelezte előre, ezért kapta az Álmos nevet...¹²⁵¹ Az Úr megtestesülésétől számított 677. évben, Attila király halála után a 100. esztendőben [a sváb származású Ottó császár uralkodván Itáliában és Germániában, Lotár király fia Lajos pedig Frankországban, továbbá Teodor fia Antonius Durus is országolván, a Jézus Krisztus testetöltésétől számított 888. évben]¹²⁵² a közönségesen magyarnak vagy hunnak, latinul pedig ungárusnak nevezettek III. Constantinus császár és Zakariás pápa idején ismételtén behatoltak Pannóniába. Átvonultak a besenyők, a fehér kunok országán, Szuzdalon és a Kijev nevű városon,¹²⁵³ majd átkeltek a Havasokon¹²⁵⁴ egy tartományba, ahol megszámlálhatatlan sast láttak, és ott a sasok miatt nem maradhattak, mert azok a fákról legyek módjára szálltak alá, és elfogyasztva megsemmisítették nyájaikat és lovaikat.¹²⁵⁵ Azt akarta ugyanis Isten, hogy gyorsabban érkezzenek meg Magyarországra. Ezután a hegyekből három hónap alatt leereszkedtek, és Magyarország szélére értek, tudniillik Erdélybe, az említett népek akarata ellenére. Itt hét földvárat készítettek asszonyaik és javaik oltalmára, bizonyos ideig ott maradtak. Ennélfogva a németek azon részt attól a naptól kezdve Simburgnak, azaz Hétvárnak nevezték.¹²⁵⁶

¹²⁵⁰ A krónika az álom szót régi magyar *alm* alakjában szerepeltette.

¹²⁵¹ A turulmonda e helyütt olvasható szövege zavaros és nyelvtanilag értelmetlen, szemben Anonymusnál (3. fejezet) teljesebb formában fentmaradt változatával. Horváth János: az 1228. jegyzetben i. m. 15–17.

¹²⁵² L. fentebb, 1215. jegyzet. A 888. év Regino krónikájának évszámából (889) torzult. Domanovszky Sándor: az 1241. jegyzetben i. m. 61.

¹²⁵³ L. fentebb, 1217. jegyzet. Szuzdal (Oroszország) és Kijev (Ukrajna) már Anonymusnál (7., 8. fejezet) szerepel (l. fentebb, 952. és 954. jegyzet).

¹²⁵⁴ L. fentebb, 959. jegyzet. A krónikában latin *Alpes* alakban szerepel.

¹²⁵⁵ Mivel a ragadozó madarak régi magyar neve a bese volt, a sasok pusztítása a honfoglalást közvetlenül megelőző besenyő támadás mondai emléke. Györffy György: az 590. jegyzetben i. m. 10.

¹²⁵⁶ L. fentebb, 1220. jegyzet.

[27.] A hét választott kapitányról

Midőn e várakban időztek, a körülöttük levő urak támadásától félve, közös elhatározással maguk közül hét kapitányt helyeztek az élre, és a hadsereget is hét részre osztották úgy, hogy minden seregnek egy kapitánya volt a szokásos módon állított századosokon és dékánokon kívül. Egy-egy sereg 3 ezer [30 ezer] fegyveres férfiből állt, a századosokat nem számítva. A Szkítiából való második kijövetelkor a 108 nemzetségből nemzetségenként 2 ezer [203 ezer] fegyveres férfi jött el onnan, a családtagok számát nem véve figyelembe.¹²⁵⁷

[28.] Az első kapitány

E kapitányok közül a gazdagabb és hatalmasabb Ügyek fia Előd fia Álmos fia Árpád volt. Ennek apját, Álmost Erdély országban megölték,¹²⁵⁸ mindenesetre nem mehetett be Pannóniába. Erdélyben tehát megpihentek, és nyájaik új erőre kaptak. A lakosoktól pedig hallottak a föld termékenységéről, arról, hogy a Duna a legjobb folyó és hogy jobb föld azon részeknél az egész földön nincsen. Közös tanács-

¹²⁵⁷ A létszámok koholtak. L. fentebb, 1222. jegyzet. A 3 ezer az eredeti, Kézainál (26. fejezet) is olvasható 30 ezerből romlott, ugyancsak romlott a 203 ezres szám. A kétféle eredmény ($7 \times 30 \text{ ezer} = 210 \text{ ezer}$ és $108 \times 2 \text{ ezer} = 216 \text{ ezer}$) eltérése onnan származik, hogy a krónikás nem tudta azonos végösszegre hozni a 7 törzzsel és a 108 – egyébként fiktív számú – nemzetséggel kapcsolatos számításait. Györffy György: az 1145. jegyzetben i. m. 16.

¹²⁵⁸ Álmos erdélyi meggyilkolása a szakrális fejedelemnek kijáró büntetés (Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i. m. 43–45.) és/vagy feláldozás (Dümmerth Dezső: Álmos, az áldozat. Bp. 1986.) volt.

kozás után egy Künd fia Küsid¹²⁵⁹ nevű követet küldtek el, hogy menjen, az egész földet vegye szemügyre és a föld lakóit ismerje meg. Midőn tehát Küsid Magyarország közepére¹²⁶⁰ érkezett, és a dunai részek körül megállapodott, a helyet kellemesnek, a földet körös-körül jónak és termékenynek, a folyót jónak és rétekben gazdagnak látta, tetszett neki. Azután a tartomány Attila után uralkodó, Szvatopluk nevű fejedelméhez¹²⁶¹ ment, üdvözölte őt az övéi nevében, és előadta jövétele okát. Szvatopluk ezeket hallva nagy örömmel örvendezett, ugyanis parasztnak gondolta őket, akik azért jöttek, hogy földjét megműveljék, ezért a követet illően elbocsátotta. Küsid pedig a Duna vizéből megtöltve palackját és perjefüvet helyezve tömlőjébe és a fekete homokföldből merítve visszatért övéihez. Midőn mindazokat elmondta, amiket hallott és látott, az nagyon tetszett nekik, a vizes palackot, a földet és a füvet megmutatta. Akik ezeket megízlelve helyesen jutottak arra a következtetésre, hogy a föld a legjobb és vize édes, valamint a rét ahhoz hasonló füvekkel rendelkezik, amilyenek a követ nekik lefestette. Árpád pedig az övéivel együtt Duna-vízzel megtöltve kürtjét, és valamennyi magyar előtt a kürtre a mindenható Isten kegyelmét kérte, hogy az Úr adja nekik örökre a földet. Befejezve szavait, a magyarok valamennyien háromszor azt kiáltották: „Isten, Isten, Isten”. És az itt alkalmazott ezen szokás a magyaroknál egészen mostanáig megvan. Majd közös tanács után az említett fejedelemhez ugyanazt a követet visszaküldték, és neki földjéért egy nagy [és fehér] lovat küldtek arabiai

¹²⁵⁹ Künd fia Küsid mint a honfoglaló negyedik vezér fia a krónikakompozícióban még egyszer előfordul (31. jegyzet), s ugyancsak olvashatunk róla Kézai Simonnál is (31. fejezet). Anonymus (6., 46. fejezet) Kündü fiaként Kurszánt szerepelteti. L. fentebb, 1117. jegyzet.

¹²⁶⁰ Az ország területi közepe (latinul: *medium Vngarie*) az Esztergom, Óbuda (Buda, Pest, Rákos) és Székesfehérvár által közbezárt háromszög; a kifejezés használatára l. Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. Tanulmányok Budapest múltjából. XVIII. Bp. 1971. 44–53.

¹²⁶¹ L. fentebb, 367. jegyzet.

arannyal aranyozott nyereggel és aranyozott zablával. Ezt látva a fejedelem igen megörült, azt gondolta, hogy ezt neki azért a földért küldték, amelyen vendégek módjára akarnak megszállni. A követ tehát ott a fejedelemtől földet, fűvet és vizet kapott. A fejedelem pedig mosolyogva mondta: „Legyen nekik annyi, amennyit akarnak, ezért az ajándékért”. És így a követ visszatért övéihez. Árpád pedig közben a hét vezérrel behatolt Pannóniába, de nem mint vendégek, hanem mint olyanok, akik a földet örökség jogán birtokolják. Akkor másik követet küldtek a fejedelemhez, és arra utasították, hogy ezt tolmácsolja neki: „Árpád az övéivel együtt azt mondja neked, hogy azon a földön, amelyet tőled megvásároltak, tovább semmi módon nem maradhatsz, mivel földedet a lóért, a fűvet a zabláért, a vizet a nyeregért megvették. És te a haszonbérlet kövekeztében, azaz szegénységed és kapzsiságod miatt a földet, a fűvet és a vizet odaadtad nekik”. Amikor a fejedelemnek elmondták az üzenetet, mosolyogva mondta: „Azt a lovat fából készült bunkóval öljék meg, a zablát hajítsák a rétre, az aranyozott nyeret pedig vessék a Duna vizébe”. Erre a követ: „És ebből, uram, milyen kár származik? Ha a lovat megöled, kutyáiknak adod ételmül, ha a zablát a fűbe dobod, az ő emberei találják meg a zabla aranyát, akik szénát kaszálnak, ha pedig a nyeret a Dunába veted, a nyereg aranyát az ő halászhálái viszik a partra és haza. Ha tehát földjük, fűvük és vizük van, minden az övék”.¹²⁶² A fejedelem tehát ezeket meghallván, a magyaroktól félve gyorsan összegyűjtötte seregét, segítséget kapott barátaitól, és mindezeket egyesítve szembefordult velük. Amazok pedig eközben a Duna mellé érkeztek, és egy igen szép mezőn hajnalban csatát kezdtek. Az Úr segítsége a magyarokkal volt, akik elől a többször említett fejedelem elfutott. Üldözték őt a magyarok egészen a Dunáig,

¹²⁶² Az itt olvasható fehér-ló-monda – amelynek nyomai Kézai Simonnál (23. fejezet), elemei Anonymusnál (14. fejezet) is fentmaradtak – egy 892–894 közötti, pogány rítus szerinti, a magyarok és Szvatopluk közötti szerződés-kötés mozzanatait őrizte meg. Kordé Zoltán: in: KMTL. 215.

és ott a félelem miatt a Dunába vetette magát, amelyben a víz gyors sodrása következtében megfulladt.¹²⁶³ Visszaadta tehát az Úr a magyaroknak Pannóniát, miként odaadta Izráel fiainak Mózes idejében örökbirtokul Seonnak, az amoreusok királyának a földjét és Kánaán minden országát.¹²⁶⁴ Mivel tehát ez az Árpád kapitány különleges méltóságot viselt Szkítiában, és az ő törvényes és elfogadott szkíta nemzetségének az volt a szokása, hogy egyedül kellett a hadba indulók élén állnia, a visszavonulóknak pedig a végén, állítólag ezért előzte meg a többi kapitányt Pannóniában.¹²⁶⁵ Miután Árpád más magyarokkal együtt, miként fentebb olvasható, legyőzte és megölte Szvatoplukot, tábort vert Noé hegynél Fehérvár mellett,¹²⁶⁶ és ez az első hely, amelyet Árpád Pannóniában kiválasztott. Ezért Fehérvár városát itt emellett alapította Szent István király,¹²⁶⁷ aki Árpádtól származott.

[29.] A második kapitány

A második kapitány, Szabolcs, akitől a Csák nemzetség ered,¹²⁶⁸ azt mondják, azon a mezőn és helyen szállt meg, ahol most

¹²⁶³ A leírás esetleg a valóságos magyar–morva harcok emlékét őrizheti, bár a körülmények (Szvatopluk vízbe fullása az őt üldöző magyarok miatt) hiteltelének. Györffy György: a 978. jegyzetben i. m. 75–76.

¹²⁶⁴ Biblikus hasonlat: Zsolt 135, 11.

¹²⁶⁵ A krónikás e megjegyzésével a meghódolt (csatlakozott) katonai segédnépek rangjára süllyesztette le Árpád törzsét, mivel ezek tiszte volt a háborúban az elő-, illetve utóvéd ellátása. Horváth János: az 1228. jegyzetben i. m. 347–348.

¹²⁶⁶ Noé a középkorban Székesfehérvár közelében feküdt. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. Bp. 1897. 339–340.

¹²⁶⁷ Szent István nem alapította Székesfehérvárt, hanem 1018 körül ide tette át székhelyét. Siklósi Gyula: in: KMTL. 624.

¹²⁶⁸ Már Anonymus Szabolcstól eredeztette a Csák nemzetséget (6. fejezet).

Csákvára¹²⁶⁹ fekszik lakatlanul. Ezt a várat ugyanis Szabolcs kapitány alapította, halála után pedig Csák megparancsolta, hogy rokonai és családja azt saját nevére nevezze, előbb ugyanis Szabolcsnak mondták. Ezt a várat Szár László fiai: András, Béla és Levente idejében a magyarok közös tanácsából szétrontották.¹²⁷⁰

[30.] A harmadik kapitány

A harmadik kapitány Gyula volt, akitől László fia Gyula származik.¹²⁷¹ E Gyula nagy és hatalmas vezér volt, aki vadászat közben Erdélyben egy nagy várost [Fehérvárt] talált[a meg], amelyet már régen a rómaiak építettek.¹²⁷² Sarolta nevű igen szép leánya volt,¹²⁷³ akinek szépségéről a tartományi főnökök hosszabb időn keresztül beszéltek, akit Géza fejedelem vett törvényes feleségül azon Beliud tanácsára és segítségével, aki Kulán földjét birtokolta. Kulán ennek a Beliudnak adta tulajdon leányát, hogy testvére, Keán ellen harcoljon. És halála után e Kulán földjét Beliudnak örököltette el.¹²⁷⁴ Végül mivel Gyula a Pannóniában élő magyarok iránt ellenséges és gyakorta támadó

¹²⁶⁹ L. fentebb, 1139. jegyzet.

¹²⁷⁰ Vára földvár volt. Lerontása nem Szár László – a valóságban Vazul – fiai idejében történt, hanem az a 12. század közepi trónviszályokkal függhet össze. Mályusz–Kristó 158., 195–196.

¹²⁷¹ Oklevelekben 1263–1264-ben szerepel. Kristó Gyula: a 966. jegyzetben i. m. 27.

¹²⁷² Gyulafehérvár (Alba Iulia, Románia), helyén az ókorban Apulum állt. Benkő Elek: in: KMTL. 245–246.

¹²⁷³ Sarolt a honfoglaló Gyulának nem leánya, hanem unokája volt. Anonymusnál (27. fejezet) is szerepel. Mályusz–Kristó 160.; Silagi–Veszprémy 146–147., 163.

¹²⁷⁴ Kulán, testvére, Keán és Kulán veje, a talán a Gyulák családjába tartozó Beliud (ejtsd: Belyüd) a 10. század második fele valós történeti szereplői lehettek. Kristó Gyula: a 966. jegyzetben i. m. 16–17.

volt, Szent István király Pannóniába vitette. De ez nem e Gyula kapitány volt, hanem attól számítva a harmadik.¹²⁷⁵

[31.] A negyedik kapitány

A negyedik kapitánynak Künd volt a neve, az ő fiai Küsid¹²⁷⁶ és Kupan, akik a Nyír mellett ütöttek táborn, és ott a keresztséget követően monostort alapítottak.¹²⁷⁷

[32.] Az ötödik kapitány

Az ötödiket Lélnek hívták, aki a messianusokat¹²⁷⁸ vagyis a cseheket Gulgata¹²⁷⁹ vidékéről kiűzte, és ott állt állítólag sokáig tábora. Tőle ered a Szovárd nemzetség vagy ivadék és család.

[33.] A hatodik kapitány

A hatodik kapitánynak Vérbulcsú volt a neve, ő a Balaton körül ütötte fel sátrait.

¹²⁷⁵ E Gyula a honfoglaló Gyula unokája, Sarolt testvére volt, 1003-ban csatát veszített unokaöccsével, Szent István királlyal szemben. Mályusz–Kristó 253.

¹²⁷⁶ Küsid – ugyancsak Künd fiaként – Kézainál is szerepel. L. fentebb, 1233. jegyzet.

¹²⁷⁷ A Kupan forma a Kézainál (31. fejezet) olvasható Koplyán alakból torzult. E személy neve a Nyíren (Nyírségben) levő Kaplony (Căpleni, Románia) falu nevében őrződött meg, ahol a 11. század óta bencés monostor állt. Mályusz–Kristó 162–163.

¹²⁷⁸ Míg Kézai a messianusokat esetleg bolgároknak (23. fejezet) és morváknak (32. fejezet) tette meg (l. fentebb, 1204. és 1235. jegyzet), addig itt már egyértelműen – és tévesen – a csehekkel azonosak. Mályusz–Kristó 163.

¹²⁷⁹ L. fentebb, 1234. jegyzet.

[34.] A hetedik kapitány

A hetedik kapitányt Őrsnek hívták. Az ő nemzetsége a Sajó körül rendelkezett szálláshellyel.¹²⁸⁰

¹²⁸⁰ A hét vezér 14. századi krónikakompozícióban olvasható listája – sorrendi eltéréstől eltekintve – tartalmilag megegyezik a Kézainál (27–33. fejezet) található névsorral. L. fentebb, 1239. jegyzet.

ZÁGRÁBI ÉS VÁRADI KRÓNIKA

A két krónika nagyjából azonos szöveget tartalmaz, a magyarok rövid történetét a honfoglalástól kezdve 1354-ig. A Zágrábi Krónika szerzője számára forrásul a 14. századi krónikakompozíció valamelyik szövegvariánsa szolgált, műve a zágrábi káptalan 1334-ben elkészült statútumának 1354. évi átdolgozásában maradt ránk. Nem egy ponton nagy régiségre visszamenő, becses hagyományt örökített meg. A Váradi Krónika a váradi statútum 1374. évi szövegéhez kapcsolódott, összeállítója a Zágrábi Krónikát követte, így – a helyi vonatkozásokat leszámítva – ahhoz képest értéktelen kútfő.

Mérvadó szövegkiadása: Szentpétery Imre: in: SRH. I. 203–215. (az itt közölt szöveg: 206.)

[1.] A magyarokról szóló, írásban régtől fogva szerkesztett elbeszélés¹²⁸¹ sok más mellett azt tartalmazza, hogy az Úr megtestesülésétől számított 88[8]. évben¹²⁸² a szkíta népből az óceántól északra egyesített hatalmas sokaság Pannónia határait támadt, és erővel elfoglalta egész Pannóniát örökség jogán¹²⁸³ való birtoklásra. E népnél igen sok vezér volt, de végül is közülük a többiek egyet választottak

¹²⁸¹ Nem meghatározható időben keletkezett krónikaszerkesztmény, a 14. századi krónikakompozíció valamelyik előképe. Az elterjedt felfogás a 11. századi ősgestára értelmezi. Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp. 1961. 79–80. 173. jegyzet.

¹²⁸² A Zágrábi Krónikában az éves dátum bizonyossággal nem állapítható meg, korábbi kiadók 889-et véltek kiolvasni. A szögletes zárójelbe tett szám a Váradi Krónikából való: SRH. I. 206. Az évszám közvetve Regino 889. évi dátumára megy vissza, amely Anonymusnál (7. fejezet) 884-re, Kézainál (25. fejezet) 872-re, a 14. századi krónikakompozícióban (a Budai Krónika családjában) (26. fejezet) 888-ra romlott. L. fentebb, 948., 1216. és 1252. jegyzet.

¹²⁸³ Utalás arra, hogy a magyarok Attilával és a hunokkal fennálló rokonság révén szereztek meg a Kárpát-medencét.

fővezérré, talán nemessége és erénye miatt, akit Álmosnak hívtak vagy nevezték. A vezérségben őt Árpád nevű fia követte.¹²⁸⁴

¹²⁸⁴ Anonymushoz (6. fejezet) hasonlóan, viszont Kézaitól (27. fejezet) és a 14. századi krónikakompozíciótól (28. fejezet) eltérően a Zágrábi és a Váradi Krónika Álmost és nem Árpádot tekinti első vezérnek, ami Álmos – sokak által kétségbe vont – fejedelemségének bizonyítéka. Kristó Gyula: a 335. jegyzetben i. m. 18–19., 7–11.

A honfoglalás korának írott forrásai

V.

**MAGYAR NYELVŰ
FORRÁSOK**

A honfoglalás korának írott forrásai

CSÁTI DEMETER

Életéről keveset tudunk. Ferences szerzetes volt, a 16. század elején (1502–1503-ban) Krakkóban tanult, majd hazatérve Magyarországon különféle rendházakban élt. 1526 után írta meg név nélkül ránk maradt Ének Pannónia megvételéről című verses epikai művét, amely a honfoglalás korának egyetlen, önálló forrásértékkel bíró magyar nyelvű kútője. Munkájának tárgya a honfoglalás, középpontjában a fehér ló mondája áll. Bizonyosra vehető, hogy korábbi latin nyelvű munkákból (mindenekelőtt a 14. századi krónikakompozíció valamelyik szövegváltozatából) is merített, de felteszik, hogy szóbeli forrás(oka)t szintén felhasznált, vagyis még a 16. század elején is szólhattak történeti énekek a honfoglalásról. Éppen ezen körülmény biztosít helyet Csáti Demeter művének a honfoglalás kútői sorában. Mivel azonban – immár Csáti Demeter név alatt – ránk maradt egy 12 soros töredék is hasonló tárgykörből, ennek alapján teszik fel, hogy az Ének Pannónia megvételéről című műnek is ő volt a szerzője. Az alábbiakban mindkét verses epikai alkotást közreadjuk.

Mérvadó szövegkiadásuk: Régi Magyar Költők Tára. I. Középkori magyar költői maradványok. Közzéteszi Szilády Áron. Bp. 1877. 3–8. (Ének Pannónia megvételéről); Régi Magyar Költők Tára. II. XVI. századbeli magyar költők művei 1527–1546. Közzéteszi Szilády Áron. Bp. 1880. 5. (töredék).

ÉNEK PANNÓNIA MEGVÉTELÉRŐL

Emlékezzenk régiekrel,
Az Szythiából¹²⁸⁵ kijüttekrel,
Magyaroknak eleikrel,
És azoknak vitézségekrel.

¹²⁸⁵ Szythia: Szkítia. L. fentebb, 219. és 605. jegyzet.

Szythiából kiindulának,
Hogy ez földre kijüvénék,
Istentil is kiszírttetének,¹²⁸⁶
Erdélységben¹²⁸⁷ letelepedének.

Ott jól tének úmagokkal,
Hét sereget nagyot szerzének,
Hét kapitánok emelének,
Mindeniknek várat szerzének.

Mind eggyessek ú dolgokban,
Hatalmassok viadalokban,
Nincs féllemek országokban,
Csak lakoznak bátorságokban.

Nagy erejek mint Sámsonnak,
Bátor szívek mint oroszlánnak,
Mindent rontnak ha indulnak,
Rettenetesek sokaságokkal.

Az egyek kezettek¹²⁸⁸ jelesb vala,
Kinek neve Árpád vala,
Mindeniknek gazdagb vala,
Azért keztek¹²⁸⁹ fő kapitán vala.

¹²⁸⁶ kiszírttetének: kényszerítettnek.

¹²⁸⁷ Erdélyben.

¹²⁸⁸ egyek kezettek: egyik közöttük.

¹²⁸⁹ keztek: köztük.

Mikort azt hallották volna,
Hogy az Duna jó víz volna,
Lakóföldre nagy jó volna,
Hogy annál jobb sohol nem volna;

Egy kevetet¹²⁹⁰ választának,
Duna látni bocsátának,
Hogy ha bizont monthatnának,
ők az földre bészállanának.

Kevet juta Duna mellé,
Földet fivet megszemléle,
Duna vizit es megkímlé,¹²⁹¹
Ómagának jónak itélé.

Herceg akkor az földön lengyel vala,¹²⁹²
Ki mind ez országot bírja vala,
Lakóhele Veszprém¹²⁹³ vala,
Ez föld népe mind német vala.¹²⁹⁴

Kevet futa bé Veszprémbe,
Az hercegnek eleiben,

¹²⁹⁰ kevetet: követet.

¹²⁹¹ es megkímlé: is megkémlelte.

¹²⁹² Kézai Simon minősítette Szvatoplukot lengyelországi fejedelemnek. L. fentebb, 1206. jegyzet.

¹²⁹³ L. fentebb, 1126. jegyzet.

¹²⁹⁴ Téves állítás. A frank uralom alatti Dunántúlon sem lehetett a szlávokkal szemben számbeli többségben a németiség.

Magyaroknak ű szovával,¹²⁹⁵
Keszeneti¹²⁹⁶ lén nagy tisztességgel.

Engem kiltek¹²⁹⁷ téged látnom,
Országodat mind megjárnom,
Lakóheleden megtudakoznom,
Néped tervín(i)t¹²⁹⁸ tanáltnom.

Herceg azt igen erílé,¹²⁹⁹
Az kevetet megvendíglé,
Űmagának jónak itélé,
Mert azokat keznépnek viélé.¹³⁰⁰

Kevet onnyat elsiete,
Egy palackot kerestete,
Duna vizében belé teltse,¹³⁰¹
Feldet, fívet¹³⁰² hamar kerestete;

Azt Erdelbe el-bévívé,¹³⁰³
Árpád elettn mind letevé:
Árpád látá, jó neven vívé,
Kapitánoknak mind hírré tevé.

¹²⁹⁵ szovával: szavával.

¹²⁹⁶ keszeneti: köszöntése.

¹²⁹⁷ kiltek: küldtek.

¹²⁹⁸ tervín(i)t: törvényét.

¹²⁹⁹ erílé: örült.

¹³⁰⁰ viélé: vélte.

¹³⁰¹ teltse: töltse.

¹³⁰² fívet: füvet.

¹³⁰³ el-bévívé: az *el* és *bé* (*be*) igekötők együttes használata a korban gyakori.

Kapitánok oda gyűlének,
Duna vizét ők megláták,
Földet fívet es megláták,
Ottan reá tanácsot tartának.

Egy fejér lovat hozatának,
Féket nyerget aranyast hozának,
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólának:

„Ez szép lóval azok tisztelének,
Kik Szythiából kijüének,
Nagyságodtul feldet kérének.
Országodban letelepedének.”

Herceg azval veszté magát
Hogy az dolgot meg nem érté,
Az szép lovat megszereté,
Hogy ki miatt földét elveszté.

Az szép lónak eriltében,¹³⁰⁴
Az szót mondá az kevetnek:
„Annat adok én feldemben
Mint kívánnak ők, nagy bösséggel.”

Kivetek vadnak¹³⁰⁵ nagy eremben,¹³⁰⁶
Mert járának nagy jó véggel,

¹³⁰⁴ eriltében: örültében.

¹³⁰⁵ kivetek vadnak: követek vannak.

¹³⁰⁶ eremben: örömben.

Elbucsuzának nagy tiszteséggel,
Bésietének Erdely feldében.

Kivetek beszélnek kapitánokkal.
Kapitánok tanácskoznak,
Hogy ha ez földre juthatnának,
Az herceggel megvínának.

Istent ők ott imádának.
Háromszor *Deust*¹³⁰⁷ kiáltának;
Arról nevezték ott az várost,
Szamos mentében az nemes Dézsnek.¹³⁰⁸

Túlek maradott nekenk az szokásonk,
Hogy, ha mikoron árút mi szakasztonk,¹³⁰⁹
„Deus, Deus!” ott kiáltonk,
Bizonságunk hogy megárultunk.

Hamar mind felkészülének,
Harmad kevetet választának,
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólának:

„Herceg! jól meggondolj magad,
Hogy ez feldet hamar elhagyjad,

¹³⁰⁷ *Deus*: Isten latinul.

¹³⁰⁸ Népetimológia, amely szokás szerint téves. Dés város (Dej, Románia) neve személynévből keletkezett magyar névadással, a magyar személynév forrása a latin Desiderius személynév. FNESz. I. 366.

¹³⁰⁹ Az *arat szakítani* kifejezés még a 20. században is élt a vásározók nyelvében.

Mert magyaroknak árún¹³¹⁰ attad,
Immár únekik megbocsássad.¹³¹¹

Kevetek jutának az herceghez.
Tiszteségvel neki keszenének,
Az Árpádnak ő szavával
Ezt megbeszéllek nagy bátorsággal:

„Felledet attad fejér lovan,
És fivedet aranyas féken,
Duna vizit aranyas nyergen,
Akkort való nagy szökségedben.”

Herceg hallá, mosolyodék,
Azzal semmit nem gondola;
Az kevetnek akkoron szóllala;
Haragjában azt mongya vala:

„Ha az szép lovat azért kilték,¹³¹²
Egy sulyokkal majd agyon verjék,
Nyerget vessék az Dunába,
És az féket az fiben elrekentsék.”¹³¹³

Kevetek azt mondák az hercegnek:
„Nem kell tenni kegyelmednek;

¹³¹⁰ árún: árán.

¹³¹¹ megbocsássad: bocsásd.

¹³¹² kilték: küldték.

¹³¹³ elrekentsék: elrejtsek.

Azzol az magyarok károsok sem lesznek,
Inkább lesznek nyereségesek.

Mert ebek lóval mind meghíznak,
Nyerge leszen halászoknak,
Az fékével kaszások osztognak,
Azért teutánnad ők sok jót mondonak."

Kevetek onnyat elbucsúznak.
Herceg ottan megfélelmék,
Seregekkel gyülekezék,
Az Duna mellen¹³¹⁴ el-békeltezek.¹³¹⁵

Árpád juta magyar néppel,
Kelem földén a Dunán elkelének,
Az Cseken ők csekének,¹³¹⁶
Az Tetemben el-feltetének.¹³¹⁷

¹³¹⁴ mellen: mellékén.

¹³¹⁵ el-békeltezek: az *el* és *bé* (*be*) igekötő együttes használata. A szakirodalom felteszi, hogy innen néhány sor hiányzik a szövegből, amelyek a magyarok Dunáig vezető útját írták volna le. Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára. I. Bp. 1877. 242.

¹³¹⁶ csekének: csökkennek.

¹³¹⁷ el-feltetének: az *el* és *fel* igekötő együttes használata, a szó jelentése: 'tetszetek'.

Érden sokat ők értenek.¹³¹⁸
Százhalomnál megszállának,¹³¹⁹
Az herceggel megvívának.

Isten vala magyar néppel:
Ott járának nagy nyerességgel.

Az herceg ott megvereték,
Csak egyedül futnia essék.
Az Dunára őt keríték,
Semmiképpen meg nem érheték.¹³²⁰

Abban egyeb nem lehete:
Az Dunában beszektete,¹³²¹
Hogy már magát ott megmenteneje.
Inkább magát ott elrekkenté.¹³²²

Árpád vala nagy eremben,¹³²³
Mert az ország lén kezében.

¹³¹⁸ értenek (helyesen: értének): értettek.

¹³¹⁹ A megelőző sorokban a helynevekkel alliteráló igéket használ a szerző, mintegy azt sugallva, hogy a helynevek (Kelem földé = Kelenföld, Tetem = Tétény, Érd, Százhalom = ma Százhalombatta) ezen igéktől vették volna nevüket. Mivel az itt említett négy helynév mindegyike a mai Budapest területén vagy annak szomszédságában, Pest megyében van, Csekének is ott kellene lennie, de ily néven a középkorban ott település nem létezett.

¹³²⁰ meg nem érheték: el nem érhatték.

¹³²¹ beszektete: beugrott.

¹³²² elrekkenté: elrejtette.

¹³²³ eremben: örömben.

Ő megszálla fenn egy hegyben,
Székesfejérvárhoz¹³²⁴ lén ú kezelben.

Ott ez ország nekiek adaték,
Magyarországnak nevezteték,
Némettül mert megvívék,
Fegyverekkel evékkén tevék.¹³²⁵

TÖREDEK

Egyiknek neve Buda vala,¹³²⁶
Ki ez országot megvette vala;
Hogy az Árpád megholt vala,
Árpád után ő kapitány vala.¹³²⁷

Lakóhelye lőn Duna mentében,
Pest¹³²⁸ ellenében, fenn egy hegyben,
Arról nevezték ott a várost
Duna mentében kincses Budának.¹³²⁹

¹³²⁴ L. fentebb, 1230. jegyzet.

¹³²⁵ evékkén tevék: övékké tették.

¹³²⁶ A Kézai Simon által feljegyzett (SRH. I. 147.) hun-történetben Buda Ethela (vagyis Attila) hun király testvéreként szerepel.

¹³²⁷ Minden alapot nélkülöző állítás.

¹³²⁸ L. fentebb, 1184. jegyzet.

¹³²⁹ Ez Buda (ma Budapest része) nevének népetimologikus (és téves) magyarázata, amely már Kézai Simon hun-történetében fellelhető (SRH. I. 156.), csak hogy ott Buda nem Árpád, hanem Attila hun király testvéreként szerepel.

Ezt szerzették Szilágyságban,¹³³⁰
Csáti Demeter nagy gondolatjában,
Mikort nagy bú vala Magyarországon,¹³³¹
Egy némi-nemű mulatságában.

¹³³⁰ Tájegység a hajdani Partium területén (a mai Északnyugat-Romániában).

¹³³¹ E sor alapján gyanítják azt, hogy a verses epikai mű 1526, a mohácsi vész után készült.

A honfoglalás korának írott forrásai

MUTATÓ

A mutató a tulajdonneveket (személy- és helyneveket), valamint a népnéveket öleli fel. A kötet teljes névanyagára kiterjed, kivéve az előszót, a művek címében előforduló neveket, a kiadási helyeket, továbbá a források bevezetőiben és jegyzetekben zárójelben levő neveket.

- Aachen, város 207
 Aba nemzetség 303, 349
 Abád (Abádszalók), település 347
 Abádszalók l. Abád
 °Abd al-°Aziz al-Ahwānī 68
 °Abd al-Ḥayy Ḥabībī 24, 26
 °Abd al-Raḥmān III., (al-Nāsir li-dīn Allāh), kordovai kalifa 61, 62, 65, 68
 °Abd al-Raḥmān ibn Muḥammad ibn al-Nazzām, Tortosa kormányzója 65
 Abdarrasid, Gaznevida uralkodó 24
 Abensberg l. Aventinum
 abházok 40
 Abū °Abbās 73
 Abū °Abd al-Raḥmān, mór történetíró 67
 Abū Ḥanifa, arab jogtudós 71
 Abū Marwān Ḥayyān ibn Ḥalaf ibn Ḥusayn ibn Ḥayyān, l. Ibn Hajján
 Abul-Fida, arab földrajzi író 39, 40
 Adalbert, brémai érsek 257
 Ádám l. Brémai Ádám
 Adelheid, Szent, Konrád burgund király testvére 255
 adkaš 20
 Adria-partvidék l. Adriai-tenger
 Adriai-tenger (Adria-partvidék) 117, 118, 129
 Adrianopolis (Hadrianopolis), város, ma Edirne 98, 142, 143, 145
 Afganisztán (Észak-Afganisztán) 41
 Agmánd, Apafarkas apja 309
 Aḥmad ibn Fadlān ibn al-Abbās ibn Rāsīd ibn Hammād l. Ibn Fadlān
 Aḥmad ibn °Umar ibn Anas al-°Udrī l. Udzri
 Aḥmad ibn Yahyā ibn Ḥasīm, mór előkelő 61
 Ajtony, magyar törzsfő 295, 327, 328

Akheloos, folyó 98
 Ákos mester, magyar történetíró
 348, 356
 Aladár, Attila és Krimhild fia
 348
 Alánia 119, 120
 alánok (ās, Axin) 22, 40, 43,
 52–54, 99, 100
 Alaptolma (Tolma), kun vezér,
 Ketel fia 289, 293, 299, 300
 Al-Bāb l. Derbend
 al-Bāb wa-l-Abwāb l. Derbend
 al-baġanāk l. besenyők
 al-baġanākīya l. besenyők
 Alba Iulia l. Gyulafehérvár
 al-Bakri l. Bakri
 al-Balhi l. Balhi
 al-bāsgirdīya l. baskírok
 Albericus, ciszterci szerzetes 263
 Albiola, velencei terület 240
 al-bulkārīya l. volgai bolgárok
 Al-Duna l. Duna
 al-Dzsajhāni l. Dzsajhāni
 Alemannföld l. Alemannia
 Alemannia (Alemannföld) 188,
 234, 247, 341–344
 alemannok 189
 Aleppo, város, ma Haleb 69, 71
 al-Farāb, terület 58
 Alföld (Dél-Alföld) 133, 270
 al-Hamadzāni l. Hamadzāni
 al-Idrīsī l. Idriszi
 Alinus l. Álmos

Almás, folyó 310
 Almási T. 315, 354
 al-Maszūdi l. Maszūdi
 Almis, bolgár király 284
 Álmos (Alinus, Almus), magyar
 fejedelem 124, 125, 174, 263,
 264, 278, 281, 283–297, 306,
 316, 345, 353, 355, 357–359,
 367
 al-Muġf.riya l. maġġari
 Al-Mugtadir Billāh, arab kalifa
 69
 Almus l. Álmos
 Al-Muṭahhar ibn Ṭāhir al
 Maqdisī l. Makdisi
 al-Nāṣir li-din Allāh l. III. °Abd
 al-Raḥmān
 Alper l. Alpár
 Alpár (Alper) magyar vezér 64
 –, település 299, 302, 313, 321,
 323
 –, vár 301, 323
 Alpes l. Havasok
 Altrip, település 194
 al-Udzri l. Udzri
 al-Wātiq Billāh, arab kalifa 21
 al-W.l.nd.riya l. dunai bolgárok
 amazonok 196
 amoreusok 362
 Ampelon, sziget 140
 Amu-Darja (Ġayhūn), folyó 33,
 36, 44, 47, 48, 58, 196
 Anastasius, bizánci követ 190

Anasztázia, Bölcs Jaroszláv leánya 301
 Andalúzia 53, 56, 62–64, 66, 67, 72
 András, I., magyar király 300
 –, II., magyar király 292, 300
 Angelov, B. 159
 Angelov, D. 128
 Ankhialos, település, 98
 Anonymus, magyar történetíró 64, 91, 130, 131, 195, 277–281, 283–285, 288, 290, 292, 294, 295, 297–303, 305, 306, 308, 309, 311, 312, 314–318, 322, 323, 326, 327, 330, 332–337, 339–343, 349–358, 360–363, 366, 367
 Anselm, cambrai-i pap 245
 –, nonantolai apát 217
 Ansfried, cambrai-i pap 245
 Antonius Durus, görög király 351, 358
 Apafarkas, Agmánd fia 309
 Apró halmok (Póhalom), puszta 312
 Apulum l. Gyulafehérvár
 Aquileia, város 274
 Aquincum, város 281, 351
 arabok (szaracénok) 19–21, 23, 37, 42, 60, 62, 69, 75, 95, 96, 101, 103, 255
 Aral-tó (Ğurgān-tó) 58
 Ardabil, város 54

Arethas, bizánci metropolita 96
 Arles, város 256
 Armanosz I. Romanos, I. Lekapénos
 Armenia, ma Örményország 22, 40
 Arnulf, keleti frank király, császár 188, 212–214, 262, 268–272
 –, Gonosz, bajor herceg 203, 210, 236
 Árpád, magyar fejedelem 76–80, 82, 84–88, 90, 91, 105, 124, 125, 128, 131–133, 147, 285–288, 298–310, 312–317, 320–327, 329, 331–340, 348, 351, 353, 355, 359, 361, 362, 367, 372, 374, 378–380
 Árpádok 284
 Artamonov, M. I. 122
 Arx, I. von 246
 as l. alánok
 Aşchileu Mare, Mic l. Esküllő
 Ask.l l. 'sk.l-ek
 Askold, normann vezér 173
 Atelkuzu l. Etelköz
 Athos hegy 168
 Ätil l. Atil
 Ätil l. Atil
 Atil (Ätil, Ätil, Etil, 't.l), folyó 36, 44, 47, 48, 118, 288
 Atilusz l. Attila

- Attila, hun király (Atilusz, Ethela) 76–78, 269, 281, 286, 289, 291, 292, 294, 296, 299, 304–306, 316, 318, 321, 331, 332, 336, 339, 348, 350, 357, 358, 360, 366, 380
- °Aufi, perzsa földrajzi író 29, 44, 46
- Augsburg, város 132, 210, 215, 224, 234, 235, 237, 247
- Ausztria (Ostarrichi) 268, 274–276
- avarok l. magyarok
- , (obrok, oborok) 101, 116, 127, 157, 158, 172, 179, 270
- Aventinum (Abensberg), város 267
- Aventinus (Johannes Turmair), német történetíró 203, 265–274, 276
- Axin l. alánok
- Azovi-tenger l. Meótisz
- Ázsia 101, 195–197, 268
- Bactria (Bracta), tartomány 196, 350
- badiya nép 52
- badkaš 20
- baġanak l. besenyők
- Bagdad, város 29, 70
- bagġird l. baskírok
- Bajorföld l. Bajorország
- bajorok (Boius, Bavarus) 117, 185, 189–192, 202–204, 212, 214–216, 224, 225, 238, 265, 266, 269–276, 350
- Bajorország (Bajorföld) 188, 192, 200, 210, 267, 268, 271–276, 341, 343, 344
- Bakri (al-Bakri), mór történetíró 29, 35, 39, 42, 61, 68
- Baks, volgai bolgár jövevény 346
- baktriaiak 196
- Balaton, tó 334, 354, 364
- Balh, város 49
- Balhi (al-Balhi), arab földrajzi író 22, 29, 49, 69
- Balkán 101, 330, 355
- Bamberg, város 257
- Bánhida, település 351
- Bánya, település 320
- Baracska nemzetség 293, 329, 333
- Baradās-ok 43
- Barancs (Braničevo), vár 330
- Baranya, vár (Baranyavár) 332
- Baranyavár l. Baranya
- Barbastro, város 62, 63, 68
- Bardas, Kordyles fia 143
- Barhebraeus, történetíró 60
- baršhāniya 52
- Bartha A. 121, 172–174, 202, 291
- Barthold, V. V. 41

Baruch, folyó l. Dnyeper
 bāsgird l. Baskíria
 Bāsgirt l. Baskíria
 bāsgirt l. baskírok
 Bāsgirt, kazár származású
 előkelő 26
 Bāsgirt ország l. Baskíria
 Basileios, I., (Basilus) bizánci
 császár 101, 135, 142, 145,
 146, 163, 212
 –, Szent 138, 139
 Basilus l. Basileios, I.
 Baskíria (bāsgird, Bāsgirt,
 Bāsgirtország) 21, 22, 50, 73
 baskírok (al-bāsgirdya, bāggird,
 bāsgirt, belső bāsgirt) 32, 50,
 51, 53, 58, 69–71, 73
 – l. magyarok
 Basman l. Basmān
 Basmān (Basman, Bosman) l.
 n.sm. n
 Basolus, Szent 207, 208
 Baydarūn kapu 27
 Bavarus l. bajorok
 Bāzel, város 254
 Becker, J. 211
 Beckov l. Bolondóc
 Bécs, város 75, 161, 209, 266,
 267, 276
 beduinok 20, 65
 Bega l. Böge
 Békésmegyer, település 331
 Bekker, I. 142

Béla, I., magyar király 363
 –, III., magyar király 277, 297
 Belegrád l. Nándorfehérvár
 Belgrád l. Nándorfehérvár
 Beliud, magyar vezér 363
 Bellus I. 356
 Belső-Ázsia 24
 belső bāsgirt l. baskírok
 Belső Bulgār l. Bulgária
 Benedek, VII., pápa 273, 274
 –, morva püspök 271
 Benevento, város 259
 Benjelloun-Laroui, L. 11
 Benkő E. 304, 363
 Benkő L. 121
 Berchtold, sváb főember 203
 Berengár, I., itáliai király 192,
 211, 239, 274
 Berettyó, folyó 312
 Berki F. 152
 Berta Á. 128, 331
 Berthold, Arnulf bajor herceg fia
 210, 236, 343
 Besançon, város 254
 besenyők (al-baġanāk, al-
 baġanākīya, baġanāk, b.ġ.nāk,
 b.ġ.ny, kangarok, kazár bese-
 nyők, pecsenegek, turk bese-
 nyők) 20, 32, 35, 39, 41–43,
 49–53, 55, 57, 58, 64, 73,
 98–101, 110–114, 117–119,
 122–126, 128–130, 172, 173,
 197, 310, 345, 347, 352, 398
 Besenyőország 112, 120, 134

- Bethmann, L. C. 241
 b.ġ.nāk l. besenyők
 b.ġ.ny l. besenyők
 Biatorbágy l. Torbágy
 Bíborbanszületett Konstantin l.
 Konstantin, VII.
 Bihar (Biharea), vár 304, 337,
 338
 Biharea l. Bihar
 Billa, volgai bolgár jövevény
 346
 Binder P. 80, 352
 Bizánc (Rūm) 25, 38, 42, 45, 47-
 48, 50, 53, 96, 98, 101, 110,
 116-118, 139, 151, 173, 175,
 324
 bizánciak (kelet-rómaiak, róma-
 iak, rūm-ok) 25-28, 34, 37,
 40, 42, 49, 50, 53-56, 58, 72,
 89, 96, 98-101, 103-107,
 109, 110, 112, 115, 118, 121,
 123, 125, 128, 135-139,
 141-149, 152, 153, 157, 158,
 160, 162, 164, 169, 172, 175,
 176, 178
 Bladimer, bolgár uralkodó 144
 Blaskovics J. 75, 89
 Blazovich L. 130, 291, 323
 Bléda, hun fejedelem 78
 Boba, I. 114, 133, 220, 286
 Bodajk, hegy 335
 Bodony (Vidin), település 295
 Bode, folyó 223
 Boden-tó 204, 251, 252
 Bodrog, folyó 298, 300, 301,
 303, 324
 -, vár 327
 Bogát, magyar vezér 322, 324,
 340
 Bogyay, T. 152
 Bohemi l. csehek
 Boigues, F. P. 11
 Boiki l. bojok
 Boiotia, tartomány 140
 Boius l. bajorok
 bojok (Boiki), kelta törzs 117
 Boldva, folyó 303
 Bolgárfehérvár l. Nándorfehér-
 vár
 bolgárok l. dunai bolgárok
 - l. volgai bolgárok
 Bolgárország l. Bulár földje
 bolgár-törökök 127, 171
 Bolhád hegye (Cserhát-hegység)
 316
 Bollók J. 348, 356
 Bologna, város 278
 Bolondóc (Beckov), település
 320
 Bolya, Gyula fia 309, 311
 Bóna I. 78, 189, 203, 281, 357
 Bonyha, Gyula fia 309, 311
 Borisz (Mihály), bolgár
 fejedelem 144, 166, 191
 Borivoj, cseh fejedelem 261
 Borona, település 320

- Bors, Böngér fia 293, 303, 314,
 317, 318, 346
 Borsod (Bors vára, Starý Tekov),
 vár 303, 316, 317
 Borsova (Borzsa) település
 298
 Borsséd Zólyom (Zvolen), vár
 317
 Bors vára l. Borsod
 Borutolmacs, besenyő törzs 119
 Borzsava l. Borsova
 Bosman l. Basmán
 Bosporos, város, ma Kercs 120
 Boszporusz, tenger 143
 Botond, Kölpény fia 324–326,
 340, 342, 344, 345
 Botva, mocsár 323
 Božilov, I. 164
 Bődi-rév 323, 336
 Böge folyó (Bega) 130, 328
 Böngér, kun vezér 289, 293, 303,
 314, 317, 346
 Bracta l. Bactria
 Braničevo l. Barancs
 Braslavspurch, település 202,
 266
 Braszlav, szláv fejedelem 189,
 191, 200
 Bratislava l. Pozsony
 Bréhier, T. 11
 Bréma, város 257, 258
 Brémai Ádám, német történetíró
 257
 Brenta, folyó 192, 201, 217
 Brescia, város 239
 Bresslau, H. 209, 265
 Bretholz, B. 261
 Brezalauspurc, település 202,
 210
 britek 198
 Brixen, város 275
 Bruck an der Leitha l. Göncöl
 hidja
 Brückner, A. 161
 Buchwald, W. 13
 Buda (Budin), város 87, 360,
 380
 Budapest, város 75, 281, 346,
 379
 Budavár 281
 Budin l. Buda
 Bug (Déli-Bug, Északi-Bug, Ku-
 bu), folyó 120, 122, 126
 Buhara, város 119
 Bulacsaban, besenyő törzs 119
 Bulár földje (Bolgárország) 346
 Bulcs l. Bulcsú
 Bulcsú (Bulcs, Bulcsudi,
 Bultzus, Vérbulcsú,
 (w)l.h.w.d.y, Wulgüdi) ma-
 gyar törzsfő 64, 90, 132, 133,
 151–153, 178, 227, 237, 243,
 322, 324–326, 340, 342–344,
 354, 355, 364
 Bulcsudi l. Bulcsú
 Bulgár l. Bulgária

Bulgār l. dunai bolgárok
–, volgai bolgárok
Bulgária (Belső Bulgār, Bulgār)
42, 98, 99, 101, 104, 118,
120, 128, 135, 139, 143, 146,
148, 157, 162, 168, 189, 294,
296, 325

Bulkār l. volgai bolgárok
Bultzus l. Bulcsú
Burchard, sváb herceg 225
burgār l. dunai bolgárok
Burgundia 255
burgundok 78, 255
Burkhard, türingiai herceg 202
burtaszok 32
Bury, J. B. 114

Calabria, tartomány 116
Cambrai, város 241
Cambridge, város 24, 35
Capo d'Argine, velencei terület
240
Capua, város 259
Carbonaria, tájegység 229
Car'grad l. Konstantinápoly
Carnodunum, város 275
Cenad l. Csanád
Cerdanya, város 62
Ceruli, E. 19, 21
Chalmeta, P. 61
Chevalier, C. U. L. 12

Chidmas (Kodyma), folyó 121,
122
Chingilus (Ingul), folyó 121, 122
Chiogga, város 240
Chludov, település 157
Chosroes, (Hozdroj), perzsa
uralkodó 172
Chussal l. Kurszán
Cirill l. Konstantin-Cirill
Cisnerus, N. 267
Cittanuova, város 240
Cono l. Konrád, Vörös
Constantinus, III. bizánci császár
357, 358
Corriente, F. 61
Corvey, település 219
Costa-Louillet, G. da 140
Courteille, P. de 52
Cremona, város 211
Culmite, település 209
Cundu l. Kündü
Cusa l. Kurszán
Cusala l. Kurszán
Cussal l. Kurszán
Cutler, A. 146
Cyrus, (Kyros), perzsa király
196, 282, 283, 290
Czebe Gy. 119
Czeplédy K. 16, 24, 29–36, 46,
49, 50, 52, 55, 61, 63, 64, 67,
71, 121–123, 202

Csaba (Kaba), Attila fia 76, 289,
 330, 348–350
 Csabamagyarja (Sobamogera)
 330, 349
 Csák, Szabolcs unokája 335, 363
 –, nemzetség 287, 305, 353, 362
 Csákvár 335, 353, 363
 Csalán I. Salanus
 Csanád, Szent István hadvezére
 295, 327
 –, (Cenad, Márosvár), település
 295
 Csánki D. 362
 Csapodi Cs. 15, 277
 Csáti Demeter, magyar ének-
 szerző 371, 381
 csehek (Bohemi, messianusok)
 117, 157, 175, 225, 257, 261,
 262, 273, 317–319, 346, 354,
 364
 Csehország 175, 191, 261, 262
 Cseken, terület 378
 Csele, Kadocsa apja 288
 Csepel, kun lovász 327
 Csepel-sziget I. Nagysziget
 Cserhát-hegység I. Bolhád-hegye
 Csesztreg, folyó 328
 Csigle (Csögle), mező 348
 Csongrád, település 323
 Csopolug I. Szvatopluk, I.
 Csopolug I. Szvatopluk
 Csögle I. Csigle

Dácia, tartomány 269–272
 Dagesztán 22
 dákok 269, 270
 dalamancok 219, 221
 Dalamantia, tartomány 220
 Dalias, település 68
 Dalmácia, tartomány 116, 297
 Daniel, morva püspök 271
 Daniil, orosz metropolita 170
 dánok 184, 257
 Dareios (Darius) I., perzsa király
 Dareios I., (Darius), perzsa
 király, 196, 282, 283, 290
 Dares Phrygius, történetíró 278,
 285, 290, 340, 343
 Darius I. Dareios
 Dávid, Izrael királya 236
 Deér J. 121, 122, 292
 Dél-Alföld I. Alföld
 Dél-Itália I. Itália
 Dél-Spanyolország I. Spanyol-
 ország
 Déli Bug I. Bug
 déli horvátok I. horvátok
 Dennis, G. T. 102
 Dentumoger nép és terület, 280,
 284, 299
 Derbend (Al-Bāb, al-Bāb va-l-
 Abwāb, Derbent), város 40,
 54, 162
 Derbent I. Derbend
 Derestr I. Distra
 dervleninek 120

Dés (Dézs), település 376
 Dézs I. Dés
 Dietpald, német gróf 237, 238
 Dinekov, P. 165
 Diósd, település 332
 Diósgyőr I. Győr
 Dir, normann vezér 173, 174
 Distra (Derestr, Drostra), település, ma Szilisztra 148, 164, 176
 Dnyeper (Baruch), folyó 112, 119, 120, 124, 126, 171, 174, 289
 Dnyeszter (Trullos, Turla), folyó 112, 120, 126, 171
 Doboka, Csanád apja 295
 Domanovszky S. 288, 348, 351, 356–358
 Domenico, Orseolo Péter apja 239
 Don (Thanays), folyó 36, 124, 134, 174, 195, 197, 280, 299
 Dorogma (Tiszadorogma), rév 312, 313
 Dölger, F. 11
 Dráva, folyó 192, 332, 345
 Dráva-Száva-vidék 161
 Drobeta, település 129
 Drostra I. Distra
 Drömling, település 223
 Duba I. Duna
 Dujčev, I. 163
 dulebek 172

Duna (Al-Duna, Duba, Ister, Istros, Tuna), folyó 32, 36, 37, 65, 84–88, 103, 112, 114, 116, 124, 126, 128–130, 134, 135, 139, 143, 144, 147, 148, 161, 171, 175, 188, 190, 192, 193, 198, 201, 203, 210, 215, 228, 234, 236, 262, 266, 267, 269, 271, 273, 276, 281, 291, 294, 299, 300, 302, 316, 318, 321, 323, 324, 329, 331, 333, 336, 352, 353, 359–362, 373–375, 377–380
 dunai bolgárok (al-W.l.nd.rya, bolgárok, Bulgār, Burġar, messianusok, N.nd.r, onogundur, Walandariya, wandar, W.n.nd.r) 29, 36, 37, 41, 42, 57, 96, 98–101, 103, 104, 107, 109, 110, 113, 118, 120, 128–130, 134, 139, 143, 144, 146–148, 157–159, 163–167, 169, 171, 175, 176, 178, 189–191, 198, 212, 291, 294, 298, 299, 320–322, 324, 325, 328, 330, 350, 354
 Dunántúl 373
 Dunaszekcső I. Szekcső
 Duna-Tisza köze 133
 Durazzo (Durrës), város 330
 Durrës I. Durazzo
 Dümmerth D. 121, 359
 Dvornik, F. 12, 15, 118, 120

- Džurova, A. 12
- Dzsajháni (al-Dzsajháni) arab földrajzi író 19, 21, 22, 24, 29, 31–33, 35, 36, 38, 39, 41, 44, 46
- Eberhard, karintiai vezér 274
- Ebersperg, város 276
- Eckhardt S. 298
- Ecsedi láp 307
- Ecser l.'h.r
- Ed, kun vezér 289, 293, 303, 315, 349
- Edelény, település 303
- Edirne l. Adrianopolis
- Edömén, kun vezér 289, 293, 303, 315, 349
- Egbert, szász főember 232
- Eger, folyó 314
- Egino, német gróf 202
- Eisenrich, német előkelő 271, 275
- Ekkehard, Sankt Gallen-i szerzetes, történetíró 205, 246
- Ekölcs, magyar vitéz 306
- , település 306
- Elba, folyó 219, 223
- Előd, Ügyek fia 284, 287, 305, 335, 344, 353, 355, 357, 359
- Elter l. 63, 64, 68
- Elszász, tartomány 254
- Emese, Álmos anyja 284, 357
- Emőd, település 314
- Engel P. 15
- Engilbert, Sankt Gallen apátja 204, 246, 247, 251, 253
- Enns, folyó 192, 193, 214, 273–276
- , város l. Ennsburg
- Ennsburg (Enns), város 193, 274, 275
- Equilio, település 240
- Erchanger, sváb főember 203, 343
- Erckenwald, eichstätti püspök 275
- Érd, település 379
- Erdel l. Erdély
- Erdély l. Erdély
- Erdély (Erdel, Erdely, Erdélysig, Hétvár, Septem castra, Sibenbürgen, Simburg, Zibin burug) 75, 79, 80, 83, 84, 89, 152, 189, 269, 294, 304, 308, 309, 311, 312, 349, 352, 353, 358, 359, 363, 372, 376
- Erdélysig l. Erdély
- Erding, település 203
- Erdők alja (Hegyalja) 302
- Ermin, Szent 230, 231
- Escaut, folyó 242
- Esküllő (Aşchileu Mare, Mic), település 311
- Észak-Afganisztán l. Afganisztán
- Észak-Itália l. Itália

Északi Bug l. Bug
 északi horvátok l. fehér horvátok
 Északkelet-Spanyolország l.
 Spanyolország
 Esztergom, város 261, 360
 Et, hun vezér 289, 293
 Ete, Ond fia 287, 299, 300, 313,
 323, 333
 Etej, Baks fia 346
 Etel és Küzü l. Etelköz
 Etelköz (Atelkuzu, Etelküzü,
 Etel és Küzü) 101, 112, 113,
 121, 123–126, 129
 Etelküzü l. Etelköz
 Ethela l. Attila
 Etil l. Atil
 Etzelburg, város 281, 332, 334,
 335
 Eunedubelianus l. Önedbelia
 Eunodbilis l. Önedbelia
 Európa 195, 213, 226, 257, 267,
 268
 Eustathios, bizánci tengernagy
 135, 147–149
 Ezeleg, (Ezelekh), Jeleg fia 131
 Ezelekh l. Ezeleg

 Fali l. Falicsi
 Falicsi (Fali, Falitzi), magyar
 fejedelem 132
 Falitzi l. Falicsi
 Färab, város 20

Fargāna l. Fergāna
 Farigunida, dinasztia 41
 Fasdi, G. 199
 Fehér G. 113, 114, 130
 fehér horvátok (északi horvátok)
 116, 117
 Fehér Horvátország l. Nagy
 Horvátország
 Fehér-Körös, folyó 339
 fehér kunok 352, 358
 fehér magyarok 172
 fehér szerbek 117
 fehér ugrok 172
 Fehérvár (Székesfehérvár, Szé-
 kesfehérvár) 353, 360, 362,
 380
 – l. Gyulafehérvár
 – l. Nándorfehérvár
 Fejéregyháza, település 339
 Fekete-erdő 234
 fekete magyarok 172
 Fekete-tenger (Gurz-tenger,
 Niger Pontus, Poneti-tenger,
 Pontus, Pontus Euxinus), 42,
 43, 50, 77, 171, 195, 269,
 280, 329
 fekete ugrok 172, 173
 Feld l. 315, 317
 Felhévíz, település 281, 331
 Felső-Tisza-vidék 114
 Fény l. Fövény
 Fergāna (Fargāna), tartomány 58
 ferganaiai 95

ferganai turkok 28
 Fertő-tó 266
 –, (Velencei-tó) 335
 Ferdinandy M. 174
 Filān, tartomány 22
 Filān-Šāh, Filān uralkodója 22
 Fine, település 240
 finnugorok 120, 121, 127
 Fischa, folyó 266, 276
 Flodoard, reimsi kanonok 207,
 241
 Folcuin, Lobbes apátja 228
 Font M. 120, 291, 293
 Földközi-tenger l. Rüm-tenger
 Fővény (Fény) 328
 Frankföld (Frankország), 114,
 116, 117, 188, 341, 343, 358
 Frankfurt, város 211
 frankok (volohok) 56, 64, 71, 72,
 95, 117, 130, 153, 161, 175,
 186, 189, 203, 212, 216, 225,
 227, 229, 269, 271, 273
 Frankország l. Frankföld
 Fraxnith (Garde-Fraynet), völgy
 255
 Freising, város 275
 Freisingi Ottó, német történetíró
 263, 264
 Friaul, tartomány 340
 Friccove, település 253
 Fulbert, cambrai-i püspök 241
 Fulda, város 188
 Fügedi E. 352

Fülöp, király, Nagy Sándor apja
 282, 290, 330

Gaál L. 211
 Gabriel, klerikus, bizánci követ
 112, 113, 137
 Gádor J. 303
 Gál, Szent 247, 248, 252
 Galád, (Glad) fejedelem 295,
 327–329
 Gáldi L. 292
 Galga, folyó 316
 Galgóc l. Golgocha
 Galícia l. Halics
 –, spanyol tartomány 56
 Gallföld l. Gallia
 Gallia (Gallföld) 197, 207, 229,
 343, 344
 Galliano, mező 259
 Gamillscheg, E. 102
 Garam, folyó 262, 269, 270,
 316–318
 Garde-Fraynet l. Fraxnith
 Gardézi, perzsa földrajzi író 22,
 24, 29, 31, 35, 36, 40, 42
 ġaʿriya 52
 Ġayhūn folyó l. Amu-Darja
 Gaznevidák, perzsa dinasztia 24
 Gebhard, frank herceg 203, 276
 Gemer l. Gömör
 Genf, város 254
 Gentio, cambrai-i pap 245

Georgius Hamartolus I. György barát
 Georgius Monachus I. György barát
 gepidák 270
 Geréb L. 356
 Geréc, település 326
 Gergely, aquileai pátriárka 274
 –, Szent Basileios tanítványa 138
 Gerhard, cambrai-i püspök 241
 –, augsburgi pap 234
 Gerics J. 366
 Germánia 197, 229, 268, 351, 358
 Gersei Petthő G., magyar krónikaíró 89
 Gertrúd, II. András neje 292
 geták 269, 270
 Géza, Taksony fia, magyar fejedelem 347, 363
 g.f.r 20
 Gjula I. Gyula
 Glad I. Galád
 – I. r.w.d
 Goeje, M. J. de 15, 19, 20, 31, 49, 52
 Gog, mitikus testvérpár egyike 21, 23, 280
 Golden, P. 53
 Golgotha (Galgóc, Hlohovec), település 319, 354
 Golgota, hegy 364
 Gombos, F. A. 15, 185, 192, 211

Gomostoi, bizánci nemzetség 145
 Gorazd, Morávia érseke 159
 gótok 269
 Gottfried, karintiai vezér 274
 Gozpertus, német gróf 203
 Gömör (Gemer), vár 315, 316
 Göncöl hídja, (Bruck an der Leitha) 345
 Görögország 134, 144, 146, 175, 312, 321, 329, 330, 349, 351
 görögök I. bizánciak
 –, 28, 69, 96, 128, 157, 163, 168, 177, 190, 212, 296, 298, 299, 320–322, 324, 345, 350
 Görögök révje 322
 Görömbölytapolca, település 314
 Grégoire, H. 122, 139, 148
 Grinbert, cambrai-i pap 245
 Grivec, F. 12, 161, 162
 Grul I. r.w.d
 Grumel, V. 11
 Guiland, R. 148
 Gulpa, folyó, ma Kulpa 189
 Ğurġān-tó I. Aral-tó
 Gurz-tenger I. Fekete-tenger
 guzz I. oguzok
 Ğuzziya I. ogúzok
 Gvozđ (Kapela, Peturgoz), hegység 117, 326

Gyalu, vlach fejedelem 309–311
 –, település 311
 Gyomaendrőd, település 312
 Gyóni M. 130, 133, 136, 145
 Gyöngyöspata l. Pata
 Győr (Diósgyőr), vár 314
 Györffy Gy. 15, 33, 63, 64, 72,
 119, 121, 122, 127, 128, 172,
 174, 184, 190, 195, 202, 287,
 288, 295, 297, 299, 326, 329,
 332, 336, 345, 351, 352, 354,
 355, 358, 359, 362
 György barát (Georgius Mo-
 nachus, Georgius Hamarto-
 lus), bizánci krónikás 28,
 104, 105, 135, 140–142, 157,
 170–172
 –, Szent 165–167
 –, bizánci szerzetes 166
 Gyula (Gjula), honfoglaló vezér
 90, 353, 363
 –, Tétény fia 287, 305, 311
 –, (István, Stefan), 10. század
 közepi törzsfő 151–153, 178,
 179
 –, ifjabb, Szent István ellenfele
 309, 311, 364
 –, több vezér neve 355
 Gyulafehérvár (Alba Iulia, Apu-
 lum, Fehérvár), város 363
 Gyulák családja 363
 Gyümölcsény, erdő 323

Hadrianopolis l. Adrianopolis
 Hajdú P. 11
 halag-ok 20
 Halasi-Kun T. 79
 Halics (Galícia) 291, 293, 294,
 296
 Hamá, város 69
 Hamadzáni (al-Hamadzáni), arab
 földrajzi író 19–21
 Hamburg, város 257, 258
 Hangony, folyó 316
 Haram (Ópalánka), vár 327
 harhađi l. h.d.h.dy
 harka l. h.d.h.dy
 ħarluĥ l. karlukok
 ħarluĥīya l. karlukok
 ħarluĥ-turkok l. karlukok
 Harmatta J. 121, 123, 296
 Harpalyce, mitológiai alak 334
 Hartmann, Sankt Gallen-i
 szerzetes 204
 Harun Ibn Jahja, arab földrajzi
 író 27, 29, 147
 Hatházi G. 345
 Hatto, mainzi érsek 275
 Havasok (Alpes, Hovos, Kár-
 pátok) 37, 41, 77, 90, 171,
 174, 291, 294, 296, 349, 358
 Havlík, L. E. 16
 Hazai Gy. (G.) 46
 Hazar l. kazárok
 hazar besenyők l. besenyők
 ħazlaġīya l. karlukok

h.d.h.dy, (harka, harhadi), magyar vezér 64
 Hegyalja l. Erdők alja
 Heilig, K. 344
 Héjő, folyó 314
 Hellas l. Hellász
 Hellász (Hellas) 140, 146
 Heller, I. 207
 Hengistfeldon (Hengstberg, Hengstoveld), település 189, 268
 Hengstberg l. Hengistfeldon
 Hengstoveld l. Hengistfeldon
 Henrik, I., Madarász, német király 210, 219, 228, 246
 –, II., Civakodó bajor herceg 274
 –, III., német király, császár 301
 –, bajor herceg 224, 225, 227
 Hérakleia, város 172
 Hérakleios, bizánci császár 172
 Hercynia, hegység 270
 Heribald, Sankt Gallen-i barát 248, 249, 251, 252
 Hernád, folyó 308, 314
 Hérodotos, görög történetíró 196
 Herzfeld, település 232
 Hesbaye, belga tájegység 229
 Hetény, magyar vitéz 346
 hétmagyar 283, 288, 293, 296, 318, 331
 Hétvár l. Erdély
 Hierotheos, bizánci szerzetes 152

Hímesudvar (Tokaj), település 303
hiřsah l. kipcsakok
 Hinkmar, reimsi érsek 183
hirhiz l. kirgizek
 Hirminger (Irminger), magyarok ellen harcoló vezér 253, 254
 Hitto, Sankt Gallen-i szerzetes 205
 Hlohovec l. Golgocha
 Hodinka A. 159, 165, 171, 172, 177
 Hódmezővásárhely, város 323
 Hohfeld, hegy 254
 Hohlweg, A. 13
 Hóman B. 351
 Homéros, görög író 196
 Honorius, nyugat-római császár 349
 Honti J. 326
 Horaszán, terület 49, 57, 73
 Horka, Tétény fia 130, 287, 305, 307, 308, 311
 Horváth J. 185, 188, 194, 211, 219, 239, 246, 259, 267, 279, 280, 300, 340, 350, 353, 356, 358, 362
 horvátok (déli horvátok) 114, 116, 117, 130, 134
 Horvátország 114, 117, 118, 297, 325
 Hovos l. Havasok
 Hozdroj l. Chosroes

- Hrzi, tartomány 26
 `h.r. (Ecser?), magyar vezér 64
 Huart, Cl. 67
 Huba, magyar vezér 287, 316,
 318–320
 Huesca, város 61, 62
 Hugo, provençe-i király 211
 –, bolognai 278
 Hulec l. Hülek
 Hung, folyó 350, 352
 Hungária l. Magyarország
 (H)ung(a)ri(i) l. ugrok
 hungárusok l. ugrok
 Hungvária l. Magyarország
 hunok (unok) l. magyarok
 –, 78, 179, 214, 269, 270, 281
 Hülek (Hulec), Kadocsa apja
 288, 315, 316
 Hvolson, D. A. 31
 Hvárezm l. Hwárezm
 Hwárezm (Hvárezm), ország 58,
 349, 350

 Ibn al-Aszír, arab történetíró 60
 Ibn Fadlán, arab földrajzi író 29,
 69
 Ibn Hajján (Abū Marwān Ḥayyān
 ibn Ḥalaf ibn Ḥusayn ibn
 Ḥayyān), mór történetíró 61,
 67, 68
 Ibn Haukal, arab földrajzi író 49–
 51

 Ibn Hazm, arab történetíró 68
 Ibn Hordádzbeh, arab földrajzi
 író 19, 21–23, 29, 52
 Ibn Mukaffa, arab földrajzi író
 24
 Ibn Ruszta, arab földrajzi író 21,
 27, 29, 31, 35, 36, 39, 40
 Ibráhím ibn Jákub, zsidó
 kereskedő 39, 61
 Ibrahim Mütefferika, török tudós
 89
 Idrísi (al-Idríszi), arab földrajzi
 író 19, 21, 22, 68
 Ignatios, bizánci pátriárka 143
 Igor, kijevi fejedelem 173
 Igyfon erdő (Réz-hegység,
 Munții Plopișului) 294, 337
 Iller, folyó 234
 Illíria, tartomány 197
 Imre, magyar király 297
 India 24, 44
 Ingelheim, település 183
 Ingul l. Chingilus
 Inn, folyó 203, 210, 266, 271,
 275, 276, 342
 Ioánnés Bogas bizánci patrícus
 98
 –, Skylitzés, bizánci történetíró
 151, 152, 178
 –, Zonaras, bizánci történetíró
 157, 178
 Ioannitza, hegy 140
 ipidák 179

- Ipoly, folyó 316
 Irak 49
 Irán 54
 Irminger l. Hirminger
 Irtis, folyó 90
 Ishāq ibn Ismā'il, Armenia fejede-
 delme 21, 22
 Isidorus, történetíró 340
 Ismā'il ibn Aḥmad as-Sāmānī,
 horaszáni uralkodó 57, 58,
 60, 73
 Ister l. Duna
 Istros l. Duna
 István, I., Szent, magyar király
 262, 277, 294, 295, 303, 306,
 309, 311, 312, 339, 347, 362,
 364
 –, V., magyar király 348
 –, Waldo testvére 341
 – l. Gyula
 Iszfahán, város 31
 Isztahri (al-Istahri), arab földrajzi
 író 41, 49–51, 73
 Isztambul l. Konstantinápoly
 Itália (Dél-Itália, Észak-Itália)
 65, 101, 116, 185, 186, 192,
 197, 201, 211, 217, 239, 240,
 259, 270, 271, 273, 274, 288,
 344, 351, 358
 itáliaiak 192, 274
 itáliai királyság 199
 Ithasi (Rion, Phasis), folyó 195
 Iustinianos, bizánci császár 342
 Iustinus, római történetíró 195
 Ivan Aleksandár, bolgár uralkodó
 163
 Ivanics M. 76
 Ivanov, J. 163, 168
 Izrael 306, 362
 Jáfet (Japhet), Noé fia 25, 171,
 280, 281
 Jagić, V. 159, 167
 Jakobos, bizánci remete 160
 Jakubovich E. 277
 Jákút (Jāqūt), arab földrajzi író
 19–21, 69, 71
 Janicsek I. 46
 János, IX., pápa 185, 271, 275
 –, morva érsek 271
 –, velencei pap, krónikás 239
 Japhet l. Jáfet
 Jāqūt l. Jákút
 Jarosláv, Bölc, kijevi nagyfeje-
 delem 301
 Javdierdim, besenyő törzs 120,
 122
 jazigok 269
 Jazikapan, besenyő törzs 120
 Jejik, folyó 118
 Jeleg (Jelexh, Üllő), Árpád fia
 131, 288
 Jelexh l. Jeleg
 Jeneh l. Jenő

Jenkins, R. J. H. 15, 97, 111,
114, 116, 121, 135
Jenő (Jeneh), magyar törzs 128
Jenyiszej, folyó 25
jenyiszeji osztjakok 25
Jeruzsálem (Kelet-Jeruzsálem),
város 68
Jób hegy (Szt. Bernát hágó) 240
Johannes Turmair l. Aventinus
–, de Thurocz l. Thuróczi J.
Jordanes, történetíró 214
Jószás vize 337
Juhász L. 277
Jula (Kabuksinjula), besenyő
törzs 120, 122
Julianus, magyar szerzetes 32
Jura-erdő 254
Jurkovich E. 211
Jutocsa (Jutotzas), Árpád fia 131,
132
Jutotzas l. Jutocsa

Kaba l. Csaba
kabarok 126–128, 172, 209, 289
Kabuksinjula l. Jula
Kadikőy, település 183
Kadocsa, Hülek fia 288,
315–320, 327, 328, 330
Kairó, város 52, 68
Kaisareia, város 96
Kál (Kali, Kalis), Bulcsú apja
132, 133, 322

Kalabion, település 140
Kalán, pécsi püspök 297
–, nemzetség 287
Kali l. Kál
Kalis l. Kál
Kám, Noé fia 171
Káma, folyó 26
Kánaán, terület 362
kangarok l. besenyők
Kanizsa, település (Török- és
Magyarkanizsa) 328
Kapela l. Gvozđ
Kapitánffy I. 334
Kaplony, település 364
Kapos, folyó 311
Káposztásmegyer, település 331
Kappadókia, tartomány 148
Karabaj, besenyő törzs 120
Kara Bugdan l. Moldva
Karácsonyi J. 353
karantánok 193, 198, 327, 335,
337
Karayannopulos, J. 12
Karintia, tartomány 193, 274,
340
Karlmann, Német Lajos fia 184
karlukok (ḥarluḥ, ḥarluḥīya,
ḥarluḥ-turkok, ḥazlaḡīya,
qarluq) 19, 20, 52, 57, 58, 73,
119
Karold, Gyula leánya 311
Károly, Nagy, frank császár 270

- , II., Kopasz, nyugati frank király 212
- , III., Vastag, Kis, keleti frank király, római császár 161, 200, 212, 275, 341
- Kárpát-medence 33, 36, 41, 50, 101, 113, 118, 120, 123, 126, 175, 269, 283, 293, 295, 318, 349-351, 366
- Kárpátok (Magyar hegyek, Ugor) l. Havasok
- Karskij, E. F. 12
- Kaspi-kapuk 162
- Kaspi-tenger 54, 119
- katalánok 65
- Katalónia 62
- Kattar l. Oktár
- Kaukázus (Kavkaisin-hegyek), hegység 21-23, 54, 77, 119, 126, 171, 195, 330
- kaukázusi hunok 22
- Kavkaisin hegyek l. Kaukázus
- Kazak-steppe 50
- Kazária 119-122, 124
- kazárok (Hazar, kosarok, kozárok) 21, 22, 25-28, 32, 34, 37, 40, 43, 49, 52-54, 95, 99, 110, 114, 118, 119, 122-127, 134, 147, 160, 162, 171, 172, 295
- Kazdan, A. P. 12, 135, 146, 149
- Keán l. Keanus
- Keanus (Keán), Bulgária fejedelme 294, 296, 363
- Kedrénos, bizánci történetíró 178
- Kelem l. Kelenföld
- Kelemen, Szent (Ohridi) 159
- , Szent, pápa 162
- Kelenföld (Kelem) 378
- Kelet-Belső Ázsia 25
- Kelet-Európa 19, 24, 29, 31, 34, 39, 44
- keleti frankok 37, 215, 341
- keleti németek 262
- keleti szlávok 172-175
- Kelet-Jeruzsálem l. Jeruzsálem
- Kelet-rómaiak l. bizánciak
- Kemej, terület 347
- Kend l. Kündü
- Kér (Keri), magyar törzs 128
- Kercs l. K.r.h
- l. Bosporos
- Keri l. Kér
- Keszi, magyar törzs 128
- Ketel, kun vezér 289, 293, 299-302
- Ketelpataka 300
- Keve (Temeskubin), település 329
- Kevszer, folyó 82
- Kézai Simon, magyar történetíró 90, 288, 289, 326, 348, 352-357, 359-361, 364-367, 373, 380

- Kherson (Cherson), város, ma
Szevasztopol 98, 119, 120,
160, 162
- Khussol l. Kurszán
- Kijev, város 120, 170, 172–175,
289–293, 301, 352, 358
- kijevi oroszok 293
- kijevi Oroszország 291
- kīmāk l. kimekek
- Kimākīya l. kimekek
- kimekek (kīmāk, kimākīya) 19,
20, 26, 52, 58
- Kína 19, 44
- kínaiak 25
- Kínai Nagyfal 23
- kipcsakok (hiřāh) 20
- Király P. 121, 157, 159, 165, 168
- kirgizek (hirhiz) 20–22, 24–26
- Kis-Ázsia 148, 151
- Kiss L. 15
- Klaniczay T. 13
- Klebel, E. 209
- Kleopátra városa l. Neopatrasz
- Klima-vidék 119
- Kmietowicz, A. 69
- Kmietowicz, F. 69
- Kmoskó M. 20–22, 25, 29, 33,
34, 36, 38, 46, 50–52, 57, 59,
72
- Kniezsa I. 159, 171, 172
- Kodov, Ch. 159
- Kodyma l. Chidmas
- Koepke, R. 261
- Kollnitz, település 209
- Komárno l. Komárom
- Komárom (Komárno), város 300
- Konrád, I., német király 342
- , burgund király 255
- , Vörös (Cono), lotaringiai
herceg 224–227, 229
- , jós 276
- Konstantin, VII., (Bíborbanszü-
letett), bizánci császár 95, 97,
98, 100, 104, 110, 112–114,
117, 118, 121, 122, 124–126,
128, 129, 131–135, 137, 145,
148, 152, 178, 212, 354
- , császári kamarás 97, 98
- Konstantinakes, bizánci quaestor
148
- Konstantinápoly (Car'grad, Isz-
tambul, Konstantin városa,
Rum) 27, 28, 39, 56, 58, 62,
64, 67, 69, 71, 72, 75, 89, 96,
97, 99, 112, 113, 115, 132,
138, 139, 141, 143, 146, 152,
173, 176, 178, 179, 184, 211,
212, 325
- konstantinápolyi kapu 190
- Konstantin-Cirill (Cirill), bizánci
térítő 159, 160, 162, 168
- Konstantinos, I., Nagy, római
császár 115, 129
- , bizánci társuralkodó 137
- , Manassés, bizánci krónikás
157, 163, 167

- Konstanz, város 251, 252
 Koplyán I. Kupan
 Kordé Z. 132, 210, 278, 284,
 288, 294, 295, 309, 318, 322,
 324, 326, 330, 336, 343, 361
 Kordova, város 61, 65
 Kordyles, bizánci katonai
 kormányzó 143, 144
 Korinthosi-földszoros 140
 Korinthosi-öböl 140
 Kórógy, folyó 336
 kosarak I. kazárok
 Kosmas, görög kereskedő 146
 Koszta L. 262
 Kosztroma, település 170
 V. Kovács S. 16
 F. Kovács P. 159
 Kovács Z. 352
 kozárok I. kazárok
 Köblös J. 210, 315
 Kölcse, nemzetség 287
 Kölpény, Botond apja 340, 344
 Köpeczi B. 189
 Körös, folyó 130, 294, 308, 312,
 315, 337
 Körtvélytő 323
 Középső-Abruzzók, hegység 260
 Középső-Duna vidék 161
 Kračkovskij, I. J. 11
 Krakkó, város 116, 267
 Kramers, J. H. 49
 Krenites, bizánci hadvezér 147
 K.r.h (Kercs?), város 34
 Krím, félsziget 34, 119, 120, 160
 Krimhild, német hercegnő 348,
 350, 354
 krími tatárok I. tatárok
 Kristó Gy. 11, 15, 53, 113, 121,
 122, 124, 125, 127, 128, 130,
 132, 133, 137, 152, 161, 168,
 174, 185, 190, 195, 196, 199,
 201, 202, 212–214, 216, 221,
 223, 227, 237, 263, 265, 280,
 281, 283–285, 287, 289,
 292–294, 297–299, 309, 311,
 315, 317, 320, 323, 332, 339,
 346–350, 355, 359, 363, 364,
 367
 Kristophoros, bizánci társuralko-
 dő 100, 137
 Krum (Krumos), bolgár fejede-
 lem 143–145, 157, 158
 Krumos I. Krum
 Kubinyi A. 281, 339, 346
 Kubu I, Bug
 Kudáma, arab földrajzi író 19
 Kuev, K. 165
 Kulán, magyar törzsfő 363
 Kulcsár P. 190
 Kulmberg, település 209
 Kulpa, folyó 326
 Kumorovitz L. B. 360
 Kund I. Kündü
 Kunik, A. 39
 kunok (polovecek) 174,
 289–293, 310, 328

- Kupan (Koplyán), Kündü fia
 354, 364
 kurdok 103
 Kuropalátés, bizánci történetíró
 178
 Kurszán (Chussal, Chussol,
 Cusa, Cusala, Cussal, Kusál,
 Kusanes) magyar fejedelem
 105, 147, 202, 266, 268–273,
 276, 287, 332, 360
 –, vára 332
 Kurtikes, bizánci vezér 147
 Kurze, F. 188, 194
 Kusál I. Kurszán
 Kusanes I. Kurszán
 Kuun G., gróf 31, 35, 39, 49, 52
 Küercsicsur, besenyő törzs 119,
 122
 Künd I. Kündü
 Kündü (Cundu, Kend, Kund,
 Künd), magyar törzsfő 90,
 287 332, 354, 355, 360, 364
 Kürtgyarmat (Kürtügyermatu),
 magyar törzs 127, 128
 Kürtügyermatu I. Kürtgyarmat
 Küsid, Kündü fia 354, 360, 364
 Kyros I. Cyrus

 Laborc, Ung ispánja 297
 –, folyó 297
 Ládi rév (Tiszaladány) 305
 Lajos, Jámbor, római császár 183
 –, Német, keleti frank király 184
 –, II., frank király 351, 358
 –, IV., Gyermek, keleti frank
 király 214, 215, 272
 langobardok (longobardok) 116,
 197, 199, 270
 Lapincs, patak 334
 Lappenberg I. 257
 László, I. Szent, magyar király
 325
 –, III., magyar király 297
 –, IV., Kun, magyar király 348
 –, Szár, magyar előkelő 300, 363
 –, Gyula apja 363
 latinok 179
 Latzkovits L. 263
 Lauriacum I. Lorch
 Lavrov, P. A. 162, 168
 Lázár, bizánci püspök 190, 191
 Lech, folyó 210, 215, 216, 225,
 227, 234, 235, 237, 273, 342
 –, mező 153, 210, 227, 234, 247
 Lejl I. Lél
 Lél (Lejl, Líl, Līs), magyar vezér
 64, 90, 227, 287, 305, 307,
 322, 324–326, 340, 342–344,
 354, 355, 364
 lengyelek (ljachok, venédek)
 120, 175, 179, 262, 269, 270,
 272, 303, 317, 346
 Lengyelország 268, 272, 350
 lenzeninek 120

- Leo (Örmény), bizánci császár
 143, 145
 -, VI. Bölcs, Bíborbanszületett,
 bizánci császár 95-97, 101,
 104---106, 108, 110, 113,
 128, 135, 141, 146, 148, 149,
 163, 175, 176, 190, 191, 212
 Leo Marsicanus, bíboros 259
 Leon, bizánci testőrparancsnok
 145
 -, Armenes, bizánci altengernagy
 135, 136
 -, Choirosphaktes, bizánci vezér
 148, 149
 -, Grammatikos, bizánci írnok
 141
 Leopardus, nonantolai apát 217
 Lérida, város 62, 64, 68
 Levedi, magyar vajda 121-125
 Levedia, magyar szállásterület
 121, 123, 124
 Levente (Liüntika), Árpád fia
 128, 131
 Levi della Vida, C. 19, 21
 Lewicki, T. 69
 Lewis, B. 11, 15
 Libice, település 116
 Liburia (Terra di Lavoro), terület
 259
 Lichašov, D. S. 12, 170, 173
 Ligeti L. 32, 33, 36, 121, 127
 Liège, város 230
 Lil l. Lél
 Linz (Linza), város 192, 265
 Linza l. Linz
 Lis l. Lél
 Litavrin, G. G. 12
 Liudolf, Ottó fia 229
 Liudprand, itáliai történétíró 63,
 160, 211-213, 282
 Liudward, vercellei püspök 200,
 274, 341
 Liutfred, Schwarzwald ura 254
 Liutpold, bajor határőrgróf 192,
 201-203, 276
 Liüntika l. Levente
 ljachok l. lengyelek
 Lobbés, város 228, 231
 Lodoméria, tartomány 293
 Lombardia, tartomány 65, 187,
 199, 340
 lombardok 340
 Longobardia 116, 137, 275
 longobardok l. langobardok
 Loparev, Chr. 165
 Lorch (Lauriacum), település
 274, 275
 Lotár, nyugati frank király 351,
 358
 Lotaringia, tartomány 228, 261,
 341, 343, 344
 lotaringiaiak 213
 Lőrinczy G. 323
 Lúe (Tiszalúe), település 304
 Lukács (Lukas), Szent, remete
 140

Lukas I. Lukács
Lvov, város 162
l.(x).s, (Lél?) 64

Maas, folyó 229
Maastricht, város 229
Macedónia l. Makedónia
macedónok l. makedónok
Madara l. Mundraga
madzsar l. mağğari
Madzsar I. 246
Madzsarisztán l. Magyarország
Maeotis l. Meótisz
Magdeburg, város 220
mağğari (al-Muğğ.riya, madzsar,
mağğiriya, mağūs-ok, maha-
ragah, m.ğğ.riyān, m.hf.riya)
l. magyarok
mağğiriya l. mağğari
Maglód, nemzetség 287, 305
Magóg, Japhet fia 21, 23, 280,
281, 284, 285, 288
mağūs-ok l. mağğari
Magyar hegyek l. Kárpátok
Magyar K. 307
Magyarkanizsa l. Kanizsa
magyarok (avarok, baskírok, hu-
nok, mağğari, nyugati türkök,
szavárdok, türkök, ugrok) 22,
24, 26, 28, 29, 32–39, 41–45,
47, 48, 50–53, 58, 61–68, 71,
78, 83, 90, 95–107, 109–114,

116–119, 121–142, 144–152,
157, 158, 160–167, 169,
171–176, 178, 179, 184–186,
189–195, 197–204, 207, 209,
210, 212–217, 219–225,
227–232, 234–237, 239–243,
246–249, 253–259, 262, 263,
265, 266, 268–278, 281–283,
285, 290, 291, 296, 310, 319,
320, 322, 325, 326, 328–330,
334, 336–338, 340–343,
347–352, 354, 357, 358,
360–363, 366, 374, 377, 378
Magyarország (al-Hunkar, Hun-
gária, Hungvária, Madzsar-
isztán, Turkia, Üngürüs) 69,
75, 76, 78–80, 85, 89–91,
117, 120, 125, 129–132, 134,
139, 152, 172, 177, 228, 262,
269, 270, 276, 278, 279, 283,
291, 292, 297, 301, 304, 312,
325, 332, 337, 339–342,
345–347, 356, 360, 371, 380,
381
maharaqah l. mağğari
Mahmud Terdzümán (Pibrach
S. von), oszmán történetíró
75, 76, 78, 80
Mainz, város 188, 246, 275
Maiotis l. Meótisz
Majna, folyó 183
Makdisi (Al-Mutahhar ibn Ṭahir
al-Maqdisi), arab történetíró
67

- Makedónia (Macedónia) 139,
142, 143, 145–147, 169, 175,
329
- makedónok (macedónok)
143–145, 330
- Makk F. 15, 128, 132, 212, 270,
293, 346
- Malamir, bolgár fejedelem 144
- Malamocco, velencei terület 240
- Mályusz E. 15, 195, 196, 280,
281, 283, 289, 309, 346,
348–350, 357, 363, 364
- Mamas, város 143
- Manitius, M. 12
- Manojlović, G. 121
- Marczali H. 111, 142
- Maros, folyó 130, 294, 295, 327,
328
- Marosvár I. Csanád
- Marót, morva fejedelem 295,
350, 351, 353
- Marquart, J. 20, 27, 28, 30, 34,
40, 53, 122
- Marsina, R. 185
- marsusok 260
- Martinez, A. P. 24, 25, 36–38
- Martinus Oppaviensis I.
Troppai Márton
- Márton A. 118, 130, 280
- Márvány-tenger 148
- Marvazi, arab földrajzi író 29,
44, 46
- Maszúdi (al-Maszúdi), arab
földrajzi író, történetíró 19,
20, 52, 53, 58, 60
- Mathathias, bibliai alak 253
- Mátra erdeje 315
- Mauriacum, település 281
- Maurikios, bizánci katonai
kézikönyv szerzője 101
- Megyer (Megyeri), magyar törzs
127, 128, 331
- Megyeri I. Megyer
- Megyer-rév 331
- Mekka, város 67
- Melich J. 297
- Ménmarót, morva vezér 295,
304–307, 312, 336–339, 351
- Meótiisz (Maeotis, Maiotis), ma
Azovi-tenger 53, 162, 195
- Merseburg, város 222
- Merv, város 44
- Meshed, település 69
- messianusok 350, 354
– I. dunai bolgárok
– I. csehek
– I. morvák
- Mesterházy K. 314
- Meszes hegység I. meszesi kapu
meszesi kapu (Meszes hegység)
304, 307, 310
- meszesi vidék 308
- Metód, Morávia érseke 117, 159,
161, 168, 169
- Meyhard, B. de 52

- Mező A. 306
 Mezőtúr, település 312
 Mezővári, település 298
 m.ġg.riyān l. maġġari
 m.hf.rya l. maġġari
 Mic l. Esküllő
 Michael (Mihály), a zachlumok
 fejedelme 117, 118
 –, bolgár vezér 144
 –, Barkalas, bizánci flottakapi-
 tány 135, 136
 –, öreg, bizánci flottakapitány
 135, 136
 –, Amorioni l. Mihály, II.
 –, Rankabe l. Mihály, I.
 Migne, J. P. 16
 Mihály, I., (Michael Rankabe),
 bizánci császár 142, 143
 –, II., (Michael Amorioni),
 bizánci császár 145
 –, III., bizánci császár 160
 – l. Borisz (Mihály)
 Mika S. 219, 246
 Miklós Zs. 314, 317
 Milánó, város 239
 Minorsky, V. 19, 20, 22, 25, 29,
 36–38, 40–44
 Miquel, A. 11
 Miskolc, város 314
 Mocsárvár (Zalavár), település
 191, 210
 Modena, város 217
 Mohács, település 75, 381
 Moġammad Abūl Fadl Ibrahim
 60
 Mojmír, II., morva fejedelem
 133, 271, 273
 Moldva (Kara Bugdan), tarto-
 mány 79
 Molnár Á. 73
 mongolok 40, 78
 Monostorszeg, település 324
 Monte Cassino, település 259
 Monza, város 201
 Morava (Morva), folyó 114, 133,
 134, 318, 320, 346
 Moravcsik Gy. 15, 96, 97, 102,
 111–114, 116, 118, 119,
 121–123, 128–130, 132, 133,
 135, 138–140, 142, 145, 146,
 151, 152, 160, 169, 177
 Morávia (Morvaország, morva
 fejedelemség, Mrwāt, Mu-
 rāwa) 37, 42, 64, 83,
 133–135, 159, 161, 169, 175,
 189, 199, 202, 261, 262,
 269–273
 Mordia, terület 120
 mordvinok 120
 mórok 61, 246, 255
 Morva folyó l. Morava
 morva fejedelemség l. Morávia
 morvák (M.rwāt, messziánusok)
 37, 43, 134, 161, 168, 169,
 175, 186, 189–191, 198, 202,
 214, 228, 262, 271–273, 295,
 335, 354

Morvaország l. Morávia
 Moson, megye 345
 Moszkva, város 157, 159, 165
 Mózes, zsidó uralkodó 306, 362
 M.rwät l. morvák
 – l. Morávia
 Muḥammad ibn Ḥašim al-Tuġibī,
 kordovai főminiszter 61, 62,
 65
 Muḥammad ibn Sulaymān 69
 Mukacseve l. Munkács
 Mukaddaszi, arab földrajzi író 21
 Mundir ibn Saʿīd, mór főbíró 61
 Mundraga (Madara), vár 128,
 149
 Mundzsuk, hun vezér 78
 Munkács (Mukacseve), település
 296
 Muṣṭafī Plopișului l. Igyfőn erdő
 Mura, folyó 335
 Muralto, E. de 142
 Muratorius, L. A. 217
 Murāwa l. Morávia
 Mūsā ibn Muḥammad ibn al-Ta-
 wīl, Huesca város ura 61, 62
 Musikos, bizánci kegyenc 146
 Muʿtadid Billāh, arab kalifa 57
 Muʿtamid, arab kalifa 19
 München, város 276

Nagyecsed l. Sárvár
 Nagy Horvátország (Fehér Hor-
 vátország) 117
 –, Morávia 114, 125, 129, 133
 Nagysziget (Csepel-sziget) 327,
 336, 338
 Nagyvárád, város 294
 Nándorfehérvár (Belegrád,
 Belgrád, Bolgárfehérvár, Fe-
 hérvár, Singidunum), város,
 ma Belgrád 129, 134, 157,
 162, 322, 324
 Nápoly, város 259
 Narenta, folyó 118
 Narsahi, perzsa történetíró 57
 Nasonov, A. N. 12
 Naṣr ibn Aḥmad, horaszáni ural-
 kodó 57
 Naum, I., Szent 134, 168, 178
 németek 116, 334, 335, 343,
 345, 350, 354, 358, 373, 380
 Németh Gy. 119, 127, 131
 Németh P. 306
 Németország 117, 334
 Német-római Császárság 292
 Neopatrász (Kleopátra városa?),
 város 330
 Nestor, kijevi szerzetes,
 történetíró 170
 Neuching, település 203, 210,
 266
 Niederhauser E. 158
 Niger Pontus l. Fekete-tenger

Niképhoros, I., bizánci császár
143, 157

–, Phokas, bizánci patrícius 147,
148

Niketas Skleros, bizánci követ
147

Nikolaos Mystikos, konstantiná-
polyi pátriárka 97

Nitra l. Nyitra

N.nd.r l. dunai bolgárok

Noé, bibliai alak 25, 171, 280,
281

–, hegy 362

Nógrád, vár 315

–, vidéke 316

Nola, település 259

Nonantola, település 217

Nordgau, tartomány 210

Noricum, tartomány 201, 234,
247, 270, 271

noricumiak 247

normannok 68, 184

Noting, német püspök 253

Novgorod, város 120

n.s.m. `n (Basmān?), magyar ve-
zér 64

Nukabarda l. ugrok

nük.r.da l. ugrok

Nuvairi, arab földrajzi író 22

Nyék (Nyeki), magyar törzs 127,
128

Nyeki l. Nyék

Nyitra, folyó 318, 319

–, hegy 262

–, (Nitra), város 315, 318–320,
354

Nyír l. Nyírség

Nyírség (Nyír) 304, 307, 354,
364

Nyírtass l. Tas vására

Nyugat-Belső-Ázsia 58

nyugati türkök l. magyarok

Obolensky, D. 15, 120

oborok l. avarok

obrok l. avarok

Óbuda, város 281, 332, 339, 360

Ocsád, kun vezér 289, 293, 314

Odagra (Odra), folyó 189

Odèn, város 62

Odera, folyó 262

Odo, nyugati frank király 351

–, Cambrai védője 242

Odra l. Odagra

qgre l. ugrok

qgry l. ugrok

ogúzok (ğuzz, Ğuzzıya, torkok,
úzok) 19, 20, 26, 50, 52, 58,
118, 119

Ohat, kun vitéz 312

–, puszta 312

Oikonomidès, N. 95

Oktár (Kattar), hun fejedelem 78, 85
 Olajos T. 116, 121, 123, 125, 135
 Oleg, kijevi fejedelem 172, 173
 Olimpias, makedón királyné 282, 290
 Olma (Olyma), szláv előkelő 173, 174
 Olyma l. Olma
 Omsó, ér 307, 312
 Omurtag, bolgár kán 145
 Ond, Ete apja 287, 299, 300–302, 323
 onogundur l. dunai bolgárok
 onogurok 160, 283
 óoroszok l. oroszok
 Ópalánka l. Haram
 Ópusztaszer l. Szer
 Orenburg, település 22
 Orgels, P. 139
 Orhonlu, C. 89
 Orosz, település 293
 Oroszfalva, település 293
 Oroszi, település 293
 oroszok (óoroszok, ros, rūs, rúszok, ruténok) 38, 41, 42, 45, 47, 48, 95, 99, 100, 110, 112–114, 120, 161, 170, 172–175, 178, 289–293, 295, 296, 345, 353
 Oroszország 120, 134, 170, 179, 288, 289, 349

Oroszvár (Rusovce), település 345
 Orseolo Péter, velencei doge 239
 Orsova (Orşova), település 295, 329
 Orşova l. Orsova
 Ostarrichi l. Ausztria
 Ostia, település 259
 Ostoros, folyó 314
 Ostrogorsky, G. 12, 128
 Oszmán birodalom 75, 76
 Otmár, Szent 247, 249
 Ottó, I., Nagy, német király, császár 116, 132, 153, 207, 211, 212, 219, 224, 228, 234, 236, 237, 274, 343, 344
 –, II., császár 273
 –, Sváb 351, 358
 –, szász herceg 219
 Oxford, város 24

Őd, magyar vezér 333
 Őnedbelia (Eunedubelianus, Eudodubilia, Őnodubilia), fejedelem Dentumogerben 284, 357
 Őnodubilia l. Őnedbelia
 Őrkénd, Tonuzoba fia 347
 Őrkény, őse fia 334, 336, 344, 345
 Örményország 123
 Őrs (Ürs), magyar vezér 90, 354, 355, 365

- Örsúr, kun vezér, Ocsád fia 289,
 293, 314
 Örsúr vára (Sály) 314
 Ösbő, Szalók apja 304, 305, 333,
 334, 336–339
 Öse 333, 334, 336, 344

 Padova, város 239, 340
 Pais D. 128, 132, 277, 279, 288
 pákozdi hegy 333
 Pál, prépost 311
 Pannonhalma (Szt. Márton
 hegye) 335
 Pannónia 116, 159, 162, 169,
 172, 185, 186, 189–192, 210,
 228, 264, 270–274, 281, 283,
 285, 286, 291–296, 300, 327,
 332, 334, 335, 337, 345,
 349–353, 358, 361, 362, 366,
 371
 pannónok 198, 335
 Pánzsa patak l. Sabaria forrás
 Panyóca, víz 329
 Párizs, város 110, 116, 267
 parthusok 196
 Partium, terület 381
 Passau, város 192, 273–276
 Pásztó, település 316
 Pata, kun vezér 315
 –, (Gyöngyöspata), település 315
 Patrai l. Patras
 Patras (Patrai), település 96

 Pauler Gy. 16, 190, 255, 328,
 351
 Paulus Diaconus, történétíró 197
 –, Orosius, történétíró 196
 Pavia, település 211, 239
 pecsenegek l. besenyők
 pelignusok 260
 peonok l. ugrok
 Persian l. Presian
 Pertz, G. H. 183, 188, 194, 201,
 204, 211, 219, 228, 232, 239
 perzsák 19, 25, 32, 35, 36, 46,
 57, 78, 172, 290
 Perzsia 24, 123, 125, 196, 282,
 290
 Pest (Peste), város 87, 88, 346,
 352, 360, 380
 Peste l. Pest
 Pét, település 333
 Péter, magyar király 301
 –, szerb fejedelem 118
 – (Pietro Tribuno), velencei doge
 239, 240
 Petkanova, D. 12, 165
 Petritsch, E. D. 76
 Petrovics I. 287
 Peturgoz l. Gvozđ
 Phasis l. Ithasi
 Philotheos, bizánci történétíró
 95, 147
 Phokis, tartomány 140
 Phothios l. Phótios

- Phótios (Phothios), bizánci pátriárka 96, 101
- Pibrach, S. von l. Mahmud Terdzsümán
- Pietro Tribuno l. Péter
- Piligrim, passauai püspök 273
- Pilismarót, település 350
- Pireneusok, hegység 61
- Pletnjova, S. A. 122
- Plinius, ókori szerző 129
- Pliszka, város 168
- Plovdiv, város 325
- Pó, folyó 274
- Podaron, bizánci altengernagy 135, 136
- Póhalom l. Apró halmok
- poljánok 173, 175, 179
- polovecek l. kunok
- Pompeius Trogus, ókori történetíró 195, 196
- Pomponius Mela, ókori történetíró 195
- Poneti-tenger l. Fekete-tenger
- Pontus l. Fekete-tenger
- , Euxinus l. Fekete-tenger
- Popov, A. 177, 178
- Poroszló, település 314
- Potthast, A. 12
- Pozsega (Slavonska Požega), település 326
- Pozsony (Bratislava), város 185, 210, 276
- Prága, város 75, 261
- Prágai Kozma, cseh történetíró 261
- Pražák, R. 262
- Predezlaus, Szvatopluk fia(?) 133
- Prémysl-dinasztia 261
- Presian (Persian) bolgár fejedelem 144
- Preszlav, város 128, 168
- Prinz, O. 13
- Pripjaty, folyó 120
- Pritsak, O. 57
- Prokopia, Nikephoros leánya 143
- protobolgárok l. bolgár-törökök
- Prudentius, troyes-i püspök 183
- Prut, folyó 126
- Prüm, település 194
- qarlug l. karlukok
- Querfurti Bruno, német térítő 172
- Rába, folyó 335
- Rabat, város 61
- Rábca, folyó 335
- Rácföld (Szerbia) 325, 330, 345
- Raginer 230
- Ragusa, város 118
- Rajna, folyó 183, 227, 252–254, 344
- Rákos, patak 331, 351

- , település 360
- Rastislav, morva fejedelem 133
- Ratpert, Sankt Gallen-i szerzetes 246
- Regensburg, város 188, 190, 191, 227, 238, 272, 321
- Regino, prümi apát 194, 195, 197, 261, 268, 274, 280, 282, 288, 335, 340, 341, 343, 351, 358, 366
- Reichenau, apátság 252
- Reims, város 207, 241
- Reinaud, M. 39
- Reisenburg, város 236
- Reiske, I. I. 111
- Réz-hegység l. Igyfon erdő
- Rhos l. normannok
- Riade, folyó 210, 222, 225
- Rialto, velencei terület 240
- Richarius, passauai püspök 275, 276
- Rifei, hegyek 195
- Rion, folyó l. Íthasi
- Riwin, Dietpald fia 238
- Rjurik, normann vezér 173
- Róma, város 58, 64, 71, 179, 207, 218
- rómaiak l. bizánciak
- , 36, 57, 100, 125, 175, 196, 281, 282, 292, 333, 334, 337, 357
- Római Birodalom 196
- Román l. Romanos Lekapenos
- románok l. vlachok
- Romanos, I., Lekapénos (Armanosz, Román), bizánci császár 54, 97, 100, 137, 141, 149, 150, 176
- , II., bizánci császár 110
- Róna-Tas A. 11, 127, 202, 349
- ros l. oroszok
- roxolánok 268
- Rozen, V. 39
- Rua, hun vezér 78
- Rudolf, würzburgi püspök 202
- Rüm l. Bizánc
- rüm-ok l. bizánciak
- Rüm-tenger (Földközi-tenger) 33, 35, 36, 44
- Runciman, S. 15
- rüs l. oroszok
- rusi 175
- Rusovce l. Oroszvár
- ruténok l. oroszok
- Rūxā, folyó 44
- °r.w.d, (Glad?), magyar vezér 64
- Saale, folyó 223
- Sabaria, forrás (Pánzsza patak) 335
- sabartoi asphaloi l. szavárdok
- Säben, város 275
- Šachmatov, A. A. 170
- Säckingen, település 253
- Šafarik, P. 159

- Sajó, folyó 299, 302, 308, 314,
316, 354, 365
- Salán l. Salanus
- Salanus (Csalán, Salán, Zalán),
bolgár vezér 294, 296–299,
301, 302, 304, 305, 313, 316,
320–322, 324, 325, 351
- Sály l. Örsúr vára
- Salzburg, város 185, 275
- Sámson, bibliai alak 372
- Sámuel, Aba, magyar király 315,
350
- Sándor, Nagy, makedón király
21, 23, 196, 280, 282, 283,
290, 322, 328
- Sankt Gallen, település 201,
203–205, 246, 247, 249, 252
- saqlıba l. szlávok
- l. volgai bolgárok
- saqlab-ok l. szlávok
- Sarı 22
- Sarkel, kazár erőd 26, 34, 134
- Sarmatia, germán 268
- Sár mellék 333
- Sarno, város 259
- Sarolt, Gyula leánya 311, 363,
364
- Sárrét, tájegység 312
- Sárvár (Nagyecsed), település
307, 320
- Sárvíz, patak 333
- Šas, tartomány 58
- Sátoraljaújhely, város 300
- Sátorhalom, település 300
- Satu Mare l. Szatmár
- Sayhūn, ma Szír-Darja 48
- Scheffer-Boichorst, P. 263
- Schinder, B. 21
- Schmeidler, B. 257
- Schwarzwald, erdő 234, 254
- Sebők F. 303, 315, 326
- Seibt, W. 147
- Selun' l. Thessaloniké
- Sém, Noé fia 25, 171
- Semion l. Simeon
- Sempte, település 316, 319
- Senga T. 37, 113, 114, 133, 134
- Senon, folyó 275
- senonok 275
- Sens, város 275, 344
- Seon, amoreusok királya 362
- Septem castra l. Erdély
- Sergius, III., pápa 218
- Serrald, cambrai-i pap 244
- Siebenbürgen l. Erdély
- Siegfried, mitológiai hős 348
- Sigebertus Gemblacensis, német
történetíró 270
- Sighard, a senonok fejedelme
275
- Siklősi Gy. 362
- Silagi, G. 16, 212, 277, 278, 280,
285, 286, 288–290, 303, 311,
315–317, 322, 325, 328, 330,
335, 340–343, 345, 363
- Simburg l. Erdély

- Simeon (Semion, Symeon),
Nagy, bolgár uralkodó 98,
99, 101, 104, 118, 125, 128,
129, 135, 144, 146–149, 163,
164, 166, 167, 175, 176, 212
- Simon R. 34
- Singidunum l. Nándorfehérvár
- Sirmion l. Szirmium
- Sirmium l. Szirmium
- skandinávok 120
- ˘.sk.l.-ek (Ask.l.) 32, 35, 39
- skufok 171
- skythák l. szkíták
- Slavonska Požega l. Pozsega
- slovének l. szlávok
- Smičiklas, T. 297
- smoljanok 144
- Sobamogera l. Csabamagyarja
- Solivar l. Sóvár
- Sopyrion, Nagy Sándor
hadvezére 196
- Soroksár, település 331
- Sóskút, település 335
- Sóvár (Solivar), település 302
- Spalato (Split), város 325, 345
- spanyolok 53, 61
- Spanyolország (Dél-Spanyol-
ország, Északkelet-Spanyol-
ország) 39, 53, 61, 63, 65, 67
- Split l. Spalato
- Spree, folyó 117
- Sreznevskij, I. I. 165, 173
- Stari Slankamen l. Szalánkemén
- Starý Tekov l. Bors vára
- Staurakios, bizánci császár 157
- Staurakos, görög kereskedő 146
- Stefan l. Gyula
- Steiris, város 140
- Stephanos, bizánci társuralkodó
137
- Steterburg, város 223
- St. Omer, település 183
- Şubh, M. 61
- Şukrallah, perzsa földrajzi író 29,
46, 47
- Súr, magyar vezér 227
- Susa, város 344
- Svábföld 188, 202, 203
- svábok 212, 215, 216, 225, 269,
271, 273
- Symeon l. Simeon, Nagy, bolgár
uralkodó
- , Magistros Logothetes (Sy-
meon Metaphrastés), bizánci
történetíró 141, 142, 157
- , Metaphrastés l. Symeon Ma-
gistros Logothetés
- szabirok l. szavárdok
- , 123
- Szabó K. 210, 279, 348
- Szabolcs, magyar vezér 90, 287,
305–308, 312, 313, 335, 344,
353, 355, 362, 363
- , település 305, 306

- Szádeczky-Kardoss S. 102, 122,
146, 148, 158, 195, 198
- Szaján, hegység 25
- Szalánkemén (Stari Slankamen),
település 324
- Szallám, tolmács 21, 22
- Szalók, Ösbő fia 304, 333, 334,
339
- Saloniki I. Thessaloniké
- Számánida, birodalom, dinasztia
29, 57, 67, 119
- Szamarra, város 21
- Szamos, folyó 295, 304, 305,
307, 311, 312
- szaracénok l. arabok
- Szarvas I. Szarvashalom
- Szarvashalom (Szarvas), telepü-
lés 337
- Szászföld l. Szászország
- szászok 64, 202, 213, 216, 221,
224, 343
- Szászország (Szászföld) 116,
219–221, 223, 224, 257, 343,
344
- Szatmár (Satu Mare), város 307
- Száva, folyó 129, 135, 189, 273,
324, 326
- szavárd magyarok 330
- szavárdok (sabartoi asphaloi,
szabírok) l. magyarok
- Százhalom (Százhalombatta),
település 332, 379
- Százhalombatta l. Százhalom
- Szeged (Szegedin), város 84, 85
- Szegedin l. Szeged
- Szegfű L. 212, 293, 295, 309,
347
- Szeghalom, település 312
- Szekcső (Dunaszekcső),
település 333
- székelyek 32, 336, 337, 349
- Székely Gy. 280
- Székesfehérvár l. Fehérvár
- Székesfejérvár l. Fehérvár
- Szeldzsük, dinasztia 44
- Szelim, II., török szultán 75
- Szemere, ispán 316
- , nemzetség 287
- Szentkereszt, település 253
- Szentpétervár, város 157, 162,
170
- Szentpétery, I. (E.) 16, 188, 366
- szepesi erdő (Szepesség) 315
- Szepesség l. szepesi erdő
- Szer (Ópusztaszer), település 323
- Szerafin, esztergomi érsek 261
- szerbek 117, 157
- Szerbia l. Rác föld
- Szeredóc l. Szófia
- Szerémség, terület 135
- Szerencs, település 302, 308, 314
- Szerep l. szerepi mocsár
- szerepi mocsár (Szerep) 312
- Szeret, folyó 126
- Szevasztopol l. Kherson
- Szicília, tartomány 148

- Szidijja I. Szkítia
 Szidzsisztán 67
 Szíhalom I. Színhalom
 Szilády Á. 378
 Szilágyi L. 287, 325, 345
 –, S. 16
 Szilágyság 381
 Szilisztra I. Distra
 Szilveszter, kijeji apát 170
 Színhalom (Szíhalom), település
 314
 Szír-Darja, folyó 48
 Szirmium (Sirmion, Sirmium)
 város, ma Sremska Mitrovica
 114, 116, 129, 159
 szittyák I. szkíták
 szkíták (skythák, szittyák) I.
 magyarok
 –, 100, 102, 104, 114, 136, 195
 Szkítia (Szidijja, Szythia) 77, 78,
 195, 196, 263, 268, 269, 278,
 280, 281, 284, 285, 288, 299,
 304, 349, 350, 353, 357, 359,
 362, 371, 372
 szlávok (ószlávok, saqlāb, saqāli-
 ba, slovének) 25, 26, 33, 34,
 36–38, 45, 47, 48, 56, 64, 71,
 120, 121, 144, 157, 159, 161,
 168, 170–172, 175, 177, 185,
 186, 199, 220, 257, 258, 270,
 271, 283, 291, 292, 294, 296,
 310, 316, 318, 319, 323, 335,
 350, 373
 Szlovákia 133
 Szob, település 352
 –, rév 352
 Szófia (Szeredőc), város 46, 165,
 325, 330
 Szolnok, város 321, 347
 szorbok 117
 Szovák K. 311, 344
 Szovárd (Zuard), Hülek fia 288,
 315, 316, 318–320, 327–330
 –, nemzetség 364
 –, törzs 354
 Szőke B. M. 130, 134, 262, 315
 Szt. Bernát hágó I. Jób hegye
 Szt. Márton hegye I. Pannon-
 halma
 Szurukülbej, besenyő törzs 119
 Suzdal, város 288, 292, 358
 Szűcs J. 126
 Szülejmán, török szultán 75
 Szvatopluk (Csopolug, Cso-
 pulug, Szvjatopluk, Zwatopo-
 lug) I., Morávia fejedelme
 83–85, 87, 88, 114, 130, 133,
 134, 161, 168, 188, 189, 199,
 213, 261, 262, 268, 270, 271,
 273, 350–352, 360–362, 373
 –, II., morva fejedelem 133, 273
 szvévek 269, 270
 Szvév-hegy 269
 Szvjatopluk I. Szvatopluk
 Szythia I. Szkítia
 Tabari, arab történetíró 60

- Tabgacs 57
 Tafel, L. F. 142
 Takács M. 283, 298, 324
 Taksony (Taksos, Taxis), magyar fejedelem, Zolta fia 91, 132, 343, 345–347
 Taksos I. Taksony
 Takta, folyó 302
 Tamím ibn Bahr, arab földrajzi író 19
 Taormina, település 148
 Tapkova-Zaimova, V. 140
 Tapolca, patak 314
 Taraz, város 57
 Tarcál, hegy (Tokaji-hegység) 299, 301, 302
 –, település 299
 –, magyar vitéz 299–301, 303
 Tarhos (Tiszatarrós), település 329
 Tarján, magyar törzs 128
 Tarkacsu (Tarkatzus), Árpád fia 128, 131
 Tarkatzus I. Tarkacsu
 Tarsus, nép 28
 Tas (Tasi, Tasis) Árpád unokája, Lél apja 132, 287, 305, 307, 308, 312, 313, 322, 324, 340
 Tasi I. Tas
 Tasis I. Tas
 Tas vására (Nyírtass) 307
 tatárok (krími tatárok) 78, 79
 Tátra, hegység 303, 346
 Taxis I. Taksony
 Tbiliszi I. Tiflisz
 Tekerő, víz 337
 Temes (Tibiskos), folyó 130, 294, 328, 329
 Temes-köz 133
 Temeskubin I. Keve
 Tenger kapuja 27
 Teoderik, cambrai-i pap 245
 Teodor, Antoninus Durus apja 351, 358
 Teodulf, lobbes-i szerzetes 230, 231
 Termacsu (Termatzus, Tormás), Árpád dédunokája 131–133, 178
 Termatzus I. Termacsu
 Terra di Lavoro I. Liburia
 Tetétlen, hegy 321
 Tetem I. Tétény
 Tétény (Töhötöm), Horka apja 287, 305, 307–311, 313, 378
 –, (Tetem), település 378, 379
 Teterev, folyó 120
 Teutmar, lobbes-i szerzetes 230
 teuton frankok 212, 213
 Teveli (Tevelis), Tarkacsu fia 131, 132
 Tevelis I. Teveli
 Thallóczy L. 159, 165, 171, 177
 Thanays I. Don
 Theodoros, bolgár követ 149
 Theodosios Meliténos, bizánci szerző 141

Theodosius, calcedoni metropolita püspök 183

Theophanes, bizánci patricius 149, 150

–, bizánci szerzetes 138

Theophanés Confessor, bizánci történetíró 158

Theophanius, bizánci kardhordozó 183

Theophilos, bizánci császár 134, 143, 145, 183, 184

Theophylaktos, bizánci pátriárka 152

–, bizánci püspök 168

–, bizánci bölcs 140

Theotimos, bizánci püspök 160

Theotmár, salzburgi érsek 185, 271, 275

Thessaloniké (Selun', Szaloniki), ma Thesszaloniki 134, 144, 146, 159, 175

Thoroczky G. 277

Thrákia 98, 103, 142, 149, 175, 176

thrákok 175

Thuin, város 230

Thurn, H. (I.) 151

Thuróczy J. (Johannes de Thurocz) 15, 76–78, 83

Tibet 19

Tibiskos l. Temes

Tibisus l. Tisza

Tien-san, hegység 23

Tiflisz (Tbiliszi), város 22, 40

Tihany, település 334

Tisza (Tibisus), folyó 84, 130, 198, 269, 270, 281, 291, 294, 298, 299, 301, 303, 305–308, 312–315, 321–324, 328, 329, 336, 347

Tiszadorogma l. Dorogma

Tiszaladány l. Ládi rév

Tiszalúc l. Lúc

Tiszatarrós l. Tarhos

Titel, település 304, 320, 321, 323

˘t.l. l. Atil

T.nk.s, turk uralkodó 57

toĝuzoĝuz l. ujugurok

Tokaj l. Hímesudvar

Tokaji-hegység l. Tarcál hegye

Tolcsva, víz 300

Tolma l. Alaptolma

Tomaj nemzetség 347

Tomšič, F. 161, 162

Tonuzoba, besenyő törzsfő 347

Torbágy (Biatorbágy), erdő 334

Torda, magyar püspök 304

Torino, város 344

torkok l. ogúzok

Tormás l. Termacsu

Tormos, patak 318

Tortosa, város 65

H. Tóth I. 168, 191

Tóth S. L. 112, 119, 126, 127, 131, 197

Töhötöm l. Tétény
 Törökkanizsa l. Kanizsa
 Törökország 89
 törökök l. türkök
 Török S. 127
 Törzsök erdő 318, 320
 Traianus, római császár 129
 Transzoxania, tartomány 33
 Traun, folyó 210
 Trenčín l. Trencsén
 Trencsén (Trenčín), város 319,
 320
 Trevisó, város 239
 Trier, város 194
 Troisfontaines; település 263
 Trója, város 278, 334
 Troppai Márton (Martinus
 Oppaviensis), történetíró 357
 Trullos folyó l. Dnyeszter
 Trungowe, település 210
 Tuna l. Duna
 Túr, folyó 312
 turk besenyők l. besenyők
 turkaš 20
 Túrkeve, település 312
 Turkia l. Magyarország
 Turkistán 20, 73
 türkok l. türkök
 Turla l. Dnyeszter
 Turul nem 353
 Tutis, folyó 130
 Türingia, tartomány 202, 221,
 222, 344

türingiaiak 221
 türkök (törökök, turkok) l. ma-
 gyarok
 –, 19, 20, 24, 25, 28, 32, 35, 42,
 44, 46, 47, 49, 50, 52–58, 60,
 70, 73–75, 89, 101, 270
 tyila (gyula?) 63
 Tzantzes, bizánci katonai
 kormányzó 144, 146

Udal'cova, Z. V. 12
 Udalrich, Szent, augsburgi
 püspök 203, 234, 235, 247
 Udzri (Aḥmad ibn^c Umar ibn
 Anas al-^cUdri, al-Udri), arab
 történetíró 68
 Uffing (Uffo), werdeni szerzetes
 232
 Uffo l. Uffing
 Ugocsa, megye 298
 Ugor l. Ugor hegy
 Ugor hegy (Magyar hegy, Ugor,
 Ugorskoje) 171, 173, 174
 Ugorskoje l. Ugor hegy
 ugrok (Nūkabarda, Nūk.r.da,
 qgre, qgry, peonok,
 ungarusok, ungrok, vęgry) l.
 magyarok
 Ūgūnah (abház?) 40
 Uhrman I. 121
 ujgurok (toġuzoġuz) 19–21, 25,
 26

Ulm, város 188, 236
 ultinok 120
 Undolskij, V. 159
 Ung, megye 296
 –, folyó 353
 ungarusok l. ugrok
 ungrok l. ugrok
 Ungvár l. Ung vára
 Ung, vár (Ungvár) 283, 297,
 302, 322, 352
 unok l. hunok
 Unni, brémai érsek 257
 Ural, folyó 41, 118
 –, hegység 23, 26, 195
 Ursmar, Szent 230, 231
 Ursus, magyar törzsfő 355
 Utinum, város 271
 Úzia 119, 120
 úzok l. oguzok

Ügyek, Álmos vagy Előd apja
 281, 283–286, 288, 289, 353,
 357, 359
 Üllő l. Jeleg
 Üngürüs l. Magyarország
 Ürs l. Örs

Váczy P. 172, 280
 Vág, folyó 300, 318, 319
 Vajas, víz 324
 Vajay, Sz. de 184

Vajta, falu 333
 –, kun vezér, Ketel fia 289, 293,
 313, 327, 329, 333
 Valdo, freisingi püspök 275
 Valencia, város 68
 Valkó l. Valkóvár
 Valkóvár (Valkó) 326
 Várad, vár, ma Alsó-Felsővárad
 317, 318
 varékok 120
 Várpalota, település 333
 Váry R. 102
 Vaskapu 23
 Vasvár, település 333, 334
 Vaszil kapuja 325, 330, 345
 Vazul, I. András és I. Béla apja
 300, 363
 Vékony G. 122–124
 Velek, magyar vitéz 304, 305,
 336–339
 Velence, város 239, 240
 Velencei-tó l. Fertő
 venédek l. lengyelek
 Vérbulcsú l. Bulcsú
 Vercelle, város 200, 274, 341
 Vergilius, ókori költő 215
 Vernadsky, G. 174, 291
 Verona, város 201, 274
 Verőce, település 345
 –, patak 316, 345
 Vértes, erdő 335
 Verzy, település 207
 Veselé, település 320

- Veselovskij, A. N. 138
 Veszprém, város 330, 334, 339, 351, 373
 Veszprém L. 16, 212, 277, 278, 280, 281, 283, 285, 286, 288–290, 296, 303, 311, 315–317, 322, 325, 328, 330, 335, 337, 340–343, 345, 363
 Vidin I. Bodony
 Viguera, M. J. 11
 Vígvár, település 320
 Vizkelety A. 278
 vlachok (románok) 291, 292, 309, 310, 328, 349, 350
 Vladimir, bolgár király 166, 189
 Vlagyimir-Szuzdal, nagyfejedelemség 288
 Vlagyimir Volinszkij I. Lodoméria
 Volga, folyó 36, 118, 119, 124
 volgai bolgárok (al-bulkariya, bolgárok, bulgār, Bulkār) 29, 31, 32, 35, 39, 50, 51, 69, 72, 73, 173
 volohok I. frankok
 Vörösmarty M. 294
 Bratislav, Lengyelország fejedelme 268, 272
 Vretani-sziget 179
 Vszevolod, III., vlagyimir-szuzdali nagyfejedelelem 288
 Vukovar I. Valkóvár
 Waitz, G. 183, 207, 219, 234
 Walandariya I. dunai bolgárok
 Waldo, gróf 341
 wanandar I. dunai bolgárok
 Wāntit, város 38
 Wasserburg, város 252
 Wattenbach, W. 13, 259
 Weiss, G. 12
 Wels, település 210
 Wenia, város vagy folyó 209
 Werden, monostor 232
 Werla, város 220
 Westerink, L. G. 96, 97
 W.fā, folyó 47, 48
 Wiborada, Szent 204, 205, 249
 Widó, türingiai 222
 Widukind, corvey-i szerzetes 219, 221, 225
 Wiet, G. 31, 49
 Wilson, C. E. 21
 Wirth, P. 11
 (w).l.h.w.dy I. Bulcsú 64
 W.l.n.d.r (W.n.nd.r), város 53, 54, 57
 W.n.nd.r, hegység 42
 w.n.nd.r I. dunai bolgárok
 W.n.nd.r, ország I. Bulgária
 W.n.nd.r város I. W.l.n.d.r
 Wolfenbüttel, település 223
 Wolfsburg, város 223
 Worms, város 227
 Wulgüdi I. Bulcsú
 Würzburg, város 202
 Wüstenfeld, F. 69

Yağni 57

Yahya ibn Muhammad ibn al-
Ṭawīl, Barbastro ura 62, 63,
65, 68

Zacharias, brixeni püspök 275

zachlumok 117, 118

Zágráb, város 159, 326

Zagyva, folyó 313, 315, 321

Zakariás, pápa 357, 358

Zala, terület 354

Zaläu l. Zilah

Zalán l. Salanus

Zalavár l. Mocsárvár

Zaltas l. Zolta

Zaragoza, város 65, 68

Zaránd, várispánság 339

Zautzas, Bölcs Leó apósa 146

Zemplén (Zemplín), vár 297,
298

Zemplín l. Zemplén

Zibin, város 79

– burug l. Erdély

Zichy, E. 21

Zilah (Zaläu), város 307, 308

Zimonyi I. 23, 32, 50, 58, 60, 73,
112, 114, 121, 122, 124, 131,
134, 284, 287, 352

Zlatarski, V. 118

Zobor, nyitrai fejedelem 318,
319

–, hegy 262, 318, 319

Zoé, bizánci császárnő 97, 146,
149

Zolta (Zaltas, Zoltán), Árpád fia
91, 131, 132, 336, 338,
339–346

Zoltán l. Zolta

Zombor, Horka fia 287, 305, 311

Zuard l. Szovárd

Zürich, város 201

Zvolen l. Borsséd Zólyom

Zwatopolug l. Szvatopluk

Zsitva, folyó 318, 320

A honfoglalás korának írott forrásai

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Bibliográfiai tájékoztató	11
Rövidítve idézett munkák	15

I. MUSZLIM FORRÁSOK *(gondozta Zimonyi István)*. 17

Ibn Hordádzbeh <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	19
Szallám tolmács útleírása <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	21
Gardézi <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	24
Harun ibn Jahja <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	27
A Dzsajháni-hagyomány.	29
Ibn Ruszta <i>(ford. Czeglédy Károly)</i>	31
Gardézi <i>(ford. Zimonyi István)</i>	35
Al-Bakri (Abul-Fida) <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	39
Hudúd al-Álam <i>(ford. Zimonyi István)</i>	41
Marvazi <i>(ford. Zimonyi István)</i>	44
Aufi, Šukrallah, Bahġat ut-tawāriġ <i>(ford. Zimonyi István)</i>	46
Az al-Balhi-hagyomány: al-Isztahri és Ibn Haukal <i>(ford. Czeglédy Károly-Kmoskó Mihály-Zimonyi István)</i>	49
Al-Maszúdi.	52
Murūġ al-dahab <i>(ford. Czeglédy Károly-Kmoskó Mihály)</i>	52
Kitāb al-Tanbīh <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	57
Tabari <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	60
Ibn Hajján <i>(a bevezetést írta és ford. Elter István)</i>	61
Al-Makdisi <i>(a bevezetést írta és ford. Elter István)</i>	67
Al-Udzri <i>(a bevezetést írta és ford. Elter István)</i>	68
Jákút <i>(ford. Kmoskó Mihály)</i>	69
Mahmud Terdzsümán <i>(gondozta Ivanics Mária,</i> <i>ford. Blaskovics József-Ivanics Mária)</i>	75
Madzsar Tarihi <i>(gondozta Ivanics Mária, ford. Blaskovics József)</i>	89

II. GÖRÖG NYELVŰ FORRÁSOK (gondozta Olajos Teréz). . . . 93

Philotheos (ford. Olajos Teréz).	95
Arethas (ford. Moravcsik Gyula).	96
Nikolaos Mystikos (ford. Moravcsik Gyula).	97
VI. (Bölcs) Leó (ford. Moravcsik Gyula).	101
VII. (Bíborbanszületett) Konstantin	110
De administrando imperio (ford. Moravcsik Gyula)	111
De cerimoniis aulae Byzantinae (ford. Moravcsik Gyula) .	136
Szent Basileios (az ifjabb) élete (ford. Moravcsik Gyula) . . .	138
Szent Lukács (az ifjabb) élete (ford. Moravcsik Gyula)	140
György barát krónikájának folytatása (ford. Moravcsik Gyula)	141
Ioannés Skylitzés (ford. Moravcsik Gyula).	151

III. SZLÁV NYELVŰ FORRÁSOK (gondozta H. Tóth Imre). . . . 155

Mitrofan-prolog (ford. Ferincz István).	157
Pannóniai legendák.	159
Konstantin-legenda (ford. Ferincz István)	160
Metód-legenda (ford. Ferincz István).	161
Cirill elhunyt (ford. Ferincz István).	162
Konstantinos Manassés világkrónikájának bejegyzése (ford. Ferincz István).	163
Csoda egy bolgárral (Elbeszélés a magyar–bolgár háborúról) (ford. Ferincz István).	165
Naum I. legendája (ford. H. Tóth Imre)	168
Orosz évkönyvek (ford. Ferincz István)	170
Elbeszélés a latinokról	177
15. századi gyűjtemény (ford. Ferincz István)	178
Nikon-krónika (ford. Ferincz István).	179

IV. LATIN NYELVŰ FORRÁSOK (gondozta Kristó Gyula). . . 181

Szent Bertin Évkönyve (ford. Tóth Sándor László)	183
Theotmár (ford. Lele József)	185

Fuldai Évkönyv (ford. Géczi Lajos)	188
Regino (ford. Kordé Zoltán)	194
Sváb Évkönyv (ford. Lele József)	201
Szent Wiborada élete (ford. Blazovich László)	204
Flodoard (ford. Almási Tibor)	207
Salzburgi Évkönyv (ford. Tóth Sándor László)	209
Liudprand (ford. Sebők Ferenc)	211
A nonantolai monostor alapítása (ford. Lele József)	217
Widukind (ford. Almási Tibor)	219
Folcuin (ford. Kordé Zoltán)	228
Szent Ida élete (ford. Blazovich László)	232
Gerhard (ford. Sebők Ferenc)	234
János velencei pap (ford. Szegfű László)	239
A cambrai-i püspökök története (ford. Kordé Zoltán)	241
Ekkehard (ford. Dér Terézia–Sz. Galántai Erzsébet)	246
Brémai Ádám (ford. Almási Tibor)	257
Leo Marsicanus (ford. Szegfű László)	259
Prágai Kozma (ford. Kordé Zoltán)	261
Albericus (ford. Kordé Zoltán)	263
Aventinus-kivonat (ford. Tóth Sándor László)	265
Aventinus (ford. Dér Terézia–Sz. Galántai Erzsébet)	267
Anonymus (ford. Veszprémy László)	277
Kézai Simon (ford. Kristó Gyula)	348
14. századi krónikakompozíció (ford. Kristó Gyula)	356
Zágrábi és Váradi Krónika (ford. Kristó Gyula)	366
 V. MAGYAR NYELVŰ FORRÁSOK (gondozta Kristó Gyula)	 369
Csáti Demeter	371
Ének Pannonia megvételéről	371
Töredék	380
 Mutató (összeállította Dávid Tamás–Tóth Sándor László)	 383

Felelős kiadó: Dr. Sebők Ferenc
Készült: 1000 példányban

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

A kötet mintegy 70,
eredetileg arab, perzsa,
török, görög, szláv, latin
és magyar nyelven írt,
a 830–950-es évekre
vonatkozó forrás
magyar szövegét
tartalmazza
gazdag magyarázó
jegyzetanyaggal együtt.

980 Ft

Szegedi Középkortörténeti Könyvtár